



75D244788

Til

EVA NISSEN FETT vår første
kvinnelige helleristningsforsker.

"Flydda språk som ljud kring
 offrens tjurar
kan vi aldrig ana eller finna.
Ord för skördeväder, hagelskurar
har gått bort med ord för man och
 kvinna.
Hur lät namnet på den långa båten,
revbensspantad, avklätt, tydligt
 ristad.
Hur lät ordet mjölk, vad hette
 solen.
Hur lät kärlekssången, sinnesorden,
ord för ögon, näsa, mun och öra,
sommarorden som i språket levde,
vinterordens snö och höstens äpple?
Hur lät namnet på den tunga döden.
Vi kan se, men vi kan inte höra.

(HARRY MARTINSON: "Hällristningen").

INNHOLD:

DEL I: INNLEDNING.

Kapittel 1: Bakgrunnen	s. 1
Kapittel 2: Innfallsvinkler og tilnæringsmåter	s. 5
2.1 Utgangspunktet	s. 5
2.2 Teorigrunnlag	s. 7
2.3 Ståsted	s. 14
2.4 Mål og metoder	s. 19
Kapittel 3: Ordbruken og ordningen av materialet	s. 23
3.1 Begrepsapparatet	s. 23
3.2 Klassifikasjonen	s. 28
3.2.1 Gruppering av motivene	s. 28
3.2.2 Klassifikasjonssystemet - et forsøk	s. 34
3.2.3 Båttypologi	s. 36
a) Definisjoner av element ved båtfigurene	s. 37
b) Primære og sekundære element	s. 42
c) Valg av klassifikasjonssystem	s. 46
d) Definisjon av båttypene	s. 42
3.3 Sammenfatning om definisjoner og inndeling	s. 52

DEL II: FORSKNINGSHISTORIEN.

Kapittel 4: Ristningsforskere og forskning om ristninger	s. 53
4.1 Oppdagelsen av de vestnorske ristningene	s. 53
4.1.1 De første hundre årene	s. 54
a) Pionérfasen	s. 56
b) Andre halvdel av 1800-tallet - Helgaberg og Kyrkje-Eide	s. 62
c) Begynnelsen av 1900-tallet-Vingen blir oppdaget	s. 64
d) Sammenfatning om det første seklet	s. 70
4.1.2 Fra 1920-årene til 1990-årene	s. 72
a) 1920-årene - stølsristningene i Sogn og begynnende aktivitet i Etne	s. 72
b) 1930-årene - Ausevik og Årsand	s. 77
c) 1940-årene - ristningene på Stavenes	s. 80
d) 1950-årene - Hordaland i sentrum	s. 84
e) 1960-årene - en stille periode	s. 87
f) 1970- og 1980-årene - bevaringsproblem i fokus ...	s. 87
g) Sammenfattende om de siste 70 årene	s. 89
4.2 Undersøkellesmetoder: registrering - dokumentasjon - reproduksjon	s. 90
4.2.1 Svenske ristningstudier før ca. 1900	s. 90
4.2.2 1800-tallets norske ristningsstudier	s. 95
4.2.3 Ristningsrelieff og skrålysmetoden	s. 100
4.2.4 Avstøpningsmetoder	s. 101
4.2.5 Foto-dokumentasjon	s. 104
4.2.6 Utviklingen av kalkeringsmetoden	s. 106
4.2.7 Frampreparering - en ny undersøkelsesmetode	s. 109
4.2.8 Objektivitetsproblemet	s. 110

4.3	Problemstillinger og tolkningsmodeller	s. 113
4.3.1	Fritidssyssel?	s. 114
4.3.2	Historieberetning og vikingers verk	s. 114
4.3.3	Steinalderens symbolspråk: bruk av etnografiske paralleller	s. 117
4.3.4	Til minne om de døde:en prematur tolkningsmodell..	s. 119
4.3.5	Tolkning av enkeltmotiv	s. 120
4.3.6	Bronsealder som tidsramme	s. 121
4.3.7	Dagliglivets gjøremål eller religiøse ytringer? .	s. 123
4.3.8	Veideristningene	s. 125
4.3.9	Gjennombrudd for den religiøse tolkningsmodellen..	s. 126
	a) Dødekult	s. 127
	b) Fruktbarhetskult	s. 129
	c) Mytologi	s. 131
4.3.10	Religion og magi - ritualer og myter: nesten et sekels tolkningstradisjon	s. 132
	a) Kult og riter	s. 133
	b) Myter	s. 134
	c) Magi	s. 134
4.3.11	Diffusjonsstudier	s. 138
4.3.12	Dateringsspørsmål	s. 144
4.3.13	Kvantitet - kombinasjoner - korologi - kontekst: nye tolkningsveger	s. 146
4.3.14	Inngangen til 1990-årene: ny giv i ristningsforskningen?	s. 153
4.4	Bevaring av bergkunsten	s. 156
4.5	Sammenfatning av forskningshistorien	s. 161

DEL III: RISTNINGSREGIONEN.

Kapittel 5: Beboelig som ved et naturens lune	s. 168
5.1 Den økologiske rammen rundt ristningene	s. 168
5.2 Motsetningenes landsdel	s. 168
5.3 Landskap og lende	s. 169
5.4 Værlag og vekstvilkår	s. 171
5.5 På tvers og på langs	s. 172
5.6 Ressurser og næringsliv	s. 173
5.7 Sammenfatning om naturmiljøet	s. 175
Kapittel 6: Fra fjell til fjære: ristningene i Sogn og Fjordane	s. 176
6.1 Geografisk spredning av ristningene	s. 176
6.1.1 Inndeling i områder	s. 176
6.1.2 Område 2: ytre strøk av Sunnfjord	s. 179
6.1.3 Område 3: ytre strøk av Nordfjord	s. 183
6.1.4 Område 5: midtre strøk av Sunnfjord	s. 184
6.1.5 Område 6: midtre strøk av Nordfjord	s. 184
6.1.6 Område 7: indre strøk av Sogn	s. 185
6.1.7 Område 9: indre strøk av Nordfjord	s. 195
6.1.8 Sammenfatning av den geografiske spredningen	s. 196
6.2 Topografisk fordeling av ristningene	s. 198
6.2.1 Høydesoner	s. 198
6.2.2 Feltenes topografiske spredning	s. 198
6.2.3 Gropfeltenes plassering i høydesoner	s. 200
6.2.4 Sammenfatning av den topografiske fordelingen ...	s. 202

6.3	Motivgjennomgang	s. 202
6.3.1	Menneske	s. 203
6.3.2	Fotsåle	s. 203
6.3.3	Dyr	s. 203
6.3.4	Båt	s. 205
6.3.5	Vogn	s. 206
6.3.6	Våpen.....	s. 206
6.3.7	Redskap	s. 208
6.3.8	Smykke-/prydgjenstand	s. 208
6.3.9	Rituell gjenstand	s. 208
6.3.10	Grop	s. 211
6.3.11	Ringfigur	s. 212
6.3.12	Spiralfigur	s. 213
6.3.13	Linjefigur	s. 213
6.3.14	Figur med hjørner	s. 213
6.3.15	Runer	s. 213
6.3.16	Ubestembar figur	s. 213
6.3.17	Sammenfatning av motivgrupperingen	s. 214
6.4	Motivsammensetningen på billedfeltene	s. 215
6.4.1	Motivkombinasjoner	s. 215
	a) Feltene med båter	s. 215
	b) Feltene uten båter	s. 221
6.4.2	Kombinasjon av båttyper	s. 221
6.4.3	Felttyper	s. 224
6.4.4	Sammenfatning av motivsammensetningen	s. 226
6.5	Mengdeforhold og variasjon i groppfelttilfanget	s. 227
6.5.1	Feltstørrelser	s. 227
6.5.2	Groppfeltkonstentrasjonenes størrelsesmønstre	s. 229
6.5.3	Sammenfatning av groppfeltvariasjonene	s. 235
6.6	Sammenfatning av ristningsanalysen for Sogn og Fjordane..	s. 235
Kapittel 7: På øyene langs leia: Sunnmørsristningene		s. 237
7.1	Geografisk og topografisk spredning av ristningene	s. 237
7.1.1	Søre Sunnmøre	s. 237
7.1.2	Nordre Sunnmøre	s. 238
7.1.3	Sammenfatning om spredningen	s. 240
7.2	Motivgjennomgang	s. 240
7.2.1	Fotsåle	s. 242
7.2.2	Båt	s. 242
7.2.3	Grop	s. 242
7.2.4	Ringfigur	s. 242
7.2.5	Spiralfigur	s. 244
7.2.6	Linjefigur	s. 244
7.2.7	Ovalfigur	s. 244
7.2.8	Ubestembar figur	s. 246
7.3	Motivsammensetningen	s. 246
7.3.1	Motivkombinasjoner på billedfeltene	s. 246
7.3.2	Billedfelttyper	s. 247
7.3.3	Groppfeltene	s. 248
7.3.4	Sammenfatning av motivsammensetningen	s. 248
7.4	Sammenfatning av ristningsanalysen for Sunnmøre	s. 249

DEL IV: KRONOLOGI.

Kapittel 8: Ristningenes tidsalder	s. 250
---	---------------

8.1	Om å datere bergkunst	s. 250
8.2	Ristningenes tilblivelsestid	s. 253
8.3	Framgangsmåten ved tidfestingen	s. 254
8.4	Klassifikasjon av ristningsbåtene	s. 257
8.4.1	Prinsippene for tidligere typologiske oppstillinger	s. 257
8.4.2	Prinsippene for analyseområdets klassifikasjonssystem	s. 264
8.4.3	Vurdering av to klassifikasjonssystem	s. 265
a)	Burenhults klassifikasjon	s. 265
b)	Malmers klassifikasjon	s. 267
8.5	Hypotese om båttypenes tidsrekkefølge	s. 269
8.5.1	Foreløpig datering av noen båttyper	s. 269
a)	Mjeltehaugen (båttype A1)	s. 269
b)	Austrheim (båttype C3)	s. 275
c)	Kårstad (båttype A3 og A4)	s. 276
d)	Båttype C2	s. 278
8.5.2	Hypotese om tidfestingen	s. 280
8.6	Båtfigurenes sekundære element som kronologisk hjelpemiddel	s. 281
8.6.1	Skrogfylling	s. 284
8.6.2	Doble stavlinjer	s. 287
8.6.3	Mannskapsstreker	s. 287
8.6.4	Samlet vurdering av tre sekundære element	s. 288
8.6.5	Stavnlinje- og bunnlinjeavslutning	s. 294
a)	Stavnlinjeavslutning	s. 294
b)	Bunnlinjeavslutning	s. 295
8.6.6	Sammenfatning av de sekundære elementenes betydning for kronologien	s. 297
8.7	Forløpet av ristningsproduksjonen	s. 299
8.7.1	Johnsens modeller for utviklingen av ristningsproduksjonen	s. 299
8.7.2	Malmers hypotese om ristningenes innovasjonsprosess	s. 304
8.7.3	Ristningsproduksjonen i analyseområdet	s. 306
a)	Johnsens metode	s. 306
b)	Analyseforsøk for Sogn og Fjordane/Sunnmøre	s. 308
8.7.4	Hypotese om ristningsproduksjonens forløp	s. 313
8.8	Forsøk på seriasjon av båttyper og felt med båtfigurer	s. 313
8.8.1	Hypotetisk seriasjon av båttypene	s. 313
8.8.2	Seriasjon av felt med båtfigurer	s. 316
8.8.3	Sammenfatning av seriasjonsforsøkene	s. 322
8.9	Forsøk på absolutt datering	s. 324
8.9.1	Oppsummering av holdepunktene for absolutt datering	s. 324
8.9.2	Sammenlikning med andre daterte båtfigurer	s. 325
a)	Krumsverd av bronse fra Rørby, Sjælland	s. 325
b)	Hornbeslag av bronse fra Wismar, Mecklenburg	s. 327
c)	Gravheller fra Kivik, Skåne	s. 327
8.9.3	Hypotese om tidfesting av fasene	s. 328
8.9.4	Båtfeltenes tidsrekkefølge	s. 331
a)	Tidfesting av lurfigurer	s. 332
b)	Tidfesting av vognfigurer	s. 332
c)	De enkelte feltenes tidsrekkefølge	s. 334
8.9.5	Sammenfatning av den absolutte dateringen av båtfeltene	s. 337

8.10	Motivsammensetningen som dateringshjelpemiddel	s. 338
8.10.1	Motivkombinasjoner	s. 340
8.10.2	Motivfrekvensen	s. 342
8.10.3	Sammenfatning av kombinasjonsanalysen	s. 343
8.11	Forsøk på å datere billedfeltene uten båter	s. 344
8.11.1	Datering ved hjelp av motivkombinasjoner	s. 344
8.11.2	Datering av felt med spiralfigur	s. 344
8.11.3	Datering av steinen fra Kyrkje-Eide	s. 346
8.11.4	Sammenfatning av dateringen av billedfelt uten båter	s. 349
8.12	Sammenfatning av billedfeltskronologien	s. 350
8.12.1	Fordelingen på faser	s. 350
8.12.2	Forholdet til ristningsproduksjonens forløp	s. 350
8.12.3	Den geografiske spredningen	s. 354
8.13	Tidfesting av gropristningene	s. 354
8.13.1	Kronologisk spennvidde	s. 354
8.13.2	Frekvens og distribusjon	s. 358
8.13.3	Hypotese om dateringen	s. 360
8.14	Kort kronologisk sammenfatning	s. 362

DEL V: TOLKNING.

Kapittel 9:	Brokker av en tankeverden	s. 364
9.1	Om å tolke bergkunst	s. 364
9.2	Tolkningsnivåer	s. 364
9.3	Ristningstolkerens ståsted	s. 366
9.4	Materiell eller åndelig virkelighet?.....	s. 369
9.5	Endring av den symbolske betydningen?.....	s. 374
9.6	Seg selv nok	s. 377
9.7	Del av et hele	s. 379
9.8	Ringens sluttet?.....	s. 381
9.9	Uoppnåelig forti?.....	s. 383
9.10	En tvetydig tekst	s. 385
Kapittel 10:	Bergkunst og bosetning	s. 390
10.1	Ristninger og andre kulturspor	s. 390
10.1.1	Ulike analyseforsøk	s. 390
10.1.2	Framgangsmåten for analysen i Sogn og Fjordane/Sunnmøre	s. 392
a)	Materiallets begrensning	s. 392
b)	Teoretisk utgangspunkt	s. 393
c)	Metoder	s. 396
10.2	Bronsebruken	s. 398
10.2.1	Det røde metalllets tidsalder	s. 398
10.2.2	Funn fra eldre bronsealder	s. 398
10.2.3	Funn fra yngre bronsealder	s. 401
10.2.4	Innført eller hjemmeprodusert?.....	s. 404
10.2.5	Bronsefunnene i tid og rom	s. 405
10.3	Steinbruk i metalltid	s. 407
10.3.1	Yngre bronsealders bergartsøkser	s. 408
10.3.2	Enkle skafthulløkser	s. 411
10.4	Den seinneolittiske bakgrunnen	s. 411
10.4.1	Flateretusjerte flintgjenstander	s. 411
10.4.2	Skjeformete skrapere	s. 414
10.4.3	Flintøkser	s. 414

10.4.4	Samlinger med skiver og flekker av flint	s. 414
10.4.5	Ravfunn	s. 415
10.4.6	Flintfunnenes distribusjonsmønster	s. 415
10.5	Fortidas "hittegods"	s. 418
10.6	De døde til minne	s. 421
10.6.1	Gravgods og gravfunn	s. 421
a)	Bronser	s. 421
b)	Asbestkeramikk	s. 423
c)	Steinøkser	s. 424
d)	Annet inventar	s. 424
e)	Flintsaker	s. 426
10.6.2	Røyser som kan være gravminner fra bronsealder..	s. 427
10.6.3	Gravenes distribusjonsmønster	s. 429
10.7	Gudene til ære eller menneskene til gavn?.....	s. 430
10.7.1	Offergaver eller varelagre	s. 430
10.7.2	Bronsedepoter	s. 434
10.7.3	Bronsealderens bergartsøkser som depot	s. 436
10.7.4	Seinneolittiske depotfunn	s. 436
a)	Tolkning p.g.a. funnforholdene	s. 436
b)	Tolkning p.g.a. funnsammensetningen	s. 440
c)	Enkeltfunn klassifisert som depoter	s. 443
10.7.5	Depotfunnenes distribusjonsmønster	s. 444
10.8	Bostedsspor	s. 444
10.8.1	Hustufter fra SN og bronsealder	s. 446
10.8.2	Hellerbosetning i bronsealder	s. 447
10.8.3	Åpne boplasser i Sogn og Fjordane	s. 449
10.8.4	Bronsealdersboplasser på Sunnmøre	s. 450
10.8.5	Boplasser fra yngre steinalder	s. 451
10.8.6	Bostedssporenes distribusjonsmønster	s. 454
10.9	Jernalderristningenes kulturmiljø	s. 454
10.9.1	Førromersk jernalder	s. 454
10.9.2	Romertid/folkevandringstid	s. 456
10.9.3	Romlig forhold mellom ristninger og andre funn i eldre jernalder	s. 458
10.10	Korologisk vurdering av ristninger og andre kulturspor.	s. 458
10.10.1	De store trekkene i spredningsbilet	s. 458
10.10.2	Distribusjonen i detalj	s. 460
10.10.3	Bosetningselement	s. 461
10.10.4	Funnkonsentrasjoner	s. 462
10.10.5	"Bygder" og "territorier"	s. 469
a)	Bosetningsenheter ("bygder")	s. 469
b)	Interesseområder ("territorier")	s. 471
10.10.6	Ristninger og offer-/depotfunn: grensemarkører eller helligsteder?.....	s. 473
a)	Ristninger	s. 473
b)	Offer-/depotfunn	s. 477
10.11	Ristningstidas bosetningsstruktur i Sogn og Fjordane/Sunnmøre: sammenfatning og hypotese	s. 479
Kapittel 11:	Samfunnet i ristningstida	s. 487
11.1	Modeller for bronsealderssamfunnet	s. 487
11.2	Samfunnsmodellenes felles multiplum	s. 495
11.3	Den "omforente" samfunnshypotesen applisert på vestnorsk bronsealder	s. 496
11.3.1	Økonomi	s. 496
11.3.2	Territorier	s. 497

11.3.3	Kontakt og samkvem	s. 497
11.3.4	Overskudd	s. 499
11.3.5	Sentra	s. 500
11.3.6	Status	s. 505
11.3.7	Kultplasser	s. 507
11.4	Hypotese om det vestnorske bronsealderssamfunnet	s. 508
11.4.1	Datatilfanget	s. 508
11.4.2	Tolkning	s. 509
11.5	Fortid i nåtid i framtid	s. 513

DEL VI: KATALOG.

Kapittel 12: Ristningsfeltene	s. 515	
12.1	Kommentar til ordningen av katalogen	s. 515
12.2	Sogn	s. 516
12.2.1	1421 Aurland kommune	s. 516
12.2.2	1419 Leikanger kommune	s. 518
12.2.3	1426 Luster kommune	s. 520
12.2.4	1422 Lærdal kommune	s. 538
12.2.5	1417 Vik kommune	s. 539
12.3	Sunnfjord	s. 541
12.3.1	1428 Askvoll kommune	s. 541
12.3.2	1401 Flora kommune	s. 566
12.3.3	1430 Gaular kommune	s. 566
12.4	Nordfjord	s. 567
12.4.1	1443 Eid kommune	s. 567
12.4.2	1445 Gloppen kommune	s. 568
12.4.3	1449 Stryn kommune	s. 572
12.4.4	1439 Vågsøy kommune	s. 576
12.5	Sunnmøre	s. 577
12.5.1	1532 Giske kommune	s. 577
12.5.2	1515 Herøy kommune	s. 580
12.5.3	1531 Sula kommune	s. 582
12.5.4	1520 Ørsta kommune	s. 583
12.5.5	1504 Ålesund kommune	s. 584
12.6	Felt-index	s. 585
LISTE OVER ILLUSTRASJONER	s. 587	
BIBLIOGRAFI	s. 593	
APPENIX	s. 612	
Pkt. I: Fig. 4.21	s. 612	
Pkt. II: Fig. 10.3	s. 614	
Pkt. III: Fig. 10.20	s. 619	
Pkt. IV: Fig. 10.29	s. 622	
Pkt. V: Fig. 10.30	s. 623	
Pkt. VI: Fig. 10.31	s. 625	

D E L I:

I N N L E D N I N G.

"We do not look back into the past
and hope to find its truths - truth is
not to be found in history;
history is to be found in the truth"

(SHANKS AND TILLEY 1989:7).

KAPITTEL 1:

BAKGRUNNEN.

Det materialet og de problemstillingene og forsøkene på svar som presenteres her, er resultat av ca. 20 års usammenhengende arbeid. Mangelen på sammenheng skyldes at andre oppgaver og plikter i alt for mange tilfeller har måttet prioriteres på bekostning av ristningsstudiene. Men hele tiden har ristningsproblematikken murret i bakhodet, og underbevisstheten har "jobbet overtid" for å søke nye tilnæringsmåter og svar. Stoffet - bildene selv og problemstillingene knyttet til dem - er av en slik art at det ikke lett slipper taket. Mange ganger i disse årene har jeg ønsket meg fri fra ristningene, men er til stadighet blitt fanget inn av en ny tanke, et nytt spørsmål har dukket opp, en ny innfallsvinkel har virket fruktbar. Dermed ble jeg hengende med ristningene.

Avhandlingen bærer preg av den langvarige forskningsprosessen. Deler av den er skrevet for mer enn et tiår siden, mens andre deler har funnet sin endelige form i løpet av de siste par årene. Det vil - kanskje med rette - kunne kritiseres at jeg ikke har sydd avhandlingen over én lest, men har latt de enkelte temaene og delproblemene framstå mer eller mindre uavhengig av hverandre. Dette er imidlertid gjort bevisst, ikke p.g.a. faglig "latskap".

Fagets teoretiske overbygning - og med den de metodiske tilnæringsmåtene - har endret karakter i løpet av de årene denne avhandlingen har vært under arbeid. De teoretisk/metodiske svingningene har selvfølgelig preget meg som forsker, og har ført til at jeg vil gripe an faglige spørsmål på en annen måte idag enn for 10 og 20 år siden. Det er flere årsaker til at jeg ikke har skrevet om hele avhandlingen i lys av min nye faglige erkjennelse. For det første ser jeg alle de temaene jeg har behandlet, som relevante for studiet av ristninger: terminologi,

klassifikasjon, kronologi, korologi, sammenheng med andre kulturspor, tolkning av symbolinnhold. Det som har endret seg i de siste decenniene, er hvorfor og hvordan slike spørsmål skal belyses. Videre mener jeg presentasjonsmåten og rekkefølgen for de ulike temaene representerer en "forskningshistorie", d.v.s. de avspeiler endringene i fagets teorigrunnlag i de siste tiårene, sett gjennom forfatterens øyne. Gjennom arbeidet med avhandlingen har jeg gjennomlevd fagets ulike "ismer" i 1970- og 1980-årene. Da jeg dukket ned i de vestnorske ristningsproblemene, var New Archaeology i høgsetet. Ved inngangen til 1990-årene - og fullføringen av avhandlingen - har den post-prosesuelle arkeologien blomstret en stund. Min egen plass i det forskningsteoretiske landskapet preges av en viss ambivalens. Teori og tilnæringsmåter som skal belyse spørsmål om fortidas mennesker, bør kanskje ikke være et enten-eller, men et både-og: et samvirke av ulike teoretiske innfallsvinkler og metodiske hjelpemidler.

Arbeidet med ristninger i Sogn og Fjordane og Sunnmøre tok til i 1970 da jeg hadde ett års rekrutteringsstipend fra Norges almenvitenskapelige forskningsråd (NAVH/RHF). Feltarbeid sommeren 1971 ble finansiert av samme kilde. Høsten 1975 og våren 1976 hadde jeg permisjon fra min stilling, med vikarutgifter, feltarbeid og studiereiser til Sverige og Frankrike dekket av NAVH. I årene 1976-80 var jeg med i et nasjonalt samarbeidsprosjekt finansiert av Norsk Kulturråd, med oppgave å kartlegge omfanget av og finne botemidler for skader på bergkunstfelt. I tilknytning til dette prosjektet fikk jeg også samlet inn data til denne avhandlingen. I 1980 hadde jeg bevilgning fra Meltzers høyskolefond for å studere dekorerte gravheller i Tyskland og Frankrike. I 1983 og 1984 fikk jeg midler til feltarbeid fra h.h.v. Historisk museum i Bergen og Vestlandsbankens jubileumsgave, og vårsemestret 1985 hadde jeg permisjon med vikarmidler dekket av Universitetet i Bergen. Uten disse finansieringskildene ville det ikke vært mulig å foreta de undersøkelsene og å arbeide med de analysene som avhandlingen bygger på.

Deler av materialet og tanker omkring det, er presentert i ulike arkeologiske fora: i 1972 på et internasjonalt helleristningssymposium på Hankø, i 1975 på Det norske arkeologmøtet i Bergen, i 1976 på et nordisk helleristningsseminar på Utstein kloster og på Den 9. internas-

jonale arkeologkongressen i Nice, i 1978 på Det nordiske arkeologmøtet på Gotland, i 1979 på symposiet "Var de alle menn" på Utstein kloster, samme år som jeg også deltok i et internasjonalt bergkunstseminar i Valcamonica i Italia, i 1981 på Den 10. internasjonale arkeologkongressen i Mexico City, og i 1985 på et nordisk religions-arkeologisk seminar på Isegran. Materialet og problemstillingene er også ved forskjellige anledninger lagt fram på forskningsseminar ved Historisk museum i Bergen. Det har gitt verdifulle impulser og korrektiv å drøfte mine spørsmål og forsøk på svar med kolleger i inn- og utland.

Gjennom årene er det blitt mange turer til de ulike ristningsfeltene, og mange har vært sammen med meg om å dokumentere figurene og deres omgivelser. Jeg takker alle for inspirerende samarbeid og impulser til nytenkning rundt ristningsproblemene: Sigmund Alsaker, Steinar Jensen, Barbro Johnsen, Arne J. Larsen, Kristen Micelsen, Audhild Olaisen, Kalle Sognnes, Geir Sør-Reime. I samband med prosjektet for bergkunstbevaring hadde jeg også gleden av å samarbeide med nå avdøde professor Anders Kvale, som i 1977 fungerte som geologisk ekspert for arbeidet i Historisk museums distrikt.

I kampen med å formulere tanker, spørsmål og svar og sette dem på papiret, har flere kolleger og venner gitt råd og veiledning som jeg setter umåtelig stor pris på. Først og fremst vil jeg takke Arne J. Larsen, som med ustoppelig tålmodighet har hørt på meg, diskutert, og lest det ene manusutkastet etter det andre. Videre takker jeg Eva Nissen Fett og Per Fett, samt Jenny-Rita Næss og Jarl Nordbladh for verdifulle opplysninger og kommentarer i samband med de forskningshistoriske aspektene. Likeledes takker jeg Anders Hagen for at han tok seg tid til å lese gjennom deler av manuskriptet og gi råd om såvel faglige som språklige spørsmål. I innspurtsfasen er jeg Randi Håland stor takk skyldig for at hun inspirerte til at jeg våget meg inn i fagets teoretiske irrganger, og til ikke å gi opp på halvvegen.

Ikke minst viktig for gjennomføringen av avhandlingen er all hjelp jeg har fått til illustrasjoner og renskrivning. Flere tegnere knyttet til Historisk museum har bidratt til utformingen av billedstoffet: Vibeke Dahl, Torfinn Finngan, Elinor Hoff, Svein Skauge og Lars Tangedal.

Fotomaterialet har Historisk museums fotoavdeling fornært meg med, så takk til Svanhild Eriksen, Ann-Mari Olsen og Svein Skare. Sist, men ikke minst, vil jeg framheve innsatsen til de som har renskrevet manuskriptet. De første utkastene (før PC'er ble innført på Historisk museum!) tok Aase Meyer hånd om. Brorparten av renskrivingen har imidlertid Kirsten Mjelstad stått for. I de siste årene er det hun som har hatt strevet med å få orden på mine mange og ofte rotete kladder og korrekturer. Med sin usvikelilge optimisme og aldri sviktende gode humør har hun funnet seg i alle mine rettelser og endringer i renskrevne manusutkast. Uten hennes hjelp og støtte hadde jeg vel forlengst gitt opp dette konglomeratet av en avhandling!

Utover dette: alt som står på de følgende sidene - innholdet, formuleringene, idéene, konklusjonene - må jeg fullt og helt ta ansvaret for selv, der har jeg ingen å "skylde" på.

Bergen juli 1991

Gro Mandt

KAPITTEL 2:

INN FALLSVINKLER OG TILNÆRMINGSMÅTER.

2.1 Utgangspunktet.

Bergkunsten frister fantasien mer enn kanskje noen annen fornminne-kategori. Bergflatenes billedmylder gir oss en aning om fortidas tankeverden. Den synes så nær, "rett rundt hjørnet" for vår fatteevne, men er likevel så fjern, fordi vi ikke makter å gripe forestillingene bak figurene. Dette dilemmaet har fascinert og frustrert forskere og andre tilskuere i flerehundreår.

Trass i at bergkunst er et vidtfavnende fenomen både i tid og rom-laget fra eldste steinalder fram til vår egen tid og kjent fra alle kontinent - representerer den noe av det mest gåtefullemennesker har frambrakt. Verken analogislutninger eller opplysninger fra nålevende informanter (Clegg 1984, Lewis-Williams 1981, 1988) synes å kunne gi entydige svar på hvorfor bilder er blitt malt, hogd og risset i bergflater, steiner og gravheller.

Fra arkeologiens barndom har bergkunsten vært blant de materielle levningene som mest uforbeholdent er tolket som symboler. Selv om de symbolske aspektene ved f.eks. grav og begravelse var åpenbare, hadde gravene også det praktiske formålet å oppbevare de døde. Noen tilsvarende praktisk funksjon var vanskelig å tilskrive bergflatenes vrimmel av dyr og mennesker, hånd- og fotavtrykk, båter, vogner og våpen, ringer og andre abstraktgeometriske figurer. Det var nærliggende å tolke bergbildene som symbolske framstillinger. Enkelte har hevdet at bildene var "art pour l'art" (Ucko og Rosenfeldt 1969:116ff.). Men selv "ren" kunst har vel oftest et dypere symbolsk innhold? Bildene er også oppfattet utelukkende som tidsfordriv, lik en del av vår tids graffiti (Suhm 1784, Berzelius 1841). Men også slikt krot har et budskap utover selve de ordene eller tegningene som er skrevet eller

sprayet på murveggene. Enten bildene i berg skal forstås som "skrift", som illustrasjoner til historiske begivenheter, som avbildninger av kultopptog eller mytiske hendelser, som religiøse manifestasjoner eller som markering av sosiale eller geografiske grenser (sml. kap. 4), må de oppfattes som symbolske framstillinger. Symbolene formidler et budskap, de rommer informasjon om samfunnet som skapte bildene - på samme måten som dagens graffiti forteller noe om vår tids samfunn. I begge tilfellene er budskapet mer enn summen av de tegnene vi kan studere på h.h.v. ristningsbergene og murveggene til "the establishment". Bergbildenes budskap er neppe det samme overalt, til alle tider og i alle samfunn. Budskapet og årsaken til at symbolene er festet til bergveggene skifter med tid, sted og historisk sammenheng.

I de mer enn 300 årene den skandinaviske bergkunsten er blitt utforsket, har studiet av selve ristningsfigurene stått i fokus. Interessen har samlet seg om motivene: deres klassifikasjon, datering og tolkning (sml. kap. 4). Ofte har unike figurer dannet grunnlag for vidtrekkende tolkninger om hele ristningstilfangets symbolske innhold - på bekostning av de mer tallrike, men mindre spektakulære, motivene. Den sterke fokuseringen på enkeltstående og enestående bilder, kombinert med at tolkningsmodellene først og fremst ble hentet fra religionshistorien, førte til at ristningsstudiet på mange måter ble betraktet som ikke-arkeologi, som en arkeologisk "gjøkunge". Fagfeltet har også stått lagelig til for hogg p.g.a. de mangfoldige og ofte fantasifulle tolkningene som ikke uten grunn er betraktet som spekulative.

Denne negative holdningen til ristningsforskningen synes imidlertid å ha endret seg i løpet av de par siste tiårene, noe som kan ha forskjellige årsaker. For det første har billedanalysen tatt en ny retning ved at kvantitative metoder (Burenhult 1980, Johnsen 1974, Malmer 1981), og studiet av motivenes sammensetning og spredning er tatt i bruk (Malmer 1980, Nordbladh 1978, 1980, Sør-Reime 1982). For det andre er ristninger trukket inn i bosetnings-analyser, først og fremst fra bronsealder, og studert og vurdert som ett av mange materielle element i det fortidige samfunnet (Bertilsson 1987, 1989, Bertilsson og Larsson 1985, Kjellén og Hyenstrand 1977, Larsson 1984a, 1986, Nordbladh 1980, Sognnes 1982, 1983a, b, 1984, 1987). Endelig er ikke ristninger lenger

de eneste fornfunnene som tolkes innenfor en symbolsfære. Begrep som ideologi og symbolisme har preget den internasjonale arkeologiske debatten i 1980-årene, og påvirket synet på bergkunstens muligheter til å gi informasjon om samfunnet. Det teoretiske fundamentet er at et samfunns ideologi uttrykkes symbolsk gjennom den materielle kulturen, det være seg gjenstander, boplasser, hus, graver eller helleristninger (Bertilsson 1987, Hodder 1982a, b, 1985, 1986, Hood 1988, Larsson 1986).

Slik er bergkunsten dels "alminneliggjort" ved at den håndteres som et hvert annet arkeologisk gjenstands-materiale, dels er dens potensiale som ideologisk "budbærer" erkjent og akseptert. Resultatet er at studiet av bergkunst nå synes å være "in", ikke bare i Skandinavia, men verden over. En målestokk for den økte interessen er de mange publikasjonene - monografier og artikler - som beskjeftiger seg med ristnings-spørsmål, enten som hovedtema eller som aspekt innenfor større problemkompleks vedrørende bosetning og samfunnsstruktur.

2.2 Teorigrunnlag.

Etterkrigstidas arkeologi har vært preget av debatt om fagets teoretiske forankring. "Archaeology ... has shifted from a seemingly complacent culture-historical orthodoxy to ambitious theoretical innovations" (Trigger 1989:1). Teoridebatten har fokusert på uenighet om fagets mål og metoder, og mellom tilhengerne av de ulike "-ismene" er det etablert "fronter" som tidvis synes nesten uoverstigelige.

Det er ikke min hensikt her å presentere verken en historikk eller en vurdering av de mange teoretiske innfallsvinklene til faget. Det har andre gjort bedre og mer fyldestgjørende enn jeg ville være i stand til (se f.eks. Gibbon 1989, Hodder 1986, Trigger 1989 med litteraturhenvisninger). Men for å skissere mitt eget faglige ståsted, vil jeg oppsummere hovedpunktene i to sentrale - og motsridende - paradigmer, eksemplifisert ved Lewis Binford (bl.a. 1982a, b, 1986, 1988) og Ian Hodder (bl.a. 1982a, b, 1985, 1986, 1987).

Grunnen til at jeg konsentrere meg om disse to, er at jeg mener å befinne meg i skjæringspunktet mellom de forskningsretningene de representerer. Som student i 1960-årene var jeg utvilsomt påvirket av de "ny-arkeologiske" innfallsvinklene som da følt friggjørende og

løfterike. Særlig var jeg fascinert av naturmiljøets betydning for menneskelig kultur, og av hvordan de materielle levningene kunne fortelle om atferd innenfor samfunnets ulike delsystem. Etterhvert syntes imidlertid slike tilnæringsmåter å ha uttømt sitt potensiale når det gjaldt å forklare menneskelige samfunn i alt sitt mangfold, og særlig syntes de å ha lite å bidra med i bergkunstforskningen. Jeg hadde følelsen av å befinne meg i en faglig bakevje. Den eldre tilnæringsmåten, med religionshistorisk analogibruk tuftet på diffusjonisme, virket like ufruktbar som kvantitative analyser bygd på øko-funksjonalistiske idéer.

I denne tilstanden av faglig oppgitthet fant jeg ny inspirasjon i synspunkt og innfallsvinkler som utkystalliserte seg i 1970- og 1980-årene. Mange av spørsmålene og begrepene som ble diskutert, er gamle kjenninger i arkeologien, f.eks. symbolbruk, kontekst, forholdet mellom subjektivitet og objektivitet. Men dels er begrepene gitt nytt innhold og spørsmålene er stilt på en annen måte enn tidligere, dels inngår de i teoretiske helheter som danner grunnlag for nye forklaringsmodeller for samfunn og menneskelig atferd. Foreløpig har paradigmeskiftet kanskje ført til flere spørsmål enn svar, muligens er det bare et steg på vegen mot enda et annet erkjennelsesteoretisk ståsted. Viktigst er likevel at det har ført til faglig debatt og åpenhet, kritikk av eldre teorier, forsøk på å finne nye innfallsvinkler og tilnæringsmåter til det arkeologiske materialet. Kanskje ligger ikke svaret i den ene eller den andre "-ismen", ny eller gammel, kanskje må forskeren hente litt fra forskjellige retninger for å kunne skildre og forklare menneskehetens mangfold.

Da New Archaeology ble introdusert i Amerika, og dermed i den vestlige verdens arkeologi, i begynnelsen av 1960-årene, virket den - med sitt krav om eksakthet i metode og uttrykksmåte - for mange som en befrielse i forhold til den tradisjonelle, "impresjonistiske" arkeologien. New Archaeology, eller prosessuell arkeologi som tilhengerne kalte det nye forskningsprogrammet

"promoted a new conception of science that stressed, among other things, the testing of general laws, covering-law explanation and prediction, the construction of mathematicological models, quantitative techniques of data manipulation, a behavioural perspective and formal analysis"(Gibbon 1989:89).

Nå skulle arkeologi endelig bli VITENSKAP, ikke bare spekulativ antikvarianisme!

Binford - den nye retningens "far" - staket ut den prosessuelle arkeologiens mål etter samme mønster som antropologi: "to explain the full range of similarities and differences in cultural behaviour" (Trigger 1989:296). Et nøkkelbegrep i New Archaeology var økologisk tilpasning. Forholdet mellom teknologi og omgivelser ble regnet som grunnleggende for utformingen av kulturelle system og dermed for menneskelig atferd (Trigger 1989:302). Det økologiske rammeverket ble ansett som den viktigste variabelen når det gjaldt å forklare endring og utvikling av samfunn. Det ble satt likhetstegn mellom sosialt og organisk liv, og "kultur" ble betraktet som menneskenes måte å tilpasse seg omgivelsene på (Hodder 1982b:1). En kultur ble ansett normalt å være i likevekt, og kulturendring skyldtes ubalanse enten i natur-omgivelsene eller i tilgrensede og konkurrerende kulturelle system. Forholdet mellom mennesker og deres omgivelser, basert på system-teoretiske prinsipp, ble oppfattet som den grunn-leggende forutsetningen for sosio-økonomisk utvikling og endring (Larsson 1986:7). Den økologiske tilnæringsmåten førte til at menneskelig kultur ble oppfattet som ensartet, og menneskelig atferd ble antatt å formes av økologisk press. Studiet av forhistoriske samfunn var først og fremst konsentrert om eksistensgrunnlag, livbergingmåte og tilpasningsmønster, i mindre grad om sosial organisasjon (Trigger 1989:327 f.).

Oppfatningen av kultur som et økosystem førte til at menneskelig oppfinnsomhet og evne til nyskapning ble avskrevet som mulige årsaker til kulturell endring (Trigger 19189:296). Binford avviste i det hele tatt psykologiske faktorer som hjelpemiddel til å forstå forhistorien (Trigger 1989:302). "Anything beyond basic subsistence behaviour must be regarded as random noise" (Tilley 1981:135). Historie og kultur-historiske forklarings-modeller ble ansett som verdiløse og "ny-arkeologene" forsøkte i stedet å etterspore generelle lover for menneskelig atferd (Trigger 19189:313).

Guy Gibbon har karakterisert New Archaeology som "a mid twentieth-century answer to the old question of the purpose of archaeological research" (1989:89). Bruce Trigger mener New Archaeology særlig appellerte til etterkrigstidas amerikanere fordi teknologi og rasjo-

nalitet ble satt i høgsetet. De samme tendensene kom til uttrykk i samfunnsfag som økonomi, statsvitenskap, sosiologi og etnologi. Det ble ansett som mulig å produsere objektive, etisk nøytrale generaliseringer som kunne nyttes i moderne samfunnsplanlegging. Vektleggingen av forskningens praktiske anvendbarhet fikk mange samfunnsforskere til å avvise en holistisk tilnæringsmåte ved studiet av menneskelig atferd (Trigger 1989:313 f.). P.g.a. sin tidsdimensjon kunne arkeologien bidra med kunnskap om langtidsvirkningene av forholdet mellom mennesker og natur - et tema som fikk økt aktualitet etterhvert som forurensningsproblemene ble erkjent.

På samme måten som "ny-arkeologenes" forskningsprogram var en konsekvens av samtidas politiske, økonomiske og åndelige strømninger, er også reaksjonene mot New Archaeology barn av sin tid. De nye retningene som i de siste tiårene har sett dagens lys i arkeologisk forskning, er påvirket av såvel erkjennelsesteoretiske spørsmål innenfor filosofi og samfunnsforskning som av politiske tendenser i tiden.

Sentralt i paradigmeskiftet, og det som særlig skiller de nye retningene fra New Archaeology, er holdningsendringen når det gjelder å forklare menneskelige samfunn og forholdet mellom kultur og natur. Erkjennelsen av kompleksiteten i menneskelig atferd, og dermed i menneskelig kultur, har vist at den prosessuelle tilpasningsmodellen var for enkel (Trigger 1989:329). Økologiske og funksjonalistiske forklaringer har måttet vike plassen for tolkninger der mennesket ansees som den avgjørende faktoren ved utforming og endring av samfunnet.

En av de fremste eksponentene for opposisjonen mot New Archaeology er Hodder. Han har definert fire problemfelt som særkjenner den såkalte post-prosessuelle arkeologien: forholdet mellom individ og normer, mellom struktur og prosess, mellom idéer og materiale og mellom subjekt og objekt (1986:147 ff.).

Hodder setter søkelyset på individet - "the active individual" - som han mener New Archaeology "argued out of social theory" (1986:6). Samfunn og kulturer er ikke lukkede, isolerte enheter, men har fungert i forhold til hverandre både sosialt, politisk og økonomisk (Trigger

1989:329). Samfunnsstrukturen - forholdet mellom enkeltmennesker, grupper og hele samfunn - styres av normer og verdier. Derfor er ideologi - definert som en aktiv faktor i sosiale forhold - et sentralt tema for forskere påvirket av marxistisk teori kombinert med strukturalistiske idéer hentet fra filosofi og antropologi (Trigger 1989:339 ff.). Samfunnets ideologi avspeiles i tingene vi omgir oss med, det vil i arkeologisk sammenheng si de materielle levningene: "systematic links can be identified between the material and the ideal" (Hodder 1986:154). Objekten tillegges en symbolsk betydning - "often described as "deeper" than, "behind" or "beneath" the measurable evidence" (Hodder 1986:153). Den materielle kulturen oppfattes som en "tekst" med et symbolsk innhold som det er arkeologenes oppgave å forsøke å "lese" (Shanks and Tilley 1987, 1989).

Nær forbundet med begrepene ideologi og symbolisme er ritualer, maktkonstellasjoner og sosial samhandling.

"Indicative of an idealist position is the recurrent description of ritual as a "discourse" that is designed to reaffirm existing social relations by making them appear to be part of the natural order or to enhance the power of privileged groups or individuals" (Trigger 1989:341).

Forståelsen av hvordan og hvorfor forhistoriske samfunn har utviklet seg forskjellig, bygger på kunnskap om samfunnenes historie (Trigger 1989:338). Hvis generelle teorier skal nyttes i tolkningen, må det tas hensyn til den spesifikke historiske tradisjonen (Hodder 1986:154).

Et resultat av - eller kanskje en årsak til - den post-prosessuelle fokuseringen på strukturer, ideologi og symbolisme, og på enkeltindividets og historiens rolle, er en økt erkjennelse av "the present in the past" (Hodder 1986:156). Den fortida vi rekonstruerer - eller rettere konstruerer - er en konsekvens av samtidas holdninger og strategier. Våre tolkninger er subjektive - og må være det - fordi vi som tolker sporene fra fortida er et produkt av vår egen tids moral-kodeks, idealer og holdninger, d.v.s. av vår egen tids ideologi. Hodder hevder at "the past is subjectively constructed in the present" (1986:157). Selv ikke dataene ansees som objektive - til tross for at de er virkelige og håndfaste - men er avhengige av, "skapes" av, de teoriene vi produserer.

"Indeed it is false to separate theory and data, since the latter can only be perceived in relation to the former. It is also doubtful whether theory can exist independent of data examples" (Hodder 1986:155).

Sammenhengen mellom teori og data kan kanskje forklare den nyvakte interessen for en del av de temaene som tas opp innenfor post-prosessuell arkeologi. Fokuseringen på ideologi og symbolisme, og dermed en "gjenoppliving" av studiet av forhistorisk religion, synes å avspeile de seinere årenes verdensomspennende åndelige vekkelser og økende interesse for supranormale fenomen. Interessen for politiske strategier og maktkonstellasjoner i forhistoriske samfunn har paralleller i vår egen tid. Rennessansen for arkeologiens historiske dimensjon er det fristende å se i sammenheng med framveksten av nye stater i Den tredje verden og deres behov for historisk identitet. Erkjennelsen av samtidsperspektivet i den arkeologiske tolkningsprosessen har banet vegen for nye forskningsfelt. Det gjelder f.eks. studiet av urbefolkninger, feministisk arkeologi eller studiet av "sender" (bl.a. Conkey and Spector 1984, Dommasnes 1990, Ehrenberg 1989, Gero and Conkey 1991, K.A.N. 1985-90, Wylie 1991, Øvrevik 1991) og arbeiderklassens historie - problemfelt som er kommet i samtidas søkelys p.g.a. politiske bevegelser og pressgrupper. Således, hevder Hodder, er "the subjective past ... involved in power strategies today" (1986:157).

Hodder har vært involvert i de fleste av de retningene som omfattes av den post-prosessuelle arkeologien. Men det forskningsprogrammet Bruce Trigger gir ham mest kreditt for, og som idag regnes for den prosessuelle arkeologiens største utfordrer, er den kontekstuelle tilnæringsmåten:

"By drawing attention to properties of material culture that hitherto had been ignored, Hodder has revealed the dangers inherent in interpretations of archaeological evidence that is analysed in isolation from its broader context" (Trigger 1989:350).

Hovedtesen er at arkeogen må studere alle sider ved en arkeologisk kultur for å kunne forstå betydningen av hver enkelt del. I tillegg til de materielle levningene omfatter dette også kulturspesifikke kosmologier, kunnskap om astronomiske forhold, kunststiler, religiøse

troforestillinger osv. - tema som den prosessuelle arkeologien i 1960- og 1970-årene så på med mistro.

"The term contextual archaeology ... encapsulates the environmental context (how the object functions in its social and physical environment), the structured "text", and the particular situation within which meanings have historical content" (Hodder 1987:1)

Ethvert objekt eksisterer i og har betydning innenfor mange dimensjoner eller sammenhenger på én gang, innenfor et nettverk av assosiasjoner og kontraster, likheter og forskjeller. "The totality of the relevant dimensions of variation around any object can be identified as the context of that object" (Hodder 1986:139). Definisjonen av et objekts kontekst er avhengig av spørsmålene som stilles. Objektene har symbolsk betydning gjennom deres forhold til og forskjell fra andre objekt innenfor den samme konteksten. Samspillet og variasjonen mellom ulike data er med på å definere konteksten.

"The contextual answer is that one searches for other data along these dimensions of variation in order to identify the relevant dimensions which make up the context" (Hodder 1986:140).

Hodder hevder at studiet av "kontekst" i virkeligheten definerer arkeologi som vitenskap til forskjell fra antikvarenes objekt-innsamling (1986:120). Begrepet "kontekst" inkluderer også forskerens egen "kontekst", hennes eller hans politiske og ideologiske ståsted. Dette innebærer at det alltid vil være en viss grad av subjektivitet i den fortida vi prøver å (re)konstruere. F.eks. vil definisjoner av likhet og ulikhet avhenge av forskerens personlige oppfatning. Vi må derfor analysere vår egen kontekst som arkeologer - foreta en sosial kritikk av eget idégrunnlag (Hodder 1987:10).

Om New Archaeology avspeilte samfunnsideologien i midten av det 20. århundre, må den post-prosessuelle arkeologien sies å være like karakteristisk for slutten av århundret. Den representerer mangfold, åpenhet, usikkerhet, nysgjerrighet - trekk som preger den tida vi lever i.

"Post-processual archaeology ... involves the breaking down of established, taken-for-granted, dichotomies.... It develops from a criticism of what went before ... It is more an asking of questions than a provision of answers" (Hodder 1986:170).

2.3 Ståsted.

Det synes udiskutabelt at den post-prosessuelle arkeologien tilbyr nye og spennende innfallsvinkler til studiet av bergkunst. Etter New Archaeology med sitt krav om objek-tivitet og testbarhet er det igjen "lov" å stille spørsmål som en vet det aldri vil være mulig å få sikre og entydige svar på. Spørsmål om fortidas tro og tanker, om verdisystem og mellommenneskelige forhold, ja endog om menneskesinnet, er blitt legitime forskningsoppgaver.

For én som gjennom mange år har beskjeftiget seg med helleristninger, er det uproblematisk å godta at materielle spor kan ha symbolsk betydning. Innenfor den forklarings-modellen som plasserer ristningene i samfunnets religiøse sfære, er "symbol" og "ideologi" velkjente begrep, særlig i tilknytning til bilder fra bronsealder, et tidsrom da en rekke andre funn tradisjonelt er forbundet med "den åndelige verden" og tolkes symbolsk. Men det er med rette reist kritikk mot de eldre religiøse tolkningsmodellene (sml. kap.4). Særlig synes det viktig å klargjøre ristningsforskningens teoretiske ståsted og velge tilnær-mingsmåter som er mer stringente enn de metodene som ble nyttet før New Archaeology forlangte at også arkeologi skulle være "science".

Nylig har Bryan C. Hood (1988) satt ristningsforskningens tolknings-modeller under debatt. Han kritiserer den øko-funksjonalistiske tilnær-mingsmåten der "religion" betraktes som et uavhengig subsystem knyttet til en privilegert gruppe i samfunnet. Tolkningen av ristningenes betydningsinnhold har vært begrenset til hvordan motivene passivt avspeiler religionen eller trosforestillinger i samband med livbergingsmåten (Hood 1988:65). En slik funksjonalistisk oppfatning av bergkunsten ligger til grunn for Gutorm Gjessings - i sin tid revolu-sjonerende - betegnelser "veideristninger" og "jordbruksristninger".

I stedet for å se materiell kultur som en passiv mekanisme i tilpasning, oppfatter Hood objektene - ristninger og andre fornfunn - som deler i et materielt symbolsystem der ulikesider ved samfunnet avspeiles: sosiale handlinger og motsetninger, ideologier og maktforhold. Ristningene har i seg element fra hele dette spektret, og derfor rommer de et mangfold av alternative tolkningsmuligheter (Hood 1988).

Helhetssynet på materiell kultur - oppfatningen at alle deler av en kultur må studeres for å kunne forklare hver enkelt del - står i

motstrid til den prosessuelle arkeologiens påstand at studiet av noen få, utvalgte variabler kan belyse forhistoriske samfunn. En holistisk tilnæringsmåte gjør funnenes - i dette tilfelle ristningenes- kontekst vesentlig. "The meaning of an object is derived from the totality of its similarities and differences, associations and contrasts" (Hodder 1986:138). Det er ikke nok å studere og sammenlikne enkeltfigurer eller -motiv, heller ikke ett og ett ristningsfelt. Undersøkelsen må omfatte flere felt innenfor en region, samt feltenes natur- og kulturmiljø. Slutninger om ristningenes betydning må baseres på analyser av deres forhold til andre element i den materielle kulturen: graver, offerfunn, bosetningsspor osv.

Den materielle kulturen oppfattes ikke som et speilbilde av økologisk tilpasning eller sosio-politisk organisasjon. Den fungerer som et aktivt element i sosial samhandling, der forhold mellom mennesker skapes og reproduseres (Hodder 1982 a,b, 1985). "Material culture is used as part of ideologies to mask, contradict or exaggerate social relations" (Hodder 1982 a:186). Den materielle kulturen -gjenstandene, avbildningene, monumentene, konteksten de er funnet i - informerer om samfunnet som skapte den. "The artifacts do speak (or perhaps faintly whisper) to us - the problem comes in the interpretation" (Hodder 1986:123). Materielle kulturelement er symboler i den forstand at betydningsinnholdet er noe annet og mer enn det håndgripelige "første-inntrykket". Symbolene er ikke ren gjenspeiling av sosial atferd, men spiller en aktiv rolle i å forme atferden og gi den mening (Hodder 1982 a:11 f.).

Det ligger nær å forklare bergkunstens bilder som symbol for noe annet enn de de konkret framstiller, f.eks. at dyrebilder, menneskeframstillinger og båtfigurer betyr noe mer enn "dyr", "menneske" og "båt". Det er videre lett å oppfatte bildene som en "tekst" - særlig med bakgrunn i vår tids fokusering på billedmedier som film, fjernsyn og tegneserier. Tanken om at bergbildene representerer en form for "skrift" er da heller ikke ny i ristningstolkningen (sml. kap. 4).

Men når en skal prøve å forstå bildenes budskap, er det ikke nok å "lese" selve bildene, slik det har vært gjort i eldre tolkningsforsøk. I tillegg til ristningsfigurene kan "teksten" omfatte element som nærhet til vann, bergets runding, sprekker i ristningsflaten, vegeta-

sjonen rundt feltet, gravrøysa på knausen bak, offerfunnet i myra like ved, bostedet noen hundre meter unna, utsynet fra feltet til et fjell eller til øya i havgapet, den første solstrimen om våren som treffer nettopp ristningsfeltet. Alt dette - og mer til - hører med i ristningens "kontekst", og har dermed et meningsbærende potensiale som kan være avgjørende for tolkningen.

"An object out of context is not readable; and a symbol painted on a cave wall when there are no deposits in the cave, when there are no deposits in the region that contain other depictions of the symbol on other objects, and when there are no graves containing the symbol, is scarcely more readable" (Hodder 1986:141).

Det er altså helheten - "the totality of the environment" - som må analyseres for å vinne kunnskap om ristningenes betydning. Men når konteksten er så mangesidig, blir det opp til forskeren, ut fra hennes problemstilling, å velge hvilke element som er relevant å ta med i analysen : "where "relevant" refers to a significant relationship to the object - that is a relationship necessary for discerning the object's meaning" (Hodder 1986:139). Samtidig som bildenes betydning må "leses" i forhold til en materiell helhet, kan også den enkelte ristningsfiguren være en budbærer med et vell av informasjon implisitt i små detaljer - i likhet med vår tids trafikkskilt. Tegnenes budskap er klart og entydig for de av oss som kjenner trafikkreglene, mens de kan være bortimot ubegripelige for folk som ikke har lært å kjøre bil. Trafikkskiltenes tegnspråk forstås også på tvers av språk- og landegrensler. I forhold til ristningene mangler dagens mennesker det "førerkortet" som ville gjort det mulig for oss å forstå fullt ut hva bildene symboliserer.

Symbolikken, meningsinnholdet som kan leses ut av den materielle kulturen, gir et bilde av samfunnets ideologi.

"Ideology, then, is an aspect of symbol-systems. It refers to that component of symbol-systems most closely involved in the negotiation of power from varying points of interest within society" (Hodder 1986:69).

Ideologi er verken verdensanskuelse eller trosforestillinger, men kan sammenliknes med samfunnets "infrastruktur". Den omfatter idéer om alt som tas for gitt i et samfunn, om naturforhold og tidsregning, om

ulike årsakssammenhenger, om forhold mellom mennesker. Ideologiens funksjon er å rettferdiggjøre og skjule tilfeldigheter i de sosiale forholdene, inkludert ulik fordeling av godene. På den måten bidrar den til å reprodusere og opprettholde den bestående samfunnsordenen i stedet for å endre den (Leone 1984:26).

"Ideology is the framework within which, from a particular standpoint, resources are given value, inequalities are defined and power is legitimated. Ideals are themselves the "real" resources used in the negotiation of power; and material resources are themselves part of the ideology apparatus" (Hodder 1989:70).

Samfunnets ideologi må være implisitt i ristninger såvel som i andre materielle levninger fra det forhistoriske samfunnet. Igjen blir "konteksten" sentral for tolkningen. "Most objects are, almost by definition, situated in place and time and in relation to other objects" (Hodder 1986:146).

Ved siden av forholdet til andre objekt og til naturomgivelsene, omfatter kontekst-begrepet også dimensjonene "tid" og "rom". Tidsdimensjonen - studiet av fornfunnenes likheter og forskjeller over tid, og spørsmål om kontinuitet eller brudd i kulturutviklingen - har vært en hjørnestein i arkeologisk forskning. Et annet aspekt ved tidsdimensjonen, som gjør det viktig å studere den materielle kulturen i sin historiske sammenheng, er at sybolenes meningsinnhold kan endres over tid. Mircea Eliade har pekt på at symboler kan "degraderes", den opprinnelige metafysiske betydningen kan rasjonaliseres og infantiliseres på stadig lavere nivå (1958:444). Dette er viktig i ristningsstudiet, fordi en ikke kan gå ut fra at

"continuities in iconography necessarily indicate continuity in mythology, since the significance accorded to representations is as likely to change over time as are the ways beliefs are symbolized" (Trigger 1989:354).

Objektene betydning må altså studeres på bakgrunn av strukturen og innholdet i den historiske tradisjonen de hører hjemme i (Hodder 1986:171). Et eksempel fra vår egen nære fortid kan vise hvor vesentlig den historiske sammenhengen er for tolkningen av betydningsinnholdet i materielle element.

Under Den Andre Verdenskrigen var det viktig for gode nordmenn å markere sin politiske holdning, og enkle hverdagsting ble skapt om til nasjonalsymbol. En binders i jakkeslaget ble tegn på samhold. Nisser med røde toppluer var et yndet motiv på norske julekort, og "nisselua" ble symbol for motstand mot okkupasjonsmakten og en torn i øyet for NS (Norsk Kulturhistorie bd. 6:319 f.).

Eksemplet viser to sider ved symbolfunksjonen til materielle objekt. For det første kan gjenstander ha både en praktisk funksjon og et "dypere" meningsinnhold på samme tid. For det andre kan en bestemt historisk situasjon utløse et objekts symbolske potensiale. Bare folk som har opplevd krigsårene, eller som har hørt eller lest om det, vil vite at binders og topplue betydde "samhold" og "motstand". For etterkrigsgenerasjonen har de samme gjenstandene utelukkende praktisk funksjon: h.h.v. å hefte sammen dokumentbunker og å holde ørene varme i vinterkulda. Eventuelt forbindes kanskje noe negativt med den røde lua: begrepet "nisseluementalitet" er brukt i betydningen sneversynt, en "seg-selv-nok" mentalitet.

Begge disse aspektene er viktige for å forstå ristningenes symbolfunksjon. Også for ristningene må en regne med at "function and symbolic meaning are not contradictory" (Hodder 1986:126). Videre er den historiske sammenhengen, d.v.s. tidfestingen av ristningene i forhold til øvrig arkeologisk materiale, nødvendig for å forklare bildenes symbolske innhold.

Romdimensjonens betydning for tolkningen av materiell kultur ble underkommunisert av New Archaeology, som oppfattet naturomgivelsene som en passiv dimensjon, en "scene" der menneskelig aktivitet utfoldet seg. Inspirert av nyere retninger innenfor geografi har også arkeologer begynt å analysere sammenhengen mellom sosiale og romlige forhold.

"Space is not seen as a passive arena in which activity transpires, or as a frictional constraint on action, but as actively manipulated by humans and fundamental to the ongoing reconstruction of social relations and power systems" (Hood 1988:66.).

Samfunnets ideologi uttrykkes gjennom de romlige forholdene, den måten omgivelsene er utformet og inndelt av individ eller grupper (Leone 1984:26). "Rommet" (space) er ikke en tom scene der sosiale strategier

spilles ut, men en sosialt konstruert dimensjon som er en aktiv faktor i samfunnets reproduksjon av sosialt hierarki og maktkonstellasjoner. Romdimensjonen inneholder informasjon om hvordan samfunnet opprettholder og formidler kunnskap om sosial orden.

Fordi ristninger (oftest) ikke er flyttbare, men har en fast geografisk-topografisk plassering, er de velegnet for studiet av samfunnsideologiens romlige symbolikk. Hood oppfatter ristninger som "a signification system connecting a set of social relations over space" (1988:65). Ristning-ene representerte en "symbolsk kapital" som kunne manipuleres innenfor sosiale strategier. De var en måte å tenke og uttrykke seg på som kunne brukes til å planlegge, og derved kontrollere, samfunnets symbol-system (Hood 1988:78).

Som nevnt er arkeologens og ikke bare fornminnenes kontekst viktig for tolkningen av arkeologisk materiale.

"Many of our most basic terms and taken-for-granted are linked to contemporary perspectives and relations of dominance" (Hodder 1986:161).

Dette gjelder dagens forskere såvel som gårsdagens. Det må tas i betraktning når vi skal vurdere innsatsen til våre forgjengere, og det kan være med å legitimere at vi selv skifter ståsted når det gjelder fagets mål og mening, at vi "senerehen (kommer) til andre resultater".

2.4 Mål og metoder.

Siktemålet med avhandlingen er å belyse bergkunstens symbolfunksjon og den samfunnsideologien som uttrykkes gjennom bildene. Det empiriske materialet som legges til grunn, er såkalte "jordbruksristninger" fra Sogn og Fjordane og Sunnmøre. I utgangspunktet er altså avgrensningen i tid tradisjonelt bronsealder, muligens også delvis tidlig eldre jernalder. I rom avgrenses analysen til deler av den norske vestkysten, et område som i den aktuelle perioden vanligvis oppfattes som et "utkantområde", både p.g.a. stedvis karrige naturforhold og relativt sparsomt funntilfang.

For å forklare ristningenes plass i det fortidige samfunnet, vil jeg legge et holistisk perspektiv til grunn. Ristningene vil ikke bli sett

som et isolert fenomen, men studert i sin kontekst. Det innebærer for det første analyser av ristningenes "indre" kontekst, d.v.s. motivenes sammensetning og frekvens og feltenes forhold til hverandre i tid og rom. Videre studeres andre kulturspor fra "ristningstida", både kvantitativt og kvalitativt, og deres romlige plassering i forhold til ristningene. I den kontekstuelle analysen inngår også en vurdering av ristningenes geografisk/topografiske beliggenhet, deres plassering i forhold til vann, veglinjer, dyrkningsjord, beiteland, fiskeplasser og jaktområder.

For å kunne vurdere ristningene i analyseområdet i deres rette historiske sammenheng, er tidfesting et nødvendig hjelpemiddel. Det gjelder såvel ristningene som andre deler av den materielle kulturen de hører sammen med. Tidsdimensjonen omfatter også eventuelle endringer over tid - både når det gjelder bildenes utforming og feltenes distribusjon - som kan ha konsekvenser for ristningenes betydningsinnhold.

Romdimensjonen - ristningenes geografiske spredning, deres topografiske plassering, forholdet til naturmiljøet som omgir dem, samt utbredelsesmønstret for ristninger i forhold til andre kulturspor - rommer et betydelig tolkningspotensiale. Vektleggingen av den materielle kulturens naturmiljø innebærer verken en natur-deterministisk eller øko-funksjonalistisk holdning, men bygger på den oppfatningen at

"material culture articulates with social relations to **construct** social and ideological space while it is simultaneously **constrained** by that space" (Hood 1988:68).

Nettopp naturforholdene i Vest-Norge illustrerer hvordan naturen setter grenser for menneskelig kultur og utfoldelse. Det er f.eks. ikke mulig å bosette seg der fjellene stuper rett i sjøen, en må slå seg ned der flatlende gir plass for folk og dyr. Om de stedene samtidig har god dyrkningsjord og rikelig med beiteland, er ikke de faktorene avgjørende for hvordan menneskene former samfunnet.

En del problem knytter seg spesielt til analysen av ristningene og ristningssamfunnet i Sogn og Fjordane og Sunnmøre. Ristningstilfanget er begrenset både når det gjelder antall felt, figurer og motiv, og lokalitetene ligger spredt. Kan analysen av et så sparsomt materiale

bidra til å kaste lys over det samfunnet som skapte dem? Vil en komme til andre tolkningsresultat i et "utkantområde" som Vest-Norge enn i de motiv- og figurrike ristningsregionene i andre deler av Norge og i Sverige? Også andre funn fra "ristningstida" opptrer sparsomt og spredt i analyseområdet. Naturlig nok aksentuerer disse forholdene spørsmål om funnenes representativitet. Problemet gjelder også i områder med omfattende funntilfang, men synes ekstra viktig å ta stilling til og vurdere når funnene er fåtallige. Det vil bli lagt særlig vekt på kvalitativ vurdering av funntilfanget i analyseområdet. Dette har delvis sammenheng med at funnene er fåtallige, men bygger også på den oppfatningen at kvalitative aspekt ved materialet er vel så informative som mengedeforhold.

"Whereas qualitative researchers emphasise validity, quantitative researchers emphasise reliability and replicability in research" (Taylor and Boydan 1984:7).

Selv om ristninger og andre kulturspor som graver, depoter, boplasser osv. i et område kan dateres til samme tid, er det et problem å knytte dem sammen til et kulturelt og samfunnsmessig hele. Særlig gjelder dette i analyseområdet, der det bare i sjeldne tilfeller er romlig kontakt mellom ristningene og andre kulturelement. Innenfor et avgrenset geografisk område kan det på samme tid ha eksistert forskjellige menneskegrupper med ulike tradisjoner m.h.t. å lage ristninger.

På bakgrunn av de fåtallige og spredte funnene fra "ristningstida" i analyseområdet, må en spørre om denne materielle kulturen avspeiler en annen type samfunn enn det som antas å ha eksistert i andre og mer funnrrike områder i Skandinavia på samme tid. Materialet fra Sogn og Fjordane og Sunnmøre vil bli vurdert i forhold til modeller for bronsealderssamfunnet som er konstruert for andre regioner.

For å bøte på de manglene som sparsomt og spredt funntilfang representerer, utvider jeg analysen tidsmessig til også å omfatte en del funngrupper fra yngste del av steinalder. Derved håper jeg å kunne se ristnings-tradisjonen i noe videre sammenheng. Dette synes særlig relevant fordi det i Sogn og Fjordane fins et par større lokaliteter med "veidekunst", tradisjonelt oppfattet som en eldre fase i ristningsproduksjonen.

Forskning er en kontinuerlig prosess, der nye idéer i stor utstrekning bygger på resultatene og hypotesene til eldre forsker-generasjoner. Når en arbeider med et materiale og problemstillinger knyttet til det, får en før eller seinere behov for å se bakover, trekke linjer og sette sitt eget bidrag inn i en større sammenheng. Ikke sjelden oppdager en at mange tanker en har gjort seg og spørsmål en har stilt, er formulert tidligere. I forhold til forsknings-forfedrene rår dagens arkeologer over et mer omfattende empirisk materiale, flere sofistikerte hjelpemidler og en større generell kunnskapsmengde. Likevel kan en undres om vi idag er kommet særlig mye lengre i forståelsen av de levningene vi arbeider med. Øker vår innsikt og viten om fortida i takt med utviklingen og forbedringen av metoder og teknikker? Slike refleksjoner er bakgrunnen for at jeg har viet forskningshistorien såpass bred plass i avhandlingen.

Det er ikke tidligere presentert en samlet oversikt over ristningene i Sogn og Fjordane og Sunnmøre. Derfor inngår analyser av motiv og figurer, inkludert terminologi og definisjoner, samt en katalog over ristningsfeltene.

KAPITTEL 3:

ORDBRUKEN OG ORDNINGEN AV MATERIALET

3.1 Begrepsapparatet.

Nedenfor vil jeg forklare og definere en del ord og begrep som jeg kommer til å bruke i det følgende. Mange av uttrykkene er alment kjent og brukt, men jeg har følt behov for å presisere hva jeg legger i dem. I en del tilfeller samsvarer ikke mine definisjoner med den måten andre har brukt uttrykkene. En rekke av definisjonene mine bygger på almene definisjoner som jeg har hentet fra Achehousgs konversasjonsleksikon og Norsk riksmålsordbok. Dette er gjort for at ordbruken i framstillingen skal avvike minst mulig fra vanlig oppfatning av hva ordene betyr. Defini,-sjonene nedenfor gjelder generelle ord og uttrykk knyttet til beskrivelse og analyse av et ristningsmateriale. De mer spesifikke definisjonene av enkeltmotiv og deler av disse, presenteres i samband med motivklassifikasjonen i pkt. 3.2.

Definisjoner:

RISTNINGER betegner avbildninger av levende skapninger, konkrete, menneskeskapt gjenstander eller abstrakte tegn som er hogd, skåret eller slipt i bergvegger, på jordfaste eller løse steiner.

Betegnelsen dekker først og fremst en bestemt fornminnetype, til forskjell fra andre fornminner (som boplass, grav osv.). Men uttrykket viser også til den teknikken som er brukt for å feste avbildninger til fjell eller stein.

Brukt på den måten, kan begrepet "ristning" også omfatte runer ("=abstrakte tegn") som er ristet (=skåret) i berg eller stein. Derimot vil malte avbildninger med samme motivtilfang som de "ristede", falle utenfor.

Imidlertid kan jeg ikke se at disse avgrensingsproblemene er særlig alvorlige. Runene skiller seg klart ut som egen gruppe i ristnings-sammenhengen. En skal heller ikke se bort fra at det for visse problemstillinger kan være en fordel å regne runer med til ristninger. Det kan f.eks. være spørsmål om tradisjon i bruken av berg og stein for å gi uttrykk for sine forestillinger. Dette er en av grunnene til at jeg her tar "skrifttegn" med i motivklassifikasjonen (se pkt. 3.2).

Forholdet til de malte avbildningene er litt mer innfløkt. Motivtilfanget er i stor utstrekning det samme, og det har vært vanlig å se hogde og malte avbildninger som ulike utforminger av samme kulturelle fenomen. Nylig er det imidlertid stilt spørsmål om de malte bildene virkelig er malt (Michelsen 1983, 1991). På grunnlag av observasjoner på flere lokaliteter hevder Kristen Michelsen at rødfargen i figurene ikke er maling, men naturlig avsetning av jernoksyd på bergflaten. "From the red-stained rock prehistoric man has made the figures by removing the superfluous colour by pecking" (1983:37). Dette problemet vil ikke bli drøftet videre her. Men det er interessant kulturhistorisk sett hvis også de "malte" bildene er hogd.

Et uttrykk som dekker alle avbildningsteknikker, er bergkunst (bl.a. brukt av Hagen 1967, 1969). Jone Johnsen har drøftet bruken av begrepene "ristning" kontra "bergkunst" (1974:20f.). Hans hovedargument for å bruke "ristning" framfor det mer omfattende "bergkunst", er for det første at "(helle-)ristning" er et vel innarbeidd begrep både i fagarkeologisk og mer populær sammenheng (1974:22, med henvisning til appendix 1). For det andre peker han på at "ristning" lettere enn "bergkunst" lar seg kombinere med andre ord som for- og etterstivelse.

Etter min oppfatning er Johnsens argumentasjon så overbevisende at jeg i denne framstillingen foretrekker å bruke uttrykket "ristning(er)" i stedet for "bergkunst" som jeg har brukt i tidligere arbeider (bl.a. Mandt Larsen 1972). Jeg vil imidlertid ikke, som Johnsen gjør, gi "ristning" en presisert betydning som "den minste sjølvstendige eininga i materialet" (Johnsen 1974:36). Denne minste enheten kaller jeg "(ristnings)figur" (se nedenfor). Uttrykket "ristning(er)" brukes her,

som beskrevet foran, dels noe upresist om den enkelte avbildning eller samling avbildninger (to eller flere), dels i sammensetninger med andre ord: ristnings-element, ristnings-felt, billed-ristning, grop-ristning.

Uttrykket "bergkunst" reserveres for de mer generelle sammenhenger der det er behov for et samlebegrep. Da det ikke kjennes (antatt) malte avbildninger i Sogn og Fjordane og Sunnmøre, vil denne ordbruken neppe by på problem her. Jeg vil bruke de innarbeidde begrepene "jordbruks-ristninger" og "veideristninger" om de to hovedgruppene med skandinaviske ristninger, og jeg finner ingen grunn til å definere disse nærmere (sml. Gjessing 1936:1).

FIGUR eller RISTNINGSGIFUR brukes om partier og linjer som er hogd på berg eller stein, uansett identifikasjon eller tolkning. Det vil si at en samling hoggemerker som ikke kan gjenkjennes som et klassifiserbart motiv (se pkt. 3.2), også kalles "(ristnings)figur". Om eventuelle malte avbildninger brukes bare "figur". Denne definisjonen slutter seg til Aschehougs konversasjonsleksikons definisjon av "figur":

"Enhver samling av punkter, linjer og flater" (Bd.6:265).

MOTIV eller RISTNINGSMOTIV brukes om avbildningene ristningene framstiller. Det er figurer som kan identifiseres som noe levende eller del av dette (menneske, fot, hånd, dyr, plante), noe menneskeskapt (båt, vogn, våpen osv.), abstrakt-geometriske framstillinger (grop, ringfigur, spiral, ramme- og gitterfigur osv.) eller skriftegn (runer). Norsk riksmålsordbok definerer "motiv" som:

"Tanke, opplevelse (hendelse) el. inntrykk som vekker en kunstners skapertrang og blir emne for kunstnerisk behandling og gjengivelse" (II, første halvbd.:206)

Spørsmålet om ristningene skal regnes som kunstnerisk utfoldelse er uinteressant i denne sammenhengen. Med definisjonen vil jeg vise at jeg oppfatter avbildningene som håndfaste og synlige gjengivelser av tanker, forestillinger og hendelser i det samfunnet og hos de menneskene som skapte ristningene. Brukt på denne måten betegner "motiv" ikke bare en avbildnings form, men også dens innhold.

I avsnittet 3.2 presenteres et klassifikasjonssystem for de vanligste

ristningsmotivene, der de er ordnet i klasser og typer. Når en ristningsfigur identifiseres som en nærmere bestemt type, gjøres dette ut fra typens formkriterier. Identifiseringen innebærer samtidig en tolkning. Figuren gjenkjennes som et motiv, og dette motivet har vi tillagt en bestemt betydning ut fra vår egen erfaringsbakgrunn. Ristningsmotivene må således oppfattes som symboler.

Norsk riksmålsordbok definerer "symbol" som:

"Noget (tegn, billede, ord, gjenstand, person ell. handling) som i konkret, anskuelig form representerer, er uttrykk for noget abstrakt ell. åndelig, en idé, et begrep, ell. en tilstand, utvikling ell. lign." (II, annet halvbd:2460).

"Ristningsmotiv" betegner altså den symbolske utformingen av forestillinger eller hendelser.

BILDE brukes om alle andre motiv enn gropen.

Aschehougs konversasjonsleksikon definerer "bilde" som:

"En synlig representasjon av en person, gjenstand, situasjon o.l. som inneholder vesentlige karakteristiske trekk ved det som gjengis" (Bd. 2, 1968:668).

De fleste ristningsmotivene kan identifiseres som objekt i den konkrete "tingverden", de er "synlig(e) representasjon(er) av en person, gjenstand, situasjon o.l." som i definisjonen foran. Dette gjelder også abstrakt-geometriske motiv, der f.eks. ringfigurer kan identifiseres som hjul, visse rammefigurer som skjold o.l. Det motivet som vanskeligst lar seg assosiere med noe konkret, er gropen. Også som symbol er gropen det motivet som er mest problemfylt å tolke. I tillegg er den det vanskeligst daterbare motivet. Dette er hovedgrunnene til at jeg har valgt å skille mellom "bilder" og "groper" i motivtilfanget. Selvfølgelig kan flere av de andre abstrakt-geometriske motivene også oppfattes som rene symbol uten sammenheng med "person, gjenstand, situasjon". Likevel mener jeg det er berettiget å skille gropene fra de øvrige motivene, fordi også groper ofte opptrer som eneste motiv på et felt. Slike felt er vanlige, gjerne tallrike, i mange ristningsdistrikt.

Nylig har Ulf Bertilsson argumentert mot å skille gropristningene ut

som egen gruppe (1987:40 ff.). Han oppfatter gropene som en integrerende del av ristningstradisjonen, og underbygger dette synet ved å dokumentere at det i Bohuslän er sammenfall i utbredelsen av felt med bare groper og felt med både groper og andre motiv (1987:57 ff.).

I Vest-Norge har imidlertid gropristningene ofte en annen geografisk og topografisk beliggenhet enn billedristningene (Mandt 1978 og kap. 6 nedenfor). Derfor vil jeg i denne analysen opprettholde et skille mellom "billedristninger" og "gropristninger" (sml. definisjoner nedenfor).

FELT eller RISTNINGSFELT brukes om den flaten i fast fjell eller stein der det er hogd/malt figurer.

Både Aschehous konversasjonsleksikon og Norsk riksmålsordbok definerer "felt" som:

"Avgrenset del av en flate".

Med grunnlag i den definisjonen lar jeg "felt" betegne den delen av en berg- eller steinflate der det er figurer, d.v.s. at selve berget eller steinen kan være større i utstrekning enn partiet med ristninger. Hele det berget der det er ett eller flere "(ristnings-)felt" kalles "ristningsberg", og tilsvarende kalles hele steinen med ristninger for "ristningsstein".

BILLEDRISTNING eller BILLEDFELT brukes om felt der det er framstilt ett eller flere bilder (se foran), eventuelt sammen med groper.

GROPRISTNING eller GROPFELT brukes om felt der grop(er) er eneste motiv (se foran).

GRUPPE eller RISTNINGSGRUPPE brukes om klynger av figurer på et felt. Norsk riksmålsordbok definerer "gruppe" som:

"Samling av personer, gjenstander som ved indre samhörighet ell. efter et bestemt inndelingsprinsipp utskiller seg som en enhet innenfor et større hele" (I, annet halvbind:1627).

Avgrensningen i ristningsgrupper gjøres:

- 1) fordi figurene befinner seg på ulike sider av en stein
- 2) p.g.a. naturlige skiller i berget som sprekker, søkk o.l.

3) p.g.a. en tilsynelatende bevisst gruppering av figurene i forhold til hverandre.

LOKALITET eller RISTNINGSLOKALITET brukes om et topografisk sett naturlig avgrenset område der det er ett eller flere ristningsfelt.

ELEMENT eller RISTNINGSELEMENT brukes om de enkelte delene av et ristningsmotiv.

3.2 Klassifikasjonen.

3.2.1. Gruppering av motivene.

Nedenfor har jeg laget en klassifikasjon av de vanligste ristningsmotivene i Skandinavia. Motivtilfanget varierer i ulike deler av dette området. Derfor har jeg sett det som en fordel å finne fram til et mest mulig fleksibelt system. Den grupperingen som presenteres, ordner motivene i relativt få hovedkategorier, og hver av disse er splittet opp i underkategorier. Også underkategoriene kan deles opp. På denne måten kan systemet lett forminskes og utvides etter de lokale behov, samtidig som ulike ristningsdistrikt blir sammenliknbare. Systemet gir muligheter for å vise detaljrikdommen innenfor de enkelte motivkategoriene.

1) ANTROPOMORFE MOTIV er framstillinger av menneskeliknende figurer eller deler av menneskekroppen (fig. 3.1). Menneskefigurene tolkes både som menn og kvinner, de kan være framstilt i strek, kontur eller helt uthogd, med eller uten klesplagg eller annen utsmykning ("masker", "haler" o.l.). Figurene kan være frittstående eller forbundet med andre. Av separate kroppsdelar er hånd og fot framstilt. Håndfigurer kan være frittstående eller med del av armen i kontur eller helt uthogd. Fotfigurene er vanligvis avtrykk av fotbladet, "fotsåler", med eller uten tær, med eller uten tverrstrek(er). De kan være helt uthogd eller tegnet i kontur. Også legger tegnet i profil fins.

Uttrykket "antropomorfe figurer" er nyttet om samme type motiv av Johnsen i hans arbeid om Rogalands-ristningene (1974:28). Begrepet

"antropomorf" brukes i religionshistorien om guder som tenkes i menneskeskikkelse (Ringgren og Strøm 1970:25, 305). Når "antropomorf" her brukes om ristningsfigurer, innebærer ikke dette noen tolkning av figurene som gudeavbildninger.

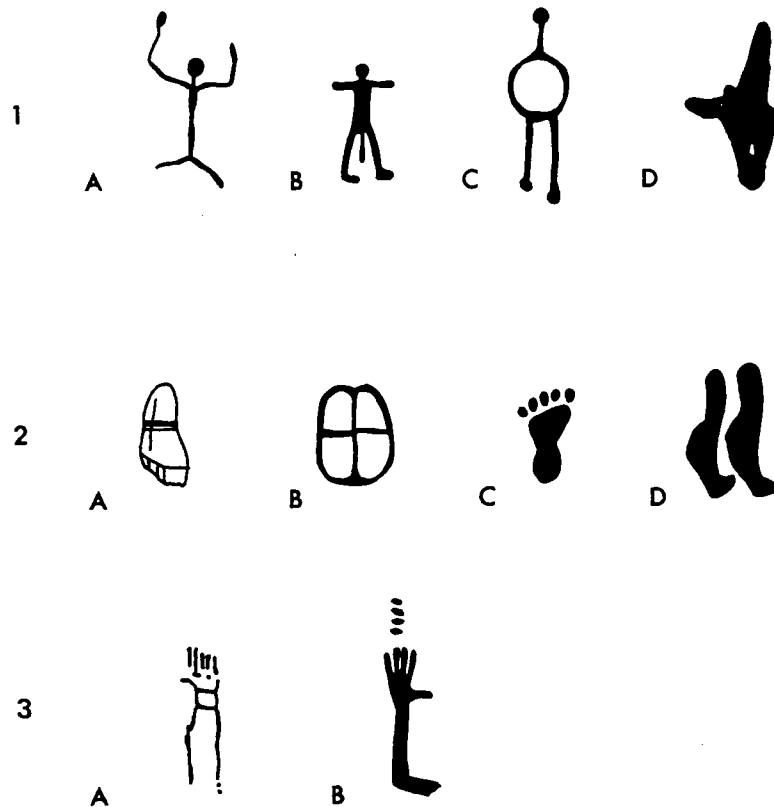


Fig. 3.1: Antropomorfe motiv (sml. klassifikasjons-systemet pkt. 3.2.2).

1. Menneskefigurer: A) kjønn ubestemt, strektegnet (1.1.3.1, Skjerve, Voss), B) mannsfigur, strektegnet (1.1.2.1, Flote I, Etne), C) kjønn ubestemt, konturhogd (1.1.3.2, Østfold, etter Marstrander 1963:201, fig. 48.1), D) kjønn ubestemt, helt uthogd (1.1.3.3, Unneset V, Askvoll).

2. Fotfigurer: A) med tær, konturhogd (1.2.1.1.1, Hagen, Røldal), B) uten tær, konturhogd (1.2.1.2.1, Fjøsna IV, Etne), C) med tær, helt uthogd (1.2.1.1.2, etter Burenhult 1980:61), D) legger (1.2.2, Østfold, etter Marstrander 1963:201, fig. 48.6)

3. Håndfigurer: A) med arm, konturhogd (1.3.1.1, Utbjøa III, Ølen), B) med arm, helt uthogd (1.3.1.2, Østfold, etter Marstrander 1963:219, fig. 53.1).

2) ZOOMORFE MOTIV er framstillinger av dyr på land, i sjøen og i luften (Fig. 3.2). Dyrefigurene er tegnet i strek, kontur eller helt uthogd. De kan være frittstående eller forbundet med andre motiv (som trekkdyr, med rytter o.l.). En del dyrefigurer er utstyrt med linjemønstre inni kroppen ("kroppsfylling").

Også denne betegnelsen er tidligere brukt av Johnsen ((1974:38). Uttrykket "zoomorf" betyr "dyreliknende, av dyreform" (Gyldendals fremmedordbok).

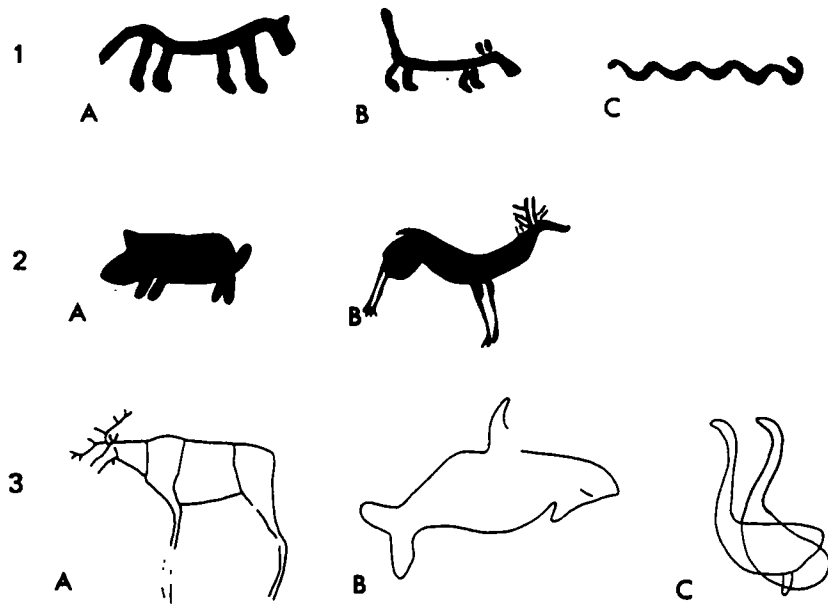


Fig. 3.2. Zoomorfe motiv (sml. klassifikasjons motivet pkt. 3.2.2).

1. Strektegnete figurer: A) hest (2.1.3.2, Unneset V, Askvoll), B) hund (2.1.3.3, Flote I, Etne), C) orm (2.2.1, Kyrkje-Eide, Stryn).

2. Helt uthogde figurer: A) svin (2.13.4, etter Burenhult 1980:84), B) hjort (2.1.3.4, etter Hagen 1976:77).

3. Konturhogde figurer: A) elg (2.1.1.2, Vangdal, Kvam), B) hval (2.3.1, Leiknes, Tysfjord, etter Hagen 1976:86), C) fugl(er), (Leiknes, Tysfjord, etter Hagen 1976:93).

3) VEGETABILSKE MOTIV er framstillinger av trær eller andre vekster (fig. 3.3).

Johnsen sammenfatter disse tre gruppene under betegnelsen "motiv frå den levande verda" (1974:38).

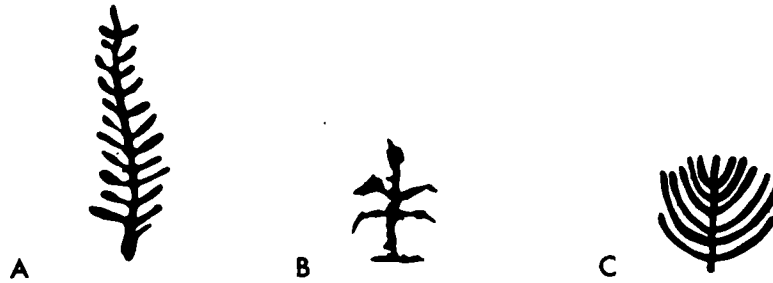


Fig. 3.3: Vegetabilske motiv (sml. klassifikasjonssystemet pkt. 3.2.2).

A) Tre (3.1., Flote I, Etne), B) Plante (3.2, Skjerve, Voss),
C) Tre? (3.1, etter Burenhult 1980:66).

4) GJENSTANDSMOTIV er framstillinger av menneskeskapte ting som båter, vogner, redskap, våpen og andre av menneskenes hjelpemidler (fig. 3.4). Figurene kan være framstilt i strek, kontur eller helt uthogd. Flere av disse motivene kan deles inn i typer, først og fremst båtfigurene (pkt. 3.2.3.). De kan være frittstående eller forbundet med andre figurer. Det kan i mange tilfeller være vanskelig å avgjøre om en figur hører hjemme i denne kategorien eller i kategorien "abstrakt-geometriske motiv" (se nedenfor). Både profane og rituelle gjenstander regnes til denne kategorien. Som oftest vil de to være vanskelige å skille fra hverandre, bl.a. fordi en og samme gjenstand kan fylle begge funksjoner. Grupperingen i underkategorier vil hele tiden være avhengig av identifikasjon og tolkning.

Johnsen kaller denne motivgruppen for "motiv frå den materielle kulturen" (1974:38).

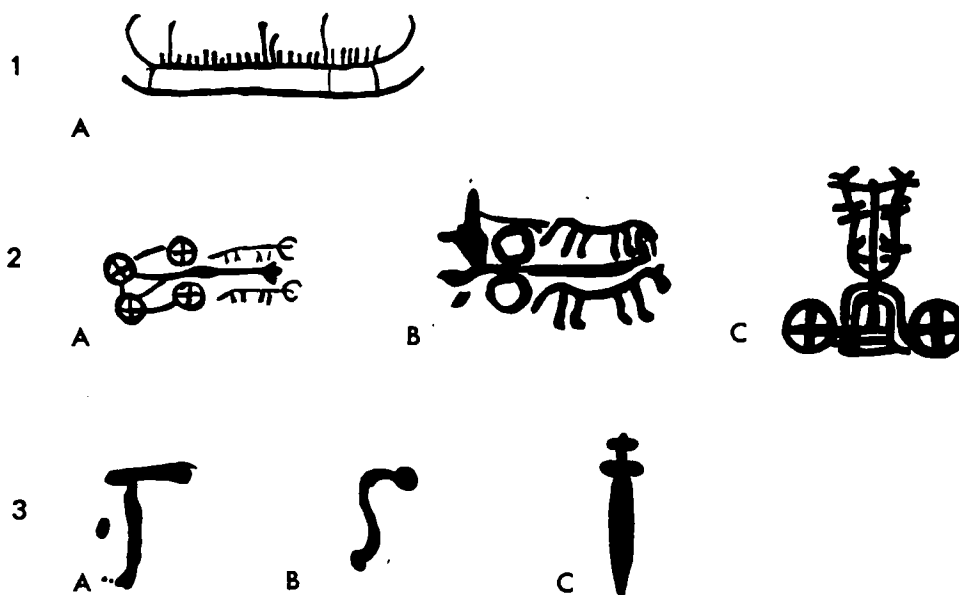


Fig. 3.4: Gjenstandsmotiv (sml.klassifikasjonssystemet pkt. 3.2.2).

1. Båt (4.2, Bakke I, Jondal).

2. Vogn: A) med 4 hjul (4.2.2, Bohuslän, etter Marstrander 1963:169, 45.5), B) med 2 hjul (4.2.1.1, Unneset, Askvoll, C) med 2 hjul (4.2.1.2, Skåne, etter Marstrander 1963:169, fig. 45.8).

3. Våpen: A) øks med skaft (4.3.1.1, Flote I, Etne), B) øks med skaft (4.3.1.1, etter Burenhult 1980:74), C) sverd (4.3.2, etter Burenhult 1980:74).

5) ABSTRAKT-GEOMETRISKE MOTIV er framstillinger som ikke umiddelbart kan identifiseres med noen kjent skapning eller gjenstand. Motivene består av rette og krumme linjer i ulike forhold til hverandre og kan i mange tilfeller sammenliknes med geometriske figurer som punkt, sirkel, trekant, firkant osv. Geometri er den delen av matematikken som dreier seg om romstørrelser: "punkter, linjer, flater og legemer, deres beliggenhet, form og størrelse" (Aschehougs konversasjonsleksikon, bd.7:702). De viktigste motivene i denne gruppen er grop, ringfigur, spiralfigur og ulike linjemønstre (fig. 3.5).

Som nevnt under "gjenstandsmotiv" kan en del av motivene i denne gruppen, være avbildninger av gjenstander. F.eks. er ringfigurer blitt identifisert som hjul eller skjold, og visse linjefigurer ("ramme-figurer") som skjold. Figurene kan også representere gjenstander som er ukjente for dagens mennesker. Men det synes likevel rimelig å oppfatte hovedmengden av disse motivene som abstrakte symbol - enten på konkrete ting og hendelser eller på åndelige forestillinger.

Johnsen klassifiserer også disse motivene i en egen gruppe og antyder at de kanskje tilhører den åndelige verden (1974:38).

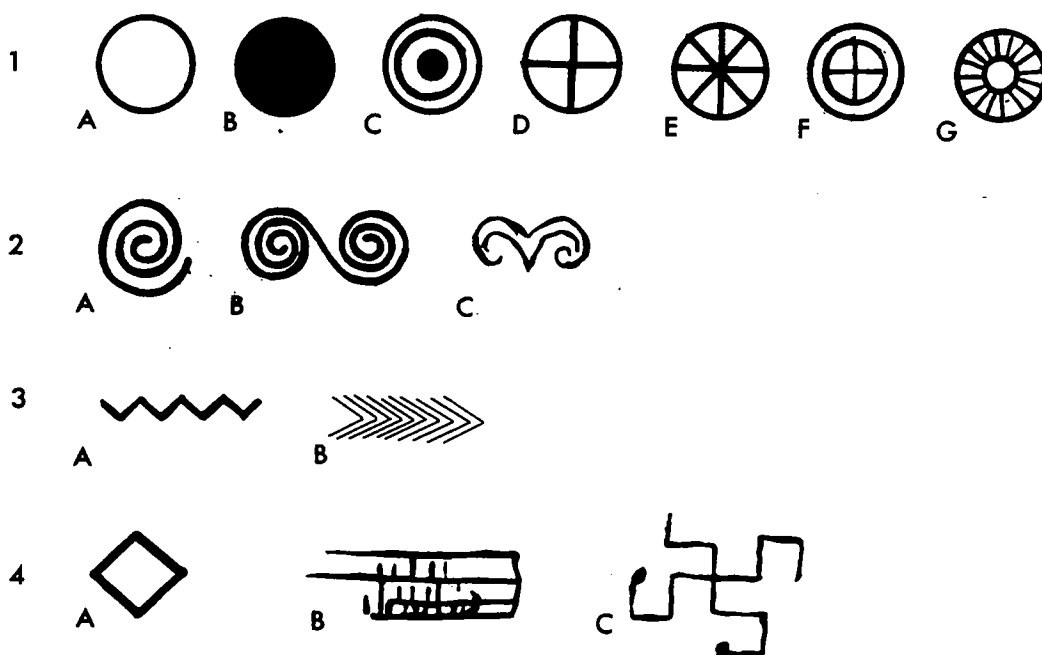


Fig. 3.5: Abstrakt - geometriske motiv (sml. klassifikasjonssystemet pkt. 3.2.2).

1. Ringfigurer: A) enkel ring (5.2.1), B) helt uthogd (5.2.2), C) konsentrisk (5.2.3), D) med 4 radier (5.2.4.1), E) med 8 radier (5.2.4.3), F) og G) sammensatte ringer (5.2.5).

2. Spiralfigurer: A) enkel spiral (5.3.1), B) og C) dobbeltspiraler (5.3.2).

3. Linjefigurer: A) siksaklinje (5.4.2), B) fiskebeinsmønster (5.4.4).

4. Figurer med hjørner: A) firkant (5.6.1), B) rammefigur (5.6.3, Unneset III), C) hakekors (5.6.4, Kårstad).

6) ANDRE MOTIV sammenfatter figurer som ikke passer inn i de øvrige gruppene. Dels er det figurer som ikke lar seg typebestemme, dels blir f.eks. skrifttegn (runer) klassifisert i denne gruppen.

3.2.2. Klassifikasjonssystemet - et forsøk.

Nedenfor presenterer jeg et "skjema" for det klassifikasjonssystemet jeg mener de seks motivgruppene kan bygges ut til. Systemet kan gjøres enda mer detaljert, med mange flere undergrupper. I materialet fra Sogn og Fjordane og Sunnmøre, er langt fra alle undergruppene representert.

1. Antropomorfe motiv (fig. 3.1)

1.1 Menneske

1.1.1 Kvinne

1.1.1.1. I strek

1.1.1.2. I kontur

1.1.1.3. Helt uthogd

1.1.2 Mann

1.1.2.1. I strek

1.1.2.2. I kontur

1.1.2.3. Helt uthogd

1.1.3 Kjønn ubestembart

1.1.3.1. I strek

1.1.3.2. I kontur

1.1.3.3. Helt uthogd

1.2 Fot

1.2.1 Fotsåle

1.2.1.1. Med tær

1.2.1.1.1 Konturhogd

1.2.1.1.2 Helt uthogd

1.2.1.2. Uten tær

1.2.1.2.1 Konturhogd

1.2.1.2.2 Helt uthogd

1.2.2 Legg

1.3 Hånd

1.3.1 Med arm

1.3.1.1 Konturhogd

1.3.1.2 Helt uthogd

1.3.2 Uten arm

2. Zoomorfe motiv (fig. 3.2)

2.1 Firbeinte landdyr

2.1.1 Hjortedyr

2.1.1.1. Reinsdyr

2.1.1.2. Elg

2.1.1.3. Hjort

2.1.2 Andre ville dyr

2.1.3 Husdyr

2.1.3.1 Okse/ku

2.1.3.2 Hest

2.1.3.3 Hund

2.1.3.4 Svin

- 2.1.6 Ikke-identifiserbare firbeinte landdyr
- 2.2 Krypdyr
 - 2.2.1 Orm
- 2.3 Sjøpattedyr
 - 2.3.1 Hval
 - 2.3.2 Sel
- 2.4 Fisk
 - 2.4.1 Kveite
 - 2.4.2 Annen fisk
- 2.5 Fugl
 - 2.5.1 Svømmefugl
 - 2.5.2 Annen fugl
- 3. Vegetabilske motiv (fig. 3.3)
 - 3.1 Tre
 - 3.2 Annen plante
- 4. Gjenstandsmotiv (fig. 3.4)
 - 4.1 Båt (se egen klassifikasjon)
 - 4.2 Vogn
 - 4.2.1 Med 2 hjul
 - 4.2.1.1 I profil
 - 4.2.1.2 Sett ovenfra
 - 4.2.2 Med 4 hjul
 - 4.3 Våpen
 - 4.3.1 Øks
 - 4.3.1.1 Med skaft
 - 4.3.1.2 Uten skaft
 - 4.3.2 Sverd
 - 4.3.3 Spyd
 - 4.3.4 Dolk
 - 4.3.5 Pil og bue
 - 4.3.6 Skjold
 - 4.4 Redskap
 - 4.4.1 Plog/ard
 - 4.4.2 Sigd
 - 4.4.3 "Krokfigur"
 - 4.5 Smykke-/prydgjenstand
 - 4.5.1 Spenne
 - 4.5.2 Kam
 - 4.6 Tekstiler
 - 4.6.1 Klesplagg
 - 4.6.2 Vevnad
 - 4.7 Rituell gjenstand
 - 4.7.1 Lur
 - 4.7.2 "Stakefigur"
- 5. Abstrakt-geometrisk motiv (fig. 3.5)
 - 5.1 Punkt (=grop)
 - 5.2 Ringfigur
 - 5.2.1 Enkel ring (kontur)
 - 5.2.2 Helt uthogd ring
 - 5.2.3 Konsentriske ringer
 - 5.2.4 Ring med radier
 - 5.2.4.1 Med 4 radier
 - 5.2.4.2 Med 6 radier
 - 5.2.4.3 Med 8 radier

- 5.2.4.4 Mer enn 8 radier
- 5.2.5 S sammensatt ring (kombinasjon av 5.2.3 og 5.2.4)
- 5.3 Spiralfigur
 - 5.3.1 Enkelt spiral
 - 5.3.2 Dobbeltspiral
 - 5.3.3 Triskele
 - 5.3.4 Annet spiralmønster
- 5.4 Linjefigur
 - 5.4.1 Rett linje
 - 5.4.2 Bølge- eller siksaklinje
 - 5.4.3 Parallelle linjer
 - 5.4.4 Skrålinjer/fiskebeinsmønster
 - 5.4.5 Kryssende linjer
 - 5.4.6 Andre linjemønstre
- 5.5 Ovalfigur
- 5.6 Figur med hjørner
 - 5.6.1 Trekant
 - 5.6.2 Firkant
 - 5.6.3 Ramme- eller gitterfigur
 - 5.6.4 Hakekors
- 5.7 Labyrint
- 5.8 Kombinasjon av 2 eller flere abstrakt-geometriske motiv
 - 5.8.1 Ring og spiral
 - 5.8.2 To ringer (=8-tall)
- 6. Andre motiv
 - 6.1 Skrifttegn
 - 6.1.1 Runer
 - 6.1.2 Latinske bokstaver
 - 6.2 Ubestembar figur.

3.2.3 Båttypologi.

Det tallrikeste billedmotivet i jordbruksristningenes motivtilfang, er båten i ulike utforminger. Den store form-variasjonen og detaljrikdommen fristet tidlig til å ordne båtfigurene typologisk. Den første systematiske klassifikasjonen av ristningsbåter ble presentert av A.L. Coll alt i begynnelsen av dette hundreåret (1903:135 ff.). Av seinere forskere som har utarbeidd typologiske system for båtfigurer, skal særlig nevnes Gunnar Ekholm (1917:292), Eva Nissen Fett og Per Fett (1941), Gutorm Gjessing (1935:135), Sverre Marstrander (1963:39ff.), P.V. Glob (1969:54), Jone Johnsen (1974), Gøran Burenhult (1980:42ff.), Mats P. Malmer (1981:11 ff.) og Kalle Sognnes (1987). De typologiske systemene vil bli behandlet i kapittel 8.

Båttypologiene er laget dels for å skape orden i et stort materiale, dels for å etablere et kronologisk rammeverk for ristningene, dels for å drøfte spørsmål om opphav, påvirkning og kulturkontakt. Ingen av de

nevnte klassifikasjonssystemene er blitt alment godtatt som gyldige utenom de ristningsområdene de er konstruert for. Hovedårsaken til dette er etter min oppfatning de betydelige regionale forskjellene som eksisterer i ristningstilfanget. Dette gjør at hver enkelt ristningsforsker føler behov for å lage system tilpaset hennes/hans materiale. Et almenngyldig system må bygge på hele det skandinaviske tilfanget av ristningsbåter, ikke bare på materiale fra et avgrenset område.

Ut fra dette synet presenterer jeg her et klassifikasjonssystem som tar utgangspunkt i de båtfigurene som fins i Sogn og Fjordane og Sunnmøre. De aktuelle figurene identifiseres som båter trass i at ingen kjente forbilder eksisterer. Det eneste unntaket er Hjortspring-båten fra Jylland. Figurer som tilsvarende ristningsbåtene, er risset inn på gjenstander fra bronsealder, også disse identifisert som båter. Jeg vil ikke her gå inn i diskusjonen om hvordan de virkelige båtene har sett ut, men godtar identifikasjonen "båt" for de aktuelle figurene i berg og bronse. Figurene vil bli behandlet og klassifisert som bilder uten hensyn til hvordan virkeligheten har vært.

a) Definisjon av element ved båtfigurene.

Nedenfor defineres en del uttrykk som i denne framstillingen brukes om båtfigurer og element ved disse. De fleste uttrykkene er brukt tidligere, dels av andre, dels av meg selv, men enkelte er "nylagete". Noen uttrykk er så alment innarbeidd at jeg ikke har funnet grunn til å henviser til første bruker, f.eks. "enlinjet" og "tolinjet" båt.

ENLINJET BÅT: én horisontal eller svakt buet linje markerer midtpartiet ("skroget") (fig. 3.6).

TOLINJET BÅT: to (mer og mindre) parallelle horisontale eller svakt buete linjer markerer midtpartiet ("skroget") (fig. 3.7).

KONTURHOGD BÅT: en tolinjet båt der midtparti ("skroget") og ender ("stavner") er framstilt ved hjelp av én sammenhengende linje (fig. 3.8). Uttrykket "konturhogd" er brukt både av Johnsen (1974:46) og Sør-Reime (1982:86). Men definisjonen her avviker noe fra disse.

BUNNLINJE: nedre horisontale linje i en tolinjet eller konturhogd båt (fig. 3.7 og 3.8). Bunnlinjen avgrenses i begge ender enten i skjær-

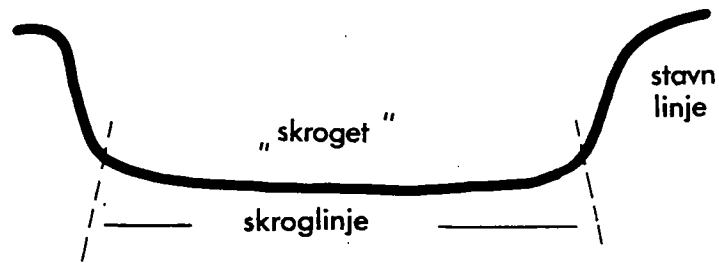


Fig. 3.6: Enlinjet båt med markering av overgangen mellom skroglinje og stavnlinje.

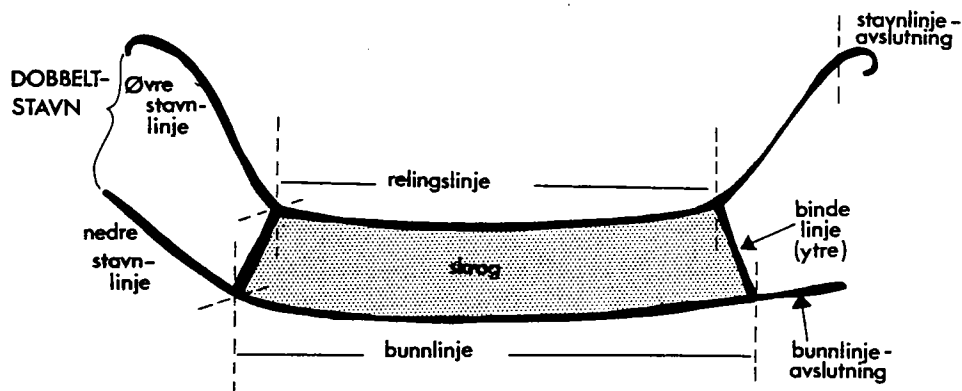


Fig. 3.7: Tolinjet båt med angivelse av båtens ulike element.

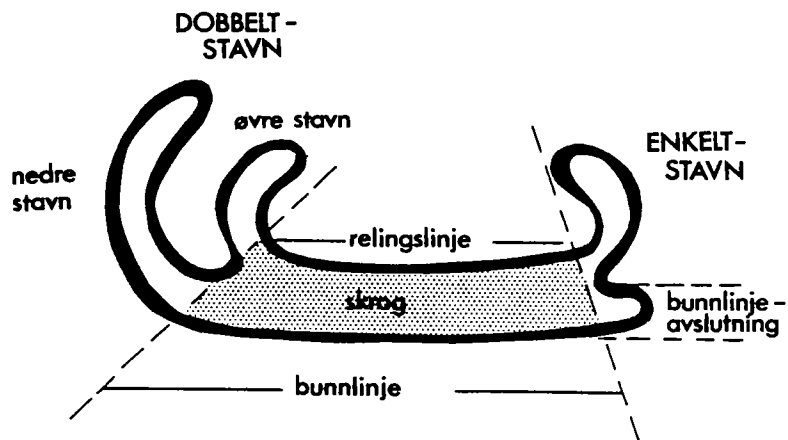


Fig. 3.8: Konturhogd båt med angivelse av båtens ulike element.

ingspunktet med ytre bindelinjer (se definisjon nedenfor) eller der linjen begynner å bue opp eller ned for å fortsette i nedre stavlinje (se definisjon nedenfor) eller i bunnlinjeavslutning (se definisjon nedenfor).

På konturhogde båter kan det være vanskelig å skille bunnlinje fra bunnlinjeavslutning (fig. 3.8).

Jeg har tidligere brukt "kjøllinje" om dette elementet (Mandt Larsen 1972:14). Men for å unngå diskusjonen om ristningsbåtenes forbilder har hatt kjøll eller ikke, foretrekker jeg det mer nøytrale "bunnlinje".

RELINGSLINJE: øvre horisontale linje i en tolinjet eller konturhogd båt. Relingslinjen avgrenses i begge ender enten i skjæringspunktet med ytre bindelinjer (se definisjon nedenfor) eller der linjen begynner å bue opp for å fortsette i øvre stavlinjer (se definisjon nedenfor) (fig. 3.7).

Dette uttrykket har jeg brukt tidligere, men med en noe annerledes formulert definisjon (Mandt Larsen 1972:4). Betydningen er imidlertid den samme.

STAVNLINJE: linje som på enlinjete båter fortsetter i vinkel eller bue fra skroglinjen, og som på tolinjete båter fortsetter relingslinjen og bunnlinjen utenfor skroget/skrogpartiet (fig. 3.6. og 3.7).

Jeg har brukt uttrykket tidligere med en noe annen definisjon (Mandt Larsen 1972:15). Se nedenfor under "øvre stavlinje" og "nedre stavlinje".

ØVRE STAVN(LINJE): fortsettelse av relingslinjen utenfor skroget/skrogpartiet (fig. 3.7. og 3.8).

Uttrykket er brukt av Johnsen (1974:41). Tidligere har jeg brukt bare "stavlinje" om dette elementet fordi jeg definerte det som: "linjer som i hver ende av båten buer opp fra kjøllinjen som en fortsettelse av denne, eller danner en skarp vinkel med kjøllinjen" (Mandt Larsen 1972:15). Men jeg er kommet til at de to uttrykkene "øvre stavlinje" og "nedre stavlinje" harmonerer bedre med det visuelle inntrykket av

de tolinjete og konturhogde båtene.

STAVNPARTI: hele den delen av båtfiguren som er utenfor skroget/skrogpartiet. Uttrykket er brukt av Johnsen (1974:41).

ENKELTSTAVN ELLER ENKEL STAVNLINJE: bare én stavnlkje stikker utenfor skroget/skroglinjen i den ene eller begge ender av båten.

DOBBELTSTAVN ELLER DOBBEL STAVNLINJE: to stavnlkje stikker utenfor skroget/skroglinjen i den ene eller begge ender av båten (må ikke forveksles med "bunnlinjeavslutning", se definisjon nedenfor) (fig. 3.7.)

SKROGLINJE: den horisontale eller svakt buete midtlinjen i en enlinjet båt. Den avgrensnes i begge ender der den går i vinkel eller bue over i stavnlkje (fig. 3.6). På enlinjete båter uten markert stavnovergang (se definisjon nedenfor) kan det være vanskelig å skille skroglinjen fra stavnlkje.

Uttrykket er brukt av Johnsen, men hans definisjon er formulert på en litt annen måte (1974:40).

SKROG: i tolinjete båter partiet (mellomrommet) mellom relings- og bunnlinjer i horisontalplanet og mellom ytre bindelinjer i vertikalplanet (fig. 3.7). I konturhogde båter danner også relings- og bunnlinjer den horisontale avgrensningen, mens den vertikale avgrensningen er båtens ytterlinjer i relings-/bunnlinjeplan (fig. 3.8).

Johnsen bruker uttrykket "midtskrog" om denne delen av en båtfigur (1974:41).

SKROGPARTI: partiet mellom relings- og bunnlinje i tolinjete båter i de tilfellene det ikke er bindelinjer som markerer avgrensningen i vertikalplanet. Avgrensningen fastslås da skjønnsmessig i forhold til de punktene der relingslinjen og bunnlinjen bøyer av fra relings-/bunnlinjeplanet.

SKROGFYLLING: ulike former for linjer eller hogde flater i skrog/skrogparti på tolinjete og konturhogde båter (fig. 3.9). Uttrykket er brukt

Fig. 3.9: Ulike typer skrogfylling:
 I: tettstilte bindelinjer
 II: enkeltstående bindelinjer
 III: skråttstilte eller siksak bindelinjer
 IV: helt uthogd skrogparti
 V: uten skrogfylling (=åpent skrog, sml. pkt. 3.2.3 b).

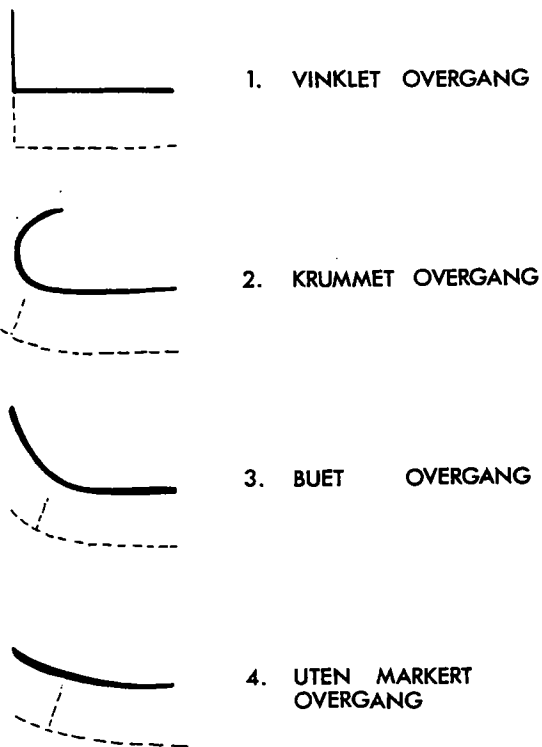
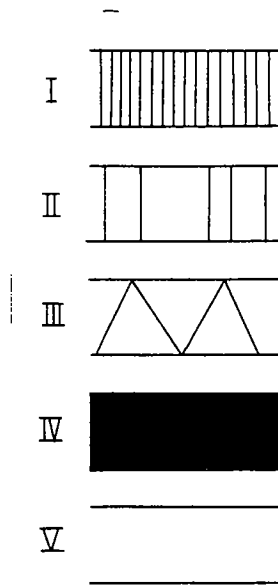


Fig. 3.10: De fire typene stavoverganger som er ett av de primære klassifikasjonselementene i båttypologien (sml. pkt. 3.2.3 b).

av Sør-Reime (1982:8).

BINDELINJE: vertikal eller skrå linje som forbinder relings-og bunnlinje, altså en bestemt form for skrogfylling (den vanligste) (fig. 3.7 og 3.9).

Uttrykket er brukt av Johnsen (1974:43). Jeg har tidligere brukt uttrykket "sammenbindingslinje" om dette elementet (Mandt Larsen 1972:59), men jeg foretrekker det forenklete "bindelinje".

YTRE BINDELINJER: ytterste bindelinjer i hver ende av tolinjete båter, markerer den vertikale avgrensingen av skroget (se definisjon foran).

STAVNOVERGANG: utforming av overgangen mellom relingslinje og øvre stavlinjer - d.v.s. om den er vinklet, krum, buet eller uten markert overgang (fig. 3.10).

STAVN(LINJE)AVSLUTNING: spesiell utforming av enden(e) på stavlinjen(e) (fig. 3.7 og 3.11).

BUNNLINJEAVSLUTNING: fortsettelse av bunnlinjen utenfor skroget, i horisontalplanet eller under bunnlinjen (fig. 3.7, 3.8 og 3.12).

Tidligere har jeg brukt "kjølforlengelse" om dette elementet (Mandt Larsen 1972:15).

RELINGSTILLEGG: linjer og figurer plassert på relingslinjen, samt dobbelt relingslinje (fig. 3.13).

En vanlig form for relingstillegg er mannskapsstreker - parallelle linjer plassert vinkelrett på relingslinjen. Alt på 1700-tallet ble elementet tolket som "rodare" eller "sjömän" (Sjøborg 1797:172). Såvidt jeg har kunnet finne ut, ble selve ordet "mannskapsstrek" først brukt av Coll ved begynnelsen av dette hundreåret (1903:135).

b) Primære og sekundære element.

Det klassifikasjonssystemet for ristningsbåter som jeg presenterer nedenfor, bygger først og fremst på det visuelle inntrykket av båtfigurene, det vil si på trekk som virker umiddelbart og iøynefallende

forskjellige. Trekk ved båtene som gir et klart inntrykk av ulikhet, er om båtene er enlinjete, tolinjete eller konturhogde. Videre er forskjeller i stavnoverganger karakteriserende, d.v.s. om overgangen mellom relingslinje og øvre stavlinjer er vinklet, krum, buet eller utflatet uten markert overgang. Stavlinjenes forløp er også med på å gi båtfigurene forskjellig preg, d.v.s. om de er rette, lave og krumme, høyt svungne, jevnt buet eller skrår utover. Disse trekkene ved båtfigurene kaller jeg "primære element", og jeg velger å bygge klassifikasjonssystemet mitt på dem.

Definisjon av primære element:

SKROGUTFORMINGEN er enlinjet, tolinjet eller konturhogd (fig. 3.6-3.8). Sml. definisjoner foran.

STAVNOVERGANGEN er vinklet, krummet, buet eller uten markert overgang (fig. 3.10):

1. Vinklet stavnovergang: overgangen mellom relingslinje og øvre stavn(linje) er vinklet i tilnærmet rett vinkel eller svakt utoverskrånende vinkel.
2. Krummet stavnovergang: overgangen mellom relingslinje og øvre stavn(linje) er krummet, slik at stavn(linjen) bøyer tilbake inn over relingslinjen.
3. Buet stavnovergang: overgangen mellom relingslinje og øvre stavn(linje) er buet, slik at stavn(linjen) fortsetter rett opp eller skrår utover utenfor skroget.
4. Uten markert stavnovergang: det er ingen markering av overgangen mellom relingslinje og øvre stavn(linje), slik at reling og stavner samlet utgjør én jevnt utflatet bue.

STAVNENES FORLØP gjelder lave eller høye stavner og er i denne sammenhengen aktuelt skillekriterium bare for tolinjete båter med krummet stavnoverganger.

Skillet mellom lave og høye stavner bygger på forholdet mellom største høyde på skroget og største høyde på øvre stavlinje. For å måle skrogets høyde trekkes en linje mellom skjæringspunktene for relingslinjen og ytre bindelinjer og en linje mellom skjæringspunktene for bunnlinjen og ytre bindelinjer (fig. 3.11). Største avstand mellom disse to langsgående linjene målt innenfor skroget er skrogets høyde.

For å måle høyden på øvre stavlinje trekkes en linje i overkant av den høyeste øvre stavlinjen, parallelt med linjen som er trukket gjennom relingslinjen. Avstanden mellom disse linjene er stavnlinjens høyde. Hvis forholdet mellom de to høydemålene er 1:1 eller hvis stavnlinjens høyde er lavere enn skrogets høyde, regnes dette som lave stavner. Hvis stavnhøyden er større enn skroghøyden, regnes det som høye stavner.

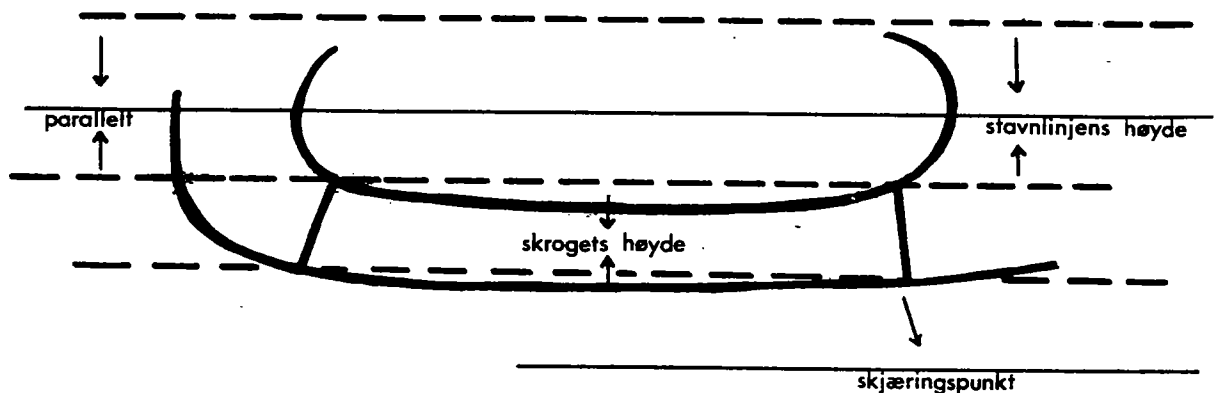


Fig. 3.11: Skjematisk tegning som viser hvordan skrogets høyde og stavnlinjens høyde måles.

De primære elementene danner grunnlaget for klassifikasjonssystemet, og de er likeverdige for å konstituere en type. Element ved båtfigurene som ikke er med på å definere typene, men som har betydning for båtenes helhetsinntrykk og forskjell og likhet mellom dem, kaller jeg "sekundære element". Det er skrogfylling, avslutning av stavlinje og bunnlinje, relingstillegg, og om båten har enkelt- eller dobbeltstavn. Disse elementene opptrer med varierende hyppighet på de ulike typene, og i ulike kombinasjoner.

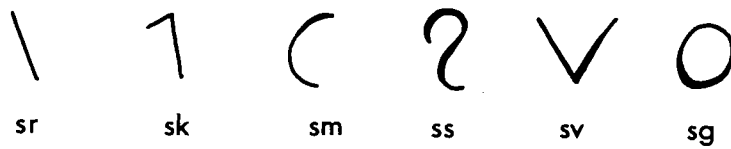


Fig. 3.11: De ulike utformingene av det sekundære klassifikasjonselementet stavlinjeavslutning (sml. tekst).

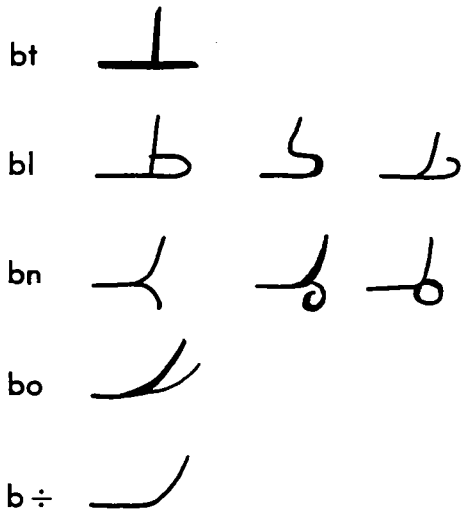


Fig. 3.13: De ulike utformingene av det sekundære klassifikasjonselementet bunmlinjeavslutning (sml. tekst).

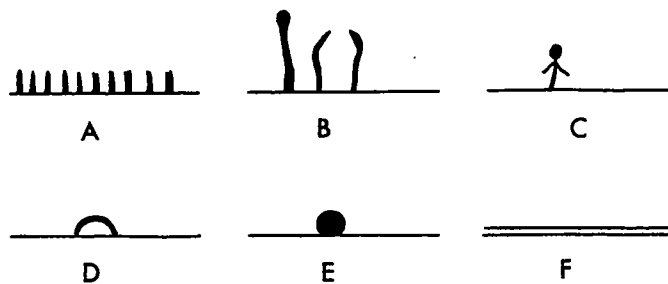


Fig. 3.14: Eksempler på relingstillegg:

A) mannskapsstreker (vanligst), B) luravbildninger (f.eks. Leirvåg I og IV), C) menneskefigur (f.eks. Bakke I, Jon-
dal), D) bue (f.eks. Bakke I), E) grop (f.eks. Unneset
VI), F) dobbel relingslinje (f.eks. Krabbestig).

Definisjon av sekundære element:SKROGFYLLING (fig. 3.9):

- I: skrogpartiet er fylt av loddrette, tettstilte, parallelle bindelinjer
- II: skrogpartiet har loddrette, enkeltstående, parallelle bindelinjer i varierende avstand fra hverandre
- III: skrogpartiet har bindelinjer plassert i siksak eller på skrå
- IV: skrogpartiet er helt uthogd
- V: skrogpartiet har ingen form for fylling (linjer, uthogde partier el.l.).

STAVNLINJEAVSLUTNING (fig. 3.12):

- sr: stavnlinjen er rett avsluttet, uten dekorativt tillegg
- sk: stavnlinjen er avsluttet med en knekk utover eller innover
- sm: stavnlinjen er avsluttet med en krumning innover skroget
- ss: stavnlinjen har S-formet eller spiralformet avslutning
- sv: stavnlinjen har V-formet avslutning
- sg: stavnlinjen er avsluttet med grop eller ring.

BUNNLINJEAVSLUTNING (fig. 3.13):

- bt: rett utstikkende avslutning i nivå med bunnlinjen
- bl: løkkeformet avslutning i nivå med bunnlinjen
- bn: avslutning som bøyer ned i forhold til bunnlinjen, krokformet, grop eller ring
- bo: avslutning som skråner oppover i forhold til bunnlinjen
- b-: avslutning mangler.

DOBBEL STAVNLINJE er definert foran (fig. 3.7 - 3.8).

RELINGSTILLEGG er definert foran (fig. 3.14).

c) Valg av klassifikasjonssystem.

For å ordne ristningsbåtene i Sogn og Fjordane og Sunnmøre, har jeg nytt et paradigmatisk klassifikasjonssystem, d.v.s. et flerdimensjonalt system der klassene eller typene dannes ved kombinasjon av to eller flere element (Dunnell 1971:73). Det er de primære elementene ved ristningsbåtene som danner grunnlaget for systemet (fig. 3.15).


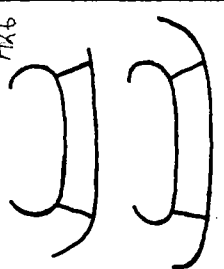
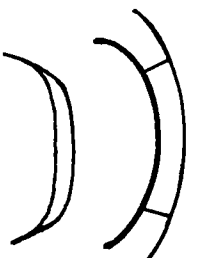
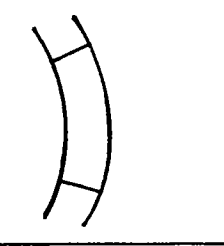
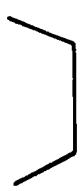





	1	2		3	4
		KRUMMET med LAVE stavner	stavnovergang med HØYE stavner		
A	VINKLET stavnovergang				
B	VINKLET stavnovergang				
C	VINKLET stavnovergang				

Fig. 3.15: Klassifikasjonssystemet for båttypene i Sogn og Fjordane og på Sunnmøre.

Langs den vertikale akse er skrogutformingene:

- A: tolinjete båter
- B: enlinjete båter
- C: konturhogde båter.

Langs den horisontale akse er stavnovergange

- 1: vinklet stavnovergange
- 2: krummet stavnovergange
- 3: buet stavnovergange
- 4: uten markert stavnovergange.

Stavnenes forløp utgjør dybdeimensjonen i systemet, men er her brukt bare for båttype A 2:

- a: lave stavner
- b: høye stavner.

Dette elementet kan også brukes for de øvrige A-båtene og for C-båtene, muligens med unntak av A 4 og C 4. Men jeg har ikke funnet grunn til å bygge systemet fullt ut i denne sammenhengen, da disse tenkte typene ikke fins i materialet fra Sogn og Fjordane og Sunnmøre. For de enlinjete båtene kan ikke stavnforløpet brukes som skillekriterium etter den definisjonen som er gitt her, fordi den bygger på forholdet mellom skroghøyde og stavnhøyde.

Systemet slik det framstår i fig. 3.15, omfatter 13 mulige båttyper, og av disse er det bare type C 1, konturhogd med vinklet stavnovergange, og C 4, konturhogd uten markert stavnovergange, som ikke fins i Sogn og Fjordane og Sunnmøre.

d) Definisjon av båttypene.

Type A 1: TOLINJET BÅT MED VINKLET STAVNOVERGANG

Begge øvre stavnlinjer fortsetter rett opp fra de ytre bindelinjene og danner tilnærmet rette vinkler med relingslinjen.

Av sekundære elementer er det først og fremst skrogfylling i form av tettstilte parallelle bindelinjer (type I) som er vanlig. I materialet fra Sogn og Fjordane og Sunnmøre forekommer dette trekket på alle eksemplarer av typen. I andre ristningsdistrikt opptrer andre former for skrogfylling på denne båttypen. Linjer parallelt med relings- og bunnlinjer forekommer i Rogaland (Fett og Fett 1941, pl. 3, 14) og i

Östergötland (Malmer 1981:12, fig. 2). I Hordaland forekommer typen med bare 2 ekstra bindelinjer i skroget (Mandt 1980:13).

Stavnlinjeavslutning fins i form av knekk eller bue utover, og i enkelte tilfeller er stavnlinjer avsluttet med en liten ring. Bunnlinjeavslutning opptrer i form av svakt oppbuende, rett utstikkende og nedhengende linjer, sløyfe, ring og krok. Nedre stavnlinjer (dobbelstavn) forekommer i én ende av båten. I ett tilfelle fins en tredobbelt stavnlinje. Av relingstillegg opptrer mannskapsstreker og dobbelt relingslinje i Sogn og Fjordane. En trekant i hver ende av relingslinjer forekommer i Rogaland (Fett og Fett 1941, pl. 3, 14, 17, 19) og i Hordaland (Mandt 1980:13).

Type A 2 a: TOLINJET BÅT MED KRUMMET STAVNOVERGANG OG LAVE STAVNER

Begge øvre stavnlinjer svinger opp fra relingslinjen i mer eller mindre kraftig krumning inn over skroget. Stavn-
høyden er lik skroghøyden eller mindre.

Det er vanlig med skrogfylling i form av bindelinjer, og tettstilte parallelle bindelinjer (type I) er vanligere enn enkeltstående (type II). Stavnlinjeavslutning er sjelden, men stavn i form av en ring eller sløyfe fins. Bunnlinjeavslutning fins som rett utstikkende linje eller sløyfe. Nedre stavnlinje (dobbelstavn) forekommer i én ende av båten, aldri i begge ender. Av relingstillegg opptrer mannskapsstreker, bl.a. slike som identifiseres som "lurblåsere".

Type A 2 b: TOLINJET BÅT MED KRUMMET STAVNOVERGANG OG HØYE STAVNER

Begge øvre stavnlinjer svinger opp fra relingslinjen i mer eller mindre kraftig krumning inn over skroget. Stavn-
høyden er større enn skroghøyden.

Typen forekommer både med og uten skrogfylling. Loddrette bindelinjer er vanligst, både tettstilte parallelle og enkeltstående. Siksaklinjer opptrer i to tilfeller på samme felt (type III). Stavnlinjeavslutning forekommer som knekk eller bue innover og utover, som ring, og ett tilfelle av V-form. Bunnlinjeavslutning opptrer i form av rett utstikkende linje og sløyfe. Nedre stavnlinje (dobbelstavn) forekommer både i den ene og i begge ender av båten. I et par tilfeller forekommer dobbeltstavn der begge linjene går ut fra relingslinjen. Det

vanligste relingstillegget er mannskapsstreker, og "lurblåsere" kan forekomme. I et par tilfeller opptreer en bue på relingslinjen, og det er ett eksempel på dobbelt relingslinje.

Type A 3: TOLINJET BÅT MED BUET STAVNOVERGANG

Begge øvre stavlinjer buer jevnt opp fra relingslinjen og fortsetter rett opp eller skrår svakt utover.

Den eneste formen for skrogfylling på denne typen, er helt uthogd skrog (type IV). Dette elementet forekommer på samtlige båter av typen i Sogn og Fjordane, mens den eneste båten av denne typen på Sunnmøre er uten skrogfylling. Stavlinjeavslutning av V-form i begge ender av båten fins på samtlige båter. Alle eksemplarene i Sogn og Fjordane har nedre stavlinje (dobbeltstavn) i begge ender.

Type A 4: TOLINJET BÅT UTEN MARKERT STAVNOVERGANG

Begge øvre stavlinjer fortsetter utenfor skrog/skrogparti i utflatete, oppoverskrånende linjer, uten markert overgang.

Som skrogfylling forekommer enkeltstående bindelinjer og helt uthogd skrog. Alle båtene av denne typen har nedre stavlinjer (dobbeltstavn) i begge ender. Av relingstillegg forekommer bare mannskapsstreker, men aldri på båtene med helt uthogd skrog.

Type B 1: ENLINJET BÅT MED VINKLET STAVNOVERGANG

Begge stavlinjene står tilnærmet vinkelrett på skroglinjen.

Av sekundære element forekommer stavlinjeavslutning i form av knekk utover og relingstillegg i form av mannskapsstreker.

Type B 2: ENLINJET BÅT MED KRUMMET STAVNOVERGANG

Begge stavlinjene fortsetter i mer eller mindre kraftig krumning inn over skroglinjen.

Av sekundære element forekommer stavlinjeavslutning, dobbeltstavn, bunlinjeavslutning, og mannskapsstreker.

Type B 3: ENLINJET BÅT MED BUET STAVNOVERGANG

Begge stavnlinjene buer opp fra skroglinjen og fortsetter rett opp eller skrår svakt utover.

Av sekundære element forekommer dobbeltstavn, stavnlinjeavslutning og mannskapsstreker.

Type B 4: ENLINJET BÅT UTEN MARKERT STAVNOVERGANG

Hele båten utgjøres av en jevnt buet linje uten markering av overgangen mellom skroglinje og stavnlinjier.

Av sekundære element forekommer bare mannskapsstreker. Det er dette elementet som gjør det relevant å klassifisere disse figurene som båter. Mulighetene for å feiloppfatte en enkelt buet linje er store. Flere figurer som her er klassifisert som ubestembare kan være båter av type B 4.

Type C 2: KONTURHOVD BÅT MED KRUMMET STAVNOVERGANG

Begge stavnene svinger opp fra relingslinjen i mer og mindre sterk krumning inn over båten.

Skrogfylling i form av skråttstilte bindelinjer forekommer på ett eksemplar (type III), alle de andre mangler skrogfylling (type V). Alle båtene av denne typen har dobbeltstavn i den ene enden. Bunnlinjeavslutning forekommer som en enkelt rett utstikkende linje. Som bunnlinjeavslutning oppfattes også den utbuingen av nedre del av stavnpartiet som forekommer i den ene enden på de fleste båtene. Av relingstillegg forekommer bare mannskapsstreker.

Type C 3: KONTURHOVD BÅT MED BUET STAVNOVERGANG

Begge stavnene buer jevnt opp fra skroget og fortsetter rett opp, og øvre og nedre stavnlinsje går sammen på toppen av stavnene.

Av sekundære element forekommer skrogfylling i form av enkeltstående bindelinjer og linje parallelt med relings- og bunnlinjene. Stavnlinjeavslutning av V-form forekommer på ett eksemplar.

3.3. Sammenfatning om definisjoner og inndeling.

Ord og begrep knyttet til beskrivelse og analyse av et ristningsmateriale er presisert og definert. Det dreier seg dels om generelle uttrykk, dels om mer spesifikke betegnelser i samband med klassifiseringen av motivene.

Ristningsmotivene er ordnet i 6 hovedgrupper med diverse mulige undergrupper. Klassifikasjonssystemet kan minskes og utvides etter ønske og behov. Båtmotivet er viet størst oppmerksomhet, da dette motivet, ved siden av groper, er det vanligste og mest varierte i Sogn og Fjordane og Sunnmøre. En rekke element ved båtfigurene er beskrevet og definert. Videre har jeg laget et klassifikasjonssystem tilpasset materialet i analyseområdet. De viktigste skillekriteriene, "primære element", er skrogutforming (tolinjet, enlinjet og konturhogd) og stavnovergang (vinklet, krummet, buet, uten markering). For tolinjete båter med krummet stavnovergang er i tillegg stavnenes forløp (lave eller høye) brukt som typedefinerende element. På dette grunnlaget har jeg etablert et system med 13 mulige båttyper, hvorav 11 fins i materialet fra Sogn og Fjordane og Sunnmøre. I tillegg er båtenes "sekundære element" registrert: skrogfylling, stavnlinje- og bunnlinjeavslutning og relingstillegg.

DEL II:

F O R S K N I N G S H I S T O R I E N

"Archaeology needs to go back
to go forward"

(HODDER 1986:100).

KAPITTEL 4:

RISTNINGSFORSKERE OG FORSKNING OM RISTNINGER.

4.1 Oppdagelsen av de vestnorske ristningene.

Selv om hovedvekten i avhandlingen legges på ristninger i Sogn og Fjordane og Sunnmøre, har jeg funnet det naturlig å inkludere Hordalands-materialet i den forskningshistoriske oversikten. De samme forskerne har arbeidet med ristningene i de tre områdene som hører til Historisk museums distrikt, og deres hovedproblemstillinger og tilnæringsmåter har vært felles i hele regionen. Museets innsats i de tre delene av museumsdistriktet har variert over tid, dels p.g.a. ytre faktorer, dels p.g.a. den enkeltes forskningsinteresse.

Ristningenes oppdagelseshistorie gjengis relativt detaljert. Årsaken er først og fremst at den viser lokalbefolkningens betydning for ristningsforskningen. Nesten uten unntak er det folk på stedet som oppdager ristninger (i hvert fall den første), noe som gjør det særlig viktig at museet har interesserte kontakter i bygdene, som kan melde fra om nye funn.

Både dokumentasjons-problematikken og problemstillinger og tolkninger har det vært nødvendig å se i skandinavisk sammenheng. Spørsmålet om dokumentasjonsmetoder dukker stadig opp i samband med diskusjonen om forskningens objektivitet. Det gir grunn til ettertanke å studere ulike forskeres dokumentasjon av samme felt. Også på bakgrunn av de problemene vi idag har med bevaring av bergkunsten, er det viktig å kjenne til utviklingen av - og fordeler og ulemper med - forskjellige dokumentasjonsmetoder.

De ulike ristningstolkninger som har vært framsatt gjennom tidene, gir en oversikt over hvordan synet på bergkunsten har skiftet. Samtidig avspeiles hovedtrekkene i fagets forskningshistorie generelt, der

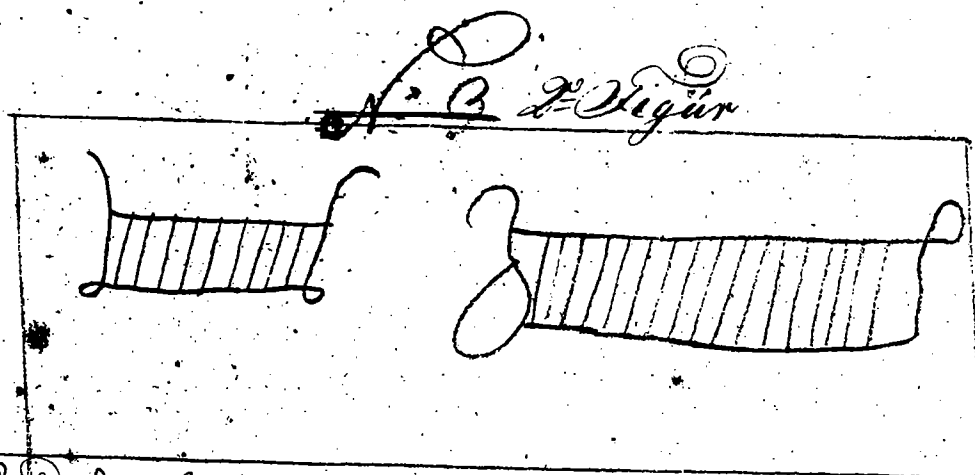
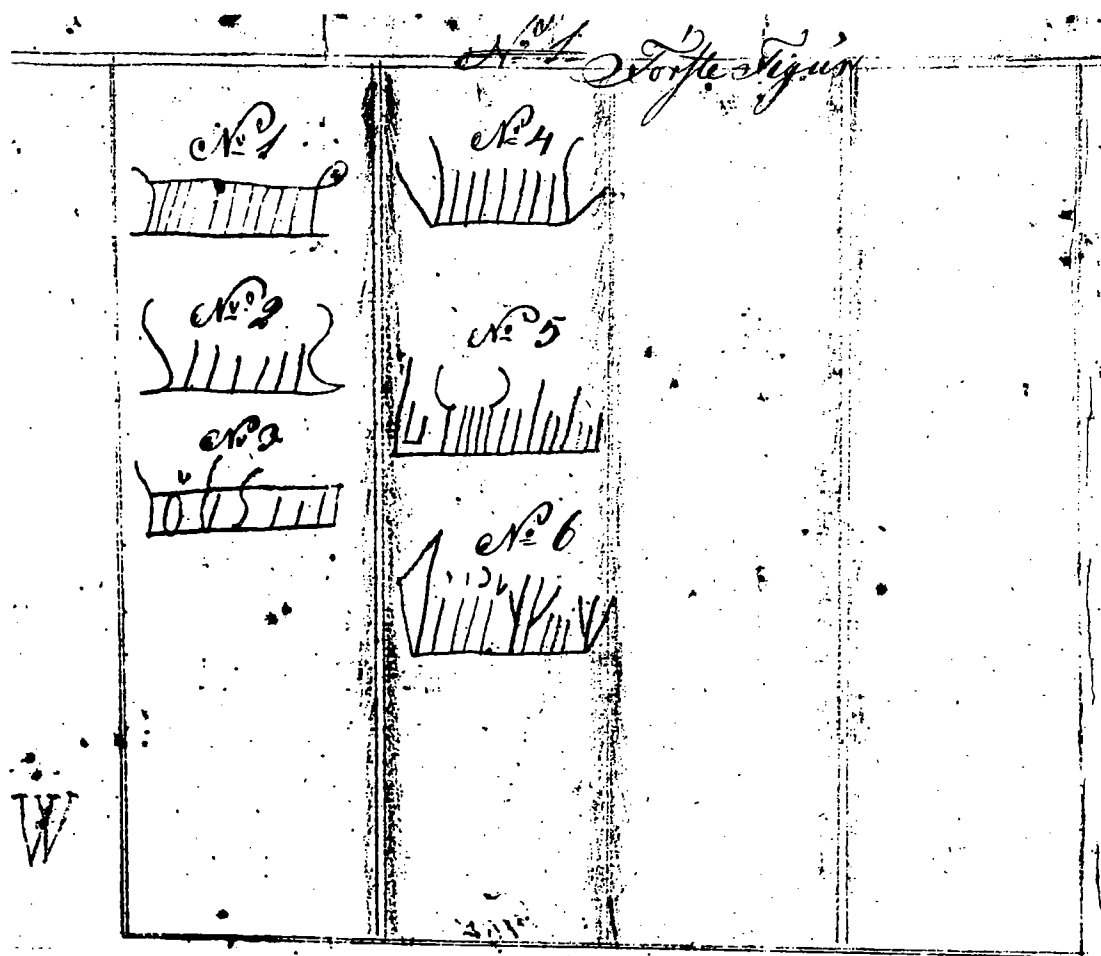
samfunnsforhold, politiske, moralske og filosofiske retninger har vært med på å forme oppfatningen av fortida. Ristningstolkningen burde, i høyere grad enn jeg har prøvd her, vært vurdert i forhold til og som en konsekvens av sin samtid og dens holdningsskapende strømninger.

4.1.1 De første hundre årene.

Utforskningen av Vest-Norges bergkunst tok til i 1820-årene. Æren for det har to bergenske kulturpersonligheter: daværende tollinspektør, tidligere stiftsamtmann og stortingspresident, Wilhelm Frimann Koren Christie og biskop Jacob Neumann.

I 1825 tok Christie initiativ til å stifte et museum "af Oldsager og Konstsager" og et "Naturaliekabinet af Indenlandske Naturalier" i Bergen. I innbydelsen la Christie fram et dristig og omfattende program. Gjennom samlingene skulle museet gi et bilde av norsk historie, kultur og natur, og samtidig skulle det være en vitenskapelig institusjon, en erstatning for det universitetet byen ikke hadde (Steen 1945:45). I tillegg til innsamlingsvirksomheten ønsket Christie å trykke "sådanne avhandlinger som den (=direksjonen) anser kvalifiserte til å bekjentgjøres" (Shetelig 1944:27). Christie oppnevnte den første direksjonen for Bergens Museum med seg selv som formann, og til sin død i 1849 arbeidet han utrettelig for sin nye livsoppgave (Shetelig 1944:28).

Fra første stund var biskop Neumann med i museets direksjon, og på visitasene fikk han anledning til å drive innsamling for museet. Christie selv var "den fødte antikvar" og alltid i virksomhet med å ta vare på oldsaker og registrere fornminner (Shetelig 1944:60). De to direksjonsmedlemmene interesserte seg for alt fra naturalia til minner fra fortida, de samlet tradisjonsstoff, og de skrev lange beretninger til museets direksjon om observasjoner fra reisene sine. Reiseberetninger og beskrivelser av samlingens tilvekst ble også trykt i antikvariske og andre tidsskrift, og slik gjort tilgjengelige for offentligheten. Christies drøm om å utgi et vitenskapelig tidsskrift ble realisert i 1934, med det første heftet av "Urda, et norsk historisk-antiquarisk Tidsskrift". Christie og Neumann var flittige bidragsytere i de 13 årene tidsskriftet eksisterte. Både publikasjons-



N^o 3 2-figür

Fig. 4.1: Del av Ole Dammens skisse fra 1826 av Leirvåg-ristningene. Størrelsesforhold og innbyrdes plassering av figurene framgår ikke, men himmelretning er angitt (U.B.B. ms. 205 bilag 11).

virksomheten og den personlige kontakten med folk har utvilsomt vært til hjelp i innsamlingsarbeidet i denne tidlige fasen av antikvarisk virksomhet på Vestlandet. Det var lokalbefolkningen som hadde kunnskap om sagn og historier, funn og fornminner og naturens merkverdigheter som Christie og Neumann og andre reisende i museum skildret i dagbøkene sine. Mangt ville gått i glemselen uten dette samarbeidet

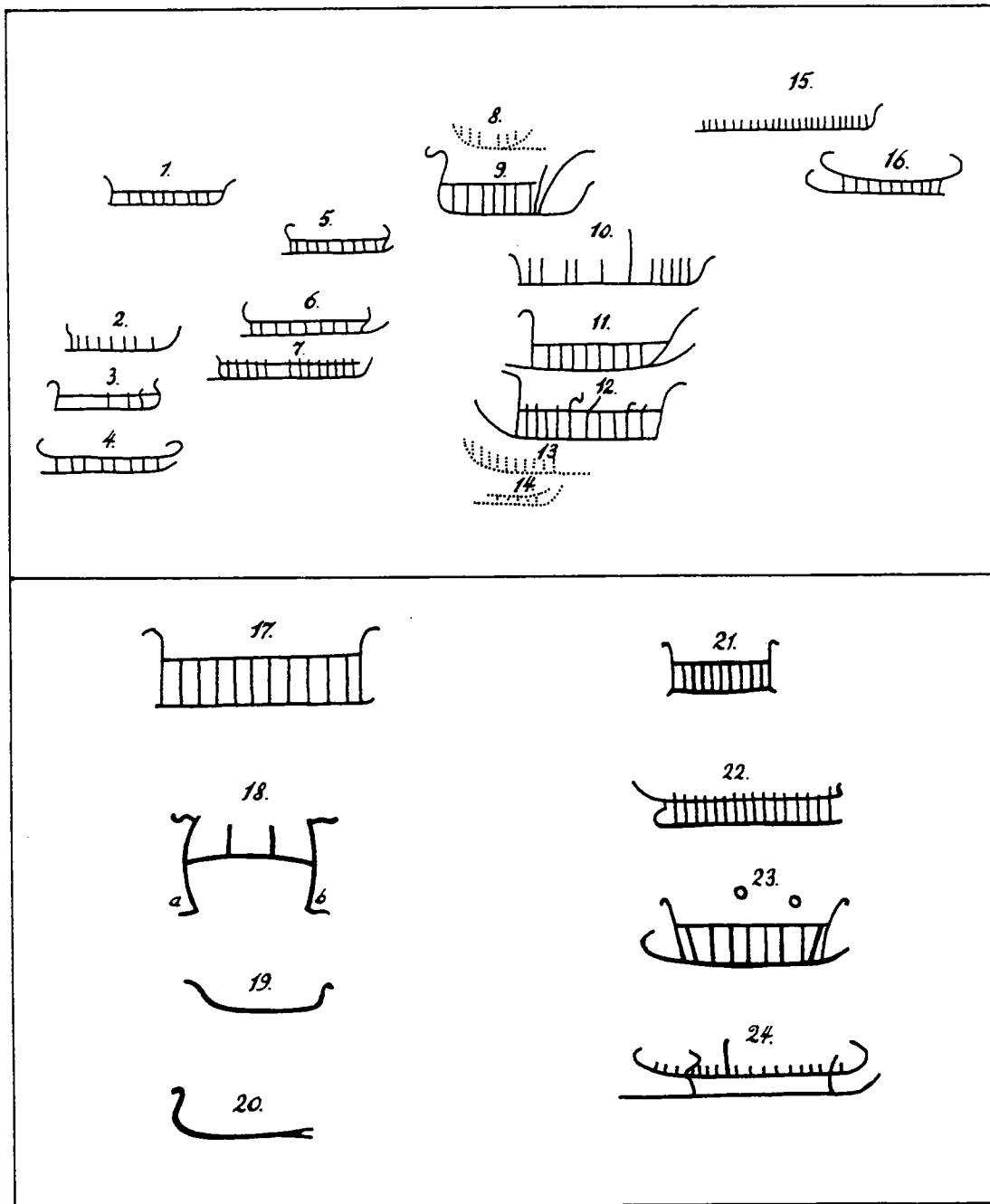
a) Pionérfasen.

Det var på en visitas i Sogn og Fjordane i 1823 Neumann fikk kjennskap til det første ristningsfunnet i Norge (om en ikke regner med Bohuslän som var norsk fram til 1658):

"I Fladbjergene langs Stranden ved Gaarden Leervig, som ligger paa Atleøen, skal, saa fortalte man mig, findes hist og her indgravne Figurer, som Afbildninger af Skibe. (1824:109).

Først i 1826 fikk Neumann anledning til å besøke Leirvåg og studere figurene. Biskopen var ikke ukjent med slike fenomen. Han hadde sett helleristninger i Bohuslän da han i 1811 besøkte prost Gomer Brunius på Tanums prestegård. I rapporten til museet beskrev han ristningene på Leirvåg som "mærkeligere" enn han hadde forestilt seg (1826, pkt. 19), noe som kanskje betyr at de ikke liknet de svenske ristningene han hadde sett. I tillegg til en kort beskrivelse av figurene omfatter Neumanns rapport en tegning signert Ole Dammen, der flere ristningsbåter er gjengitt (1826, no.11, fig.4.1 her). I 1828 foretok Christie en grundigere undersøkelse av Leirvåg-ristningene. Dette er den første vitenskapelige ristningsundersøkelsen i Norge, og den ble publisert i tidsskriftet "Urda" i 1837 (fig.4.2).

Det er langt mellom ristningsfunnene i denne tidlige fasen i utforskningen av Vestlandets forhistorie. Bare én annen "incision" var kjent i 1820-årene, men var alt på den tiden tapt, og er nå bare bevart gjennom beskrivelsene til Christie og Neumann. Det er en "rosetlignende Forsiring" (Fett 1955:12) som skal ha prydet undersiden av lokket på en liten gravkiste fra Ornes i Luster i Sogn. På sin reise i Sogn og Sunnfjord i 1823 fikk Neumann beskrevet en stor gravhaug på Ornes som ble kalt "Skiphaug", og som grunneieren hadde jevnet med jorden- "visst nok til Baade for Kornproductionen, men til megen Sorg for Antiqvaren" (1824:88). I denne haugen, fortaltes det, hadde vært mange



Lith af Prahli Bergen.

Fig. 4.2: Christies illustrasjon til artikkelen om Leirvåg-ristningene i "Urda" 1937. Plansjen bygger på Chrisies skisser, med mindre avvik fra originalen (sml. fig. 4.22 og 4.23).

gravkamre ved siden av hverandre og i flere etasjer (sml. fig. 4.3).

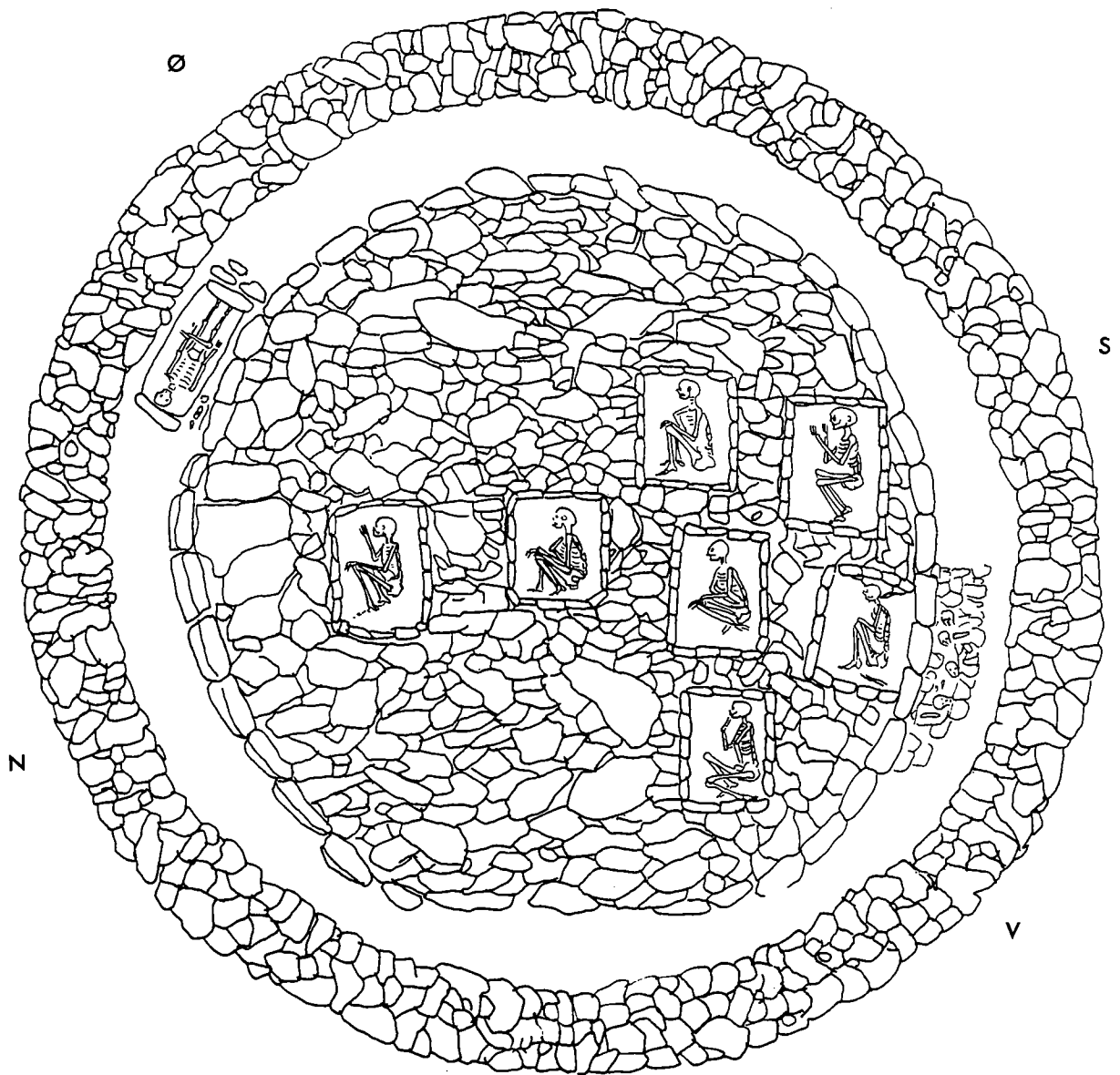


Fig. 4.3: Grunnplan av bunnet i en gravhaug ved Hainchen i nærheten av Dornburg i Sør-Weimar (etter Klopffleisch 1884). Dateringen er trolig eldre bronsealder eller eldre. Kan Ornes- og Mjeltehaug-gravanleggene ha sett slik ut?

Som lokk over ett av dem, ble det funnet en flat stein med dekor. Neumann gjenga utsmykningen som to dobbeltspiraler med åpningene vendt fra hverandre, mens Christie ved to anledninger gjenga hele steinens overflate, der de samme dobbeltspiralene står midt på, men også er omgitt av en spiralkrans, en litt forenklet løpende spiral (1824 og 1827). Christie opplyste at kisten var ca. 60 cm i kvadrat, 30 cm høy, og at lokket stakk 7-10 cm utenfor sidene på kisten. Ifølge Christies tegning var lokket kvadratisk, med alle sidene innbuet. (fig.4.4).

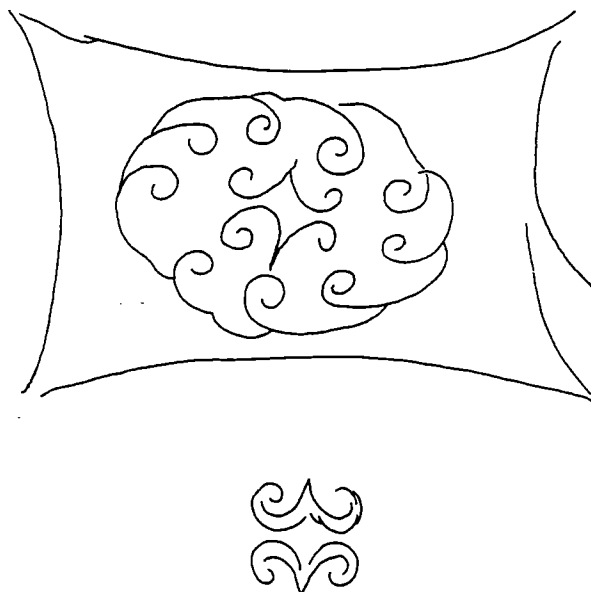


Fig. 4.4: Dekoren på den tapte gravhellen fra Ornes.
 Øverst: Christies gjengivelse.
 Nederst: Neumanns gjengivelse.

Det er mulig Christie og Neumann ikke regnet denne dekorerte hellen med til kategorien helleristninger. I artikkelen om Leirvåg-ristningene i "Urda" nevner ikke Christie Ornes-hellen, trass i at tittelen på artikkelen bebuder at helleristningene i hele Bergens Stift skal behandles, ikke bare de fra Altøy (1837). Det kan være flere årsaker til dette. Christie definerte fornminnetypen som "Ristninger eller Indhugninger av Figurer paa faste Klipper" (1837:91). Siden Ornes-ristningen hadde vært på en løs helle fra en grav og ikke i fast fjell,

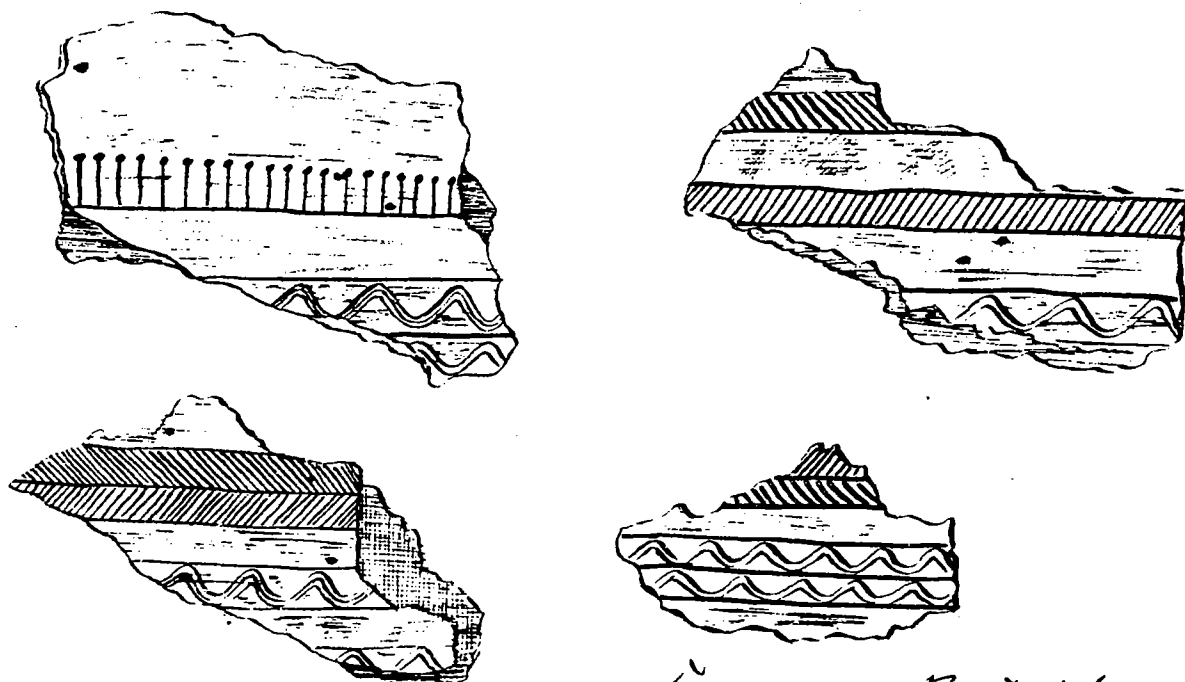
kan dette forklare hvorfor den ikke ble regnet med. På den andre siden henviste Christie til dekorerte gravheller både i Sverige, Danmark og England når han argumenterte for Leirvåg-ristningenes høye alder (1837:95). Dette er vel å merke gravheller dekorert med båtfigurer. Kanskje var motivforskjellene årsak til at Ornes-hellen var uaktuell i samband med Leirvåg-båtene. Eller kanskje forklaringen ganske enkelt er at Ornes-hellen var tapt og derfor unndro seg granskning.

Først et par tiår seinere dukket det neste ristningsfunnet på Vestlandet opp. Også denne gangen er Christies navn knyttet til funnhistorien. På forsommeren 1847 bestemte eieren av gården Giskegjerdet på Giske, Sunnmøre, at han ville grave i "Mjeltehaugen". Haugens størrelse hadde nok fristet skattejegere tidligere, for det var spor etter graving flere steder. Det er ingen opplysninger om at noe ble funnet ved disse gravningene, men i 1847 kom det for dagen funn som plasserer Mjeltehaugen i en særstilling både i norsk og skandinavisk forhistorie.

Uten Christies medvirkning ville dette funnet trolig delt skjebne med dekkhellen fra Ornes, og kanskje bare figurert som en kort melding til Bergens Museum. Heldigvis var Christie på reise også denne sommeren, og i juli kom han til Giske. Grunneieren, proprietær Hagerup, fortalte ham om inngrepet i Mjeltehaugen og om det som var funnet. I innberetningen til museets direksjon skrev Christie (1847) at det ved utgravningen

"fremkom Oldsager, som vilde have været af høi Interesse, dersom nogen Sagkyndig havde været tilstede, optegnet og undersøkt dem, samt sørget for deres Opbevarelse saavidt mulig".

Det var gravd en ca. 2 m dyp grøft fra toppen av haugen, og under et rullesteinslag hevdet graverne å ha støtt på 8 steinkister som sto tett sammen i et lag fin sand (sml. fig.4.3). Kistene hadde langsider av store tynne skiferheller, endestykker av tykkere stein, og de var dekket av skiferheller. Oppe i kistene, rett på sanden, lå brente menneskebein, men ingen oldsaker ble funnet. Skiferhellene var så skjøre at de fleste overliggerne gikk i stykker da de ble tatt opp, men noen beholdt en opprinnelig størrelse på ca. 1,20x0,60 m. Overliggerne var dekorerte på undersiden, mens sidehellene var uten dekor. Hellefragmentene ble dels lagt på sidene av haugen, dels fraktet til Hagerups hus, der barna fikk leke med dem, med den følge at mange ble brutt i enda mindre stykker.



*«Må jeg ikke alle andre part, og skildringer i «
Gallia» og de fundene i Hjeltehaugen og i «*

Fig. 4.5: Christies skisse av et par av de ca. 280 hellefragmentene fra Mjeltehaugen. Hellebiten øverst til venstre er "snudd på hodet" i forhold til den rekonstruksjonen de Lange har laget. Det er muligens disse "frynsene" Christie har oppfattet som mannskapsstreker på en båtfigur.

Christie forsto at dette funnet var "af den største Interesse for Antiquarerne", både som gravfunn betraktet og særlig med hensyn til ristningene, og han viste til Kivik-graven i Skåne som et av de få liknende funn på hans tid. Dekoren beskrev han som "Forziringer indhugne, bestaaende af Cirkler, Slyngninger, langs og tværgaaende Streger og Blade"(1847), og han funderte på om noen av figurene var skipsfigurer (fig.4.5). Han observerte at bruddflatene på flere av småstykkene så ut til å passe sammen slik at

"naar man haver Tid og Leilighed til at samle alle de erholdte Stykker og at lægge disse foran sig paa en behørig stor Flade, man da af de forskjellige erholdte Smaaestykker kan sammenstille flere større og derved forskaaffe sig et tydeligere og fullstendigere Begreb om Figurenes Forskjellighed, Beskaffenhed og muelige Betydning".

Christie samlet så mange helle-fragment som kunne oppspores, "især de, hvorpaa indhugne Figurer vare at see", og sendte dem til Bergens Museum. I august samme år kjøpte museet Mjeltehaugen og dermed retten til å foreta utgravninger i haugen, som ble ansett som "tilvisse en meget indholdsrik og høist mærkelig Ættehøi, hvori sande antiquariske Skatte ligge forborgen" (Christie 1847). Christie fikk aldri lagt "puslespill" med Mjeltehaughellene, fordi han døde i 1849. En slik sammenstilling ble først gjort i begynnelsen av dette hundreåret (de Lange 1912:13).

b) Andre halvdel av 1800-tallet - Helgaberget og Kyrkje-Eide.

Etter de antikvariske pionerens tid gikk det mange år før flere ristninger ble oppdaget på Vestlandet. Det neste funnet ble gjort i Hordaland. I oversiktsverket "Norske Fornlevninger", nevnte antikvar Nicolay Nicolaysen at det var "halvkugledannede fordybninger" i et bergsua på gården Støle i Etne i Sunnhordland (1866:810). Riktignok tolket han dem i første omgang som et naturfenomen, men alt i "Tillæg til Norske Fornlevninger", hadde han forandret mening og tolket "fordybninger", "hjul" osv. på Støle som menneskeverk (1867:69). Støle-figurene ble seinere omtalt av Johan Vibe (1896:110) og B.E.Bendixen, som ga den til da fyldigste beskrivelsen (1899:42 f). Den første grundige vitenskapelige undersøkelsen av ristningene på "Helgaberget"

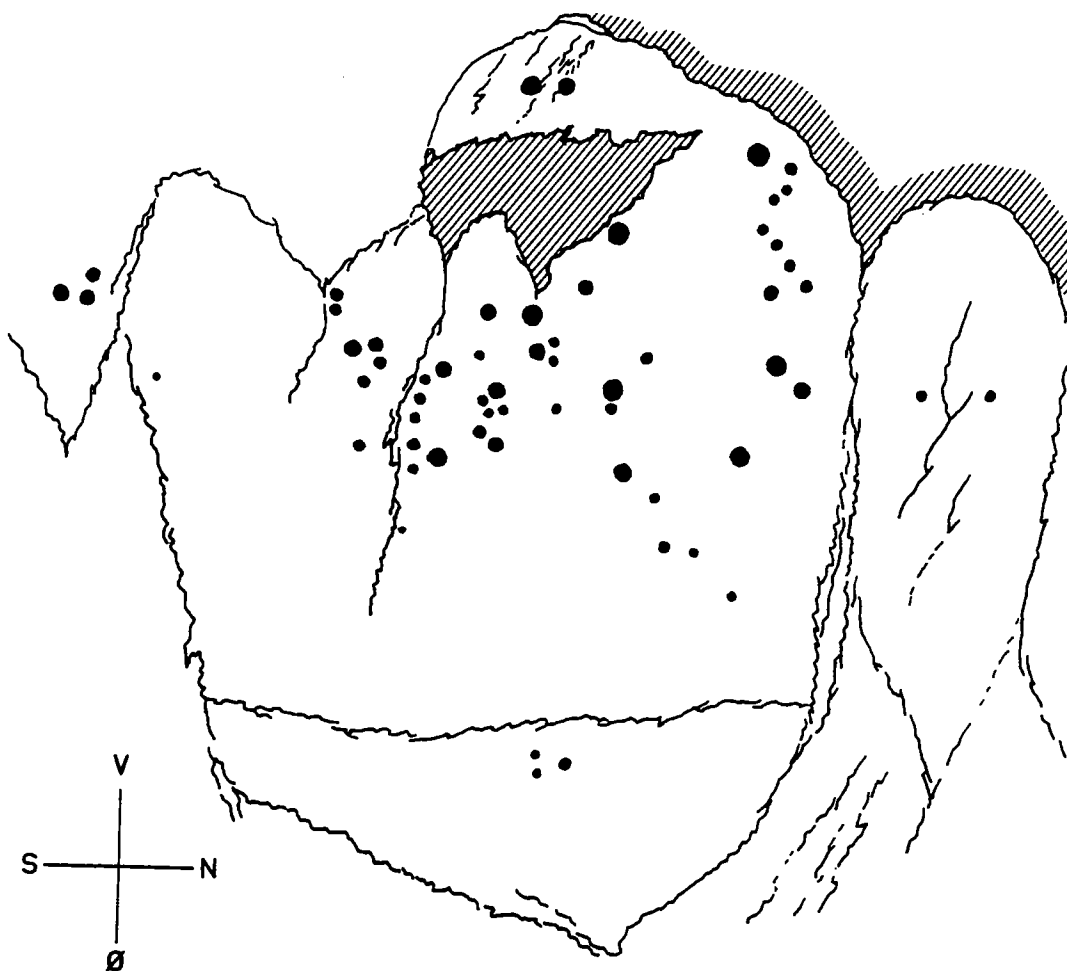


Fig. 4.6: Bendixens dokumentasjon fra 1881 av groperistninger på Saude i Luster. Bergets form - med sprekker og søkk - er gjengitt, og himmelretning er tegnet inn (etter Bendixen 1882).

ble foretatt av Haakon Shetelig i 1908 (sml. Mandt Larsen 1972, pl.14).

Sommeren 1881 hadde Bendixen foretatt "Antikvariske Undersøgelser" i Sogn (1882:15). I Luster fikk han på gården Saude påvist et svaberg ovenfor husene, der han registrerte 59 skålformete fordypninger-skålgroper (fig.4.6 og Bendixen 1882:17, 21-22). Han fikk vite om liknende groper på to andre lokaliteter i Luster, begge på jordfaste steiner i Dalsdalen. Men pga. dårlig vær fikk han ikke anledning til å undersøke dem.

Det neste ristningsfunnet dukket opp i Nordfjord i 1885. Det var en dekorert stein fra Kyrkje-Eide i Stryn, funnet under jordarbeid i et "Markstykke, hvor det ved Gravning jævnlig findes Ben" (Lorange 1887:259). Det ble antatt at det hadde vært en kirkegård her, fordi sagnet sier at kirken i Nedstryn engang skal ha ligget på Kyrkje-Eide. Ytterligere funnopplysninger mangler, men steinen synes ikke å være funnet i tilknytning til noen av gravhaugene på gården. Motivene ble dengang - som i dag - ansett som temmelig uvanlige (fig. 4.7), og passet verken i båsen kristen gravstein eller forhistorisk helle-ristning (Lorange 1887:260 f.).

c) Begynnelsen av 1900-tallet - Vingen blir oppdaget.

Rundt århundreskiftet dukket noen få ristningsfunn opp i Hordaland. En av lokalitetene ligger på gården Frøynes i Ullensvang. Alt i 1890 hadde Bendixen gjort oppmerksom på en røys ved fjorden på et sted kalt "Kvednaraugget" (1890:41). Det var i berget nedenfor røysa, nær vannkanten, at geologen K.O.Bjørlykke sommeren 1900 målte opp og fotograferte noen figurer som han seinere, etter å ha lest Sheteligs artikkel om Støle-ristningene, tolket som "solbilleder fra bronsealderen" (1909:82-82). Figurene var også blitt kort omtalt av geologen Hans Reusch (1901:26), men uten at arkeologene hadde reagert (Bjørlykke 1909:83). En vitenskapelig undersøkelse av Frøynesristningen ble foretatt i 1925 av Johs. Bøe (sml. Mandt-Larsen 1972, pl. 48).

Ca. 1900 ble det på Skiple på Voss funnet en stein med 1 grop, av størrelse som "to holhender samanlagde" (Fett 1956:29). Den lå i en røys med en murt kiste der det trolig ble funnet et spyd.



Fig. 4.7:
Steinen fra Kyrkje-
Eide, dokumentert
i 1880-årene (etter
Lorange 1887).

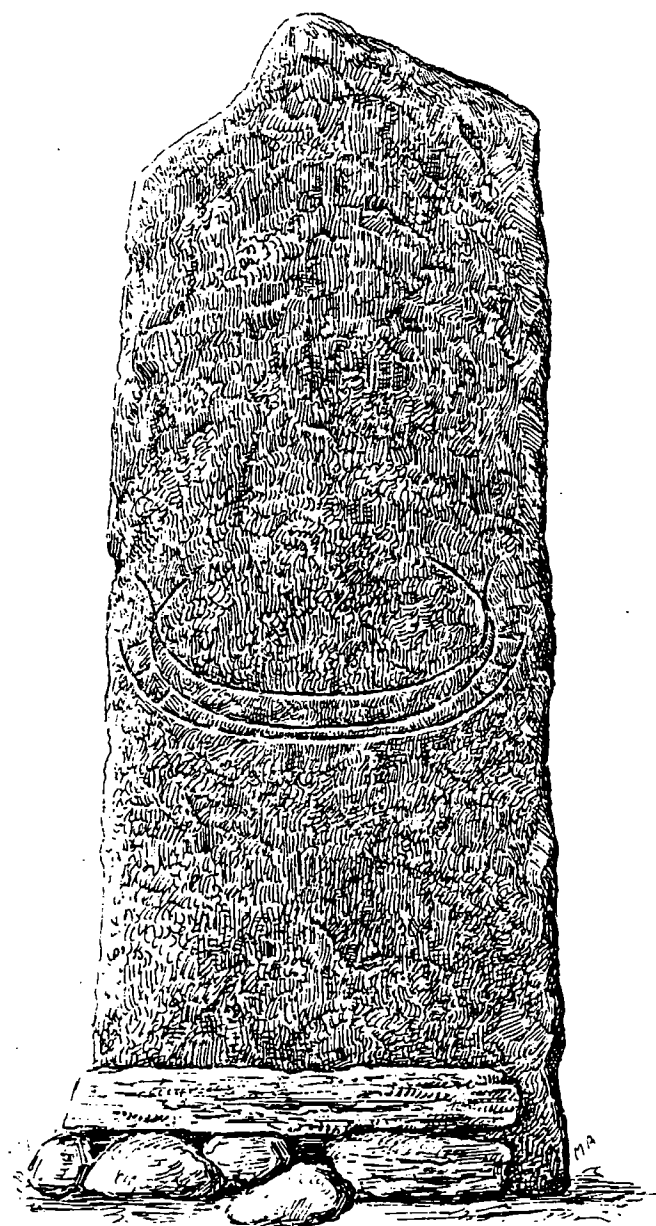


Fig. 4.8:
Bautaen fra Austr-
heim, dokumentert
på begynnelsen av
1900-tallet (etter
Shetelig 1907).

I 1903 fikk museet melding fra soknepresten i Ullensvang om at lensmannen i Jondal hadde oppdaget helleristninger på gården Bakke i Herand, og J. Rekstad publiserte en kortfattet beskrivelse av ristningene på "Mariskarvet" (1910:48 ff.). I 1912 foretok Eyvind de Lange en vitenskapelig undersøkelse. Da Bøe undersøkte lokaliteten på nytt i 1925, fikk han påvist ytterligere tre felt. Ett av dem (Bakke III i Mandt Larsen 1972:62) skulle være kjent fra 70 år tilbake (altså i 1850-årene), da Bøe's hjemmelsmann hadde sett dem som gutt (for kalkering av Bakke-feltene se Mandt Larsen 1972, pl. 30, 32a og 1973 a).

Heller ikke i Sogn og Fjordane var det nevneverdig aktivitet på ristningsfronten i det første tiåret av dette hundreåret. I 1906 ble det oppdaget en dekorert stein på Austrheim i Gloppen. Steinen - en 4,20 m høy bauta - hadde vært kjent helt fra 1820-årene. Neumann så den på en reise i 1823 eller 1824 (1837:31), og Christie nevnte bautaen i en reisedagbok fra 1820-årene (1828). Videre er den beskrevet av Nicolaysen i "Norske Forlevninger" (1866:495). Trass i fagfolkenes interesse for steinen, var det lokalbefolkningen som oppdaget båt-ristningen på den (fig. 4.8).

Årsaken - i dette tilfellet som så ofte ellers - var lysforholdene. Båten på Austrheim-bautaen er vanskelig å se uten i gunstig skrålys, noe som framgår av Sheteligs beskrivelse av sitt første møte med nyoppdagelsen:

"Det ble mig da straks fortalt av min vert paa Sandane, at manden på Austrheim, gaardbruker Anders Andersen Austrheim, hadde fundet billedet av et skib paa stenen, og jeg tok derfor straks derut den første søndags morgen. I morgenbelysningen var der imidlertid ingen ting at se, skjønt man viste mig skibets plads paa stenen; man raadet mig til at komme tilbake mellem kl. 5 og 6 e.m. Det var liketil forbausende; under det skraatfaldende sollys stod da hele skibstegningen temmelig tydelig paa stenen, netop paa det sted, hvor jeg tidligere paa dagen hadde søkt uten at kunde opdage noget sikkert" (1907:3).

Alt i 1909 kunne flere ristninger blitt registrert i Sogn og Fjordane. I Historisk museums topografiske arkiv ligger et brev til Shetelig fra frk. Nikka Vonen, Dale i Sunnfjord, datert 29.03.1909, der hun bl.a. skriver:

"For en tid tilbake hørte jeg fortælle, at der på Stavenes ogsaa skulde være Hellerist; men jeg tør ikke indestaa for Meddelelsens Sandhed; thi hvad man hører paa anden og tredie Haand er jo høist usikkert. Derimod er det vistnok sandt, at der findes mange Gravhøie".

Shetelig svarte i brev datert 01.04.1909 at meldingen var "indført til observation i museets bøker". Det ser imidlertid ikke ut til at museet foretok undersøkelser på Stavenes før området ble registrert i 1943. At det var røyser på Stavenes i Askvoll, var kjent alt i 1820-årene, og de er nevnt både av Holck (1827) og Christie (1846:54). Men frk.Vonens melding er første antydning om de mange ristningene som er funnet på Stavenes fra 1943 til 1980 (om funnhistorien til Stavenes-ristningene se nedenfor pkt. 4.1.2c).

I årene 1910 til ca. 1920 ble det oppdaget nye ristninger både i Hordaland, Sogn og Fjordane og Sunnmøre. Et ristningsfunn som skulle komme til å overskygge det meste av det som er funnet på Vestlandet både før og etter, kom for dagen i Nordfjord.

Da overrettssakfører Kristian Bing fra Bergen i 1910 var på påskeferie i ytre Nordfjord, fikk han vite at Abraham Honskaar året før hadde sett noen dyrefigurer i et berg på gården Vingen i Rugsund. Bing som var en interessert amatørarkeolog, dro straks dit, og grunneieren, Thue Gullaksen Vingen, kunne fortelle at også han hadde lagt merke til dyrebildene, men uten å tenke nærmere over det (Bing 1912:25). Sannsynligvis var de første figurene i Vingen blitt oppdaget alt i 1884 (Hallstrøm 1938:416). Bings foreløpige registrering omfattet ca. 60 figurer, mest dyr, men også en del andre, vanskelig tolkbare bilder. Seinere samme år fikk han melding fra Gullaksen Vingen om ytterligere 30 figurer, og da Bing kom til Vingen igjen i 1912, hadde både Gullaksen Vingen og sønnen Rasmus Th. Vingelven, som drev nabogården, funnet en rekke nye ristningsfelt, både på svaberg og på store og små løse steiner. Nå var det kjent ristninger over et ca. 2 km langt strandbelte, "et naturens kolossal-museum for helleristninger" (Bing 1912:36).

Den første undersøkelsen av Vingen-ristningene i Bergens Museums regi ble foretatt av Jan Petersen, og høsten 1913 av den svenske arkeologen

Gustaf Hallström, som gjorde supplerende undersøkelser i 1917 (1938:415). Seinere, i 1925, 1927 og 1931, ble ristningene undersøkt av Bøe, og ristninger på nabogården Vingelva ble undersøkt av Eva Nissen Fett og Per Fett i 1940. I 1970- og 80-årene fant Egil Bakka flere nye figurer. Antallet registrerte figurer i Vingen er nå ca. 2000 (Hagen 1976:201).

Siden Mjeltehaug-hellene kom for dagen i 1847, var ingen ristninger blitt funnet på Sunnmøre, men i 1914 kom det melding om to nye lokaliteter. Den ene var en bauta på Setre i Hjørundfjord. I 1913 meldte lensmannen i bygda om en røys der det var funnet noen beinstumper og litt kull, samt en stein "der er ca. 2 alen lang og ... det (er) sandsynlig at den har været brugt til gravstøtte". På nyåret 1914 kom et nytt brev fra lensmannen med melding om mulige figurer på steinen. Da de Lange undersøkte den, konstaterte han at det var svakt hogde spiralfigurer (fig. 4.9).

Samme året ble det oppdaget en ristning på gården Roskard på Gurskøy i nåværende Herøy kommune (fig. 4.10). Den første meldingen om funnet skrevet av poståpner Paul Moltu - stod i Sunnmørsposten 20.mai 1914. Året etter ble ristningen undersøkt av Anathon Bjørn (1916), som fant enda et lite felt.

Ristningsfunnene i Hordaland i denne perioden, var beskjedne både av omfang og forskningsmessig betydning. I en røys på Linga i Kvam fant de Lange en stein med "en mengde smaa forbybninger" på overflaten og sidene. På gården Rykkje, også i Kvam, kom under jordarbeid fram en stein med innrissete figurer (Munch Søgård 1918:137 ff.). Den ble fraktet til Kvam Bygdemuseum i Øystese, men er seinere blitt borte (Mandt Larsen 1972, pl.34a). På gården Ve i Tysnes, Sunnhordland, undersøkte de Lange en helle med 5 skålgroper som da ble brukt til dørhelle, men som i 1950-årene skal være reist på tunet (Fett 1953:7).

De neste ristningsfunnene ble gjort i 1923, og det kan være på sin plass å gjøre opp status etter de første 100 årene med ristningsstudier på Vestlandet.



Fig. 4.9: Steinen med spiralfigurer (oppkrittet) fra Setre innerst i Hjørundfjord på Sunnmøre (foto P.Fett 1946).

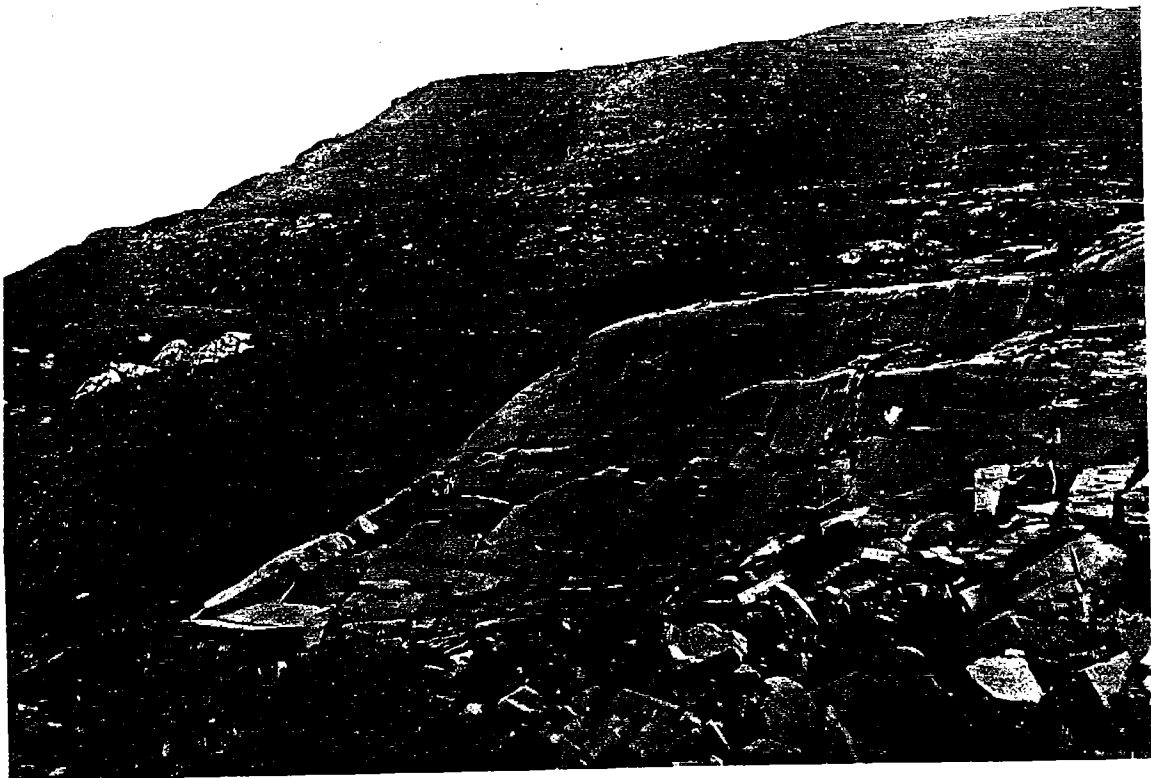


Fig. 4.10: Feltet Roskard I er under den skrå hellen nederst til venstre på knausen (foto A.Bjørn 1916).

d) Sammenfattende om det første seklet.

Ved inngangen til 1920-årene var ristningstilfanget i landsdelen sparsomt: bare 16 lokaliteter var kjent, og 4 av dem alt tapt (Ornes, Skiple, Linga, Rykkje). Men ristningene var motivmessig varierte: båter, dyr, mennesker, ringer, groper og andre abstrakt-geometriske motiv. Flere forekomster var også særpregete, fra dyrene i Vingen til Mjeltehaugens "Zirater" og de uvanlige motivene på steinen fra Kyrkje-Eide.

Lokalitetene lå relativt jevnt spredt, med 7 funnsteder i Hordaland, 6 i Sogn og Fjordane og 3 på Sunnmøre (sml. kartet fig.4.11). Bare 7 forekomster var i fast fjell, de andre på løse steiner eller heller, og 5 av disse sikkert fra graver. Funnene var kommet for dagen med ujevne mellomrom, og de fleste var oppdaget av lokalbefolkningen. Oppdagelsen av båtfiguren på Austrheim-bautaen er illustrerende.

En del av de ristningene museet fikk melding om rundt århundreskiftet, ble undersøkt flere år seinere (f.eks. Støle og Frøynes). Både dette og den sparsomme tilveksten må sees i sammenheng med organiseringen av den arkeologiske virksomheten ved Bergens Museum i denne perioden, der mangel på penger og personell var den store bøygen.

I løpet av det første hundreåret i Bergens Museums historie skjedde en rekke endringer i museets drift og virke. Interessefeltet ble utvidet til også å omfatte gjenstander fra nær fortid, fra bondekulturen, samt kunstindustriprodukter, seinere også etnografika (Shetelig 1944:62). Flere ganger fikk museet nye og større lokaler, og i 1927 ble de historisk-antikvariske samlingene skilt ut og plassert i en egen bygning (Shetelig 1944:72). Også organiseringen av museumsvirksomheten ble endret. I Christies tid var det direksjonens medlemmer som tok seg av det daglige arbeidet. Men etter hvert som arbeidsmengden økte og samfunnet stilte andre krav til museet, ble denne ordningen uholdbar. Ved statsbevilgning ble det i 1873 opprettet en stilling som konserverator ved de antikvariske samlingene. Arbeidsoppgavene var dels å øke samlingene, dels å foreta antikvariske undersøkelser på Vestlandet (B.M.Aarsb. 1889 og Shetelig 1944:66). Ved århundreskiftet ble det ansatt en direktør for hele museet, og i 1921 kom det en fast arkeologstilling til, som amanuensis ved de arkeologiske undersøkelsene

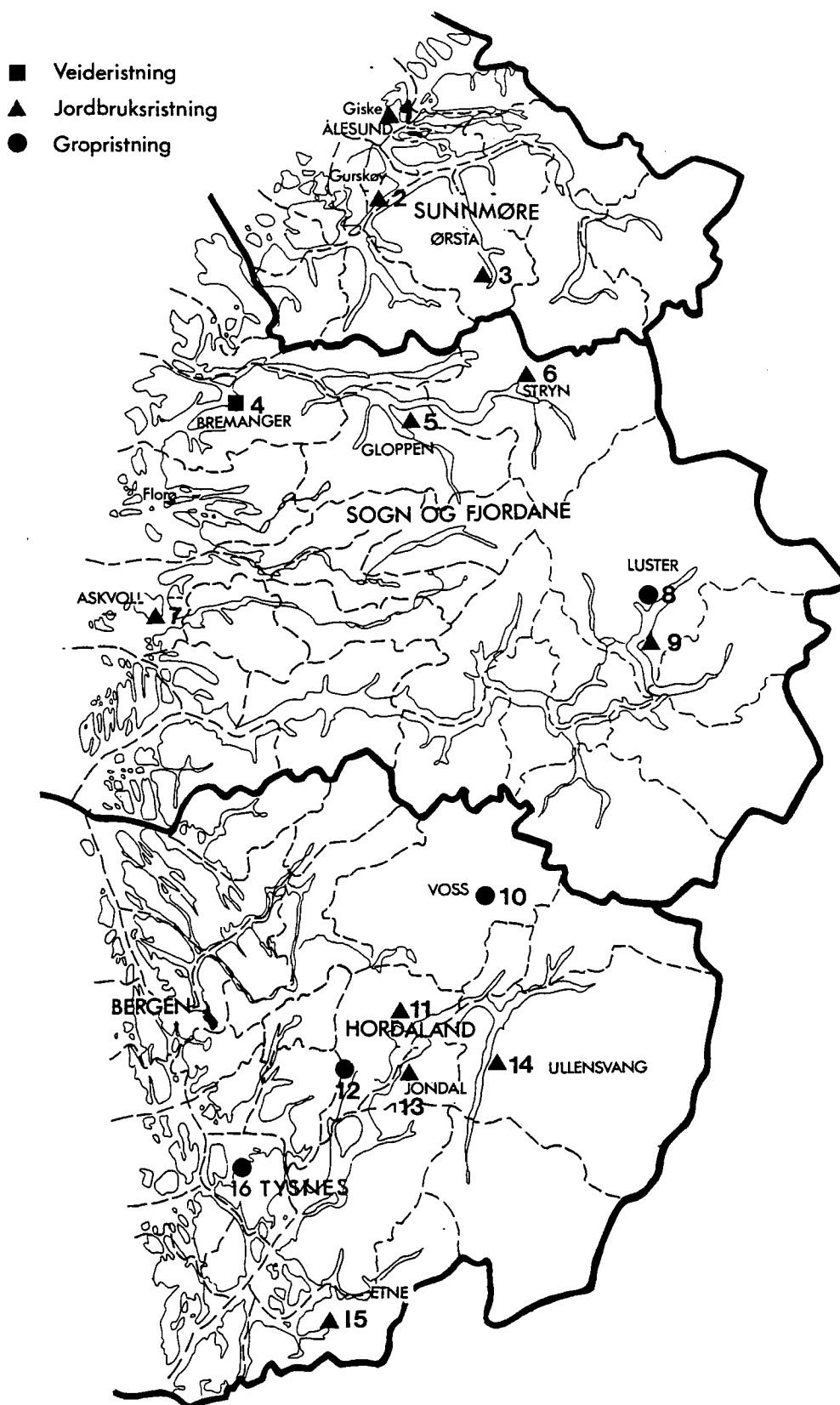


Fig. 4.11: Ristningslokaliteter i Bergens Museums distrikt kjent før 1920: 1) Giskegjerdet (Mjeltehaugen), Giske. 2) Roskard, Herøy. 3) Setre, Ørsta. 4) Vingen, Bremanger. 5) Austrheim, Gloppen. 6) Kyrkje-Eide, Stryn. 7) Leirvåg, Askvoll. 8) Saude, Luster. 9) Ornes, Luster. 10) Skiple, Voss. 11) Rykkje, Kvam. 12) Linga, Kvam. 13) Bakke, Jondal. 14) Frøyenes, Ullensvang. 15) Støle, Etne. 16) Ve, Tysnes.

(Shetelig 1944:71).

Utvidelsen av den arkeologiske staben ved Bergens Museum var en konsekvens av den stadig økende arbeidsmengden innenfor fagfeltet. Det skyldtes dels de forpliktelsene Lov om Fornminner av 1905 påla de arkeologiske myndighetene, dels den voksende anleggsvirksomheten og nydyrkingen i de første tiårene av vårt århundre. Den større arkeologiske aktiviteten på bygdene førte til økning i funnmengden, noe som også er merkbart for ristningenes vedkommende. I tidsrommet fra 1920 til 1988 er det oppdaget og undersøkt 365 ristningsfelt i Historisk Museums distrikt, mot de sparsomme 16 lokalitetene som ble registrert i de første 100 årene.

4.1.2 Fra 1920-årene til 1990.

En medvirkende årsak til at det ble funnet stadig flere ristninger fra 1920-årene og framover, er at kunnskapen om fornminnetypen økte på bygdene. Dels skyldes nok dette en generelt bedre folkeopplysning, dels ble ristninger kjent gjennom artikler og avhandlinger som arkeologene skrev, dels fikk museet etter hvert et kontaktnett av interesserte som meldte fra om nyoppdagelser, og som vakte interesse for forhistorien i nærmiljøet. Den økte bemanningen på den arkeologiske sektoren muliggjorde reisevirksomhet som var en forutsetning for å etablere kontakt med bygdemiljøene.

Men ett forhold endret seg ikke ved oppdagelsen av nye ristninger: det er nesten uten unntak lokalbefolkningen som finner dem. Når fagfolkene foretar en vitenskapelig undersøkelse, finner de gjerne flere figurer, ofte også flere felt innenfor en tidligere kjent lokalitet. Men det er folk på stedet som finner de første figurene, oftest folk som har ferdes i området daglig i mange år og sett bergsvaene eller steinene i ulike lys- og værforhold.

a) 1920-årene - stølsristningene i Sogn og begynnende aktivitet i Etne.

I 1920-årene var det stor aktivitet på helleristningsfronten i Bergens Museums distrikt. Det kom stadig meldinger om nye funn, og de ble raskt undersøkt, ikke minst takket være den nyansatte konservatoren, Johs

Bøe. Både Hordaland, Sogn og Fjordane og Sunnmøre bidro med ristningsfunn i dette tiåret, og for flere av lokalitetene representerer 1920-årene startfasen for mangeårig virksomhet med gjentatte undersøkelser og derav følgende økt ristningstilfang. Særlig gjelder dette Luster i Sogn og Etne i Sunnhordland.

En medvirkende årsak til intensiveringen av de vestnorske ristningsstudiene i 1920-årene og flere tiår framover, var den nasjonale satsingen på forskningsfeltet. Året 1927 representerer en milepæl i norsk ristningsforskning. På initiativ av A.W.Brøgger holdt norske arkeologer i desember dette året et møte i Oslo der de besluttet at museene skulle samle seg om store felles prosjekt, deriblant studiet av helleristningene (Engelstad 1934:9). Ved Bergens Museum ble Bøe pålagt denne oppgaven (Bøe 1932:9). Fra han ble ansatt i 1921 og fram til slutten av 1950-årene samlet han materiale med tanke på å publisere hele ristningstilfanget på Vestlandet.

Det var i 1920-årene den omfattende registreringen av de såkalte "stølsristningene" i Sogn tok til. I 1924 kom det melding fra Hans Urdahl i Luster om gropristninger. Disse ble først antatt å være de samme som Bendixen hadde registrert i 1881, men ved registrering i 1925, fant Bøe at det gjaldt nye lokaliteter. Alt samme sommer meldte Urdahl om flere funn, og også i 1932 kom nye gropristninger for dagen i Luster.

Bøe kom dit den sommeren for å undersøke de til da kjente lokalitetene. Hans kontakt var Urdahl, som hadde vært hjelpegutt for Bendixen i 1881, og han "kunde gi anvisning på en hel mengde ristningsforekomster som folk i bygda hadde lagt merke til fra slektledd til slektledd" (1944:169). Sammen med sønnen til Hans Urdahl, Per Urdahl, foretok Bøe en befaring av fjellområdet mellom Dalsdalen og Jostedalen (fig.4.12). Det ble funnet og undersøkt 70 grupper med ristninger på 16 forskjellige lokaliteter (Bøe 1944:169).

I mellomkrigsårene kom det melding om stølsristninger andre steder i Sogn, bl.a. undersøkte Per Fett noen forekomster i Vik i 1930-årene. I løpet av de siste 20 årene er det i samband med registrering for Økonomisk Kartverk registrert en rekke gropristninger i stølsområdene i



Fig. 4.12: Stølsristning: gropestein i Stordalen, Luster i Sogn (foto J.Bøe 1932).

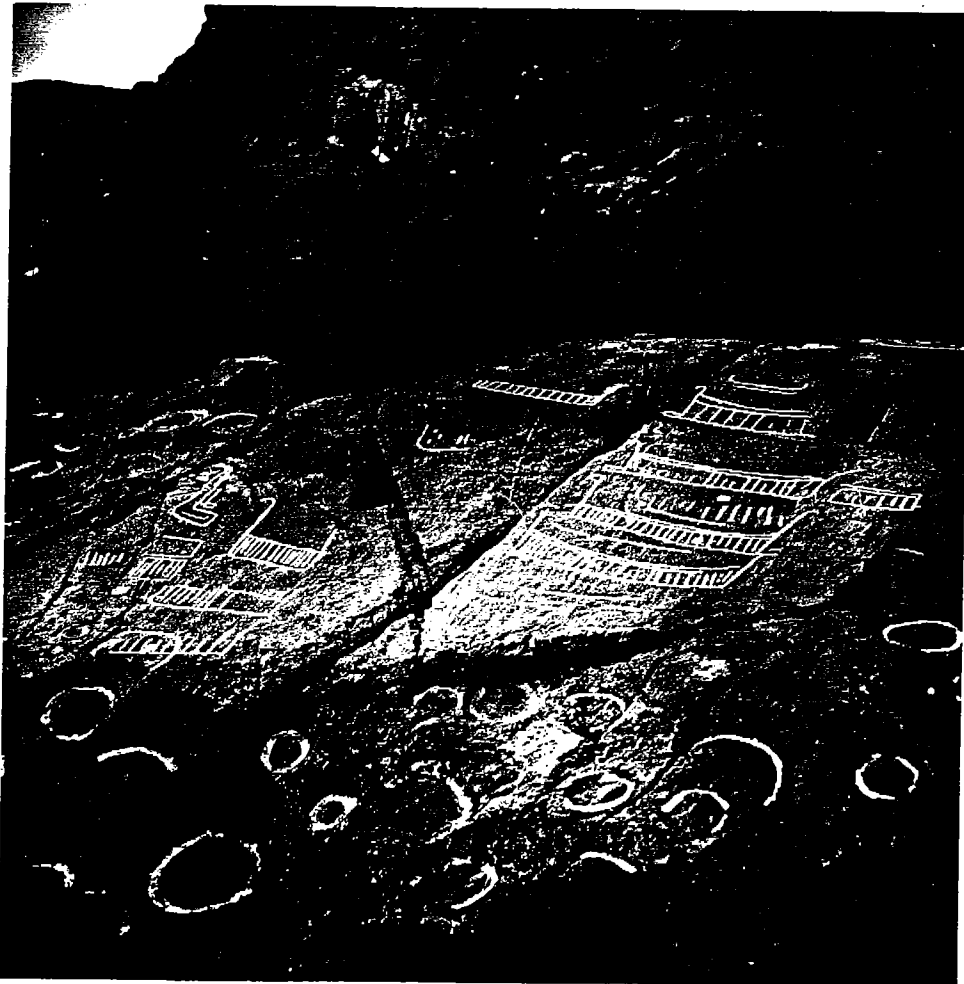


Fig. 4.13: Krabbestig-ristningen er hogd i en serpentinforekomst, og rundt figurene er uttak etter gryter (foto J.Bøe 1924).

Sogn, slik at det i Aurland, Leikanger, Luster, Lærdal og Vik nå er kjent 170 felt med groper, hvorav 145 ligger i høyereliggende sone, d.v.s. over 300 m.o.h.¹ Også i Nordfjord ble det funnet ristninger i 1920-årene. I 1923 fikk museet melding fra landhandler Kr.J.Sunde i Molde at folk på Husevågøy ytterst i Nordfjorden hadde funnet "gamle figurer spesielt av skip", og året etter undersøkte Bøe ristningene på Krabbestig (fig.4.13).

I 1927 ble det gjort et merkelig ristningsfunn i Stryn. En lærer som tilbrakte sommerferien i Innvik, hadde oppdaget at det var hogd inn runer og andre figurer på en stein i forstøtningsmuren for veggen mellom Innvik og Utvik. Samme høst ble ristningen, som lå på gården Kårstad's grunn, undersøkt av Shetelig (fig. 4.14). Han fant at steinblokken trolig var sprengt ut av fjellet da veggen ble anlagt i 1889. Det ble bestemt å frakte steinen til museet i Bergen, og da veggen ble brutt opp, ble det funnet ytterligere 3 større og 2 mindre steiner med figurer (Olsen og Shetelig 1930).

I 1929 meldte gårdbruker og lærer Gudbrand Henden at han hadde funnet ristninger med båtfigurer på sin eiendom Solberg på Henne i Hennebygda i Gloppen. Da Bøe kom dit sommeren etter, var nok en ristning med tilsvarende båtbilder blitt oppdaget på en annen Henne-gård, Viken, bare noen hundre meter fra den første (fig.4.15). I 1970 fikk museet kjennskap til nok en båtfigur på Solberg, tett ved den ristningen som var funnet først. Ristningen var oppdaget under bygging av et fritids- hus og er nå tilgjengelig gjennom en luke i gulvet (fig.4.16). Muligens har Hennebygda rommet flere ristninger, som nå er tapt (sml. melding i Hist.mus. top.ark.).

Det var i 1920-årene Bergens Museums langvarige og omfattende ristningsaktivitet i Etne i Sunnhordland tok til - om en ser bort fra ristningene på "Helgaberg" som var kjent alt i 1860-årene. I denne perioden begynte også museets mangeårige samarbeid med lærer og seinere ordfører Trygve Vinje. Han var en av museets mest trofaste

¹ I løpet av de par siste årene, etter at analysen av gropristningene var avsluttet, er enda flere groppforekomster registrert i Sogn og Fjordane. Disse er ikke innkorporert i tabellene eller katalogen.

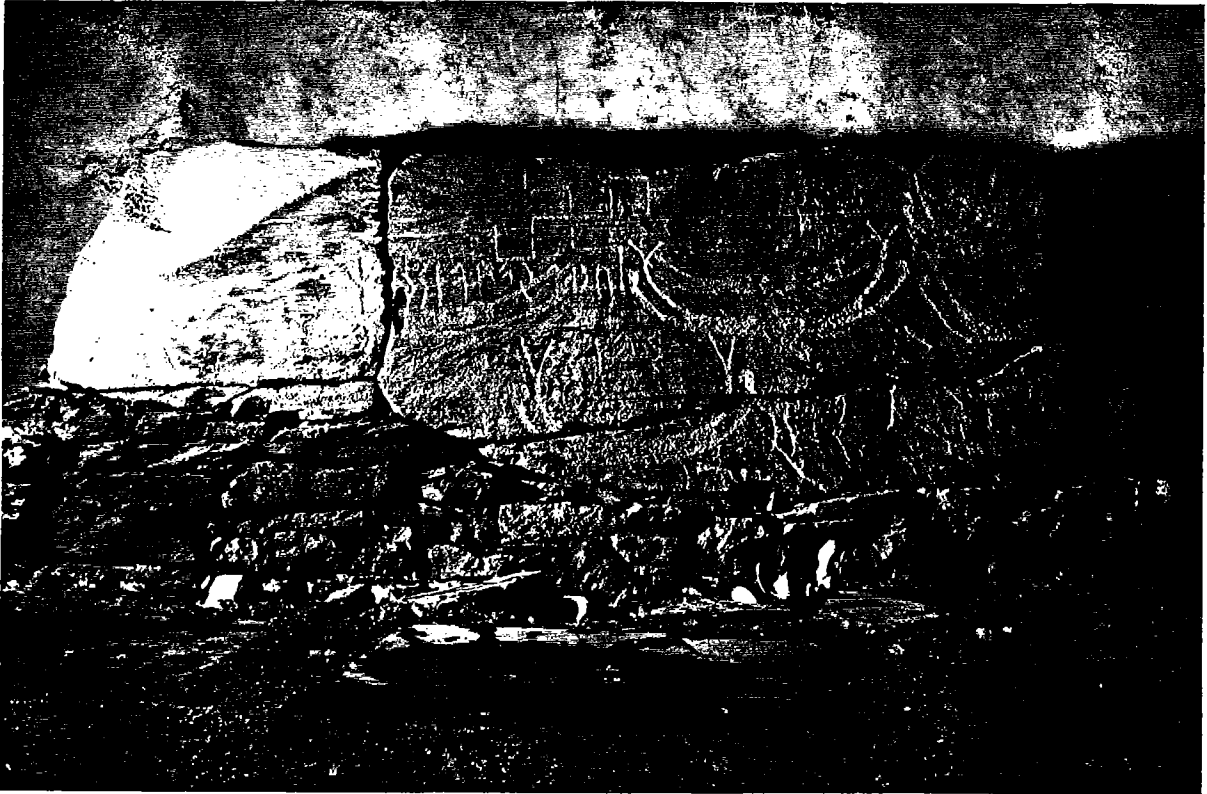


Fig. 4.14: Kårstad-ristningen er utstilt i hagen utenfor Historisk museum i Bergen (foto A.M.Olsen).



Fig. 4.15: Feltet Henne II på "Solberg" til venstre i bildet. Den enkle båtfiguren Henne III ligger i skråningen til høyre for vegen, og Henne II i "Viken" ligger nærmere sjøen, til venstre for huset midt i bildet (foto J.Bøe 1930).

kontakter, og samarbeidet med ham resulterte i at mengden kjente ristninger er større i Etne enn på Vestlandet forøvrig.

Den første meldingen fra T.Vinje kom i 1923. På gården Tveito i Stordalen hadde han sett "runde holer" lik "dei sokalla offerskålar" på Støle. Bøe undersøkte gropfeltet i 1925, og i 1966 ble det funnet enda et lite gropfelt på gården (Mandt Larsen 1972:24).

I 1923 undersøkte Bøe nyoppdagete ristninger på Fjøsnaueset, Fjøsna. Flere figurer ble oppdaget av Shetelig året etter og av Egil Bakka i 1966 (Mandt Larsen 1972:20-21, pl. 5-10).

Oppstarten til mange års ristningsstudier på Vinje i Stordalen var en melding fra T.Vinje i 1925 om en stein med groper, trolig den såkalte "Skiftedalsteinen" (Vinje IV i Mandt Larsen 1972:25), som Gjessing undersøkte i 1928. På et annet Vinje-bruk registrerte Per Fett i 1938 to gropsteiner, "Duesteinen" og "Hamarsteinen" (h.h.v. Vinje I og II i Mandt Larsen 1972:24,25). I 1952 oppdaget sønnene til grunneieren-elever av T.Vinje - at det også var ringfigurer på "Duesteinen", og i tillegg til å undersøke ristningene, foretok Erik Hinsch mindre prøvegravninger ved foten av begge steinene. Enda en stein med ristninger og ringer fant Bøe i 1953 (Vinje III i Mandt Larsen 1972:25).

Sunnmøre bidro bare med én ristningsforekomst i denne perioden, en stein med ca. 30 groper på Veibost i Sula kommune som Bøe undersøkte i 1922 (fig.4.17). Seinere er to andre gropristninger funnet på Veibost.

b) 1930-årene - Ausevik og Årsand.

Også i 1930-årene økte Vestlandets ristningsbestand med tildels viktige felt, samtidig som det foregikk nyundersøkelser på tidligere kjente lokaliteter.

Et begivenhetsrikt år for vestnorske bergkunststudier var 1932. Da kom Bøe's avhandling om Vingen ut, og som en direkte følge av boka, fikk Bergens Museum kjennskap til en ny, stor ristningslokalitet. Tor Grønevik på Ausevik i Flora meldte at det i et berg på gården var hogd inn figurer som liknet de Vingen-dyrene han hadde sett avbildet i

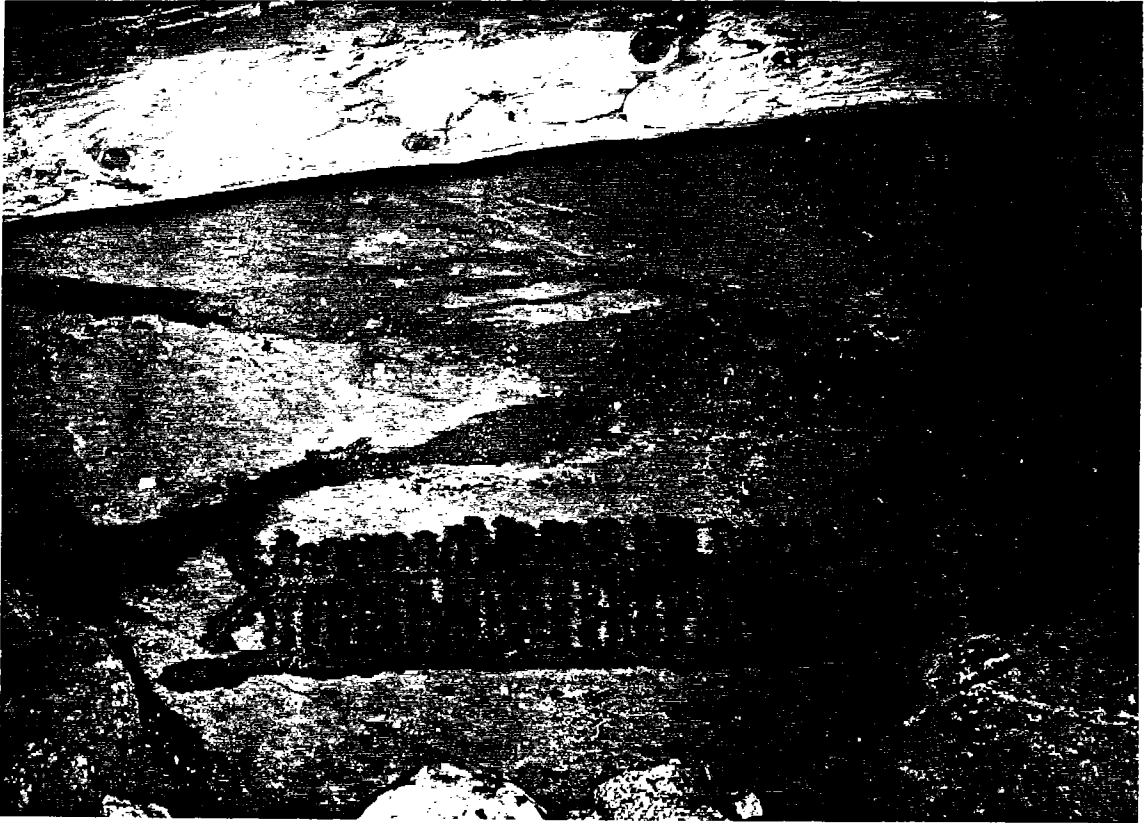


Fig. 4.16: Båtfiguren Henne III er tilgjengelig gjennom en luke i gulvet i det huset som er oppført over den. Det er uvisst om det er flere figurer på berget (foto G.Mandt).



Fig. 4.17: Gropestein på Veibost i Vegsundet, Sula kommune på Sunnmøre (foto J.Bøe 1932).

avisen. Samme høst kunne Bø fastslå at det virkelig var ristninger, og året etter meldte Grønevik om funn av flere figurer. I 1934 foretok Bø en grundig undersøkelse, men han fikk aldri publisert funnet. I årene 1963-66 undersøkte Anders Hagen Ausevik-ristningene på nytt, og publiserte dem i 1969 (1969).

I 1932 kom Leirvåg-ristningene igjen i forskningens søkelys da Bø dro til Atløy for å foreta en nyundersøkelse. Christie hadde undersøkt ristninger på de to lokalitetene Ytste Naustvikja (her kalt Leirvåg I) og Vardeneset eller Leirvågneset. På Leirvågneset hadde han funnet flest figurer helt ytterst (her kalt Leirvåg III), og bare én båt lengre inne, "temmelig langt fra de øvrige, paa siden av Bjerget, længere mod Vest" (Christie 1837:92, Pl.4 nr.24). Bø fant flere båtfigurer på denne vestlige bergflaten (her kalt Leirvåg IV), og ennå var ikke Leirvågs ristningshemmeligheter avslørt. I 1956 oppdaget Fett et nytt felt i Ytste Naustevikja (Fett 1957:10, her kalt Leirvåg II), og i 1976 fant daværende magistergrads-student Sigmund Alsaker og jeg to små gropristninger (her kalt Leirvåg V og VI).

I Nordfjord ble det i 1930 oppdaget en gropristning på Gildal i Eid (B. 10773). Den lå i en vegmur ved Haushella i Davik.

I Hordaland kom det for dagen mest løse steiner med groper i denne perioden, men i Hardanger ble et par sentrale billedfelt registrert. I 1939 fikk museet melding om en bergkunst-forekomst som er enestående i Vestlandssammenheng. Grunneieren skrev at i en stor heller ovenfor gården Årsand i Kvinnherad "... er laga eit bilete av soli og mange andre tekn". Da Bø undersøkte lokaliteten i 1940, kunne han konstatere at det dreide seg om "en helligdom med malte veggbilder" (1940) den eneste i sitt slag i Bergens Museums distrikt.

I 1934 meldte komponisten Geirr Tveitt at det var båtfigurer i "Salthamaren" på Vangdal i Kvam, nær Norheimsund, og feltet ble undersøkt av Bø i 1936 (Mandt Larsen 1972, pl. 37). Nokså nøyaktig 30 år seinere fant noen gutter dyrefigurer ved kanten av et stup på toppen av "Salthamaren", og de ble undersøkt av Bakka i 1964 og 1969 (Bakka 1966, Mandt Larsen 1972, pl. 38). Vangdal er således en av de relativt få lokalitetene der veideristninger og jordbruksristninger fins sammen,

og den eneste på Vestlandet (utenom Rogaland, med kveitene på Åmøy I, sml. Fett og Fett 1941: 126, pl. 6).

En del av gropristningene som ble funnet i Hordaland i 1930-årene, kom fra røyser. En stein med 16 groper ble funnet i en røys på Hegranes på Skålevik i Fitjar (B. 8111). I en gravhaug på Rekve, Voss lå en stein med én grop i haugfyllen oppå østre gavlststein i en 4 m lang kiste med en mannsgrav fra 6.årh. e.Kr. En stein med groper fra Vinnes i Fusa stammer også muligens fra en røys (B. 8633).

I Etne meldte T.Vinje om to gropristninger på Lunda i Stordalen, undersøkt av Bakka i 1956, og i 1981 oppdaget daværende magistergradsstudent Geir Sør-Reime enda tre små gropfelt på gården.

På en reise i Hardanger i 1931 registrerte Bøe en stein med 52 groper som ligger øverst i kirkegårdsmuren rundt Eidfjord kirke. Den kalles "Liksteinen", og ved begravelser var det skikk å sette kisten på den før følget fortsatte inn på kirkegården.

En av de få ristningsforekomstene i Nordhordland ble registrert i 1934. Da undersøkte preparant Olav Espevoll en hakekors-liknende figur på holmen "Søre Skjæret", Herdlevær i Øygarden. Alt i 1920 hadde museet fått melding om at fiskere hadde sett "en underlig skrift i berget, menes å være runer" (Mandt Larsen 1972, pl. 72).

c) 1940-årene - ristninger på Staveneset.

Det neste tiåret var naturlig nok en stille periode i ristningsvirksomheten på Vestlandet. Men ett funn merker seg ut som opptakten til utforskningen av et spennende og særpreget fornminneområde - i dag registrert som et av landets høyest prioriterte fornminner (Norsk kulturråd 1967:54). I 1943 ble den første ristningen på Staveneset i Askvoll oppdaget, over 30 år etter at frk. Vonen hadde meldt fra til Shetelig om at her muligens var helleristninger. Det var i samband med registrering av fornminner at Thorleif Sjøvold fant en ristning med båtfigurer i utmarka til gården Unneset (her kalt Unneset VI). Når en studerer funnhistorien til ristningene på Staveneset, må en undres over at de ikke ble oppdaget tidligere. Som nevnt er røysene omtalt i

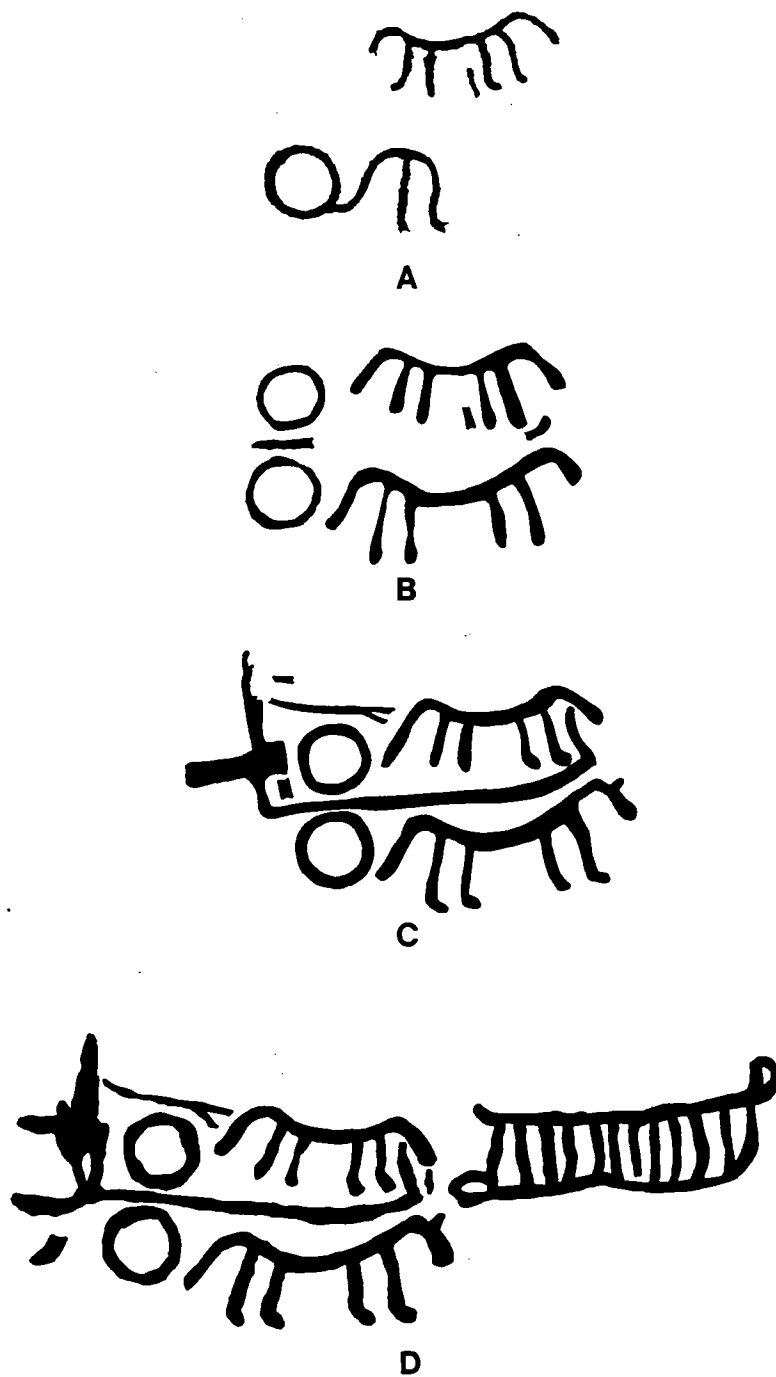


Fig. 4.18: Stadier i utforskingen av en ristning:
 Unneset V, Askvoll kommune. A) Kalkering 1953 v/Egil Bakka. B) Kalkering 1970 v/Gro Mandt. C) Kalkering 1972 v/Egil Bakka. D) Kalkering 1976 v/Sigmund Alsaker og Gro Mandt.

reiseberetninger fra 1820- og 1840-årene. Frk. Vonen meldte om røyser og mulige ristninger i 1909. I 1913 ble det på Unneset funnet en flintdolk (B. 6674) og i 1927 en steinøks (B. 7825), begge innsendt til museet. Stavenes ble ikke besøkt av Bøe i 1932 da han undersøkte Leirvåg-ristningene, trass i at han må ha kjent til frk. Vonens brev (notat med Bøe's håndskrift i top.ark. med henvisning til brevet), og trass i hans planer om en heldekkende ristningspublikasjon. Men etter at det først var konstatert ristninger på Stavenes, er stadig flere blitt oppdaget.

Funnhistorien presenteres såpass detaljert, dels fordi den er et godt eksempel på betydningen av å undersøke en ristningslokalitet gjentatte ganger, dels fordi den viser betydningen av å samarbeide med en interessert lokalbefolkning.

I 1953 kom Bakka til Unneset for å dokumentere det feltet Sjøvold hadde registrert. Ved systematisk leting fant han 2 felt til, det ene med båter (her kalt Unneset VII), det andre med en ring og krumme linjer (her kalt Unneset V). Det sistnevnte feltet illustrerer hvordan fornyete undersøkelser kan resultere i flere detaljer (fig.4.18). Da jeg undersøkte feltet i 1970, fant jeg litt mer enn Bakka og tolket figurene som to hester forspent en tohjult vogn. Da Bakka tok en siloprenavstøpning i 1971, oppdaget han at vognen hadde en kusk (1971). Da jeg i 1976 undersøkte feltet i særlig gunstig lys, fant jeg en båtfigur i tillegg.

Fra 1970-1980 er det oppdaget 9 felt på Stavenes. I 1970 fant jeg feltet som her kalles Unneset IV, og samme året fikk jeg påvist 2 små felt med båter på Mjåset (nabogård til Unneset) som Olav Underset hadde funnet. I 1971 fikk Bakka melding om at Viggo Underset hadde oppdaget en båtfigur i et svaberg ved moloen nedenfor gårdshusene, og da han samme sommer undersøkte lokaliteten, fant han flere båtfigurer (her kalt Unneset II). I 1975 var arkeologi-studenter fra Historisk museum på ekskursjon til Stavenes, og fant det feltet som her kalles Unneset III. Året etter oppdaget daværende magistergradsstudent Sigmund Alsaker feltene som her kalles Unneset VIII, IX og X.

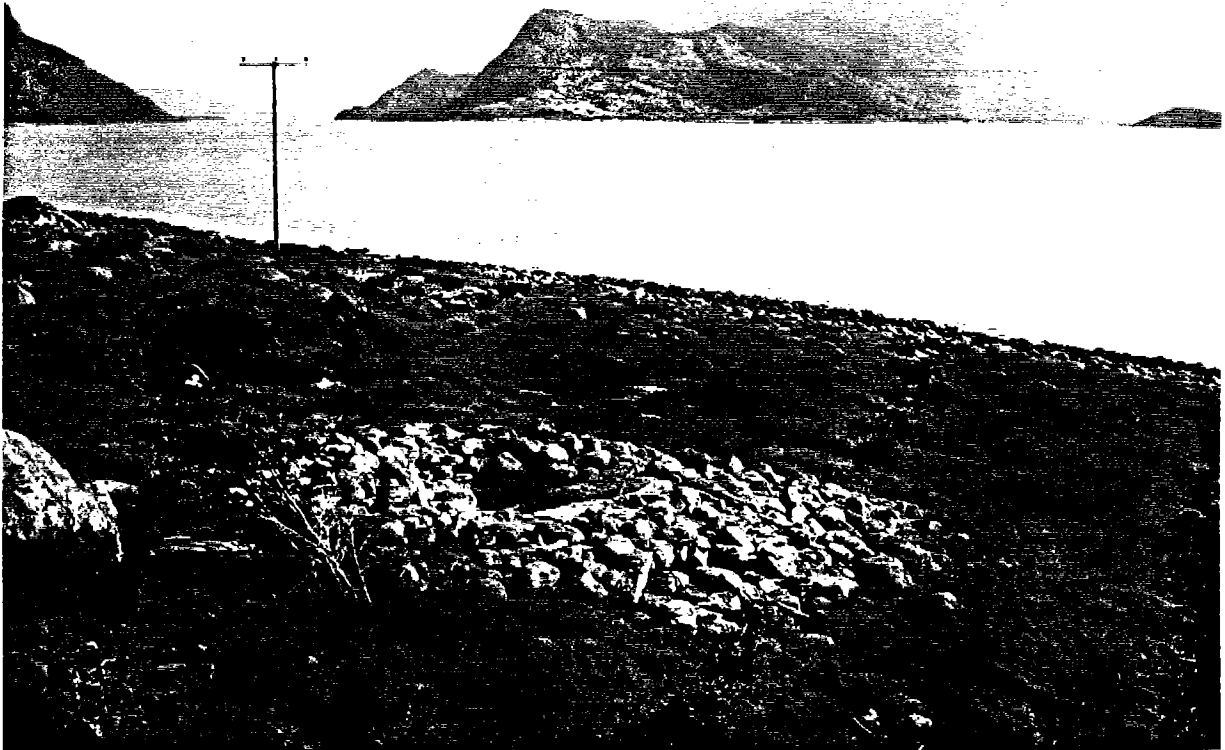


Fig. 4.19: På Staveneset ligger ristninger og gravrøyser i gammel rullesteinsstrand, 3-5 m o.h., med utsyn mot skipsleia og mot nordsiden av Atløy, til høyre i bildet (foto G.Mandt).



Fig. 4.20: Unneset I - stein i vegskjæring, trolig sprengt ut av fast fjell da vegen ble anlagt i 1960-årene (foto G.Mandt).

I 1980 ble det hittil siste ristningsfeltet på Stavenes registrert (her kalt Unneset I). Viggo Underset meldte fra til museets folk som var på befarings, at det skulle være "noe som var innhogd" på en stein i en veg. Vi kunne fastslå at det var en ristning med båt, menneske og fotsåle (fig.4.20). Steinen var blitt sprengt da vegen ble anlagt ca. 1960, og blokkene brukt til fyllmasse (Mandt 1981:15).

Bortsett fra registreringen av den første ristningen på Stavenes og undersøkelsen av Årsand-malingen, ble på Vestlandet bare funnet 3 dekorerte steiner i 1940-årene, alle i Hordaland. I 1946 ble det funnet 2 gropsteiner, den ene fra Husa i Kvinnherad (B. 9683) og den andre på Røykjenes i Sveio. I 1949 fikk museet inn en stein med fotsåler og linjemønstre fra Myklestad i Tysnes, Sunnhordland (B.10067).

d) 1950-årene - Hordaland i sentrum.

Til forskjell fra foregående tiår var 1950-årene en aktiv periode for helleristningsforskningen ved Bergens Museum, som etter at Universitetet i Bergen ble opprettet i 1948, heter Historisk museum. Virksomheten ble i særlig grad konsentrert til Hordaland, mens ristningsaktiviteten i Sogn og Fjordane var liten i dette tiåret.

Noe av forklaringen på den økte aktiviteten og på konsentrasjonen om Hordaland, er nok at Bøe tok opp igjen planene om å publisere Vestlands-ristningene, og i den forbindelse var turen kommet til Hordalands-materialet. Men to andre personer har i høg grad æren for den markerte økningen av Hordalands ristningstilfang. Den ene er Egil Bakka, først student og seinere konservator og professor ved Historisk museum, som oppdaget og undersøkte en rekke ristninger i disse årene. Den andre er Trygve Vinje, hvis utrettelige innsats vi har å takke for viktige ristningsfunn i Etne også i dette tiåret. Dels oppdaget han selv ristninger, dels meldte han fra til museet om nye funn, dels - og ikke minst - vekket han interessen for funn og fornminner hos elevene sine, slik at de så på kulturlandskapet rundt seg med skjerpet blikk. Blant de 12 feltene som ristningsbestanden i Etne ble økt med i denne perioden, er "Bruteigsteinen" på Flote, et av de mest særpregete og motivrike feltene i Hordaland (Mandt Larsen 1972, pl. 11). I september 1952 kom det brev fra T.Vinje om at "... ei skulegjente ... fortalde at ho hadde funne solringar og offerskålar på ein stor stein heime på Flåte". Ved et tilfelle hadde den 10 år gamle Haldis Flaate oppdaget at

det var figurer på "Bruteigsteinen", som ligger uvegsomt til i utmarka. Bøe undersøkte feltet neste sommer, og samtidig registrerte han fire gropfelt i utmarksområdet "Øygardsflåto". I 1967 påviste T.Vinje ytterligere tre gropfelt i Flotes utmark, på "Ingridslåtten" og "Øygarden" (Mandt Larsen 1972:22).

Foruten aktiviteten på tidligere kjente lokaliteter (Fjøsna og Vinje) ble det i Etne i 1950-årene registrert 4 gropristninger : i 1954 ble det funnet løse gropsteiner på Øvernes og Håland (B. 10909), i 1956 registrerte Eldrid Straume groper på Haugen, og i 1957 meldte T.Vinje om den hittil høyestliggende gropristningen på Vestlandet: Holsnanuten, ca. 1100 m.o.h. Samme året meldte heradsagronomen i Etne om ristninger på Fitja, undersøkt av Bakka året etter (Mandt Larsen 1972, pl.4a).

Også i andre deler av Sunnhordland dukket det opp ristninger dette tiåret, bl.a. i Ølen. I 1950 undersøkte Fett en gropstein i utmarka på Lunde, og i 1951 fikk museet melding om ristninger i "Hovlandstø" på Utbjoa. Alt i 1920-årene var det meldt om røyser i dette området. Bakka undersøkte både røyser og ristninger i 1953, og fant 3 ristningsfelt i "Hovlandstø", 2 i "Bjoavågen" og 1 ved "Stormyro" mellom de to andre lokalitetene (Mandt Larsen 1972, pl.26,27,29a). Videre registrerte han i 1954 en liten stein med ubestembare linjer på Nerheim (Mandt Larsen 1972, pl.25a).

I Kvinnherad registrerte Per Jahn Lavik i 1959 en middelaldersk gravstein med groper på kirkegården til Åkra kirke. Den ble kalt "Liksteinen", og tidligere var det vanlig å sette likkisten på den mens graven ble gravd (Mandt Larsen 1972, pl.24a, sml. gropsteinen i kirkemuren ved Eidfjord kirke, pkt. 4.1.2b).

I 1950-årene begynte det å dukke opp stølsristninger i Hardanger - som det hadde gjort i Sogn 30 år tidligere (se pkt. 4.1.2a). I 1948 kom den første meldingen fra Olav O. Børve som hadde sett fotsåler på en helle i stølsvegen ovenfor Børve, og feltet ble undersøkt samme høst av Wencke Slomann (Børve II i Mandt Larsen 1972:39, pl.46,). Utover i 1950-årene meldte interesserte bygdefolk om stadig nye ristninger, og særlig skal Olav O. Børve ha æren for mange ristningsfunn (Bakka 1963:80). Fra museets side var det i første rekke Bakka som beskjeftiget seg med stølsristningene, og han drev systematisk leting i tilknytning til de opplysningene bygdefolket kom med. Pr. 1972 var det

registrert og undersøkt 66 ristningsforekomster i stølsområdene i Hardanger, fordelt på kommunene Kvam, Odda og Ullensvang, med stor overvekt - 59 felt - i Ullensvang (Mandt Larsen 1972:88). Til forskjell fra stølsristningene i Sogn, omfatter Hardangertilfanget både gropfelt og billedfelt, og i sistnevnte gruppe opptrer først og fremst fotsåler og ringfigurer, men også båter, dyr og mulige menneskefigurer (Mandt Larsen 1972:92).

Også utenom stølsområdene ble det funnet ristninger i Hardanger i 1950-årene. Den første veideristningen i Hordaland fant Bakka i 1950 på Rykkje i Kvam, der én enkelt hjortefigur er hogd i en loddrett bergvegg nær riksvegen til Fykkesund (Bakka 1966). Samme året kom det inn til museet en stein med fotsåle fra Hagen i Røldal (B.10309). I 1951 fant Bakka noen uvanlige ristninger - linjemønstre - ved Hallanger i Ulvik (Mandt Larsen 1972, pl. 56). Museet fikk i 1953 melding om en gropristning på Sæverhagen i Jondal, som ble undersøkt først i 1970. I 1955 registrerte Bakka en konsentrisk ringfigur på Aga i Ullensvang (Mandt Larsen 1972, pl.44a), og samme året kom det inn til museet en stein med ringfigur fra Opheim i Odda (B. 10993, Mandt Larsen 1972, pl.40b).

De fleste ristningene på Voss, ble funnet og undersøkt i 1950-årene. Fra før var kjent gropsteiner fra to graver, Skiple og Rekve. I 1949 ble museet gjennom en avisnotis gjort oppmerksom på mulige figurer på en stein på Skjerve, og i 1953 ble ristningene på "Sledasteinen" undersøkt av Bakka (Mandt Larsen 1972, pl. 61-63).

Samtidig undersøkte han 3 felt på Gjøstein som Nils Lid hadde meldt om (Mandt Larsen 1972, pl.59-60). I 1956 ble 4 gropristninger registrert: et berg på Hustveit, en jordfast stein på Hefte, en helle i svalgangen på Finneloftet og en stein kalt "Slaktersteinen" på Haugo.

Også i Midhordland ble det funnet en del ristninger i denne perioden. I Fusa undersøkte Bakka 3 felt på Vinnes: to båter i "Varmeholo", groper i "Mattisbrekka" og på en løs helle i en mur. På Samnøy i Fusa undersøkte Bakka i 1953 et felt med utydelige båtfigurer (Mandt Larsen 1972, pl.64), og ca. 10 år seinere ble enda et felt på Samnøy oppdaget og undersøkt av Bakka og Kristen Michelsen (Mandt Larsen 1972, pl.66a). I 1953 undersøkte Bøe den første ristningen i Os i klebersteinsberget "Grødalshaugen" på Halgjem (Mandt Larsen 1972, pl. 69).

e) 1960-årene - en stille periode.

Det neste tiåret var ikke like rikt på nyfunne ristninger som 1950-årene. I Sogn og Fjordane var det først og fremst nyundersøkelsen av Ausevik-feltet som preget ristningsforskningen, mens det dukket opp en del mindre felt i Hordaland.

I Etne ble det funnet 3 gropristninger: 1 på Lusnes i Stordalen og 2 på Tesdal i Litledalen. Fra Kvinnherad fikk museet i 1961 melding om en ristning med båtfigurer på Hamarhaug, og året etter undersøkte Bakka både disse og en grop-helle i brygga nedenfor klosterruinene på Halsnøy (Mandt Larsen 1972, h.h.v. pl.20 og 19b). I samband med utgravningen av Ullshelleren i Valldalen i Røldal fant Knut Odner en ristning i selve helleren (Odner 1969:34-48), og på stølen Holo ved Valldalsvatnet oppdaget han 2 små felt med henholdsvis en hånd og en fot (Mandt Larsen 1972, pl.41). Bakka undersøkte 2 mindre gropristninger den ene på Vikøy i Kvam og den andre på Tveiten i Jondal. På Valla i Os ble det i 1962 meldt om en gropforekomst, i 1964 undersøkte Fett én forekomst med groper og én med en ringfigur på Tofto i Lindås, og i 1968 et felt med groper og noen linjer på Turøy i Fjell (Mandt Larsen 1972, pl.71).

f) 1970- og 1980-årene - bevaringsproblem i fokus.

Historisk museum har organisert omfattende ristningsstudier i 1970- og 1980-årene. En stor del av innsatsen har vært knyttet til forskning omkring bevaring av bergkunsten, et tema som vil bli behandlet særskilt i avsnitt 4.4. Men det har også foregått vanlige vitenskapelige undersøkelser, dels på gammelkjente lokaliteter, dels på nyfunne felt.

Mye av virksomheten har vært konsentrert i Sogn og Fjordane. I Sogn er som nevnt mange nye stølsristninger kommet for dagen. Nye felt er blitt oppdaget i Askvoll, og i Vingen drev Bakka omfattende nyundersøkelser. Tor Grønevik i Ausevik meldte i 1970 at Aslaug Ulrichsen hadde oppdaget båt-ristninger på Domba på øya Hovden NV for Florø, og feltet ble undersøkt samme høst (Mandt Larsen 1971). I 1979 meldte Svein Brandsøy om en ristning med "Ausevik-dyr" på Brandsøy i et område med steinalderboplasser kalt Neset ved Brandøysund i Flora (Mandt 1981:13).

I Hordaland er også funnet nye ristninger i løpet av de par siste ti-årene. På Svolland, i Ølen undersøkte jeg i 1970 en ristning med båter

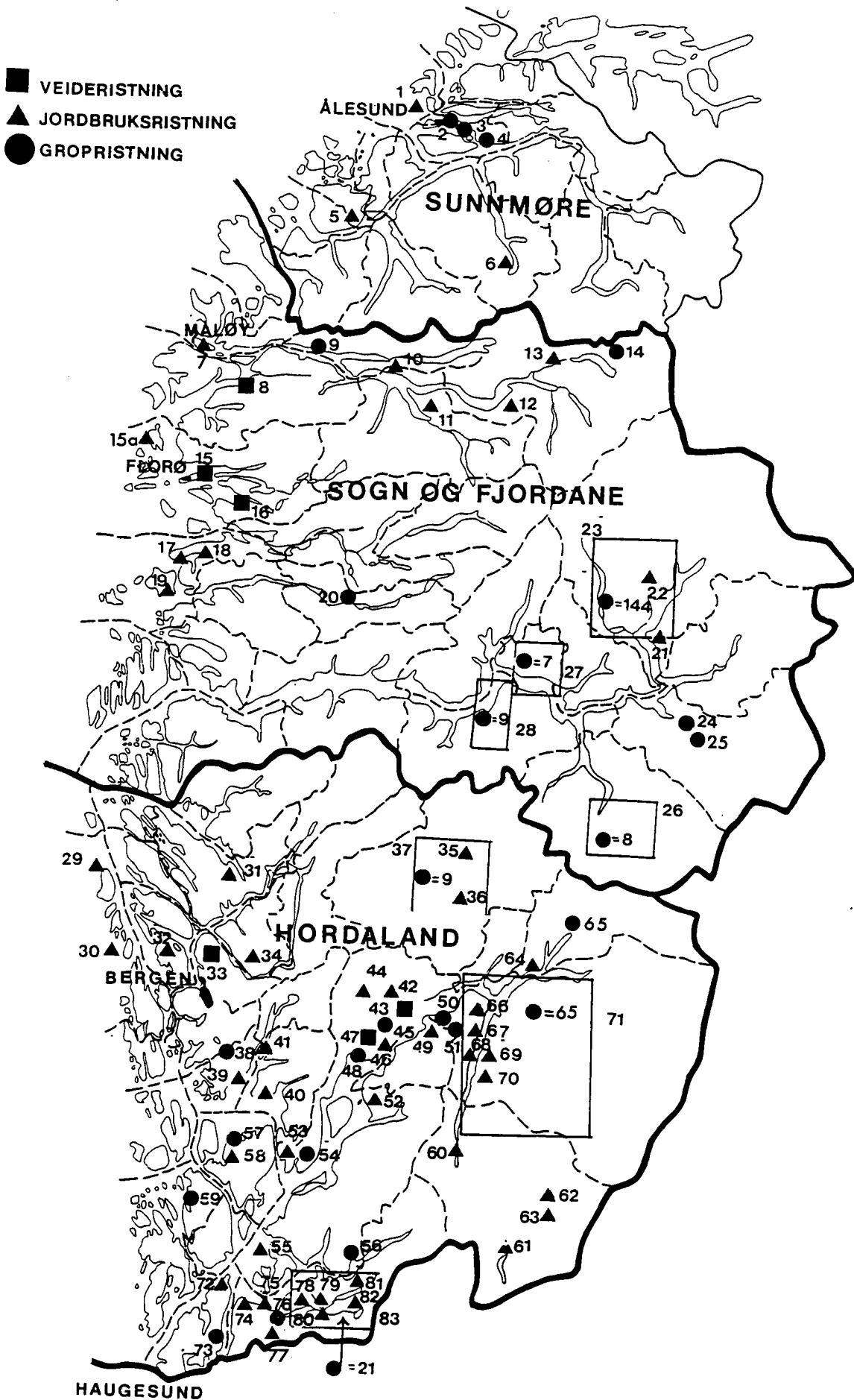


Fig. 4.21: Ristningslokaliteter i Historisk museums distrikt kjent pr. 1990. Sml. Appendix pkt. I for lokalitetsnavn, der veideristningene er merket med *. En del nyoppdagete groperistninger er ikke tatt med.

og ringfigurer (Mandt Larsen 1972, pl. 29b). Det var kommet melding om den alt i 1960, muligens tidligere, men den var blitt forvekslet med ristningene på nabogården Utbjoa. I 1980 fant magistergradsstudenter på ekskursjon et gropfelt like i nærheten. I 1971 ble en liten veideristning, en enkelt hjortefigur, oppdaget på Rolland i Åsane (Myhre 1972). I 1978 ble en ristning med båtfigurer registrert, på gården Reistad på Osterøy (Mandt 1981). På Gramshaug i Sveio ble en samling nokså ubestemmelige figurer oppdaget under vegarbeid i 1981 (Sør-Reime 1983). Nyoppdagete ristninger på Voss ble undersøkt av Sør-Reime i 1981: 3 felt med linje- og ringfigurer på Gjerald og Hustveit (en gropristning kjent fra før), samt 1 grop-felt på Røte (Sør-Reime 1983a). I 1982 fikk museet melding om de første ristningene på Askøy, der det i en vegskjæring på Ask var oppdaget 2 steiner med én liten båtfigur på hver. Steinene var sprengt ca. 60 m unna.

g) Sammenfattende om de siste 70 årene.

Ristningsbestanden Historisk museums distrikt har økt betydelig fra 1920-årene til i dag. I denne perioden er det oppdaget 166 felt i Hordaland, 196 i Sogn og Fjordane og 3 på Sunnmøre (fig. 4.21). Både større bemanning ved museet og kontakter i lokalmiljøet har vært avgjørende for økningen i ristningstilfanget. Bøe's planer om en heldekkende vestnorsk ristningspublikasjon må også ha virket som en spore for de øvrige medarbeiderne. Et særkjenne for aktiviteten på ristningsfronten i de siste 60-70 årene, er ikke bare at mange nye lokaliteter er oppdaget, men også at tallet på nyoppdagete ristninger har økt mest i områder der det fra før var kjent felt og figurer. Dette gjelder såvel stølsristningene i Sogn og Hardanger som alle forekomstene i Etne og Askvoll, der Staveneset er et typisk eksempel. Samtidig har lokaliteter som var kjent før 1920, vært gjenstand for nyundersøkelser. I særlig grad gjelder dette Vingen, men også ristningene på Leirvåg i Askvoll, Bakke i Jondal og gravhellene fra Mjeltehaugen på Giske har vært undersøkt mange ganger. Og mer er blitt funnet ved hver ny undersøkelse, dels fordi feltene er blitt sett med nye øyne, dels fordi registrerings- og dokumentasjonsmetodene er blitt stadig bedre.

4.2 Undersøkellesmetoder: registrering-dokumentasjon-reproduksjon.

Ristnings-undersøkelser omfatter et mangfold av metoder og teknikker for å lete etter felt og figurer og for å dokumentere dem. Undersøkellesprosessen kan deles i flere stadier:

- Før selve undersøkelsen foretas arkivstudier og annen innsamling av informasjon - skriftlig og muntlig - om mulige ristningsforekomster.

- Registreringsfasen omfatter dels leting i terrenget for å gjenfinne tidligere kjente forekomster eller finne nye felt, dels omfatter den leting etter nye figurer og figurdetaljer på kjente felt.

- Neste trinn er dokumentasjon av nyfunne felt eller figurer. Det dreier seg dels om verbal beskrivelse av figurer, ristningsberg og omgivelser, dels om to- og evt. tredimensjonal reproduksjon av figurene.

- Gjennom reproduksjonen overføres eller gjenskapes ristningsberget til andre medier: papir, film, plast, avstøpningsmasse. I denne prosessen skjer det endringer og avvik i forhold til originalen, enten ubevisst eller med hensikt (Nordbladh 1980:13).

- Etter undersøkelsen i felten blir dokumentasjonsmaterialet bearbeidet for arkiv (innberetning) og evt. for publikasjon. For de visuelle reproduksjonene innebærer dette i mange tilfeller forminskning til et hendigere format (kalkeringer i 1:1 nedfotograferes med målestokk).

Problem knyttet til gjengivelse av ristningsreproduksjoner i trykk vil ikke bli tatt opp her. Temaet er utførlig behandlet av Nordbladh (1980:22ff).

4.2.1 Svenske ristningsstudier før ca. 1900.

Utviklingen av metoder og teknikker for å studere og dokumentere ristninger har foregått parallelt i de skandinaviske landene, men svenske ristningsstudier har utvilsomt dannet forbilde. Ristninger har

Brunius i Tanum i Bohuslän, som bl.a. var kjent for den måten han drev jordbruk på (Boëthius 1926:506). Carl Georg Brunius var klassisk filolog, og ble i 1824 utnevnt til professor i gresk språk ved Lunds Universitet (Boëthius 1926:508). Men alt fra ungdomsårene i Tanum hadde han fattet interesse for fortidsstudier. Han vokste opp i en trakt rik på fornminner, særlig ristninger og gravrøyser, og faren hadde selv en samling oldsaker (Grandien 1974:47).

Brunius hørte til den store gruppen yngre akademikere som ble smittet av den fornordiske entusiasmen, et resultat av romantikken og nasjonalismen på begynnelsen av 1800-tallet (Grandien 1974:49). I løpet av somrene 1815-17 lette han etter og tegnet ca. 100 helleristninger i Bohuslän (Brunius 1839:78). Han ble oppmuntret i dette arbeidet av faren, som mente det var den beste måten å bruke sommerferiene på (Grandien 1974:49). Faren hadde selv bare oppdaget tre ristninger i sognet, trass i 35 års virksomhet (Grandien 1974:53). Med utgangspunkt i undersøkelsene sine skrev Brunius en "Hällristningslära" som i 1818 ble oversatt til fransk, men ikke trykt. Alt i denne avhandlingen presenterte han ristningsstudiets tre viktigste problemstillinger: avbildning, datering og tolkning (Grandien 1974:53).

Sammen med seinere riksantikvar J.C.Liljegren utga Brunius i 1823 arbeidet "Nordiska Fornlemningar" der omtale av helleristninger inngår som et kort kapittel (1823, kap. II). I en vestsvensk reiseskildring fra 1839 drøftet Brunius ristningsproblemet, og i 1841 deltok han i en diskusjon om ristningenes opphav og betydning i tidsskriftet "Studier, Kritiker och Notiser". Men først på sine eldre dager fikk Brunius anledning til å publisere resultatene av sine mangeårige ristningsstudier. Det skjedde med avhandlingen "Försök till förklaringar öfver hällristningar" i 1868, året før han døde. I dette arbeidet beskrev han ristningene i Tanum som han hadde undersøkt mange år tidligere, og han gjorde i detalj rede for undersøkelsesmetoden (1868:73 ff).

Etter at ristningsflaten var rensert, studerte han figurene i ulike belysninger, og for å avgjøre om en linje var hogd eller naturlig, tok han ofte fingertuppene til hjelp. Når han hadde avgjort hva som var menneskeskapte linjer, krittet han opp figurene. Deretter delte han med krittstreker opp ristningsflaten i ca. 30x30 cm (1 fot) store kvadrater som han nummererte. Tilsvarende rutenett med nummer streket han opp på

vært kjent lengst i det nåværende Sverige, tilfanget økte raskest der, og det ble utgitt en rekke ristningspublikasjoner. Dette førte til at dokumentasjonsmetodene ble viet større oppmerksomhet enn i Skandinavia forøvrig.

Den eldste kjente publikasjonen av skandinaviske ristninger fins i P.S. Suhms "Samlinger til den Danske Historie" fra 1784. Det er to kopperstikk etter akvarell av bohuslänske ristninger utført alt i 1627 av nordmannen Peder Alfsson som var lektor ved katedralskolen i Kristiania. Bohuslän var dengang norsk (fram til 1658), og Alfsson sendte akvarellene til professor Ole Worm i København. Det framgår ikke av Suhm's tekst hvordan bildene var laget, bare at "nogle af disse Figurer Haffuer ladet sig tillsinne, da er Jorden og Mossen afftagen" (1784:216). Men en regner med at avbildningene var utført på frihånd (Nordbladh 1980:11).

I "Götiska Monumenter" fra 1794 publiserte Per Tham till Dagsnäs kopperstikk av helleristninger fra Tossene og Tanums sogn i Bohuslän. Avbildningene var utført i 1792 av den kjente antikvitetstegneren Carl Gustaf Gottfrid Hilfelning, etter oppdrag av Tham (Montelius 1879a:149). Tham skrev ingenting om hvordan dokumentasjonen var utført, og han presenterte heller ingen verbal beskrivelse. Men plansjene er utstyrt med størrelses- og avstandsbeskrivelse, himmelretning og kommentarer til enkelte figurer (Tham 1794, Tab. VI, VII, XII, XIII, XIV). En av Hilfelings reisedagbøker som oppbevares i Kungliga Biblioteket i Stockholm, inneholder skisser med størrelsesangivelser og opplysninger om beliggenhet og feltsituasjon (Nordbladh 1980:11,42). Bare et fåtall av Hilfelings arbeider ble publisert i "Göthiska Monumenter" (opplysning Nordbladh).

I flere arbeider behandlet Nils Henrik Sjöborg helleristninger (1815, 1922, 1830). Han gjenga noen av Hilfelings kopperstikk, men publiserte ingen nye avbildninger (Montelius 1875:5), og henviste til den omfattende billedokumentasjonen i Thams "Göthiska Monumenter" (1830:151). Verbal beskrivelse av figurene ga han bare i den utstrekning det hadde betydning for tolkningen.

En av de mest sentrale svenske ristningsforskerne i forrige århundre var Carl Georg Brunius. Han ble født i 1792 og var sønn av prost Gomer

et papirark, og så tegnet han av figurene rute for rute. "På sådant sätt kan ingenting förbigås af den uppmärksamma, men utan denna hjälpredda kunna misstag svårligen undvikas, åtminstone bli aldrig rätta afstånd iakttagna, hvilka ej böra försummas" (1868:74).

I sitt store helleristningsverk polemiserer Brunius mot synspunkt på ristningenes alder og betydning som presten Axel Emanuel Holmberg hadde presentert 20 år tidligere. Holmberg kom til Lund i 1837 for å studere teologi. Hans store interesse var imidlertid fornforskning, og han ble i studietiden sterkt påvirket av Sven Nilsson. Brunius var trolig Holmbergs lærer i gresk, og gjennom ham ble interessen for "bergtaflorna" vakt (Grandien 1974:60). I årene 1842-45 dokumenterte Holmberg en rekke helleristninger, og i 1848 utga han "Skandinaviens hällristningar", som med sin store tekstdel og sine 142 plansjer lenge var et standardverk. Av de 165 lokalitetene Holmberg behandlet, var 162 fra Sverige, de fleste fra Bohuslän, men også fra Östergötland, Jemtland, Blekinge og Skåne.

Holmbergs beskrivelse av den undersøkelsesmetoden han brukte, viser at han har gått i lære hos Brunius. Holmberg understreket betydningen av å studere ristningene i ulike belysninger. For at figurene skulle framtre tydelig, anbefalte han å helle vann over feltet. I likhet med Brunius fant han det ofte nødvendig å følge linjene med fingeren, og han krittet opp figurene før han tegnet dem (1848:5). Holmberg har ikke forklart hvordan han utførte selve reproduksjonen av ristningene, men plansjene hans - som er litografier - er påført himmelretning og målestokk.

En viktig fase i ristnings-dokumenstasjonen ble innledet mot slutten av forrige århundre. I 1874 fikk Carl Emil Lauritz Baltzer i oppdrag av Landshövdingen i Göteborg og Bohus län å lage tegninger i naturlig størrelse av noen bohuslänske ristninger. Tegningene skulle vises på en utstilling i Stockholm i samband med den internasjonale antropolog- arkeologkongressens 7.sesjon (Lamm 1980:18).

Baltzer var dansk av fødsel og utdannet ved kunstakademiet i København. Mellom 1875 og 1911 arbeidet han som tegnelærer ved forskjellige skoler i Sverige. Men hans store interesse var Bohusläns fornminner, og særlig helleristningene. Baltzer ble prisbelønnet for utstillingen i 1874, og

flere arkeologer oppmuntret ham til å fortsette dokumentasjonen (Baltzer 1911:15). Resultatet ble det rikt illustrerte pionérearbeidet "Hällristningar i Sverige" som kom ut heftevis 1881-1919.

Verket er tilegnet greve Albert Ehrensward, som var Baltzers velynder i samband med utstillingen i 1874, en kontakt som var av stor betydning for den unge dansken (Lamm 1980:22). Forordet var skrevet av Viktor Rydberg, dengang medredaktør av Göteborgs Handelstidning. Publikasjonen er i folioformat og omfatter 81 plansjer og 248 avbildninger. Den vender seg til et internasjonalt publikum og er tospråklig - det andre språket er fransk. Dokumentasjonsarbeidet vakte internasjonal oppmerksomhet og anerkjennelse (Lamm 1980:22).

Baltzer har i flere sammenhenger beskrevet dokumentasjonsmetoden. Han var opptatt av å oppnå størst mulig likhet med virkeligheten. Undersøkelsesprosessen omfattet følgende stadier (1911:17 f.):

- 1) frilegging og rengjøring av ristningsberget
- 2) oppmaling av figurene med svart vannfarge
- 3) kalkering på kalkerlerret.

De feltene som egnet seg for avbildning i naturlig størrelse, ble først nøye undersøkt i gunstig belysning. Etter at figurene var malt opp, ble de tegnet over på "kalkerlärft" spent over bergflaten. De feltene som ikke egnet seg for 1:1 gjengivelse, tegnet Baltzer i mindre skala. Da ble figurene krittet opp, og et rutenett ble lagt over feltet. Deretter ble figurene tegnet av på millimeterpapir. Målestokk ble påført tegningen, og for hver figur ble lengde, bredde og forholdet til horisontal- og vertikalplanet målt inn. Det samme gjelder figurenes innbyrdes plassering.

Baltzer tok også avstøpninger. På Norra Bohusläns Hällristningsinstitut i Tanum oppbevares fire sementavstøpninger av bohuslänske helleristninger som er laget etter gipsavtrykk av originalristningene fra 1875-83 (Lamm 1980:20).

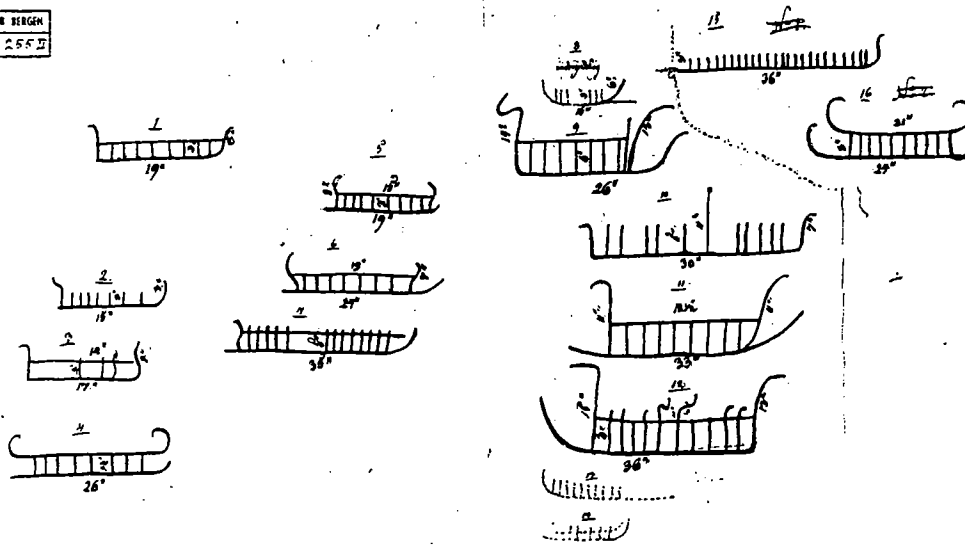
4.2.2. 1800-tallets norske ristningsstudier.

Også 1820-årenes antikvariske pionerer i Norge erkjente betydningen av en nøyaktig undersøkelse og dokumentasjon av ristningene. I sin innberetning til museets direksjon etter besøket på Leirvåg i 1826 karakteriserte Neumann tegningene til Ole Dammen som "en taalelig Afbildning" av ristningene, men presiserte at "de fortjente alle en omhyggelig Afkopiering" (1826).

Det fins ingen opplysninger om hvordan Ole Dammen tegnet Leirvåg-ristningene. I kommentarer som han har skrevet direkte på tegningen, heter det om noen av figurene (No. 1) at de "ere saa meget synlige at deraf kan nogenlunde tages Tegning", mens andre er for utydelige. Figurene er ikke tegnet i innbyrdes riktig plassering, og størrelsesforholdet er ikke angitt, men himmelretning er påført (fig. 4.1).

Heller ikke Christie har beskrevet dokumentasjonsmetoden. Blant hans etterlatte papirer i manuskriptsamlingen til Universitetet i Bergen er tre skisser som må antas å være hans originaltegninger av Leirvåg-figurene (Ms. 225-8: Tegninger af Helleristninger paa Vestlandet). Figurene har vært tegnet med blyant og er etterpå streket opp med tusj. Tegningene er datert 28.juni 1828, og en kort tekst opplyser om gårdsnavn og figurenes og bergsuaenes beliggenhet. Båtfigurene er påført størrelsesangivelser i tommer (lengde, stavnhøyde osv.), det er i flere tilfeller opplyst om figurene er tydelige eller ikke, og noen av de utydeligste er tegnet med stiplet strek. De figurene som ligger i "Nøste-Viigen", her kalt Leirvåg I, er tegnet i noenlunde riktig innbyrdes forhold, og det er både markert på tegningen og opplyst i teksten at to av båtene ligger et stykke fra de øvrige (fig.4.22). De spredt beliggende figurene på "Varde-Neset", her kalt Leirvåg III, er ikke tegnet i innbyrdes riktig avstand, men tegningen er påført opplysninger om hvordan de er plassert i forhold til hverandre og i forhold til himmelretningene: "nordligst", "vestenfor 5", "længst øst på Neset" osv. (fig. 4.23). Om den figuren som hører til feltet her kalt Leirvåg IV, opplyses at den står "længere i Vest, paa et Bjerg for sig Sælv".

U. B. BERGEN
Ms. 255.8



for lunde avin på den østlige side

En samlet plan af Leirvåg I, som er et stort felt, der er opdelt i mange små pladser. De fleste af disse pladser er rektangulære, men nogle er mere uregelmæssige. Der er også nogle kurvede strukturer, som kan være søer eller damme. Målingerne i grader angiver sandsynligvis vinkler eller afstande mellem punkter på planen.

1. ————
2. ————
3. ————
4. ————
5. ————
6. ————
7. ————
8. ————
9. ————
10. ————

Fig. 4.22: Christies originaltegning av feltet Leirvåg I, Naustvikja. Den oppbevares på Universitetsbiblioteket i Bergen (U.B.B. ms. 255.8).

Plansjen som illustrerer Christies artikkel i *Urda*, er en litografi utført av Prahl i Bergen, og den bygger på Christies skisser, med mindre avvik fra originalen (fig. 4.2). Bl.a. er figurene på den trykte plansjen nummerert fortløpende, mens Christie på sine skisser har nummerert figurene i Naustvika og på Vardneset hver for seg.

I 1820- og 30-årene fantes det få trykte ristningsavbildninger som kunne danne mønster for Christies reproduksjon av Leirvåg-ristningene. De viktigste var kopperstikkene til Peder Alfssön (Suhm 1784) og Hilfeling (Tham 1794, Sjöborg 1830), samt en av Brunius' avbildninger (Liljegren och Brunius 1823, kap.II). Litteraturhenvisningene til Christie omfatter disse verkene. Blant hans etterlatte papirer er en del skissebøker der han har kopiert illustrasjoner fra litteraturen, bl.a. nøyaktige avtegninger av de to kobberstikkene til Peder Alfssön. At Christie var en habil tegner, vitner også en rekke sirlige tegninger av oldsaker og fornminner om.

De få andre ristningsfunnene fra Christie's og Neumann's tid fins det tegninger av i reisebeskrivelsene deres. Gravhellen fra Ornes kunne ikke dokumenteres i egentlig forstand, men både Christie (1824, 1827) og Neumann (1824:88) gjenga motivet, trolig etter informantenes beskrivelse. De har enten fått forskjellig informasjon, eller Christie har vært mer opptatt av detaljer enn Neumann (eller kanskje mer fantasifull?), siden Christie gjenga flere element ved helle og dekor (fig.4.4). Tegningene av et par hellefragment fra Mjeltehaugen som Christie har føyd inn i beretningen til museets direksjon, er mer for illustrasjon enn dokumentasjon å regne (fig.4.5). Det ble vel ikke oppfattet som et påtrengende behov å dokumentere gravheller som befant seg i museets magasin. Først da det ble aktuelt å publisere funnet i begynnelsen av dette århundre, ble de dekorerte hellefragmentene tegnet av oldsaksamlingens assistent, frk. Magdalene Abel (de Lange 1912a:13).

Det ser ikke ut til å ha foregått noen diskusjon ved Bergens Museum i forrige århundre om hvordan ristninger burde dokumenteres, trass i at de to som var fast knyttet til institusjonen i siste fjerdedel av århundret, hadde en "ristningsfortid". Anders Lorange, i 1873 ansatt som den første konservatoren ved Bergens Museums antikvariske samlinger, hadde som student i 1869 undersøkt ristninger i Østfold sammen med Martin Arnesen (B.M. Aarsb. 1889). Gabriel Gustafson, som var

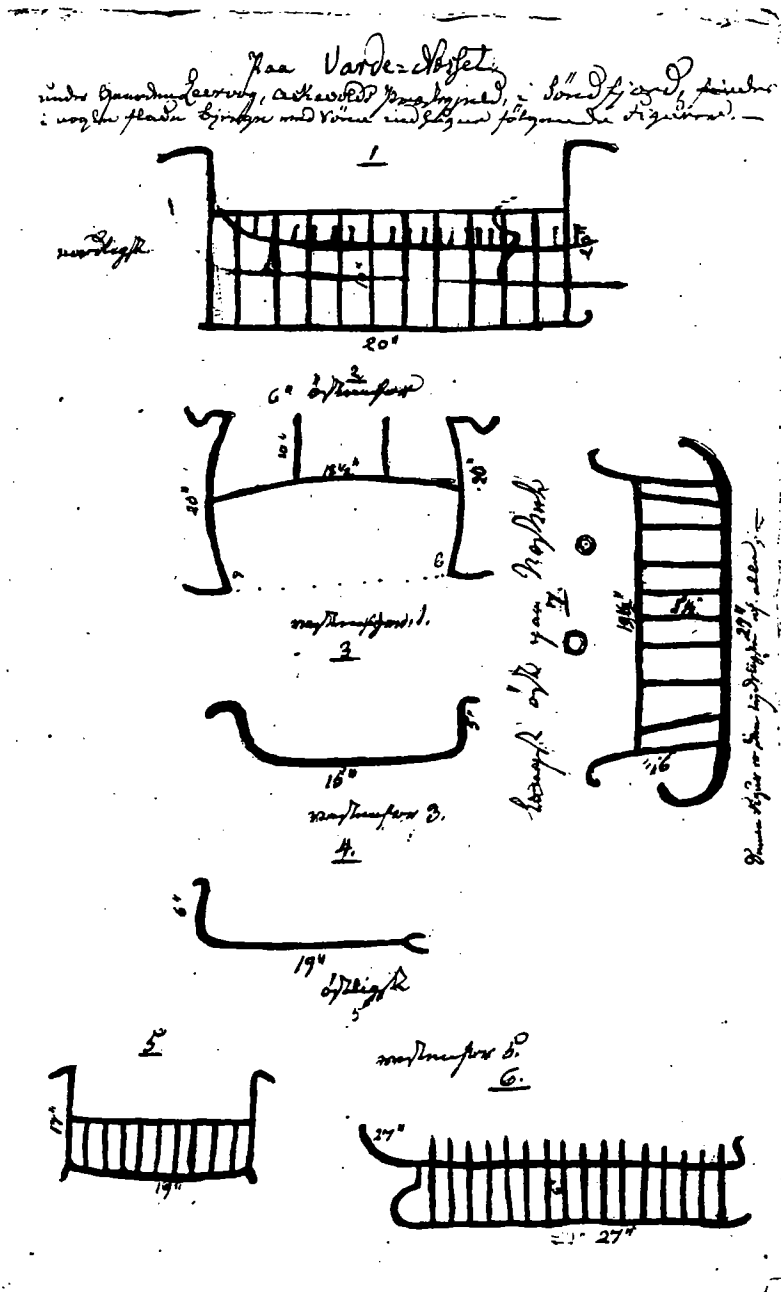


Fig. 4.23: Christies originaltegning av de spredtliggende båtfigurene på feltet Leirvåg III på Vardeneset. På den andre siden av arket er tegnet én av figurene på feltet Leirvåg IV (skimtes under øverste figur). Tegningen oppbevares på Universitetsbiblioteket i Bergen (U.B.B. ms. 255.8).

konservator i Bergen fra 1889 til 1900, hadde studert ristninger i Bohuslän i 1880-årene (1886:4 ff.), og han arbeidet seinere med Østfold-ristningene (Gjessing 1932:29).

Bendixens dokumentasjon av Saude, som han kalte et "riss", er forbau-sende "moderne" (fig.4.6). Han tegnet svaberget med kanter, sprekker og søkk og gjenga avstands- og størrelsesforhold mellom gropene (1882:17). Tegningen er retningsorientert. Den har ikke målestokk, men i teksten har Bendixen oppgitt både svabergets utstrekning og størrelsen på største og minste grop (1882:22).

Mens Lorange var konservator ved Bergens Museum, ble det funnet flere dekorerte heller i Mjeltehaugen, bl.a. som resultat av hans egne gravninger. Det ser imidlertid ut til at Lorange har vært mer interes-sert i gravanleggets utforming enn i å dokumentere hellenes dekor (1878).

Da steinen fra Kyrkje-Eide kom for dagen, ble det laget en tegning gjengitt i Bergens Museums Årbok 1886 (fig.4.7). Tegningen er signert Magnus P.chem, og målestokken er oppgitt til 1/7. Steinen er tegnet i perspektiv slik at bruddflatene trer fram, og ujevnheter i steinover-flaten er markert. Lorange beskrev både dekor og framstillings-teknikk: "Figurerne ere alle ganske grunde og synes ... at være bankede ind med en skarp Sten" (1887:261).

Det området i Norge der det etter hvert dukket opp flest ristninger, var Østfold. I årene 1865 til 1877 ble nesten 200 ristninger undersøkt av adjunkt Martin Arnesen (Gjessing 1939:2). Han tegnet ristningene i målestokk 1:10 (Engelstad 1934:14). Universitetets Oldsaksamlings arkiv oppbevarer Arnesens store, håndskrevne protokoll med sirlige tusj-tegninger av de viktigste forekomstene, datert 1870 og med tilføyelser fra 1871. For årene fram til 1877 fins innberetninger med tegninger (Gjessing 1939:2).

Mot slutten av 1800-tallet ble millimeterpapir tatt i bruk ved tegning av norske ristninger, slik Baltzer hadde begynt med i Sverige. Feltet ble overspent med ruter på 1x1 m, og figurene ble målt inn i forhold til kvadratets sider og overført til rutepapiret. Bare en del punkt på linjene ble målt inn, resten ble trukket opp på frihånd (Engelstad

1934:15).

4.2.3. Ristningsrelieff og skrålys-metoden.

Ulike metoder er gjennom årene tatt i bruk for å lete fram menneskeskapte linjer på ristningsbergene. Ofte - kanskje oftest - er figurene vanskelige å se uten hjelpemidler av forskjellig slag. En måte å få fram relieffet i ristningslinjene ble tidlig observert. I midten av forrige århundre ble det pekt på at figurene er lettere å se når berget er vått, og det ble anbefalt å helle vann over når ristningene skulle undersøkes (Holmberg 1848:5, Worsaae 1846:24). Et annet hjelpemiddel, som var like nyttig for ristningsforskningens pionerer som for oss i dag, er fingertuppene: "det visade sig... vara gagneligt att med fingerspetsarna utröna, huruvida en linie var naturlig eller konstgjord" (Brunius 1868:74).

Men den viktigste metoden til å få relieff-virkning i ristningslinjene, er bruk av skrålys. Forskerne oppdaget tidlig hvordan skrått sollys fikk fram et mylder av figurer på en tilsynelatende flat og "død" bergflate. De fleste av forrige århundres ristningsforskere understreket nødvendigheten av å studere ristningene i ulik belysning før dokumentasjonen. Således ble det anbefalt å se figurene i skrålys "da solstrålarne föllo snedt emot dem, så at de genom ljuset och skuggan bättre åtskiljdes från den oarbetade ytan" (Brunius 1868:74).

Men værgudene er ikke alltid å lite på, og det ble eksperimentert med andre måter å skaffe skrålys. Alt midt i forrige århundre fant en at bruk av kunstig lys om natten var en effektiv måte å oppnå relieff-virkning (Nordbladh 1980:11 m. henvisn. til Nilsson 1861:144). Fordelen framfor sollyset er at lyskilden kan flyttes. Brunius påpekte at "man kan efter solens nedgång vinna samma ändamål med en lykta" (1868:74). Da Gustafsson undersøkte ristninger i Østfold ved århundreskiftet, brukte han lyset fra sykkellykter (Engelstad 1934:17). Ved sine undersøkelser av Rogalands-ristningene brukte Eva Nissen Fett og Per Fett lykt i tussmørke for å lete etter linjer og figurer, og i dagslys gikk de kritisk over det som var oppkrittet om natten (1941:8).

Etter at elektrisiteten kom, ble det mulig å bruke kraftige lyskastere ved nattlige ristningsundersøkelser. Begrensningen ligger i at elektrisk strøm ikke er tilgjengelig overalt der det fins ristninger. I

en del tilfeller er bilbatterier brukt som strømkilde.

En annen måte å skaffe skrålyseffekt på, er utprøvd av Bertil Almgren. Ved hjelp av et speil fanges sollyset og sendes skrått innover den delen av feltet som skal studeres. Uønsket lys skjermes med et stykke svart plast. En modifikasjon av Almgrens metode har jeg nyttet på det solfattige Vestlandet: svart plast legges over feltet slik at bare litt lys slipper inn fra én side og gir skrålys, evt. kombinert med lykt.

4.2.4. Avstøpningsmetoder.

"Når vi reiser ut for å undersøke en helleristning, er det først og fremst for å konstatere at den er der, hvad som er der, hvordan den ligger til og hvordan den er utført. Dernest må vi skaffe gjengivelser av ristningen. . . . Av slike gjengivelsesmetoder har vi tre som hver for sig er utilfredsstillende, men i riktig kombinasjon gir nesten det samme som originalen. De er: avstøpning, kalkering og fotografering" (Fett 1934:77).

Av de tre metodene regnet Fett avstøpning som den beste og mest objektive, men samtidig som mest omstendelig og kostbar.

En av de tidligst kjente avstøpningene av en helleristning ble foretatt av den danske fornforskeren Jens Jacob Asmussen Worsaae i Blekinge midt på 1840-tallet. Han tok gipsavstøpning av en båtfigur på et felt på Mökleryd, og en litografi av denne er gjengitt i Worsaaes verk "Blekingske Mindesmærker fra Hedenold" (1846:25, pl.15). Så vidt jeg vet er dette første gang reproduksjon av en ristningsfigur er publisert i naturlig størrelse.

I 1860-årene tok Bror Emil Hildebrand gipsavstøpninger av våpenbilder i Östergötland som dannet grunnlag for hans bronsealderdatering av ristningene (1869). Som nevnt laget Baltzer i 1870- og 80-årene sementavstøpninger etter gipsavtrykk av bohuslänske ristninger (Lamm 1980:20).

En annen avstøpningsteknikk brukte Emil Ekhoff i begynnelsen av 1890-årene da han undersøkte ristningene på Flyhof ved Kinnekulle i Västergötland. Han brukte et tykt og seigt papir, som han hadde anskaffet i Kristiania der det gikk under navnet "runpapper" (Ekhoff

1893:125). Papiret ble dyppet i vann og lagt over den delen av ristningsberget som skulle reproduseres, og ved å klappe på det, presset en det ned i furene. Avtrykket burde helst tørke på stedet, og beskyttes mot trykk.

"På dette avtrykk framtråda bilderna med särdeles stor tydlighet, och man kan på detsamma studera ristningen nästan bättre än i originalen, dels emedan aftrycket kan bringas i hvad belysning som önskas, dels emedan man på aftryckets frånsida, som visar bilderna upphöjda, kan med största noggranhet följa dessa konturer" (Ekhoff 1893:125-6).

Dersom avbildningene skulle publiseres, kunne matrisene fotograferes direkte, eller kalkeringer av dem fotograferes. Ekhoff var overbevist om at denne metoden eliminerte subjektive oppfatninger av figurenes utforming, og at en derved oppnådde "största möjliga trohet mot originalet" (Ekhoff 1893:126).

På Vestlandet ble gipsavstøpning brukt første gang for å dokumentere Roskard-ristningene på Sunnmøre i 1915 (fig. 4.24, sml. Bjørn 1916:280 f.). Bøe brukte gipsavstøpninger i Vingen i 1920-årene. Der ble det også prøvd avklapping av figurene på vått avisepapir, men Bøe mente at bankingen kunne skade ristningene (1932:24). Engelstad hevdet at avstøpningsmetoden generelt egnet seg dårlig til undersøkelser i felten (1934:16). Dette framhevet også Fett, i det han mente avstøpning aldri kunne bli annet enn arkivmateriale og publikumsattraksjon: "det er sjelden vi kan dra noen vitenskapelig nytte av den" (1934:77). Han var særlig opptatt av at arbeidsinnsats og kostnader ved å ta avstøpning av store eller vanskelig beliggende felt, ikke stod i forhold til resultatene.

Ved undersøkelsen av Ausevik-ristningene i 1960-årene ble det for første gang prøvd avstøpning med gummiaktige siliconer, under produktnavnet Silopren (Michelsen 1969:148). Den delen av feltet som skal avstøpes, må først gjøres grundig ren. Hvis bergoverflaten er ru eller oppsprukket, bør den fuktet før støpemassen helles over, for at den skal slippe. Stoffet er tyntflytende når det helles på berget, men stivner etter ca. 1-2 timer til en gummiliknende masse. For å styrke støpen må den armeres med gaze. Denne avstøpningsmetoden gir en helt nøyaktig gjengivelse av berget, med kunstige og naturlige linjer i omvendt relieff. Den er velegnet til detaljstudier av enkeltfigurer,



Fig. 4.24:
Gipsavstøpning av
fotsålefigur med
grop på Roskard II,
utført 1916 av
Anathon Bjørn.

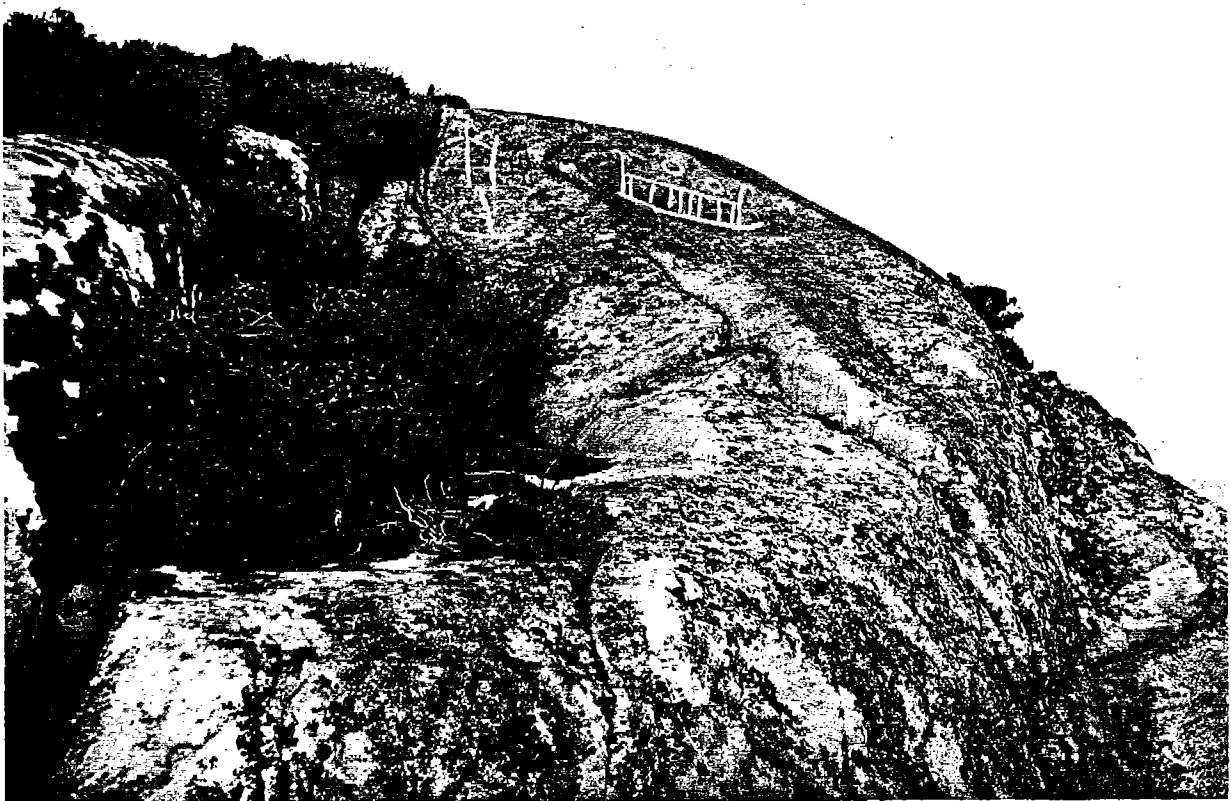


Fig. 4.25: Noen av figuren på Vardeneset (Leirvåg III). De to små ringfigurene over båten tolket Christie som steiner kastet fra eller opp i "vikingskipet" (foto J.Bøe 1932).

men passer ikke så godt til å dokumentere større deler av felt. Dels er støpemassen kostbar, dels er avstøpningene tunge og uhåndterlige, og de må oppbevares flatt fordi de har lett for å sprekke hvis de rulles sammen.

4.2.5 Foto-dokumentasjon.

Fotografisk dokumentasjon av ristninger er blitt brukt fra ca. 1890 (Norbladh 1980:10). Ulike problem, bl.a. med fortegning og for dårlige lysforhold, har bekymret forskerne like lenge (Engelstad 1934:16-17). Fett oppfattet fotografering bare som et supplement til andre former for dokumentasjon av ristninger. Han delte ristningsfotografering i tre: teknisk foto, gruppefoto og landskapsfoto. Teknisk foto dreier seg om detaljer ved linjene og bergets beskaffenhet, mens gruppefoto viser ristningenes plass i de nærmeste omgivelsene (1934:78 ff.). Landskapsfotoet anså Fett som den viktigste foto-dokumentasjonen for ristningenes vedkommende. Det viser ristningens forhold til elv og vann, knauser, skog og marker, i det hele tatt "landskapets karakter og ... hvorfor risteren ristet akkurat der" (1934:80).

Da Bøe undersøkte Vingen i 1920-årene, ble fotografering brukt i liten utstrekning til å dokumentere de enkelte figurene. Årsaken var dels at mange var så utydelige at de ikke ville vært synlige på fotografi, dels at de fleste var vanskelige å komme til for fotografering (Bøe 1932:23). Fotoutstyret som ble brukt i Vingen var et storbildekamera (billedformat 12x16,5cm) montert på stativ, og det var ikke enkelt å plassere slikt utstyr i de bratte ristningsbergene.

Etter hvert som det kom mindre og lettere håndterlige kameraer og bedre filmtyper, ble det lettere å fotografere i felten. Fett pekte i 1930-årene på fordelene ved små apparater, særlig av den såkalte "Leica-typen", d.v.s. kameraer som bruker filmformat 24x36mm (1934:84). Bøe brukte et slikt apparat for første gang da han skulle undersøke de nyfunne Ausevik-ristningene i 1934 (opplysning Eva Nissen Fett).

I 1930-årene ble nattfotografering med kunstig lys tatt i bruk ved ristningsdokumentasjon, etter en metode utviklet av danske runologer (Engelstad 1934:18). Engelstad beklaget seg imidlertid over at metoden bare kunne brukes på et fåtall ristningsfelt, fordi det mange steder

ikke var tilgang til elektrisk strøm (1934:18).

I tillegg til praktiske problem ved nattfotografering, er dokumentasjonsmåten også kritisert på metodisk grunnlag. Den skandinaviske forskeren som mest eksplisitt har advart mot nattfotografering, er Gøran Burenhult. Han karakteriserer metoden som "undoubtedly one of the worst and the most subjective for reproducing rock carvings" (1972:13). Ved hjelp av kunstig lys mener han forskeren mer eller mindre kan skape den figuren han eller hun ønsker, fordi overgangen mellom bergoverflaten og den forsenkede linjen ikke lar seg bestemme. Også Hans Rostholm har stilt seg skeptisk til bruk av nattfotografering, dels fordi bildet blir fortegnet, dels fordi det er vanskelig å skille mellom menneskeskapte og naturlige linjer (1972:2). Ved sine undersøkelser av ristningene i Østfold brukte Sverre Marstrander nattfotografering bare i liten utstrekning, og han påpekte hvor lett en blir lurt av "tilfeldige linjespill" ved bruk av kunstig lys. Men samtidig understreket han betydningen av å nytte skrålys for å studere figurdetaljer og for å finne nye figurer (1963:14).

Ved Hagens undersøkelse av Ausevik ble det foretatt omfattende fotodokumentasjon av Historisk museums fotograf, Ann-Mari Olsen. Enkeltfigurer, figurgrupper, terreng og topografisk situasjon ble fotografert i svart/hvitt og farger. Såvidt mulig ble figurene fotografert både uoppmalt og oppmalt og i tillegg ble feltet gjennomfotografert i kunstig lys om natten (Hagen 1969:2).

Fotogrammetri er i en viss utstrekning prøvd på helleristninger. Det er en teknikk for måling ved hjelp av fotografier, oppfunnet for og i hovedsak brukt til kartleggings-formål. Metoden går ut på at en situasjon (evt.objekt) blir fotografert med doble kameraer (stereofotogrammetri). Ved hjelp av spesielle instrument brukes den fotografiske dokumentasjonen til uttegning av terrengformer og gjenstanders størrelse, form osv. I 1969 gjorde Jarl Nordbladh og Jan Roosvall de første forsøkene på stereofotogrammetrisk oppmåling av helleristninger i Kville i Bohuslän. De mener metoden på en tilfredsstillende måte dokumenterer form og størrelse på ristningsberget, og dermed knytter figurene til det fysiske underlaget på en måte som den todimensjonale kalkeringen aldri kan gjøre (1971, 1974).

Metoden har imidlertid en del vesentlige ulemper. Den er kostbar (både kamerautstyr og uttegningsinstrument), den er arbeidskrevende (særlig forberedelsene til opptak), og utstyret er så tungt og uhåndterlig at det ikke kan bringes med til lokaliteter som ligger uvegsomt til. Det gjenstår også å vurdere kvaliteten og karakteren av uttegninger av ristningsopptak, da dette foreløpig er gjort i begrenset omfang.

En interessant ny metode for fotodokumentasjon av bergkunst er i de seinere årene utviklet av Lucas Smits i samband med dokumentasjon av bergmalinger i Lesotho i Sør-Afrika (Smits 1991).

4.2.6 Utviklingen av kalkeringsmetoden.

Ved siden av avstøpning var tegning i forminsket målestokk helt fram til århundreskiftet den vanligste måten å reprodusere ristninger på. Alt midt i forrige århundre påpekte Worsaae at forminskete gjengivelser gjorde det vanskelig å "danne sig et klart Begreb om deres (=ristningenes) Beskaffenhed" (1846:25). Han tok konsekvensen av dette, og publiserte som nevnt den første ristningsreproduksjonen i full skala.

Baltzer la grunnen for den reproduksjonsmetoden som fortsatt er vanligst: kalkering i naturlig størrelse. Han arbeidet med tynt lerretsstoff - "kalkerlärft" - som ble spent over feltet, og figurene markert med svart farge - ble tegnet over på stoffet (Rydberg 1881:10). I Hällristningsinstitutet i Tanum fins en stor avbildning på tekstil som Baltzer laget i 1875, og som illustrerer metoden (Lamm 1980). Avbildningen er i full skala og måler nesten 5x3 m. I svart mot hvitt viser den en ristning ved Backa i Brastad. Den er utført på ufarget silketaft som er limt på hvitt lerret og kantet med blå silkebånd. Slik har trolig de avbildningene sett ut som Baltzer ble prisbelønnet for i Stockholm i 1874.

I Norge ble kalkering i full størrelse første gang brukt av Gustafsson da han undersøkte ristninger i Østfold 1905-10 (Gjessing 1939:2). Figurenes innbyrdes plassering på feltet ble gjengitt i tegning med målestokk. Deretter ble hver figur overspent med tynt silkepapir, og figurene - som kunne føles med fingertuppene gjennom papiret - ble overført med grafittstift (Engelstad 1934:15). På den måten ble figurene gjengitt i målestokk 1:1.

Båtfiguren på Austrheim-bautaen er den første helleristningen på Vestlandet som ble kalkert. Shetelig har publisert både kalkering av figuren og tegning av hele bautaen (1907, fig. 3 og fig. 1). Ingen av illustrasjonene har målestokk, og i teksten har Shetelig bare oppgitt mål på steinen (fig. 4.8).

Hallstrøm har gitt en grundig beskrivelse av hvordan han dokumenterte ristninger i Vingen i 1913 og 1917 (1938:14-15). Først lette han seg fram til linjene både visuelt og ved å føle med fingrene. Deretter krittet han opp kantene på linjene for å få med både varierende linjebredde og uregelmessigheter i linjeforløpet. Så trakk han opp disse doble linjene på tynt, gjennomsiktig papir som måtte være i så store stykker at den innbyrdes plasseringen av figurene kunne gjengis. Kalkeringen ble supplert med en verbal beskrivelse. Forminskning av kalkeringene ble utført med transportør til ønsket målestokk.

I 1923 ble kalkeringsmetoden betydelig forbedret da Th.Peteresen byttet ut silkepapiret med pergamentpapir. Pergamentpapir er et relativt kraftig og solid papir, av kvalitet som tykt matpapir, som bl.a. var beregnet på å binde over syltekrukker. Papiret krymper litt når det blir vått - noe som var en fordel når det skulle dekke innholdet i en syltekrukke, men ikke fullt så bra for ristningsdokumentasjon. Trass i denne ulempen, hadde likevel pergamentpapiret to vesentlige fordeler framfor silkepapiret. Den ene var kvaliteten. Det tynne silkepapiret fikk lett rifter eller ble revet i stykker under arbeidet i marken, og tørt og vindstille vær var en forutsetning. Pergamentpapiret var seigere, mer bøyelig, og derfor lettere å arbeide med i felten. Det tålte vind bedre, og det ble ikke ødelagt i regn, selv om det altså krymper en del. Videre var det sterkere enn silkepapiret, slik at det ikke så lett revnet når grafittstiften ble ført over den ru bergflaten (Engelstad 1934:16).

Den andre fordelen ved pergamentpapiret var formatet: det fantes i ruller med bredde på opptil 1,5 m. Derved ble det mulig å overspenne hele feltet på én gang med parallelt løpende remser av pergamentpapir, og på den måten "kunne (man) senere når som helst rulle det hele frem igjen, og til stadighet ha hele ristningen, med hver enkelt figur i **hel** målestokk og alle i innbyrdes riktig forhold, foran sig" (Engelstad 1934:15). Dersom det var behov for forminskning av kalkeringen, f.eks.

til publisering, kunne dette gjøres av en profesjonell tegner. Vanligste målestokk var 1:10, kalkeringen ble overspent med et rutenett på 10 cm's kvadrater, og figurene ble mekanisk overført til rutepapiret (Engelstad 1934:16).

Bø brukte pergamentpapir ved sine ristningsundersøkelser på Vestlandet fra 1920-årene og framover. I avhandlingen om Vingen har han gitt en detaljert skildring av de ulike ristnings- og reproduksjonsmetodene, deres fordeler og ulemper (1932:23 f.). Den viktigste metoden var kalkering i full størrelse på pergamentpapir i ruller på 50 m's lengde og knapt meteren bredt. Før kalkering ble berget reingjort. Særlig problem voldt "ein hartes, hellgraues Moos" som bare lot seg fjerne med stålbørster, en metode Bø likevel advarte mot, fordi børsten etterlot riper i berget. Deretter ble figurene krittet opp mens lyset var gunstig, slik at det var lettere å følge linjene gjennom papiret. Kalkering av enkeltfigurer ble rentegnet i full størrelse og ned-fotografert. På rentegningen ble sikkert avsluttete linjer og linjer uten sikker avslutning (vitret bort), markert med henholdsvis bue utover (konveks) og bue innover (konkav). Kalkeringer av større sammenhengende figurgrupper ble tegnet i målestokk 1:10 av vitenskapelig assistent Magdalene Abel. Bø pekte på problemene med å se så svakt hogde figurer som de i Vingen. Han understreket at han valgte å ta med bare det han var helt sikker på. Av den grunn er et stort antall figurer i avhandlingen ufullstendige (1932:25).

Kalkering ble nyttet som dokumentasjonsmetode ved alle de norske ristningsundersøkelsene som resulterte i 1930- og 1940-årenes store monografier (Bø 1932, Engelstad 1934, Fett og Fett 1941, Gjessing 1932, 1936 og 1939, Hallström 1938).

I Sverige var det noe varierende praksis i dokumentasjonsmetodene i 1920- og 30-årene. Arthur Nordén benyttet oppmålinger da han undersøkte ristningene i Östergötland (Nordén 1923, se Burenhult 1980:13). Carl-Axel Althin brukte kalkering i full skala på det skånske materialet (1945). Han markerte at figurene ikke var like dypt hogde, ved å gjengi dem i lysere og mørkere sjatteringer på kalkeringene (Burenhult 1980:13).

Kalkering på pergamentpapir ble brukt til dokumentasjon av de vest-norske ristningene fram til 1960-årene. Da tok Bakka i bruk gjennom-

siktig plastfolie, og denne metoden er seinere benyttet ved ristningsdokumentasjon på Vestlandet. Plastfolien fins i store ruller av varierende bredde og kan legges over hele feltet på samme måten som pergamentpapiret. Plasten har åpenbare fordeler i forhold til papir: den krymper ikke i vått vær, den smuldrer og sprekker ikke som pergamentpapiret gjør når det har vært lagret en stund, og hogde og naturlige linjer er lettere å skjeldne gjennom den klare plasten. Den mest velegnete plastfolien er 0,1 mm tykk. Tykke tusjfiltpenner brukes til å trekke opp figurene og furer, søkk o.l. i bergflaten. Til figurene brukes gjerne sort tusj, til naturlige linjer en annen farge, ofte rød. Fordelen er at linjer av forskjellig "opphav" framtrer i ulike nyanser av grått på fotografi av kalkeringen.

Før kalkering blir ristningsberget grundig rengjort. Lav og mose fjernes med kjemiske midler som ikke skader bergoverflaten og heller ikke er skadelige for husdyr. Slike midler - sopp- og mosedreper- trenger tørt vær og en viss tid for å virke, og det anbefales å behandle berget året før ristningene skal dokumenteres og evt. males opp. Det må advares mot å rense berget ved mekanisk børsting, da dette kan skade berget og figurene. Når berget er fritt for vegetasjon blir figurene krittet eller malt med rød vannfarge for å bli godt synlige gjennom plasten. Kalkeringen påføres himmelretning, helningsvinkel, stedsnavn, dato og signatur. Forminskning foregår ved at kalkeringen fotograferes med målestokk. I tillegg til kalkeringen blir det laget en verbal beskrivelse av ristningene: den enkelte figuren, bergets tilstand og topografien rundt feltet.

En vet ennå ikke hvor bestandig dokumentasjon på plast er. På noen av de eldste plastkalkeringene som oppbevares i Historisk museums arkiv, er det observert en tendens til at tusjstrekene viskes ut etter stadig bretteing og rulling av plastflakene.

4.2.7 Frampreparering - en ny undersøkelsesmetode.

En ny metode for undersøkelse av ristninger er utarbeidet av Emanuel Anati i arbeidet med dokumentasjon av ristningene i Val Camonica i Nord-Italia (1977). Metoden er også nyttet av Burenhult i Götaland (1972:13). Etter at feltet er rengjort, dekkes bergflaten med hvit vannløselig maling. Når den har tørket, blir flaten "vasket" over med

en fuktig svamp, slik at all maling som ikke ligger i kunstige og naturlige furer, fjernes. Deretter blir overflaten gnidd over med en klut el.l. som er gjennomtrukket av svart vannløselig farge. De delene som var vasket rene for hvitmaling, farges nå svarte, og hogde figurer og naturlige linjer, søkk osv. tegner seg hvite i kontrast til den mørke overflaten. Ristningen blir deretter fotografert og kalkert.

Anati har utviklet en annen måte å kalkere på enn den som har vært vanlig. I stedet for å trekke opp figurene med sammenhengende linjer, kalkerer han med såkalt punkt-penn-føring, slik at hvert hoggemerke i ristningsflaten reproduseres på platen. Summen av disse merkene utgjør bilder. Derved blir ikke figurenes konturer så jevne som ved konvensjonell kalkering. Denne kalkeringsmetoden gir etter Anatis mening ikke bare en mer nøyaktig reproduksjon av ristningene, men danner også et bedre grunnlag for typologiske og kronologiske studier (1976:43).

Burenhult hevder at framprepareringsmetoden for øyeblikket synes å være den mest objektive når det gjelder å påvise, dokumentere og reprodusere ristninger. Han mener hovedårsaken er at den, i motsetning til de fleste andre registrerings- og dokumentasjonsmetodene, reduserer forskerens subjektive skjønn til et minimum (1980:14).

Spørsmålet om objektivitet i ristningsdokumentasjonen vil bli tatt opp i neste avsnitt, og jeg kommer tilbake til Anatis metode i den sammenhengen. Her vil jeg bare påpeke at metoden synes best egnet for bergarter med glatt og lite vitret overflate, men mindre hensiktsmessig for de ofte ru og oppsprukne ristningsbergene som er vanlige f.eks. i Vest-Norge.

4.2.8 Objektivitetsproblemet.

Like lenge som ristninger er blitt studert, har forskerne vært opptatt av å gjengi mest mulig virkelighetsnære avbildninger av dem. I forrige århundre var nøyaktighet et nøkkelbegrep - om dokumentasjonen var tilstrekkelig nøyaktig, hvordan den kunne gjøres så nøyaktig som mulig osv. (Nordbladh 1980:27). Nøyaktighet har også vært ledetråden for alle seinere undersøkelser og en spore til å utvikle og forbedre reproduksjonsteknikkene. I løpet av de siste tiårene er imidlertid kravet til nøyaktighet blitt omformet til et ønske om og streben etter objektivitet.

Ved i størst mulig grad å eliminere menneskelig skjønn i registrerings- og reproduksjonsprosessen, håper en å få ristningsreproduksjoner som er speil av virkeligheten. Dette tilstrebes gjennom den metoden Anati har utviklet. Ved hjelp av denne metoden mener Burenhult at det for første gang er mulig å frambringe et objektivt grunnlag for ristningsdokumentasjonen (1972:13).

I den videre drøftingen av objektivitetsspørsmålet skiller jeg mellom forberedelsene til dokumentasjon, dvs. å lete etter og registrere ristninger, og selve dokumentasjonen, først og fremst måter å reprodusere ristningene.

Anatis metode med å preparere bergflaten, oppfatter jeg som en lete- og registreringsmetode. Selv svakt hogde figurer blir synlige, og langt flere figurer kan antakelig bli oppdaget enn ved konvensjonelle registreringsmetoder (skrålys, vått berg, fingertupper osv.). Videre lar både hele figurer og figurdetaljer seg studere uten medvirkning av ofte villedende lyseffekter. Det visuelle grunnlaget for en dokumentasjon av ristningen blir altså det best mulige, og metoden kan i den forstand antakelig sies å være objektiv. Men den videre prosessen, når den frampreparerte ristningen skal overføres til kalkerplast og fotografi, er ikke mer objektiv enn andre dokumentasjonsmetoder. Da overtar det "subjektive" skjønnet og avgjør hvilke av bergflatens linjer som er menneskeskapt, hvordan tusjpenen skal føres over plasten og hvilke kameravinkler som er best egnet.

En ristning rommer et vell av informasjoner: om enkeltfigurer og figurgrupper, om sprekker, vitring og vannsig, om miljøet omkring feltet - bare for å nevne noen få element i det mangfoldet som utgjør ristningsvirkeligheten. Dokumentasjonen av ristningen omfatter et utvalg av disse informasjonene, avgrenset av forskerens problemstillinger, reproduksjonsmetode og forskningstradisjon. Framfor å speile virkeligheten, representerer reproduksjonen et utsnitt eller en gjenskapning som aldri er identisk med originalen, og som varierer fra forsker til forsker. Uansett hvor nøyaktig en prøver å gjengi det en ser på bergflaten, vil en kalkering av et ristningsfelt i de aller fleste tilfeller gi et idealisert bilde av virkeligheten. Figurene på bergflaten tegner seg bare sjelden så klare og entydige som på reproduksjonen. Samtidig representerer kalkeringen og beskrivelsen bare

et utsnitt av virkeligheten på og rundt et ristningsfelt.

Nordbladh oppfatter dokumentasjonen som en modell av virkeligheten, med samme struktur som den (1980:4). Han hevder at alle reproduksjoner utgjør en kombinasjon av kopiering og tolkning, en blanding av det en ser og kan kjenne med fingrene og det en vet, noen ganger også det en tror. I enhver dokumentasjon skjer bevisste og ubevisste endringer og avvik fra originalen (Nordbladh 1980:9 ff.).

Ut fra denne tankegangen er ingen ristningsdokumentasjon objektiv, men representerer den enkelte forskerens tolkning av det som fins på og eventuelt rundt ristningsflaten. I tillegg innebærer også selve reproduksjonsprosessen en rekke valg- og tilpasningssituasjoner.

Både på fotografi og kalkering blir figurenes tredimensjonale virkelighet gjengitt todimensjonalt. Bare i sjeldne tilfeller markeres det på kalkeringen om figurene er kraftig eller svakt hogd. Ikke bare figurenes tre dimensjoner reduseres ved kalkering, men også bergets topografi med krumninger, søkk og andre ujevnheter flates ut. Tilpasningen til plastflakene kan føre til at avstanden mellom figurene på buete bergsua ikke blir korrekt gjengitt. Ved kalkering er det alltid forskerens vurdering som avgjør om en linje er skapt av naturen eller hogd av mennesker og følgelig berettiget til å reproduseres som figur.

En del av reproduksjonens mangler og avvik i forhold til originalen kan avhjelpes ved f.eks. å påføre kalkeringen helningsvinkel, markere sprekker, avskallinger og vitrete partier og ved å bruke ulike signaturer for uavsluttete eller svakt hogde linjer. Men mengden informasjon på en kalkering begrenses av behovet for en oversiktlig og entydig gjengivelse. I tillegg til opplysninger om bergets form og tilstand må kalkeringen utstyres med et gjenfinningssystem for figurene, f.eks. nummerering eller ko-ordinater.

Avgjørelsen om hvilke visuelle virkemidler som skal nyttes, er betinget av den aktuelle problemstillingen. Hvis hovedhensikten er å finne og gjengi flest mulig figurer, kan framprepareringsmetoden være gunstig. Burenhults reproduksjoner av Götalandsristningene (1972) er imidlertid et illustrerende eksempel på hvor mangelfull dokumentasjonen blir når kalkeringen bare gjengir figurene på et ristningsfelt. Denne typen

reproduksjon gjør det f.eks. ikke mulig å svare på spørsmål om figurenes plassering i forhold til bergets avgrensing, eller om de står "rett" veg i forhold til bakken eller til ujevnheter og søkk i berget.

De fleste av våre forgjengere i ristningsdokumentasjon har vært klar over forskerens betydning for resultatet. Engelstad mener noen "har en rikere fantasi ... mens andre er forsiktigere og søker minst mulig å fjerne seg fra det absolutt sikre, men ofte mindre epokegjørende" (1934:13). Han synes det er nedslående at ulike forskeres undersøkelser av samme ristning gir forskjellige resultat, men samtidig mener han det er viktig at flere undersøker en ristning sammen, dels fordi "to eller tre par øine alltid ser mere og anderledes enn ett", dels fordi det er nyttig å diskutere med fagfeller i feltsituasjonen (1934:13). Hallström framhever betydningen av å besøke en ristningslokalitet flere ganger, dels fordi det er umulig å få det fulle overblikket første gangen, dels fordi det er nyttig å studere innsamlet dokumentasjonsmateriale før neste undersøkelse (1938:15). Nordbaldh påpeker at hver ny undersøkelse og dokumentasjon resulterer i at det blir registrert flere ristninger enn de som var kjent tidligere (1980:28). Trass i forbedrete registreringsmetoder og reproduksjonsteknikker, ser det altså ut til at Eva og Per Fetts påstand fra 1941 fortsatt står ved lag: "Nogen helt objektiv helleristningsundersøkelse er i dag ikke tenkelig" (1941:11).

4.3 Problemstillinger og tolkningsmodeller.

Da Christie og Neumann studerte den første norske helleristningen i 1820-årene, hadde fornforskerne alt i et par århundrer kjent til at slike bilder i berg fantes i Skandinavia. I løpet av 1700-årene ble det funnet spredte ristninger, først og fremst i Bohuslän (Klinckowström 1751, Tham 1794), men særlig oppdagelsen av Kivik-graven i Skåne hører dette hundreåret til (Lagerbring 1780, se også Moberg 1975). Utover 1800-tallet kom stadig nye ristninger for dagen i Sverige (bl.a. Brunius 1868:64 ff.), og fra midten av 1800-tallet dukket også flere ristninger opp i Norge (Brunius 1868:67 f., Rygh 1874, Coll 1902). I Danmark var det innen midten av århundret kjent bare noen få ristninger. Den første ble funnet omkring 1830 da "Oldsagskommissjonens" medlemmer Finn Magnusson og C.C. Rafn oppdaget en samling båt- og ringfigurer på overliggeren til dyssekammeret i Dilhøj på gården

Herrestrup i Ods herred (Annaler 1842:358, se også Glob 1969:9). Et par andre ristninger ble oppdaget av kunstmaleren R.H. Kruse i 1839 og 1857 (Glob 1969:9). Men mot slutten av århundret kunne også Danmark skilte med en betydelig ristningsbestand.

Omkring denne fornminnetypen vokste det fram en mangfoldig flora av teorier om tolkning, alder og opphav. Mening sto mot mening, og den akademiske debatten kunne til tider bli opphetet. På 1800-tallet var i første rekke svenske forskere opptatt av helleristningene. Men mot slutten av århundret kom viktige bidrag også fra Danmark og Norge.

4.3.1 Fritidssyssel?

Peder Alfssøn og med ham 1600-tallets store danske antikvar Ole Worm, antok at bergbildene var laget av steinhoggere i fritiden. Et av de feltene Alfssøn avbildet i 1627, ligger like ved Brastad kirke i Bohuslän (Suhm 1784, fig. 2, Montelius 1879a, fig. 1). Han mente at stein til kirken var brutt fra dette berget, og at steinhoggerne hadde laget figurene under pauser i arbeidet (Suhm 1784:216). Halvannet hundreår seinere hevdet imidlertid Suhm at "dette mærkværdige Monument" var meget gammelt, selv om det ennå ikke var mulig å forklare hva figurene skulle bety (1784:216).

På midten av 1800-tallet tok kjemikeren J.J.Berzelius opp igjen tanken om at ristningene var resultat av tidsfordriv, laget "som syslölösa stenhuggarelärlingars öfning" (1841:56). Han la særlig vekt på at mannsfigurene var utstyrt med fallos og sammenliknet dem med "opassande kritritningar" som guttunger i hans egen tid tegnet på gjerder og husmurer.

4.3.2 Historieberetning og vikingers verk.

Tolkningen av ristningene som resultat av ren tidtrøyte, tiltalte ikke 1700-tallets romantiske "fornälskare", og Sven Lagerbring hevdet i 1769 at ristningene kunne tenkes å avbilde historiske hendelser fra tiden før skrift ble tatt i bruk (Ohlmarks 1963:12).

Mot slutten av 1700-tallet ble det lansert en tolkning som skulle vise

seg å ha stor livskraft. Da hevdet Tham at "Skepp och Skärgårds-Fartyg samt andra Figurer" var bevis for at vikinger hadde holdt til i området (1794:12). Denne tolkningen ble videreutviklet i første halvpart av 1800-tallet, bl.a. av Sjöborg (1797:172f., 1815:15, 1822:44f., 1830:149), Lennart Åberg (1839, 1841, 1842) og Holmberg (1848).

Siden et av de vanligste motivene er båtfigurer, er det ikke å undres over at 1800-tallets lærde knyttet bildene til sjøferder, noe som videre ble ensbetydende med sagaenes vikingtokt. Det var nærliggende å tolke klyngene med skipsfigurer som flåter, kanskje sjøslag. Mennesker og dyr avbildet sammen med båtfigurene ble forklart som krigsbytte (Sjöborg 1822:44). Alt på denne tiden ble båtenes "mannskapsstreker" tolket som "sjömän" eller "rodare" (Sjöborg 1797:172). Sjöborg mente bildene var laget av vikingene, som var "de kunnigaste, de lifligaste, och de som mäst sett och erfarit, och därjämte hvarje sommar varit i rörelse" (1830:149).

Denne tolkningstradisjonen ligger til grunn for forklaringene både Christie og Neumann ga Leirvåg-ristningene. Neumann "anseer disse Characterer for intet andet end Morskabsverk af Vikinger naar de laae der med deres Skibe, og have intet andet at bestille" (1824:109). Christie gikk grundigere til verks i bevisføringen. For å slå fast at det dreide seg om historiske minnesmerker, sammenliknet han Leirvåg-båtene med bohuslänske ristninger, med Kivik-steinenes bilder og med båter på svenske runesteiner, og han mente at vitringen av ristningsberget tydet på høg alder (1837:95). Han fant at utformingen av detaljer ved båtfigurene på Leirvåg-ristningene i flere tilfeller stemte med beskrivelsen av skip i Snorres Kongesagaer og Kongespeilet (1837:92). Bunnlinjeforlengelser og nedre stavlinjer oppfattet han som et slags utbygg for å hindre entringer. Avslutningen av stavlinjene-enten i skarp knekk utover eller i bue innover - tolket Christie enten som festeanordning for anker- og landingstau, slik det er beskrevet i Olav Trygvassons saga, eller han mente det var "Maskiner, ved hvilke man har kastet Stene, Bjelker, eller andre tunge Sager, ind paa de fiendtlige Skibe" (1837:93).

Tilsvarende forklaring av detaljer ved ristningsbåter har Sjöborg framsatt (1830:150). Det var nok også Sjöborgs tolkning Christie hadde i tankene når han forklarte de to ringfigurene over en av Leirvåg-

båtene som steiner kastet fra eller inn på skipet (fig.4.25). Sjöborg hadde nemlig tolket groper mellom ristnings-båtene som steiner brukt til kastevåpen (1830:150).

Det er i tråd med denne tolkningsretningen når Christie og Neumann knyttet Leirvåg-ristningene til en bestemt hendelse som er skildret i sagaen. I året 874 skal det ha stått et blodig slag i Stavenesvågen, et par mil nord for Atløy (Neumann 1824:581). Kampen stod mellom "to af Oldtidens gjæveste kjæmper", Håkon Grjotgardsson og Atle Jarl. Begge ble drept i slaget, og Atle Jarl skal være gravlagt på Atløy. Christie mente det var sammenheng mellom ristningene og slaget som kostet Atle Jarl livet, og han hevdet at jarlens menn hadde hogd flåten sin i Leirvåg-bergene for å minnes slaget og den døde høvdingen (1837:95).

Den som mest utførlig formulerte hypotesen om helleristningene som vikingers verk, var Holmberg. Hans konklusjon på spørsmålene om tolkning og tidfesting var "att ifrågavarande ristninger äro minnen av samma folkstam som lämnat hjältar åt nämnda sagor, och att tiden för desse fornlämningars förfärdigande ligger inom den yngre perioden af Nordens hednatid" (1848:74). Holmberg brukte dels sagaer, dels mytologiske beretninger som referanseapparat, og han identifiserte ristningsbildene med gjenstander og hendelser beskrevet i sagaene (f.eks. holmgang). Videre mente han å gjenkjenne oldsaksformer fra jernalderens gravfunn, noe som underbygde dateringen og sammenhengen med "sagatiden" (1848:48f.). Men fordi verken kristne symbol eller runer (som på den tiden ble antatt å være yngre enn 10.årh.) var avbildet, anså han det som bevist at ristningene var laget i hedensk tid.

Holmbergs hovedargument for å datere ristningene til jernalder, nærmere bestemt mellom 500 og 900 e.Kr. (1848:20f.), var at figurene måtte være framstilt med jernredskap, ikke med stein (1848:9). Til tross for at ristninger opptrer i enkelte megalittgraver, utelukket han en datering til steinalder (1848:7). Dessuten viste ristningene kjennskap til åkerbruk og husdyrhold, noe Holmberg ikke forbandt med steinalder, og de avbildete vognene og skipene mente han vitnet om en mer høgtstående kultur enn den steinbrukende (1848:11ff). Han antok at Kivik-gravens bilder var laget i bronsealder, dels p.g.a. fornminnets utforming, dels p.g.a. øksefigurer og siksak-dekor. Han var klar over at det i Danmark

var funnet "bronzeknifvar med inritade skeppsfigurer, hvilke röja en träffande likhet med dem som förekommer på hällristningarna" (1848:13). Denne likheten var blitt påvist av E.T.Werlauf alt i 1823 (1823:307) og seinere av Åberg (1842:348). Holmberg mente imidlertid at bronsealderen hadde vart lenger i Danmark enn i Sverige, helt til 8. årh., og at de danske bronsealdersknivene derfor kunne være samtidige med vikingtidens helleristninger i Sverige. Dette synet på varigheten av dansk bronsealder delte han med 1840-årenes mest framtreddende danske fornforskere (Montelius 1879a:155).

Holmberg mente ristningene avbildet historiske og mytiske hendelser, slik sagaene beretter at skjold og tepper til gildehallen ble dekorert (1848:25). Han oppfattet ristningene som en slags billedskrift, ikke så utviklet som de egyptiske hieroglyfene, men kanskje nærmere den mexikanske "tafvleskriften". Han mente de fleste figurene betydde det de avbildet, selv om enkelte, som ikke umiddelbart kunne sees å gjengi virkeligheten, hadde en symbolsk betydning, f.eks. fotsåler, groper og ringer (1848:28). Holmberg søkte også å bevise at ristningene var laget av folk fra Norden, altså ikke av fremmede inntrengere, som det tidlig i århundret hadde vært argumentert for (1848:16).

Holmberg drøftet og tok standpunkt til de viktigste av de spørsmålene som preget ristningsdebatten før og etter 1840-årene. Hvilken tid var ristningene fra? Hvordan var de laget - var de framstilt med stein- eller metallredskap? Avbildet ristningene historiske hendelser eller var de en mer eller mindre utviklet form for billedskrift? Betydde ristningene det de avbildet, eller var figurene symbol for noe helt annet? Hvilket folk hadde laget dem?

4.3.3 Steinalderens symbolspråk: bruk av etnografiske paralleller.

En som på de fleste av disse punktene representerer et annet syn enn Holmberg, var Brunius (1868). Han argumenterte for at ristningene var framstilt ved hjelp av steinredskap, noe han mente vitnet om høg alder (1868:79). Ved tidfestingen la han også vekt på ristningenes beliggenhet i forhold til havnivået. Han hadde aldri funnet ristninger "lägre enn några famnar öfver hafsystem", og "ganska många århundraden måste således förflutit, innan de kunnat få närvarande förhållande till hafsystem" (1868:151). Brunius mente det var flere indisier på at

helleristningstiden kunne være bronsealder, bl.a. klesdrakten noen av menneskefigurene var iført (1868:114). På den andre siden hevdet han at redskaps- og våpenbilder, likner steinsaker og ikke metallarbeider. Han mente at Kivikhellenes dekor og ristningene på Bohuslän-bergene var av samme "beskaffenhet" (1868:145), men antok at Kivik var yngre, da ristningene i Bohuslän "röja både till teckning och syftning långt större råhet" (1868:149). Han gikk imot en datering til jernalder, idet "de skäl, hvilka Holmberg andragit för bestämmande af hällristningarnas tillkomst under den sista jernalder, ingalunda äro tilforlitliga" (1868:157).

Brunius' tidfesting av ristningene skjedde kort tid etter at tre-periodesystemet var etablert og samtidig med at professor Sven Nilsson ga ut sitt klassiske verk om steinalderen (Montelius 1879a:151). På grunn av dateringen kunne ikke Brunius bruke sagaene og beretningene til de klassiske forfatterne for å tolke ristningene. Han mente at båtfigurene ikke avbildet vikingenes skip, men at de liknet de enkle eller doble kanoene som ble brukt av "söderhavsvildarne" (1839:80). Han var den første som trakk inn etnografiske paralleller for å forklare ristningene, inspirert av beretningene til tidens oppdagelsesreisende (1868:7f.). Han viste også til at liknende bilder i berg finnes i andre deler av verden, noe som viste "att detta enkla, men varaktiga sätt att till efterverlden öfverlemna bedrifter och äfventyr m.m. varit vanligt bland många olika folkslag, som stått på lägsta stegen av samhällsbildning" (1839:80).

Brunius mente det var uvisst "hvilka dessa urinbyggare varit", "som velat genom hällristningar foreviga sig", men fant det sannsynlig at de var eldre enn germanerne. Han antydte i et brev til Liljegren i 1837 at ristningene kunne være "lämningar efter Lappar eller Hunner", og en av grunnene var de falliske mannsfigurene og samleiescenene som han kalte "den anstötligaste osedlighet", og som han ikke fant forenlig med "den vanlige Germaniska stammen" (Grandien 1974:55). Disse framstillingene voldte i det hele tatt bekymring for 1800-tallets forskere. På Holmbergs plansjer er de mest "anstøtelige" detaljene retusjert bort. Sannhetskravet hos Brunius førte til at han avbildet figurene slik han så dem, mens han i teksten brukte omskrivninger. En fallisk mann kalte han "un homme en priape", d.v.s. en mann avbildet som den klassiske fruktbarhetsguden Priapus (Grandien 1974:55). Han mente at bare folk på

et lavtstående kulturtrinn kunne avbilde slike "Priaper" og "män och kvinnor i de oblygaste föreningar". Med støtte i etnografiske paralleller viste han at hos "söderhavsvildar" gikk folk nakne, og markerte størrelsen på penis, og slike framstillinger på ristningene forklarte han "såsom anspelningar på våldsamma frierier och äktenskapeliga föreningar" (Grandien 1974:56).

Brunius oppfattet ristningene som en billedskrift med symbolsk betydning (1839:80, 1868:85f.), og han mente de tilhørte "en tidrymd, för hvilken ingen skriftlig underrättelse om Norden forefinnes" (1868:96).

Selv om konklusjonene til Brunius ikke har tilslutning blant dagens ristningsforskere, virker både synspunktene og tilnæringsmåtene hans "riktigere" enn flere av de hypotesene som ble framsatt av hans samtidige og mange av hans etterfølgere.

4.3.4 Til minne om de døde: en prematur tolkningsmodell.

På samme måten som Brunius i mangt var forut for sin tid, ble det i 1860-årene presentert en annen tolkningsmodell som tiden ennå ikke var moden for. I 1860 holdt nordmannen Christopher Andreas Holmboe et foredrag om helleristninger i Videnskabs-Selskabet i Christiania, der han ga en oversikt over de skandinaviske ristningene (1861). Han hevdet at ristningene hadde en symbolsk betydning, og lanserte den tolkningen at båtfigurer og ringer "ere Minder om enkelte Personers Død, og at de igjennem en længre Tid, successive ere anbragte af de Afdødes Efterladte" (1861:33). I et seinere foredrag gjennomgikk han de øvrige ristningsmotivene og hevdet at de alle "vare Symboler, hvorved Menneskers Hedenfart betegnedes" (1866:301), en tolkning som i stor utstrekning bygde på sammenlikning med indisk mytologi og symbolbruk (1861:32, 35f., 1866:202).

Tanken om at ristningene skulle minnes de døde, vant liten tilslutning blant 1800-tallets forskere. Brunius hevdet at

"ej allenast de många träffningar samt tallrika djur och fåglar, utan isynnerhet de flerfaldiga högst utuktiga styggelser, hvilke förekomma i hällristningarna, tyckas föga passande för minnes-

taflor, som afbildade dödas övergång från denne till en annan värld" (1868:86).

Tanken om ristningens eventuelle tilknytning til en dødekult ble først tatt opp igjen på begynnelsen av 1900-tallet, da bl.a. A.L.Coll (1906), Andreas M. Hansen (1909) og Gunnar Ekholm (1917,1918) gjorde seg til talsmenn for en slik tolkning.

4.3.5 Tolkning av enkeltmotiv

Parallelt med drøftingen av tidfesting og den overordnede betydningen, diskuterte en hva de enkelte ristningsmotivene forestilte.

Båtfigurene ble av de fleste tydet som sjøgående fartøy, enten de ble oppfattet som "drakeskip" (Åberg 1841:295) eller som "enkla eller dubbla kanoter" (Brunius 1839:80). Bare én røst hevet seg for å tolke disse bildene som sleder (Berzelius 1841:55).

Ringfigurene var det ulike oppfatninger om. Åberg mente ringene symboliserte sol og måne (1841:296). Holmberg avviste denne tolkningen med argumentet at historiske beretninger var avbildet (1848:35). Derfor mente han noen ringfigurer var en forenklet framstilling av vogner, mens de fleste avbildet skjold (1848:36). Brunius derimot pekte på at ring med eiker kjennes i flere religioner og da oftest er bilde på solen og solguden (1868:84f.). Også spiralfigurene tolket han som symbol på soldyrkelse, noe han underbygde med etnologisk materiale (1868:92).

De motivene alle tolket mer eller mindre symbolsk, var fotsåler og skålgroper. Sjöborg avviste at fotsålene skulle være symbol på landstigning (1822:45), og hevdet at de var laget for moro skyld, enten for å vise egne føtter eller for å skryte av stor størrelse (1822:45 f.). Holmberg mente motivet betydde vandring eller ferd til lands (1848:38).

På 1800-tallet som i dag var meningene om gropenes betydning mangfoldige og fantasifulle. En seiglivet tolkning var at de framstilte omvendte "ätthögar" og således var symbol for døden (Sjöborg 1822:45). Sjöborg mente gropene var hogd for å samle regnvann til drikke, og

viste til en gropstein i Skåne med mange større og mindre groper som ennå i seinere tid ble ansett for å være offerkilder, der det ble lagt gaver til "Vattu-Nymfen" (1822:46). I et seinere arbeid endret imidlertid Sjöborg mening om gropenes betydning (1830:149 f.). Noen tolket han som markering av havner, det vil si at de representerte påler slått ned som feste for skipene. Andre, plassert mellom båtfigurer, oppfattet han som steiner brukt til kastevåpen.

Åberg mente gropene symboliserte stjerner (1841:296), mens Holmberg hevdet at de kunne bety forskjellige ting alt etter plasseringen i forhold til andre figurer, eller at de symboliserte tallenheter (1848:34 f.). Brunius' tolkning av gropene som krigere bygde på at de dels er ordnet i lange, ofte parallelle rekker, dels i firkanter, dels i "orediga och skingrande truppafdelningar" (1868:112).

4.3.6. Bronsealder som tidsramme.

En milepæl i utforskningen av helleristningene ble nådd i 1869 da Bror Emil Hildebrand slo fast at ristningene tilhørte bronsealder. Han offentliggjorde bilder av gipsavstøpninger av nylig oppdagete våpenbilder i Östergötland og påviste likheten med våpen fra bronsealder (1869:425). Han mente resultatene fra Östergötland kunne overføres til de øvrige svenske ristningene (1869:428). I løpet av få år ble Hildebrands datering godtatt av de fleste fornforskerne både i Sverige, Norge og Danmark (Montelius 1874:159, 1879a:161).

På denne tiden var antallet norske ristninger økt betraktelig, og i 1874 ga Oluf Rygh ut en oversikt over de til da kjente ristningene i Norge - 164 lokaliteter, mesteparten i Østfold. Rygh sluttet seg til Hildebrands datering av de svenske ristningene til bronsealder, og mente tidfestingen kunne overføres til det norske materialet, selv om han antok at opprinnelsen til ristningsskikken lå i steinalder (1874:460). Da Lorange i 1879 publiserte sin nyundersøkelse av Mjeltehaugen, slo han fast at de dekorerte hellene viste "Slektskab med vore almindelige Helleristninger", og han daterte dem uten spørsmål til bronsealder (1878:349).

I 1875 ble den første oversikten over Danmarks helleristninger publisert (Petersen 1875). Det var da kjent 60-70 lokaliteter, de fleste på løse eller jordfaste steiner, og motivene var hovedsaklig groper, men også ringer, fotsåler og enkelte mennesker og båter. Det er betegnende for hvor raskt Hildebrands datering ble godtatt, at Henry Petersen ikke stilte spørsmål ved tidfestingen av de danske ristningene. Tvert om pekte han på at det ville vært påfallende om denne fornminnetypen ikke også skulle opptre i Danmark, "da særlig hvad Bronzealder angaar, Oldsagsfundene paa andre Maader tydeligt viser Danmarks centrale Betydning i Norden i kulturhistorisk Henseende" (1875:403). Til tross for at figurer inni steinalderens storsteinsgraver må være laget før graven ble tatt i bruk, mente altså Petersen at ristningsskikken i hovedsak tilhørte bronsealder (1875:449). Vel et tiår seinere var ytterligere 90 danske lokaliteter funnet, alle på Bornholm og resultatet av en skolelærers iherdige leting (Vedel 1886:52 ff.). Også de bornholmske ristningene ble datert til bronsealder.

4.3.7 Dagliglivets gjøremål eller religiøse ytringer?

I de siste tiårene før århundreskiftet var det vanlig å oppfatte ristningene som en form for folkelivsskildringer, der hverdagens og høgtidens aktiviteter ble avbildet. Enkelte røster hevet seg for en religiøs tolkning, men det gjaldt helst de motivene som ikke var umiddelbart forståelige. I forordet til det første heftet i Baltzers serie om Bohuslän-ristningene, hevdet Rydberg at avbildningene framstilte det folk dengang var opptatt av: "sjöfärder, strider på böljan eller till lands, samt jägeräfvventyr" (1881:7). Men samtidig antok han at enkelte motiv - som fotsåler, ringfigurer og groper - framstilte "idétecken eller symboler" (1881:8). Rydberg mente at Baltzers dokumentasjon endelig ga grunnlag for å studere de ulike figurenes innbyrdes plassering på ristningsfeltene, en forutsetning for å forstå betydningen. Seinere forskning må sies å ha gitt Rydberg rett i dette.

Nær århundreskiftet hevdet Sophus Müller i en oversikt over Danmarks forhistorie at ristningene i hovedsak gjenga "hvad man dengang levde for og tænkte paa: Vaaben og Kampe, Skibe og Togter, Kvæg og Heste, nu og da ogsaa Jagt og fredelig Agerdyrkning" (1897:419 f.). Men enkelte motiv oppfattet han som hellige og symbolske tegn. Grop-motivet kjennes fra hele verden, og tilsvarende tegn i India er symbol for fruktbarhet og lykke. De fireeikete ringfigurene - "Hjulkors"- kjennes fra ulike deler av verden, og "forskjellige lavtstaaende Folk" har framstilt solen på den måten (1897:153). Müller mente at også andre deler av bronsealderens ristninger "ere Udtryk for Gudetro og religiøse Forestillinger" (1897:421). Han tenkte seg f.eks. at store menneskefigurer kunne framstille guder, dyrefigurer kunne være helliget gudene, båtene kunne være symbol for solen osv. Men han ville ikke forklare ristningene i sin helhet som religiøse framstillinger.

En liknende oppfatning synes Oscar Montelius å gi uttrykk for i en kulturhistorie for Sverige, der han framhevet at ristningene var en billedskrift som skulle fastholde viktige hendelser (1906:128). I et par mindre artikler antydet Montelius at enkelte ristningsmotiv kunne ha en religiøs betydning. Øksen oppfattet han som symbol på lynets eller solens gud (1900), og ringfigurer med eiker regnet han som solsymbol (1901). Han trakk inn sammenlikningsmateriale fra andre deler av Europa og fra Asia, som han mente den nordiske bronsealderkulturen hadde fått impulser fra (1901:10). Også gropene antok han hadde en

religiøs betydning, uten å spesifisere tolkningen nærmere. (1905:39).

Heller ikke i seinere år utviklet Montelius mer eksplisitt en religiøs forklaring av ristningene. I første bind av "Sveriges historia" som kom i første opplag i 1875 og ble revidert i 1903 og 1919, var Montelius mest opptatt av "vilka värderika upplysningar om livet i Sverige under bronsåldern dessa tavlor giva oss, vad vi genom dem kunna lära om fartyg och sjöfart, om åkerbruk og boskapsskötsel, om hästens bruk til ritt och åkning" (1919:140). I forordet til en mindre publikasjon av Baltzer sammenliknet Montelius ristningene med middelalderens bibelske billedberetninger i kirkene. "Men den tradition, som utan tvifel en gång förklarade hållristningarnas betydelse, är för länge sedan förstummad" (1911:13).

En av de første som presenterte en religiøs tolkningsmodell av ristningstilfanget som helhet, var Worsaae. I en bok om dansk kunst i oldtiden hevdet han at ristningenes hovedhensikt var å påkalle gudenes beskyttelse både i krigerske og fredelige sysler, samt å sørge for fruktbarhet (1882:116). Worsaae fant likhet mellom ristningene og mye av dekoren på bronsealderens metallgjenstander (1882:113). En rekke motiv tolket han som symbol på eller attributt for solen: båtfigurer, vogner, hester, fugler, ormer og korsringer (1882:33, 96). Han mente menneskeframstillinger på både ristninger og metallsaker representerte guddommer, og han gjenkjente både solguden: omgitt av ormer; tordenguden: med øks i hånden; og fruktbarhetsguden: fallisk og med horn (1882:96, 113). Gropene kunne symbolisere månen, men sammenliknende studier syntes også å vise at sirkelen eller skålgropen har vært symbol for fruktbarhet: motivet representerte det kvinnelige prinsippet, slik korsringen (=solen) representerte det mannlige (1882:34). Worsaae fant det rimelig at motiv som groper og korsringer ble plassert i graver for at de døde skulle beskyttes av guddommer som sørget for alle skapningers liv og vekst både i denne verden og i den neste.

Worsaaes religiøse tolkningsmodell vant ikke gjenklang i samtiden, men ble tvert om utsatt for hard kritikk (Gløb 1969:158). Den eneste som uforbeholdent sluttet seg til Worsaaes hypotese, var Vedel. Han trodde ristningene verken avspeilte dagliglivet eller var minnesmerker over de døde, og derfor "er der neppe noget andet Øjemed tænkeligt end et religiøst, saaledes at man ved Ristning af de omhandlede Mærker har

troet at kunde erhverve sig Gudernes Velvilie" (1886:54). Han oppfattet ristningene som resultat av privat kult, ikke som helligdommer for et helt samfunn. Begrunnelsen var at ristningene opptrer spredt og uten system i komposisjonen, nettopp slik en måtte vente seg hvis bildene var laget ved ulike anledninger og til forskjellig tid (1886:55).

Det var ikke før de første tiårene av 1900-tallet at Worsaae's tolkningsmodell ble tatt opp i full bredde og utviklet videre, særlig gjennom den fruktbarhetskultiske tolkningen som ble utformet av Oscar Almgren (nedenfor pkt. 4.3.9b).

4.3.8 Veideristningene.

I begynnelsen av vårt hundreår ble det framsatt en hypotese om ristningenes alder og kulturtilhørighet som skulle få stor betydning for utforskningen av den skandinaviske bergkunsten. Da ble de "arktiske" eller "nordskandinaviske" ristningene skilt ut som en egen gruppe med tilknytning til et veidefolk. Den første som gjorde oppmerksom på at ristninger med naturalistiske dyrefigurer burde oppfattes som en "fullstendig fremmed type", var Andreas M.Hansen i 1904. Både motivene og den geografiske utbredelsen fikk ham til å knytte bildene til den "arktiske steinalder", nærmere bestemt til "skiferkulturen" (1904:323 f.).

Anton Wilhelm Brøgger utdypet dette synet noen år seinere. Utgangspunkt var Bardal-feltet i Trøndelag der båtfigurer og andre motiv av "bronsealdertype" er hogd over naturalistiske dyrefigurer (1906:356). Han sammenliknet dyrefigurene på dette og andre felt i Norge og Sverige med tegninger på beinsaker fra paleolittisk tid, og med avbildninger i skifer fra norsk, svensk og finsk steinalder. Følgelig henførte han de "arktiske" ristningene til kulturgruppen som omfatter disse og andre skifersaker (1906:359). I et seinere arbeid tidfestet han de naturalistiske dyreavbildningene - som han også sammenliknet med russiske ristninger - til steinalder, selv om han mente at enkelte nok kunne være yngre (1908:18). Også Hallström mente de "nordskandinaviske" helleristningene tilhørte steinalder, vesentlig pga. stilpreget, den "ofta friska naturalism" (1907:161).

"Veideristningene" som Gutorm Gjessing (1936:1) døpte denne gruppen ristninger, ble ikke bare datert til en annen tid en de "sørskandinaviske" ristningene. De ble også tolket på en annen måte. Det var i første rekke Gjessing som utformet en livskraftig tolkningsmodell for dyreavbildningene. Han så den som uttrykk for en jaktmagi som skulle lokke de livsnødvendige byttedyrene til jegerne. Tolkningen av den paleolittiske bergkunsten har nok vært viktig for denne tolkningen. Men Gjessings modell bygde også på etnografiske paralleller. Seinere er hypotesen om jaktmagi betydelig nyansert, og nyere tolkninger av såvel den paleolittiske bergkunsten som av de skandinaviske veideristningene legger vekt på at bildene inneholder element av fruktbarhetskult (Bakka 1973a:157 f., Hagen 1976:134 ff.).

I det følgende vil jeg ikke i nevneverdig grad berøre veidekunstens tolkningsproblematikk, men konsentrere diskusjonen om tolkningen av de "sørskandinaviske" ristningene.

Trolig tilskyndet av det nye synet på dyreristningene, skjøt dateringsdebatten fart ved århundreskiftet. Diskusjonen gikk dels på tidfesting av de to ulike ristningsgruppene, dels på en findatering av de "sørskandinaviske" ristningene. Det var stort sett alment godtatt at disse bildene hørte hjemme i bronsealder, men interessen samlet seg nå om en nøyere tidfesting innenfor tidsrommet. Dateringsmetodene var i første rekke sammenlikning med dekor på metallgjenstander fra bronsealder, identifisering av våpenavbildninger, samt stilistisk-typologiske analyser. Plassering i forhold til tidligere havnivå ble brukt i en viss utstrekning, særlig for svenske ristninger (bl.a. Ekholm 1917), og seinere også for mange av de norske "veideristningene".

4.3.9 Gjennombrudd for den religionshistoriske tolkningsmodellen.

Rundt århundreskiftet vant synet på ristningene som religiøse vitnesbyrd mer og mer innpass. Oscar Almgren samlet trådene i tolkningsdebatten og formulerte en programerklæring for ristningsforskningen i de første tiårene av vårt hundreår.

"Så mycket är säkert, att det endast är genom ett intimt och vittgåande samarbete mellan den jämförande fornforskningen, den jämförande religionshistorien och den jämförande etnologien, som vi skola kunna på allvar intränga i våra hällristningars mysterium" (1927:4).

Debatten om ristningenes betydning ble i begynnelsen av det 20.århundret preget av tre hovedsyn. Det ene gikk ut på at ristningene hadde sammenheng med dødekulten. Ifølge det andre synet var ristningene ledd i en fruktbarhetskult til fremme av årsveksten. Det tredje hovedsynet var at ristningene avspeilte bronsealderens mytologi som en kunne finne reminisenser av i den norrøne gudelæren.

a) Dødekult.

Som nevnt hadde Holmboe alt i 1860-årene hevdet at ristningene var laget for å minnes de døde. I begynnelsen av dette århundret tok A.L.Coll opp denne tanken da han i årene 1902-06 publiserte en oversikt over ca. 25 nye ristningsfunn i Norge. Coll viste til at ristninger i Vest-Europa er knyttet til begravelser - i megalittgraver - og han mente dette også gjaldt de skandinaviske ristningene, selv om meste-parten opptrer i friluft (1906:26). Båtmotivet var farkosten som skulle bringe den døde "til Aandernes Verden, til Solgudens Rige" (1906:6), ringfigurer og spiralornament var solsymbol, og gropene symbol på forplantning og fruktbarhet (1906:8). Han mente disse "hellige Tegn ... skulde sikre den Bortgangne Lykke efter Døden" (1906:27). Han fant det naturlig at det ved siden av de hellige symbolene ble anbragt figurer som framstilte den døde krigeren eller - i Bohuslän - gjenga opptrinn fra hans "Kampliv".

Samme tolkning, men en annen tidfesting, presenterte A.M. Hansen i en artikkel fra 1909. Han så ristningene som resultat av kulturpåvirkning fra Middelhavsområdet og Mellom-Europa, og fant at ristningenes motivvalg og framstillingsmåte stemte med dekor på malte vaser fra Dipylon-tiden i Hellas (1909:33). Ved å sammenlikne med bruksområdet for Dipylon-vasene, argumenterte han for at ristningene var knyttet til dødekulten, og at de avbildet riter i samband med begravelsen (1909:38 ff.). I enkelte ristningsbilder sporet han innflytelse fra Hallstatt-kulturens gjenstands- og dekor-tilfang, og dette medvirket til at han daterte ristningene til bronsealderens slutfase, nærmere bestemt ca.500 - ca.300 f. Kr.(1909:56 ff.).

A.M. Hansens syn på ristningenes alder og sammenheng med greske vasemalerier fikk ingen tilslutning. Derimot ga O.Almgren ham kreditt for å være den første som tolket menneskefigurer med oppstrakte armer som adoranter, og at han påpekte muligheten av at pløyescenene kunne ha en rituell betydning (1927:4).

Den som mest utførlig argumenterte for å knytte ristningene til dødekulten, var Gunnar Ekholm. Han mente at "en hällristning är ... den plats, där de kringboende bragte de döda sine offer och hjälpte dem öfver till den andra stranden" (1918:344). Med "dödekult" forsto Ekholm omsorg for den døde og han tok ikke standpunkt til om det hadde eksistert en forfedrekult i Skandinavia (1917:289, fotnote 1). Forklaringen på at det oppstod ristninger i friluft, fant han i gravskikkendringen ved overgangen fra steinalder til bronsealder, da storsteinsgavene ble avløst av mindre steinkister eller erstattet med trekister.

"När det därför ej längre finns lämpliga grafhällar för at anbringa dessa bilder, måste man därtill uppsöka andra platser. Helt naturligt väljes då någon större glattslipad berghäll, säkerligen ofta i närheten av grafplatsen" (1917:288).

Han så ingen grunn til at bildenes betydning skulle være endret fordi de p.g.a. en annen gravskikk ble flyttet ut i friluft.

I sin tolkningsmodell la Ekholm særlig vekt på groper og båter. Gropene antok han hadde sammenheng med offer til de døde, dels p.g.a. seinere tiders skikker knyttet til dem, dels p.g.a. analogislutninger fra andre folk (1917:289). Båtene mente han avspeilte forestillinger om "ett særskilt dødsrike, skildt från de lefvandes värld genom ett haf eller en flod, dit själen måste färdas" (1917:290). Han viste til egyptisk gravrituale, der båten - den dødes farkost - står sentralt (Ekholm 1917:291). Også de øvrige ristningsmotivene tolket Ekholm som "dödekultbilder", magiske formularer som enten skulle hjelpe den døde over til dødsriket (vogner, fotsåler), eller sørge for en behagelig tilværelse i det hinsidige (pløyescener, samleiescener) (1917:295 ff.).

Ekholm oppfattet også de "nordskandinaviske" ristningene som uttrykk for dødekult. Han mente dyreristningene var fra bronsealder, men at de tilhørte en annen kulturgruppe enn de "sørskandinaviske" (1917:302ff.).

Båter som opptrer sammen med en del dyreavbildninger, tolket han som "dödsskepp". I de "nordskandinaviske" ristningene mente han gropene var erstattet av dyrefigurer. "Jordbrukarens smörgåfvor (i gropene) ersättas här af jägarens tribut av jaktvildt ... Man förhjälpas den döde till jaktlycka i den andra världen" (1917:307).

Arthur Nordén sluttet seg i første omgang til Ekholms hypotese om at ristningene hørte dødekulten til. Som støtte for tolkningen pekte han på at gravrøyser av typisk bronsealderkarakter "finnas bevarade i ett flertal fall i omedelbar sammanhang med hällristningarna" (1918:68). Dette hadde Emil Ekhoff tidligere påvist i Bohuslän (1880:152f.), og Nordén trakk fram liknende eksempler fra Skåne og Östergötland (1918:68ff.). "Genom denne omständighet synes man ha vunnit en betydande grad av sannolikhetsstyrka åt hypotesen: hällristningarna äro gravskulptur" (1918:72). I Kivik-gravens veggbilder så han utkrystallisert den døds magien "gravskulpturene" representerte. Ved å avbilde begravelseritene holdt ristningene fast og gjentok den magiske kraften i ritene og symbolene, slik at den døde kunne gjøre seg nytte av den på ferden til eller under oppholdet i dødsriket (1918:80).

Seinere modifiserte Nordén denne tolkningen. Han hevdet fortsatt at ristningene opprinnelig hadde stått i dødekultens tjeneste, men at innholdet etterhvert var blitt endret, først til å sikre fruktbarheten for dyr og marker, og tilslutt utviklet ristningene seg kanskje til profane genrebilder (1923:43).

b) Fruktbarhetskult.

Nordéns endrete syn avspeiler den heftige debatten om ristningenes betydning. Samtidig med at oppfatningen av ristningene som dødekult ble utviklet, tok en "motsatt" hypotese form: at de var laget for å ivareta de levendes tarv. Det var Oscar Almgren som klarest formulerte og underbygde hypotesen om at ristningene var ledd i en bondebefolknings fruktbarhetskult, en tolkning som skulle komme til å prege ristningsdebatten i mange tiår.

Avgjørende for O. Almgrens skjellsettende ristningsstudier var hypotesene til religionshistorikeren Josef Helander (O. Almgren 1927:4). I 1903 holdt Helander et foredrag som etter hans død ble trykt i tidsskriftet "Ord och Bild". Han hevdet at en solgud hadde hatt en

sentral plass i bronsealderens religion, noe han mente ulike gjenstander, trolig til kultisk bruk, var indikasjon på. Han tolket ristningenes ringfigurer som bilder av solen og så "solskifvan eller solhjulet (som) den dominerande kultsymbolen" i ristningstilfanget. "Solhjul" var i flere tilfeller anbragt på en form for håndtak eller stillas, noen ganger tilsynelatende båret av menneskefigurer. Disse bildene gjenga "en kultisk procession för at återgifva solens rörelse" (1906:180), noe som skulle symbolisere at solen og solens kraft var en integrerende del av bronsealdermenneskenes tilværelse. "Gudarne lefde midt ibland människorna och voro deras närmaste granne i alle företag" (1906:180). På grunnlag av ristningenes solsymbol og offerfunn fra bronsealder mente Helander at solguddommen ble dyrket ved kultiske prosesjoner og nedleggelse av offer, kanskje knyttet til bestemte helligsteder.

I en oversikt over Tanums helleristninger fra 1913 tok O.Almgren utgangspunkt i Helanders idéer. En rekke motiv mente han kunne forstås i samband med riter knyttet til en solguddom. Bronsealderens religion oppfattet han som praktisk: "man ville genom de religiösa handlingarna utverka något av gudamakterna" (1913a:569). Kultgjenstandene som var avbildet på bergflatene, skulle ha en slik magisk virkning. I et foredrag på det første nordiske arkeologmøtet i Kristiania i 1916 argumenterte han for at ristningene representerte sol- og fruktbarhetskult, "använd som ett uttrycksmedel i den almäna fruktbarhetsfrämjande kultens tjänst" (1918:193). En rekke av scenene mente han avbildet rituelle handlinger av samme slag som ved seinere tiders folkelige vårfester, f.eks. kunne kamp-scener symbolisere striden mellom vinter og sommer (1918:194).

Disse synspunktene fikk sin endelige utforming i boka "Hällristningar och kulturbruk" i 1927. I dette arbeidet presenterte O.Almgren en kultisk-rituell tolkning av hele ristningstilfanget. Hovedsynet hans var at helleristningene stod "i den almäna alstringsreligionens tjänst" (1927:256). Bildene var hellige, symbolske kultscener og mytiske framstillinger, hogd på steder der folk ville fremme og befeste maktens livgivende krefter (1927:252ff.). Sentralt i analysen står behandlingen av kultbåt-fenomenet, som han mente ga "oväntat god förklaring åt en hel del gåtfulla detaljer på hällristnings skeppen" (1927:5). Ristningsbåtene representerte kultskip, mer bestemt fruktbar-

hetsgudens farkost (1927:7ff.). Materiale til å underbygge hypotesen hentet han i første rekke fra Bohuslän og Östergötland, der mange båter er utstyrt med ringfigurer, menneske- og dyreframstillinger og plantevekster. Særlig er menneskefigurene livfulle, og O.Almgren fant det lett å tolke figurene som kultiske opptrinn.

I forsøket på å sette ristningsbåtene inn i en større religiøs sammenheng, trakk han inn skriftlig og ikonografisk materiale fra egyptisk og romersk gudentro, folkelig skikk og bruk i Europa fra middelalder, samt myter som har overlevd i sagn og kvad. I dette materialet var båten knyttet til guddommer som representerte solen og fruktbarheten. Særlig vekt la han på fruktbarhet. Scener eller opptrinn av mennesker som forekommer i eller rundt båter, tolket han som avbildninger av kulthandlinger i samband med det rituelle årstidsdramaet (1927:114ff.). På besøk hos menneskene feirer fruktbarhetsguden bryllup, men han blir drept av en rival og ført bort på skipet sitt til en øy i havet. Dette skjer om høsten, og neste vår gjenoppstår guden og seiler tilbake til menneskene. Varianter av denne myten går igjen i ulike religioner, og rester av den fins etter O.Almgrens mening i skikker som har holdt seg levende til våre dager, f.eks. Jonsok-brudepar, bålbrekking til St.Hans o.l. (1927:59ff.).

O.Almgren mente sol- og fruktbarhetsritene opprinnelig var avbildet for å fremme årsveksten og fruktbarheten i de levendes verden. Men han fant det nærliggende at denne tankegangen var overført til dødekulten for å symbolisere fortsatt liv og gjenfødelse.

"Bruket att i magiskt syfte innrasta bilder av dessa riter först och allmännast tillämpats i den almänna kultens tjänst och endast som ett specialfall i döds-kultens" (1927:157).

c) Mytologi.

O.Almgren regnet med at det hadde eksistert personifiserte guddommer i Skandinavia i bronsealder (1927:265). Men han fant liten hensikt i å lete etter de seinere norrøne gudeskikkelsene i ristningstilfanget (1927:281).

En slik mytologisk tilnæringsmåte prøvde imidlertid andre seg på. I

første halvdel av dette hundreåret argumenterte særlig Just Bing for at den norrøne gudeverdenen kunne spores i ristningenes billedmasse. I flere arbeider søkte han å identifisere menneskeframstillinger på ristningene med navngitte guddommer (bl.a. 1913, 1920, 1924, 1937). Som gudeskikkelser oppfattet han menneskefigurer utstyrt med "kjendte gudetegn" (dvs. attributter) og menneskefigurer som er større enn andre eller på annen måte avviker fra vanlig utforming (1913:78). Han mente å kunne påvise flere ulike "sett" med guddommer som avløste hverandre på ristningsbergene, og grunnlaget for tolkningene var, foruten det arkeologiske materialet, mytologiske forestillinger "så vel hos germanske folk som hos andre folk av den indogermanske stamme" (1937:1-95).

4.3.10 Religion og magi, ritualer og myter: nesten et sekels tolkningstradisjon.

På ristningstolkningens område synes det berettiget å snakke om "før og etter Oscar Almgren". Som nevnt hadde flere før ham antydnet religiøse forklaringer på enkeltfenomen og figursammenstillinger, og bl.a. Worsaae hadde i forrige århundre satt hele ristningstilfanget inn i en religiøs forståelsesramme. I O.Almgrens hypoteser kan spores påvirkninger fra flere forgjengere, og tolkningen hans må sees i lys av den debatten som hadde foregått i flere tiår. Selv om O.Almgren således var et produkt av sin samtid, må hans innsats som syntesebygger ikke undervurderes. Det var han som formulerte den overordnede tolkningsmodellen, og det var han som snekret overbygningen der de mange tolkningsfragmentene ble systematisert og føyd sammen til et hele. Mer enn et halvt århundre etter at "Hällristningar och kultbruk" kom ut, og enda lenger siden idéene ble formet, var det almgrenske grunnsynet på ristningstolkningen nesten enerådende. Med mindre avvik og variasjoner sluttet de fleste ristningsforskerne seg til hypotesen om ristningene som ledd i og avbildning av riter og seremonier knyttet til en fruktbarhetsreligion, der mytiske opptrinn og magiske elementer hørte med i kulten til fremme av både de levendes og de døde behov. Etterfølgerne tok også i bruk framgangsmåten hans: sammenlikning med religionshistorisk og folkløristisk materiale.

Diskusjonen dreide seg først og fremst om hvilke sider av det religiøse livet ristningene avspeilte. Tolkningstemaene kan grovt grupperes som

følger:

- a) Ristningene er ledd i og/eller avbilder kulthandlinger og seremonier, og de gjengir kultgjenstander og symboler knyttet til kult og riter.
- b) Ristningene gjengir myter og avbilder ulike guddommer.
- c) Ristningene er laget i magisk øyemed, for å bringe lykke eller avverge ondt.

a. Kult og riter.

Den kultisk-rituelle tolkningsretningen har vært mest framtrødende, men ofte med innslag av mytiske og magiske forklaringer.

I to oversiktsverk over norsk forhistorie fra 1925 og 1930 gikk Shetelig inn for den almgrenske tolkningsmodellen. Avbildningene gjenga scener fra religiøse fester som skulle påkalle høyere makter (1930:30f), "solen som fruktbarhetens kilde" (1930:70). På samme måte som rituelle handlinger skulle aktivisere de guddommelige kreftene, mente Shetelig at avbildninger av seremoniene hadde til hensikt å fastholde virkningen (1930:82).

Brøgger var mer forbeholden når han hevdet at bildene "forteller ... den enklest mulige historien om folk, som er gla i å ha mange okser og kuer og hester, og som dyrker jorden under håbet til gudernes beskyttelse" (1925:131f.). Likevel antok han at ristningene hadde sammenheng med solkult, og han oppfattet ristningsfeltene som "hellige steder, oldtidens kirker, som slekt efter slekt har søkt for det evige forbund med makterne" (1925:132).

Vel et tiår seinere sluttet Fett og Fett seg til den fruktbarhetskultiske tolkningen, og i likhet med Shetelig mente de at scenene avbilder religiøse seremonier hogd inn for å forlenge eller forsterke virkningen (1941:13). De fant at såvel O.Almgrens sammenlikning med skriftreligionene som bruk av mytologiske overleveringer er farbare tolkningsveger, og de foreslo å bruke eventyr og folkeviser, frigjort fra seinere tillegg og endringer, for å "restaurere et norsk folkepos,

et mysteriepill som skildrer vekslinger i årstidene under mytisk synsvinkel" (1941:14).

Den fruktbarhetskultiske tolkningstradisjonen ble fulgt opp av Marstrand. Han mente det har eksistert "en hedensk kultmyte om den seilende vegetasjonsguddom som i ritene har funnet uttrykk i mimiske, magisk virkende båtopptog" (1963:263). Han hevdet at ristningene gjengir scener og motiv fra kultiske seremonier der det har deltatt gudeskikkelser som bærer båter, samt prosesjonsbåter med gudeskikkelser ombord (1963:217). Religionsutøvelsen i hedenske samfunn har ofte form av kontinuasjonsriter som skal sikre åringen for neste vekstperiode (1963:252f.).

Også V.P.Glob mente ristningenes billedverden avspeiler bronsealderens religion og illustrerer kult og myte. Han er den forskeren i nyere tid som mest eksplisitt har hevdet ristningenes tilknytning til dødekulten. I det danske ristningstilfanget er mer enn 1/3 steiner som har andre motiv enn groper, funnet i tilknytning til begravelser. Dette er for Glob en indikasjon på ristningenes sammenheng med gravkulten, men han utelukket ikke at de samme symbolene kan ha vært nyttet i en livsfremmende kults tjeneste (1969:160). Han antok at ristningenes billedbruk er utviklet fra tegn og symbol i eldre bronsealder til personifiserte guddommer i yngre bronsealder (1969:204).

b. Myter.

Mange forskere har som nevnt tillagt bergbildene et mytisk innhold, og har ment å gjenfinne gudeskikkelser i billedtilfanget. De potensielle guddommene er helst identifisert i vendinger som henspiller på bestemte attributter, f.eks. øksebarende menn tolket som tordenguden og menneskeframstillinger med "solhjul" til kropp som solguden. Bare enkelte har våget å navngi guder og gudinner i samsvar med skriftlige overleveringer, og f.eks. kalle "tordenguden" for Tor. De fleste tolkerne har ansett soldyrkelse som en integrerende del av bronsealderens religion, enten den er knyttet til en personifisert guddom eller ikke.

En av de som mest konsekvent har gjennomført den mytologiske tolkningsmodellen, er som nevnt Just Bing. Etter midten av dette århundret har den ivrigste talsmannen for en slik tolkning, vært den svenske reli-

gionshistorikeren Åke Ohlmarks (1963). I ristningenes billedtilfang har han identifisert en rekke personifiserte guddommer. Med utgangspunkt i den norrøne gudeverdenen som kjennes gjennom skriftlige kilder fra 800 til 1200 e.Kr., har han søkt å avdekke forestillinger, tradisjonsstoff og gudeattributter som er eldre enn vikingtid og kanskje kan gå tilbake til bronsealder.

En noe annen vinkling på spørsmålet om ristningene avbilder guddommer, står Bertil Almgren for. Han har utviklet tanken om at ristningene avspeiler et anikonisk gudsbegrep (1963, 1975:90ff.), en oppfatning særlig Glob har sluttet seg til (1969:168). Med utgangspunkt i eksempler fra indoeuropeisk miljø som er samtidig med eller litt yngre enn nordisk bronsealder, hevder B.Almgren at ristningenes vognbilder er "anikoniska gudasymboler" (1963:58). Også båter, fotsåler og ringer mener han forestiller guddommer som det ikke var tillatt å avbilde i menneskeham, og som altså måtte være "osynliga" (1963:60ff.). Avbildninger av våpen og klesplagg i naturlig størrelse tolkes som "perenniserade substitutt för offer av dessa föremål till anikoniska gudar" (1963:62). Tanken om at en del ristningsmotiv gjengir offergaver er også framsett av Burenhult (1980:121ff.) og Malmer (1981:54, 104, 1989b:27).

c. Magi.

At ristningene ikke bare var knyttet til den religiøse kulten, men i like stor grad representerte magiske forestillinger og virkemidler, er framhevet av flere forskere. En av de som først formulerte dette i klare ord, var Gjessing. Han tok konsekvensen av O.Almgrens fruktbarhetskultiske tolkning da han i 1936 erstattet betegnelsene "bronsealdersristninger" og "sørskandinaviske" ristninger med "jordbruksristninger", fordi de "tydeligvis er sprunget ut av religiøse forestillinger som har nær tilknytning til jordbruket" (1936:1). Men samtidig mente han ristningene er utslag av en kult som hovedsaklig var magisk og bare delvis religiøs (1939:5). Det er rimelig å se denne oppfatningen i sammenheng med hans jaktmagiske tolkning av veidekunsten, der han bl.a. bygde på etnografiske paralleller (1936).

En enda sterkere vektlegging av det magiske aspektet ligger til grunn for Althins tolkning. Han oppfattet ristningene som magiske bilder først og fremst fordi et begrenset antall motiv stadig gjentas.

Religionen til et skriftløst samfunn mente han det er umulig å rekonstruere, og han avviste oppfatningen av ristningene som en slag "religionshistorisches Bilderbuch" slik Montelius hadde antydnet ved begynnelsen av århundret (1945:240). Selve hoggingen av bildet var viktig, mens den ferdige figuren var verdiløs.

Også Johannes Brøndsted var tilhenger av en magisk tolkning. I oversiktsverkene over dansk forhistorie fra 1930-årene og framover hevdet han at ristningene var skapt i nyttemagiens tjeneste (1966:142ff.). Nøkkelen til å forstå ristningenes billedspråk fant han i det nordiske bronsealdersamfunnet, som var klassedelt og hadde jordbruk og handel som viktigste næringsveger. Ristningene var magiske bilder brukt til å fastholde de liv- og lykkebringende kreftene som skulle sikre samfunnets eksistens: sol og fruktbarhet for jordbruket, skipet for handel og sjøfart, praktvåpen for overklassen. Avbildninger av seremonier i samband med jordbrukets årstidsfester skulle fungere som tvangsmagi. Siden sjøfarten var sentral for bronsealdersamfunnet, var det ikke å undres over at skipet fikk en sentral plass i seremoniene og ble rammen om og åstedet for soldyrkelse og annen kult (1966:143). Først i yngre bronsealder regnet Brøndsted med personifiserte guddommer (1977:295-308).

Ristningenes sammenheng med magi er også understreket av Anders Hagen. I flere opplag av et oversiktsverk over norsk forhistorie hevder han at ristningene er magiske bilder preget av bondens forestillingsverden (1967:155, 1977:231, 1983:272). Han mener folk har søkt å sikre lykken ved å avbilde det de ønsket eller ved å bruke bestemte symbol: "for bonden har hensikten trolig vært å øke fruktbarhet i vid forstand, for sjøfareren å sikre godt vær og hell på havet" (1977:231, 1983:272).

Gropene har også i dette hundreåret vært gjenstand for omfattende spekulasjoner og ulike forklaringsforsøk. Fruktbarhetsfremmende eller ondtaavergende, offerskåler eller symbol på guddommelig kvinnelighet: tolkningene er legio, og de fleste har et magisk tilsnitt.

Gjessing var særlig opptatt av gropenes betydning. Siden de fins sammen med andre av jordbruksristningenes motiv, ofte på berg midt i eller i utkanten av åker og eng, og siden de i mange tilfeller opptrer sammen med "solfigurer", mente han de hadde sammenheng med magi og kult

knyttet til jordbruket, og han sluttet seg til O.Almgrens tolkning om samband med fruktbarhets- og gjenfødselsriter (1939:7f.). Men samtidig understreket han at tilknytningen til jordbruket ikke kunne være gropenes eneste funksjon, dels fordi de fins sammen med veidebilder, dels fordi de forekommer i øvre dalfører og i fjellområder der de ikke synes å tilhøre jordbrukskulturen. Gjessing mente derfor at tolkningen av gropene må "passes inn både i veidemagiens og jordbruksreligionens rike" (1939:8), og han så dem i sammenheng med fruktbarhetsforestillinger som også har eksistert innenfor veidemagien (1939:9).

I sin analyse av gropristningene i stølsområdene i Luster, mente Bøe å kunne påvise at de høytliggende ristningene har hatt sammenheng med jordbruk, i hvert fall fehold (1944:179f.). I bronsealderens tørre og varme klima antok han at de begrensede jordviddene langs Lustrafjorden ble utilstrekkelige til å fø buskapen, og folk ble tvunget til å ta i bruk de frodige fjellbeitene. "Og på disse beiteplassene som gav tilhold sommer etter sommer, innrettet de et anneks til gården, deriblant enkle helligsteder for å sikre feet og utbyttet som gav livberging for alle" (1944:180).

Althin oppfattet gropene som middel til å avverge onde makter (1945:21), mens Brøndsted hevdet at de var magiske bilder for avlingstrykket, symbol for gravestokkens trykk mot marken, og et fruktbarhets-tegn for dyr og mennesker (1957:349). Marstrander mente at hensikten med å hogge gropene var å frigjøre steinsubstansen, for derved å få del i steinens kraft. Steinmelet kunne nyttes i fruktbarhetsmagien, f.eks. blandes i fóret (1963:312). Glob oppfattet gropen som et kvinnelig kjønns-tegn, dels p.g.a. sammenlikningsmateriale fra andre religioner, dels p.g.a. plasseringen av groper nær kvinnefigurer på ristningene (1969:170).

Et sammensatt bilde tegnes av ristningstolkningen i et halvt sekel etter O.Almgren. Ulike forskere har lagt vekt på ulike sider ved tolkningsproblematikken, og samtidig har den enkelte forskeren berørt delspørsmål. Men det felles grunntemaet har vært religion eller magi, kult eller myte, riter, seremonier og guddommer.

4.3.11 Diffusjonsstudier.

Fra ristningsforskningens barndom er bildenes alder og opphav drøftet, og etter at bronsealder ble godtatt som generell tidsramme for jordbruksristningene, har mange forskere søkt opphavsområder og vandringsveger for den skandinaviske ristningsskikken i ulike deler av Europa. Særlig Vest-Europa med megalittgravskikken har stått sentralt i debatten. I 1874 hevdet Montelius at forbildene for de nordskandinaviske ristningene var å finne i Bretagne og Irland (1876). Ekholm viste til vesteuropeisk opphav for båtbildene, samtidig som han mente grop-motivet var knyttet til megalittgravskikken og spredningen av den til Norden (1917:290, 1935:161). Nordén pekte på muligheten for direkte samband mellom ristningsområdene i Östergötland og på den iberiske halvøya (1925:152).

På samme måten som den nordiske bronsealderskulturen på det materielle området antas å være påvirket av skriftkulturene i Middelhavsområdet, er også ristningenes opphav søkt i dette kulturmiljøet. Implisitt i O. Almgrens tolkning av ristningene, er forestillingen om innflytelse fra Middelhavsreligionene. Denne oppfatningen deles av de fleste som har sluttet seg til den fruktbarhetskultiske tolkningsmodellen.

Også Mellom-Europa er antydnet som mulig impulsområde. Marstrander har pekt på at en del norske gravheller fra bronsealder har dekor som er påfallende lik linjemønstre på mellomneolittiske gravkister fra Tyskland, særlig Göhlitzsch og Dörlauer Heide nær Halle (fig. 4.26) og Züschen nær Kassel (1978:52ff.). Denne dekortradisjonen mente han levde videre i den mellomeuropeiske bronsealderskulturen og nedfelte seg bl.a. i utsmykningen både av de norske gravhellene og Kivik-graven (1978:56ff.). Enkelte andre nordiske gravhelle-motiv så Marstrander som resultat av vesteuropeisk påvirkning i megalittgravkunstens slutfase (1978:58ff.).

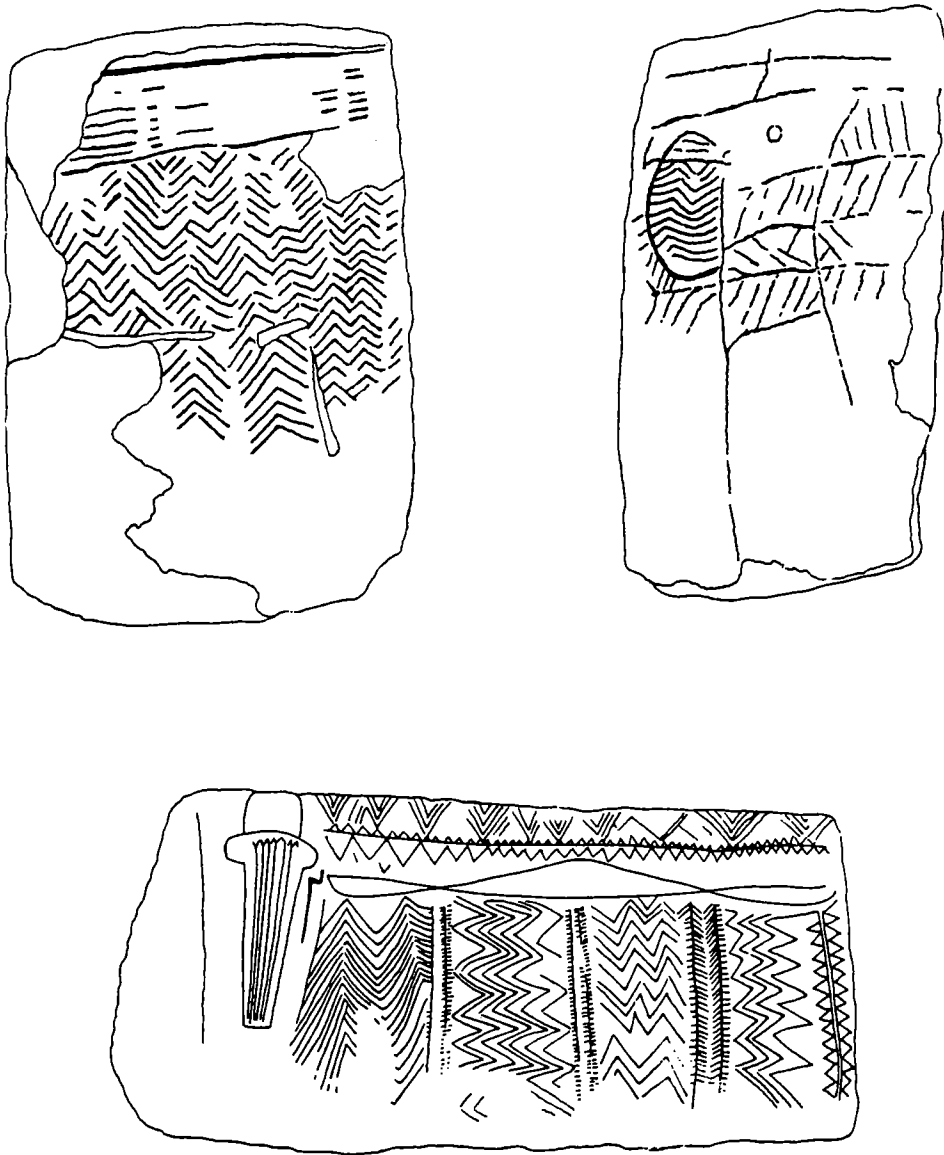


Fig. 4.26: Dekorerte gravheller fra MN funnet nær Halle i Tyskland (tidligere DDR). De to øverste er fra en gravkiste fra Dolauer Heide (sml. fig. 8.14), den nederste er fra Göhlitzsch.

Ut fra en gjennomgang av ristningsmaterialet fra ulike deler av Europa, hevder Glob at de atskilte ristningsgruppene fra begynnelsen av metalltid til eldre jernalder har utviklet lokale særdrag, og at bare detaljer antyder sammenheng mellom dem (1969:130ff.). Han mener ristningenes utbredelse er knyttet til spredningen av den tidlige metallkulturen fra Vest-Europa til Norden (1969:156).

De som i seinere år sterkest har argumentert for en sammenheng - både kulturelt og tidsmessig - mellom skandinavisk og vest-europeisk ristningstradisjon er Eva og Per Fett (1979) på den ene siden og Burenhult (1980:104ff., 121ff.) på den andre. Uavhengig av hverandre, ved hjelp av ulike metoder og med utgangspunkt i ristninger fra henholdsvis Vest-Norge og Sør-Sverige, hevder både Fett/Fett og Burenhult at det har eksistert nordiske kulturkontakter med Vest-Europa i mellomneolittisk tid. De mest vidtgående slutningene trekker Burenhult, som mener ristningsskikken ble innført til Sør-Sverige i mellomneolittisk tid under innflytelse av megalittgravkulturen på De britiske øyer, særlig Irland (1980:121). Han hevder at den sørskandinaviske ristningstradisjonen ikke utgjør et kulturhistorisk sluttet hele, men at den kan deles i minst tre hovedfaser, som samlet spenner fra mellomneolittisk tid fram til yngre bronsealder og kanskje inn i jernalder (1980:121). Innholdet i ristningenes billedverden mener han endret seg i takt med samfunnets religiøse, sosiale og økonomiske behov, og impulser fra Vest-, Mellom-, og Sør-Europa på den nordiske bronsealderskulturen har virket inn på ristningene (1980:131).

Det har også vært hevdet at ristningsskikken er oppstått i Skandinavia uavhengig av impulser utenfra, at den så å si er en skandinavisk "oppfinnelse". Althin mente f.eks. at ristningene hadde vokst ut av nordboernes egne magiske og rituelle handlinger (1945:177). Malmer har hevdet at jordbruksristningene er et særkjenne for den nordiske bronsealderskulturen, oppstått på hjemlig grunn som resultat av økonomiske forhold og for å markere rikdom og status (1981:105f.). Forholdet mellom jordbruksristningene og veideristningene har også vært diskutert, og enkelte har sporet innflytelse de to tradisjonene imellom (f.eks. Hagen 1969:119ff., 1976:160, Malmer 1981:100).

Flere forskere har vært opptatt av hvordan forestillinger og billedframstillinger fra ulike kulturområder er blitt formidlet og nedfelt i

skandinaviske ristninger. Glob mente ristningene utgjør brøkdelen av en felles-europeisk billedverden som nesten utelukkende er overlevert som bilder i berg. Han tenkte seg at ristningenes motivkrets også har vært framstilt på andre materialer, f.eks. tre, bark og skinn, noe som forklarer likhetene mellom de atskilte ristningsområdene i Skandinavia, og mellom ristninger og figurframstillinger på bronsesaker av nordisk opphav (1969:130f.).

At ristningenes motivkrets skulle ha eksistert også utenom bergflatene, er ingen ny tanke. Tidlig på 1900-tallet antydet A.M. Hansen at ristningsmotivene var overført fra Mellom-Europa og Middelhavslandene via vevete bilder (1909:52, fotnote). Althin mente visse ristningsmotiv var etterlikning av billedsmykkete metallkar importert fra Hallstatt-området (1945:236).

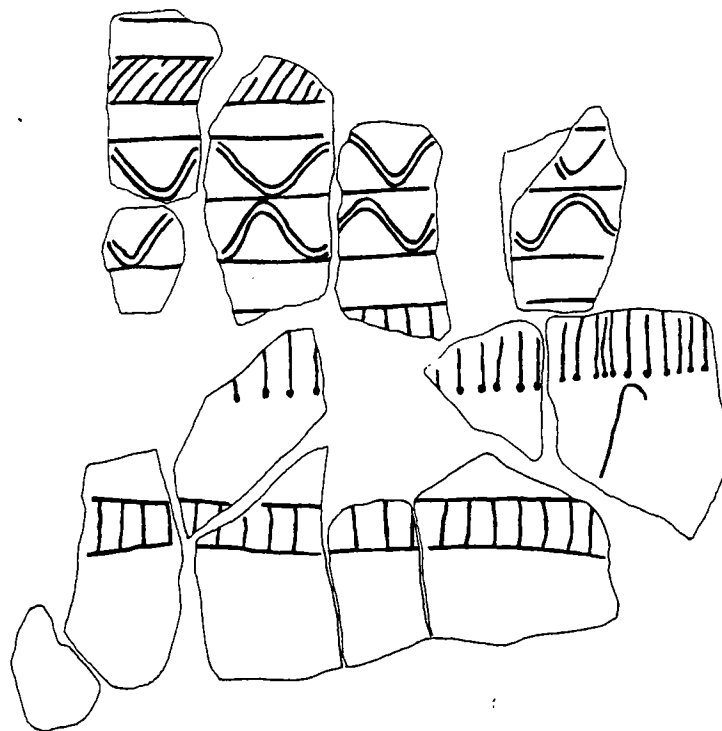


Fig. 4.27: En del hellefragment fra Mjeltehaugen som er støpt sammen. Over båtfiguren er raden med "frynser" som kan tenkes å ha markert nedre kant av et vevet teppe.

Idéen om at ristningsfigurene har hatt forbilder i tekstil, har stadig dukket opp, særlig for dekorerte gravheller. Linjemønstrene på Mjeltehaughellene er tolket som gjengivelse av vevete tepper både av Sune Lindquist (Fett og Fett 1941:141) og Marstrander (1963:323, note 1). Marstrander framhevet det frynselignende motivet som vekker forestillinger om en frynserad med knuter i nedre kant av et teppe (fig.4.27).

Dekoren på de tyske gravkistene som Marstrander har sammenliknet med, er av Hermann Behrens også tolket som etterlikning av tekstilmønstre (Behrens, Fasshauer, Kirchner 1956:27). Behrens viser imidlertid til at K.Schalabow, som har prøvd å rekonstruere forhistorisk veveteknikk, avviser tanken om at Göhlitzsch-hellene avbilder vevnader (fig. 4.26). Derimot mener han mønstrene gjengir veggmalier utført i en spesiell risseteknikk (Behrens, Fasshauer, Kirchner 1956:27, note 9).

Marstrander har pekt på at de tyske dekorerte gravene tilhører en østlig tradisjon med hus-graver, der det var vanlig å smykke gravrommet med malte og innrissete veggdekorasjoner (1978:54). Han har også vist til mellom- og øst-europeiske boplasser fra neolittisk tid og bronsealder der det er funnet veggmalier som synes å etterlikne veggtepper (1978:56).

Også Malmer trekker inn tekstiler som forklaring på hvordan ristningsmotiv har spredt seg. Ved siden av bronseskulpturer og dekor på bronsesaker, antar han at mønstre på importerte tekstiler har vært forbilder for ristningene (1981:105). Særlig vekt legger han på Kivikhellenes dekor (fig. 4.28), som han mener kopierer tekstiler med vevete, broderte eller applikerte bilder (1970:194, 1981:105). Malmer antar at også bronsedekor kan ha tekstile forbilder.

"Textilmönster synes kunna vara den minste gemensamma nämnaren för de tre viktigaste monumenten från begynnelsen av den nordiska bronsålderns figurteckningskonst: de i andre avseenden så olika fynden från Rörby, Kivik och Wismar" (1970:201).

Malmer er klar over problemet med å postulere importerte tekstiler i bronsealder så lenge ingen slike er funnet. Men han hevder at de nordiske bronsealdersdraktene best kan forklares som kopier av plagg fra Middelhavsområdet (1981:105).

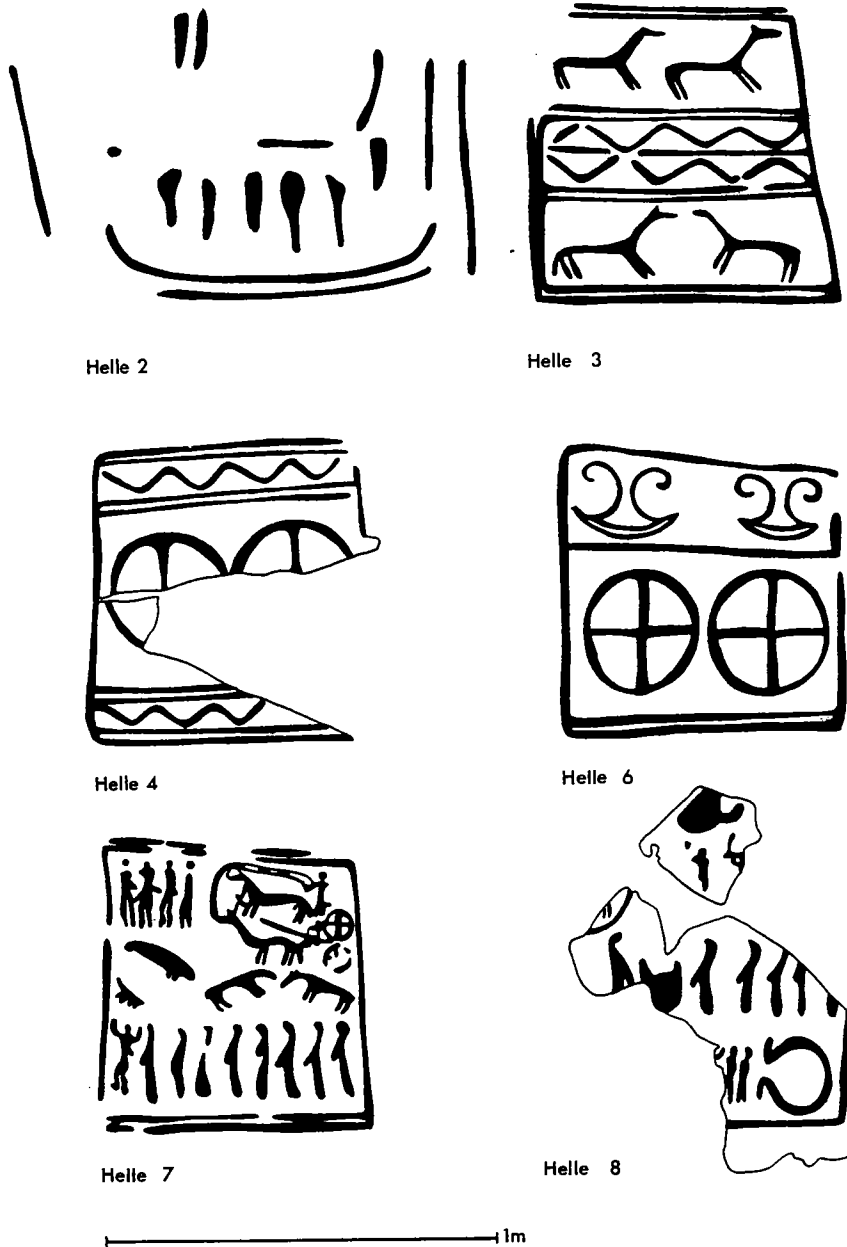


Fig. 4.28: Seks av de åtte Kivik-hellene (etter Burenhult 1972). Malmers hovedargument for at de har forbilder i tekstil, er innrammingen av motivene. Dette burde vært unødvendig, fordi hellene i seg selv danner rammer.

4.3.12 Dateringsspørsmål.

Diskusjonen omkring ristningsskikkens opphav og mulige påvirkningsområder er nøye knyttet til spørsmålet om datering. Burenhult er den i nyere tid som har trukket ristningenes begynnerfase lengst tilbake i tid, nettopp på grunnlag av den postulerte kontakten med vest-europeisk megalittgravkultur.

De fleste har imidlertid vært mest opptatt av å findatere de ulike motivene og motiv-variantene innenfor bronsealder. Spørsmålet om ristningene hovedsaklig har tilhørt eldre eller yngre bronsealder har fått diskusjonens bølger til å gå høgt. Ytterpunktene representeres av Montelius og Althin. Basert på antatt sammenheng med megalittgravkulturen hevdet Montelius at mesteparten av de skandinaviske ristningene tilhører eldre bronsealder (Althin 1945:31 m. henvisn. til bl.a. Montelius 1876, 1905). Althin står for det trolig mest radikale forsøket på å datere mesteparten av ristningstilfanget til yngre bronsealder (Marstrander 1963:313). Han begrunnet tidfestningen med at ristningsskikken vokste fram samtidig med overgangen til branngravskikken i yngre bronsealder (1945:237ff.).

Den relative dateringen av ristningene er først og fremst basert på typologisk ordning av motivene. Framfor alt båtmotivet - med stor formmessig variasjon og mange detaljer - har fristet til å utarbeide både typologiske rekker og stilistiske grupper. De ulike båttypologiene behandles i kapitlet om datering, pkt.8.4.1.

Også stratigrafiske observasjoner - overhogginger - er brukt for å fastslå relativ tidsforskjell mellom figurer og motiv. Det er slik Gjessing har bestemt tidsforholdet mellom ulike båttyper på Bardalfeltet i Trøndelag (1935). Et vesentlig problem ved slike analyser er å avgjøre hvilken linje som er hogd først og sist. Fett og Fett hevder at et sikrere dateringsgrunnlag enn overhogginger er de tilfellene der linjene i én figur viser uregelmessigheter fordi det måtte tas hensyn til en figur som var der før. Dette gjelder bl.a. en båtfigur som skjærer en av kveitefigurene på Åmøy I: en av båtens bindelinjer står tydelig mer på skrå enn de andre fordi fiskens konturlinje er nyttet (1941:34, 137-8, pl. 9A).

Burenhult hevder å ha løst overhoggingsproblemet ved hjelp av teknisk analyse av linjene (1980:92). Han har målt linjenes bredde og dybde på ristningene i Götaland, og ut fra forholdet mellom disse målene har han definert 9 ulike "huggningskvaliteter" (1980:35ff.). I en del tilfeller er figurer i ulike huggningskvaliteter hogd over hverandre, og på dette grunnlaget har Burenhult etablert en relativ rekkefølge for huggningskvalitetene. "De stratigrafiska förhållandena hos överskärningarna visar en klar kronologisk sekvens inom de olika huggningskvaliteterna" (1980:98). Burenhult definerer huggningskvalitetene uten hensyn til ulike bergartstyper.

Systematiske undersøkelser av ristningenes hoggeteknikk ble lansert av Anati. Ved å studere hoggeteknikken i linjer som skjærer hverandre, men som tilhører ristningssjikt fra ulik tid, har han bygd opp en kronologi for ristningene i Val Camonica (1977). Sterk kritikk er imidlertid reist mot Burenhults forsøk på en tilsvarende analyse av Götalandsmaterialet. I arbeidet med ristningene på Tjörn, finner Johan Pettersson at Burenhults huggningskvaliteter, som han foretrekker å kalle "huggningskaraktärer" (1982:36), ikke er overførbare. Dette kan delvis skyldes at det er andre og mer vitrete bergarter på Tjörn enn de Burenhult bygger inndelingen på (1982:41). Vel så viktig er imidlertid Petterssons metodiske innvendinger: Burenhults bruk av middelverdier for en figurs hoggeteknikk, uklare distinksjoner mellom noen av gruppene, samt tillemping av definisjonen for linjer til også å gjelde hogde flater (1982:40).

Ristningenes hoggeteknikk er utvilsomt et både viktig og forsømt område, som muligens kan brukes i studiet av såvel kronologi som tradisjon. Imidlertid synes Pettersson å være på rett veg når han anbefaler at inndelingen i "huggningskaraktärer" bør begrenses til noen få kategorier som er lette å identifisere, og som ikke er påvirket av vitring (1982:41).

Spørsmålet om hvor lenge ristningstradisjonen i Skandinavia holdt seg, har også stått sentralt. Althin hevdet at skikken å hogge bilder i berg opphørte ved overgangen til jernalder da dyrkelsen av den orientalske modergudinnen avløste eldre kultformer (1945:239f.). Men fra ulikt hold er det også argumentert for at ristningsskikken har fortsatt et stykke ned i jernalder (se f.eks. Moberg 1956:28). En ristning fra Tegneby i

Bohuslän, som gjengir en gruppe bevåpnete ryttere, hører til de framstillingene som vanligvis dateres til førromersk jernalder (Fredsjö 1956:121f.), hovedsaklig på grunnlag av rytternes rektangulære skjold som ikke kjennes fra nordisk materiale tidligere enn eldre jernalder (Marstrander 1963:314).

Utformingen av enkelte båtfigurer er kanskje det viktigste holdepunktet for å datere deler av ristningstilfanget til jernalder. Hovedsaklig med utgangspunkt i ristningene fra Kårstad og Roskard, argumenterte Shetelig for at ristningstradisjonen på Vestlandet hadde fortsatt inn i jernalder (1930:76). På grunnlag av stratigrafiske observasjoner av båtfigurene på Bardalfeltet hevdet Gjessing at én av båttypene (av form som Hjortspring-båten) tilhørte førromersk jernalder (1935:135). Fett og Fett regner med at flere av båttypene i Rogalandsmaterialet også hører hjemme i denne perioden (1941:137). Tanken om at ristnings-skikken fortsetter ut over bronsealder, er støttet av Marstrander, som har trukket fram enkelte båttyper, strekformete menneskefigurer, framstillinger av hest og rytter, samt fotsåler, visse kretstegn og groper, og satt en nedre tidsgrense ved folkevandringstidens slutt (1963:350). Uten å begrunne i detalj har både Glob (1969:202f.) og Burenhult (1980:131) hevdet at hogging av bilder i berg trolig fortsatte i jernalder.

I løpet av de siste 50 årene er således stor forskningsinnsats lagt ned i å utrede spørsmål om ristningenes alder, og om de er resultat av impulser utenfra eller om de har oppstått på hjemlig grunn. Et stadig mer finmasket kronologisk nettverk er etablert. Burenhult hevder at detaljkunnskap om ristningenes kronologi er en nødvendig forutsetning for å kunne studere deres betydning og funksjon (1980:131).

4.3.13 Kvantitet - kombinasjoner - kronologi - kontekst: nye tolkningsveger.

O.Almgrens visjoner åpenbarte et spennende og mangslungent tolkningslandskap. Men 1920-årenes nybrottsarbeid fortøner seg i dag på mange måter som stivnete konvensjoner. Hypotesene fra dengang har i årenes løp fått et nesten aksiomatisk preg. På denne bakgrunnen har Nordbladh etterlyst et paradigmeskifte i skandinavisk ristningsforskning (1978:197ff.). Tidligere tolkningsresultat fungerte innenfor forskerens

egen samtid, men dagens ristningsforskere må utforme en ny teoretisk overbygning som grunnlag for sine problemstillinger og analysemåter.

Så lenge ristningsstudier har vært drevet, har tolkningen først og fremst vært konsentrert om å forklare enkeltmotiv eller figursammenstillinger oppfattet som intensjonelle, altså som bevisst komponerte scener. Det er slik tolkerne har identifisert historiske og mytiske beretninger, kultopptog og rituelle handlinger. Det er på den måten de har fått ristningenes figurmylder til å stemme overens med det religionshistoriske, folkloristiske eller etnografiske sammenlikningsmaterialet.

Fra slutten av 1960-årene var det stadig flere som stilte spørsmål ved denne tolkningsretningen. Holdningsendringen skyldes et samvirke av flere faktorer. Den tradisjonelle framgangsmåten syntes å ha brukt opp sitt tolkningspotensiale. Det ble reagert på at tolkningen var konsentrert om enkeltstående og enestående figurer på bekostning av de tallrike, men mindre "spennende" motivene (Mandt Larsen 1972:126ff., Johnsen 1974, 1982:86). Det ble reist kritikk mot den endimensjonalt religiøse tolkningen av ristningene (Nordbladh 1978b). Videre ble det advart mot å isolere ristningene fra studiet av samtidige kulturminner, og det ble pekt på betydningen av å se ristningene som del av et større samfunnshele (bl.a. Moberg 1970). Samtidig ble kravet om en mer objektiv tilnæringsmåte til arkeologisk dokumentasjon og problemstillinger også gjort gjeldende for ristningsforskningen (Burenhult 1973:12ff., Malmer 1974:82).

Det var et nokså pessimistisk syn på ristningstolkningens muligheter som kom til uttrykk i 1970-årene. Carl-Axel Moberg hevdet at ristningsforskningen ble bedre jo mindre den utelukkende beskjeftiget seg med ristninger (1970:230). Malmer oppfattet ristningstolkningen som "mindre framgangsrik" enn andre deler av den arkeologiske forskningen, trass i at tolkningsproblematikken alltid har stått sentralt, og trass i at ristningene mer enn annet arkeologisk materiale innbyr til tolkning (1974:74). Nordbladh så mangelen på en teoretisk overbygning og modellbruk innenfor ristningsforskningen som hovedårsak til at tolkningsforsøkene endte i kaos (1978:202). Samtidig med tvilrådigheten på tolkningsfronten ble det tatt i bruk nye måter å behandle ristningene på. Dels var dette resultat av kritikken mot eldre tolkninger,

dels skyldtes det et skifte av metoder som forlengst hadde skjedd innenfor andre arkeologiske problemområder. En som i særlig grad hadde tro på de nye metodene, var Malmer. Trass i at forskeren savner forutsetninger for å trenge inn i det fortidige menneskets tanke- og forestillingsverden, mente Malmer at "den interesserade subjektiviteten kan mötas med en så at säga mekanisk objektivitet" (1974:82). Hans botemiddel var å behandle ristningene som ethvert annet arkeologisk materiale. Et nødvendig utgangspunkt er "koncisa verbale definisjoner" av typer, noe som er særlig viktig for ristningene der detalj-utformingen av figurene oftere er diskutabel enn entydig (1974:77ff.). I den videre analysen regnet Malmer med at studiet av kombinasjon og plassering av motivene på det enkelte feltet såvel som den geografiske spredningen av de ulike motivene, kunne føre til interessante resultat.

Nye metoder som i løpet av de siste tiårene er tatt i bruk i ristningstudiet, omfatter analyser av mengdeforhold, motivkombinasjoner, utbredelse og forhold til andre kulturminner. Hovedsiktemålet for de fleste som har studert kvantitet, kombinasjoner og korologi, har hittil vært ordning og gruppering av materialet som grunnlag dels for datering, dels for drøfting av ristningstradisjonens opphav og utvikling.

Ved hjelp av kvantitative analyser av ristningstilfanget i Skåne skiller Stig Welinder ut tre grupper med ristninger som er forskjellige både m.h.t. innhold, utbredelse og tidsstilling (1974). Burenhults typologiske og kvantitative analyse av ristningene i Götaland munner ut i en drøfting av motivenes alder og opphav (1980). På grunnlag av typologiske, kvantitative og korologiske studier av en gruppe motiv valgt ut innenfor det samlede skandinaviske ristningstilfanget, trekker Malmer slutninger om kronologi og innovasjonsforløp (1981). Burenhult og Malmer studerer ristningsmotivene uten hensyn til hvordan de kombineres på de enkelte feltene, mens Welinder til en viss grad er opptatt av oppbyggingen av ristningsflaten (1974:250). Jone Johnsen bruker mengdeanalyse både til å studere enkeltmotiv og utviklingen av dem og til å undersøke eventuelt samband mellom figurer og motiv på det enkelte feltet (1974, 1982). Han hevder at bare ved hjelp av mengdeanalyser er det mulig å fastslå om det er "regelbunde samband mellom ulike figurtyper eller variantar" (1982:91).

Analysen av motivkombinasjoner er gjort i ulike sammenhenger. Blant de første som systematisk undersøkte hvilke motiv som forekom sammen på de enkelte feltene, var Fett og Fett. I sitt arbeid om Rogalands-ristningene studerte de dels motivkombinasjoner, dels plasseringen av ulike motiv på feltene (1941:129ff.). De regnet med at forskjellene de observerte, mest sannsynlig måtte forklares ut fra kronologiske eller tolkningsmessige forhold. I behandlingen av Hordalandsmaterialet har jeg studert feltenes motivsammensetning og skilt ut ulike feltkategorier karakterisert ved at ett motiv dominerer eller at flere er kombinert (Mandt Larsen 1972). Nordbladh går et skritt videre i å analysere motivkombinasjoner når han i ristningstilfanget fra Kville definerer faste sett av motivkombinasjoner som han også finner igjen i materialet fra Uppland (1980:25ff.). Han hevder at den regelmessigheten som avsløres, tyder på at det er mulig å "finna syntaktiska strukturer i materialet" (1982:38). Også Sør-Reime studerer motivsammensetningen i det skandinaviske ristningstilfanget og definerer ulike "motivkrinsar" som dels har sammenfallende, dels ulik utbredelse, og som han mener kan dateres til ulike faser av bronsealder (1982:197ff.). Slutningene hans går imidlertid først og fremst ut på å påvise kulturkontakt mellom ulike områder: "kulturutvekslingane i bronsealder er klårt reflektert i helleristningane" (1982:299).

Fra flere hold er det pekt på betydningen av å studere ristningenes kontekst for å kunne tolke dem. Slike analyser omfatter ristningenes forhold til andre samtidige og nærliggende kulturminner, de faste forminnes topografiske plassering, samt forholdet til ulike samtidige gjenstandsgrupper og dekorelement i annet materiale enn stein. Til grunn for studiet av ristningenes kontekst ligger den oppfatningen at bildene var del av det engang levende samfunnet. For å forstå ristningenes betydning og funksjon må en vite noe om det samfunnet de tilhørte, og omvendt vil økt kunnskap om bildene kunne bidra til forståelsen av samfunnet.

En av de som først har uttrykt dette eksplisitt, er Nordbladh i sitt forsøk på å lage en strukturalistisk analyse av ristninger og andre fornminner i Kville (1980). Han oppfatter ristningene som et system for kommunikasjon mellom mennesker, en referanseramme for symbol som er grunnleggende for alle menneskelige samfunn (1978a:66). Slike system inneholder koder som regulerer forholdet mellom delene i helheten.

Budskapet som skal kommuniseres, er avhengig av den konteksten det opptrer i. Nordbladh mener det har eksistert en rekke symbol-system i bronsealderssamfunnet, knyttet til både gjenstander, fornminner og topografisk plassering, og ved å se alle i sammenheng, tror han det er mulig å forstå det fortidige samfunnet bedre (1978a:76). Han har funnet det fruktbart å bruke metoder og begrepsapparat lånt fra den delen av lingvistikken som kalles semiologi. Med dette som utgangspunkt skisserer han ulike måter å behandle ristningstilfanget for å få kunnskap om den sosiale konteksten bildene var en del av (1978a:69ff.).

Et annet eksempel på hvordan studiet av ristningenes kontekst kan brukes til å oppnå kunnskap om samfunnet, er Einar Kjellén og Åke Hyenstrands arbeid om Upplands-ristningene (1977). De mener bildene i berg avspeiler menneskenes atferd, vurderinger og institusjoner, og hevder at ristningsforskningen derfor hører naturlig sammen med den arkeologien som studerer økonomiske, sosiale og organisatoriske forhold i fortidige samfunn (1977:115). De har satt ristningene i Uppland i sammenheng med gravrøyser og koksteinshauger i området, og alle funnkategorier er vurdert i forhold til naturmiljøet, bl.a. den fortidige strandlinjen. Med dette utgangspunktet har de rekonstruert en rekke mindre bosetningsenheter (1977:107ff.). På liknende vis har Welinder delt den skånske øya Ven inn i bosetningsenheter på grunnlag av alle funn og fornminner fra eldre bronsealder, ristninger inkludert (Welinder 1977:106ff.).

I løpet av 1980-årene er denne typen analyser fulgt opp både i Norge og Sverige. Med utgangspunkt i det rike ristningstilfanget i Stjørdal, Trøndelag, har Kalle Sognnes nyttet moderne geografiske teknikker for å dele området inn i territorier som han mener tilsvarer fortidige bosetningsenheter dels fra bronsealder, dels fra eldre jernalder. I tillegg til ristningene har han trukket inn gravfunn og gjenstandsmateriale (1983:45ff., 1990:110 ff.). En oppdeling i territorier har også Bjørn Myhre foretatt på Nord-Jæren for eldre bronsealder. Utgangspunktet har primært vært gravhauger, mens fordelingen av ristningene ikke har spilt noen rolle for grensedragningen (1980:85ff.). Spørsmålet om sammenkopling av ristninger og andre kulturspor fra bronsealder, og hvilke slutninger som kan trekkes om bosetningsmønster og samfunnsstruktur, er behandlet i en rekke større og mindre arbeider av svenske forskere i løpet av de siste årene (bl.a. Bertilsson 1984, 1986a, b,

1987, Larsson 1984a, 1986a, b, c). Grunnleggende for hypotesene, er at det romlige forholdet mellom ulike strukturer "är av avgörande betydelse för förståelsen av det samhälle, som efterlämnade dessa kulturella ytringar och använde de naturliga resurserna" (Larsson 1986a:46).

Studiet av ristningenes kontekst er også siktemålet for utgravninger inntil ristningsfelt. Alt Holmberg grov nær "några af de större hällristningarna" for å lete etter flint som kunne vært brukt til hoggingen (1848:10). Siden undersøkelsene var resultatløse, sluttet han at figurene ikke var blitt hogd med flintredskap. I 1880-årene stod Bohuslän museum for utgravninger ved ristninger i Tanum (opplysning Nordbladh).

Et av de tidligste eksemplene på slike undersøkelser på Vestlandet, er gravningene ved "Duesteinen" i Etne i 1950-årene (sml.pkt.4.1.2d). I de seinere årene har Øystein Johansen gravd ved foten av to ristningsfelt i Østfold, der det ble funnet konstruksjoner og gjenstandsmateriale tolket som spor etter kultaktiviteter (1979:112). På øya Tjörn i Bohuslän har Petterson foretatt prøvegravninger ved flere ristningsfelt, men uten å finne noe som kan tolkes i kultisk retning, selv om det i noen tilfeller ble funnet flint, keramikkskår og skjorbrent stein (1982:66). Den fulle tolkningsmessige konsekvensen av disse undersøkelsene kan ikke trekkes før det eventuelt er gjort tilsvarende - eller andre typer - funn nær flere ristninger.

Som nevnt er Malmers ristningsanalyse primært konsentret om kronologi, og han presiserer at i den aktuelle framstillingen er det ikke plass til "interpretations within the sphere of myths and gods, cult and religion" (1980:109). Framtidige tolkningsstudier mener han bør ta utgangspunkt i ristningenes egen kulturkontekst, det han kaller "relativ" tolkning, til forskjell fra den "absolutte" tolkningen som beskjeftiger seg med almene religiøse ytringsformer og arketyper (1980:108f.). Imidlertid er det i Malmers hypotese om ristningenes innovasjonsforløp implisitt en oppfatning av bronsealderssamfunnet som kommer tydeligere til uttrykk i et arbeid om dekorerte bronsegjenstander (1970). På grunnlag av utbredelsen av ristninger og bronsegjenstander i Sør-Skandinavia, hevder Malmer at ristningene ble laget i bronsefattige samfunn som erstatning for de religiøse seremoniene som

ble utført med ekte bronser i de bronserike sentralområdene (1970:206). Innovasjonshypotesen for ristningene bygger på forestillingen om et kreativt sentrum og perifere samfunn som mottar impulser.

Et interessant forsøk på å trenge inn i bronscaldersamfunnets forestillingsverden representerer Synnøve Vinsryggs hypotese om ristningenes funksjon ved måling av tid. Flere av de større ristningsfeltene i Rogaland har vid horisontlinje (Vinsrygg 1980:54), og Vinsrygg mener beliggenheten er valgt for å kunne observere visse himmelfenomen som var viktige for å konstruere og vedlikeholde årskalendre (1982:75). Hun hevder at det å skape kalendre synes å ha vært en religiøs handling nøye knyttet til annen religiøs aktivitet (1982:80). Derfor ser hun ingen motsetning mellom en religiøs tolkning av ristningene og å oppfatte dem som redskap for beregning av tid (1980:58).

Tolkningen av den paleolittiske bergkunsten ble i 1960-årene penset inn på nye spor ved hjelp av kvantitative analyser og studiet av motivkombinasjoner og utbredelsesmønstre (se bl.a. Ucko och Rosenfeld 1967:138ff.). Et tilsvarende gjennombrudd har bare delvis skjedd i studiet av de skandinaviske jordbruksristningene. Trass i nye tilnæringsmåter og analyser av figurenes antall, sammensetning, utbredelse og forhold til kultur- og naturmiljøet, syntes ristningstolkningen å stå på stedet hvil i 1970- og begynnelsen av 1980-årene. Nordbladh antydte ulike framgangsmåter i tolkningsprosedyren, men fulgte dem opp bare i en viss utstrekning. Kjellén og Hyenstrands forsøk på totalanalyse av ristningssamfunnet inneholder like mange spørsmål som svar. Utgravningene til Ø.Johansen og Pettersson er foreløpig bare for stikkprøver å regne, og Vinsryggs tidsstudier er på idéstadiet.

Årsaker som medvirket til at tolkningsdebatten stagnerte, er dels at ristningsforskningen manglet en overordnet teoretisk forankring, dels at den var hemmet av kravet om objektivitet. O.Almgrens fruktbarhetskultiske tolkning særkjennes ved at den er et fasttømret byggverk der alle detaljene passer inn. Modellen ville neppe ha overlevd i så lang tid uten slik sammenheng og logisk oppbygging. Dessuten var O.Almgren og hans samtidige ikke redde for å sette fram hypoteser som andre kunne - og ville - kritisere og prøve å motbevise. Etterkrigstidas arkeologi har i for stor grad vært preget av at både metode og

resultat skulle være objektive og således uangripelige. Burenhult framhever f.eks. at en objektiv dokumentasjonsmetode og bruk av elektronisk databehandling i materialanalysene, gjør resultatene mer objektive (1981:14, 20, 121).

Alt på slutten av 1970-tallet pekte Nordbladh på at hovedproblemet i moderne arkeologi er mangel på teoridannelse på den ene siden og konsentrasjon om metoder og datainnsamling på den andre. "To accomplish a good analysis of a problem is essentially more difficult than to practise methods ... It is important to stick to the problem and not to be tempted by questions of measuring and data-collecting" (1978 :189). Måling og innsamling av data er uendelig mye enklere enn, på grunnlag av en teoretisk overbygning, å utforme problemstillinger og konstruere modeller for deretter å finne metoder som kan gi svar på spørsmålene. Det er lett å la metodene bli seg selv nok og glemme hvorfor de ble tatt i bruk.

4.3.14 Inngangen til 1990-årene - ny giv i ristningsforskningen?

Innenfor det teoretiske mangfoldet som går under samlenavnet "post-prosessuell arkeologi", er det kanskje mulig å finne løsningen på bergkunsthens dilemma (saml.kap.2).

Kontekstuelle og strukturalistiske studier som hadde en noe famlende begynnelse i forrige tiår, kan utvikles videre under den post-prosessuelle "teori-paraplyen". Fornuftig bruk av sosialantropologiske og historiske analogier kan bidra til å forstå kompleksiteten i ristnings-samfunnet, og samtidig advare mot å sette likhetstegn mellom fortidige samfunn og nålevende "primitive" folkegrupper. Studiet av forhistoriske samfunn er i det siste tiåret sterkt preget av marxistisk teori, som grunnlag både for hypoteser om hvordan samfunn fungerer og hvorfor de endres over tid. Sentrale begrep er "ideologi" og "symbolisme", som kommer til uttrykk i den matrielle kulturen, dvs. i det arkeologiske materialet. Viktig for de nye teoretiske retningene er å studere samfunnshelheten - alle deler må analyseres for å forklare totaliteten, og helheten kan ikke forstås uten å studere de enkelte delene.

For å forstå bergkunsten må en ifølge denne helhetsoppfatningen analysere samfunnet som skapte den. Thomas B. Larsson mener det er to

faktorer som dominerer utformingen av bronsealderssamfunnet i Sør-Sverige: økonomi og ideologi. "Combined together in varying ways (they) give social formation its profile and general design" (Larsson 1986c:10). Samvirket av økonomi og ideologi opprettholder den sosiale orden, og gir seg utslag i såvel praktiske som symbolske handlinger. Disse nedfelles som materielle levninger, på ulik måte innenfor samfunnets ulike organisasjonsnivå.

"In pre-capitalistic modes of production ideology and social reproduction of man and society are thought to be embedded in daily life and not specifically institutionalized as in the capitalist mode" (Larsson 1986c:11).

Larsson oppfatter ideologi som en måte å tenke på, karakteristisk for en bestemt klasse eller gruppe mennesker. Ideologi kan omfatte grunnleggende idèer og økonomiske og sosiale system, og er således et viktig middel til å kontrollere sosial atferd. I før-kapitalistiske samfunn uttrykkes ideologien bl.a. gjennom slektskapsforhold, bytte-relasjoner, religiøse seremonier og begravelsesritualer, og den spiller en viktig rolle for utformingen av samfunnet.

"What people believe to be "common sense" is actually only ideas that make sense in relation to the ideology of the system" (Larsson 1986c:13).

Samfunnets ideologi kommer til uttrykk gjennom både materielle og immaterielle symbol. De materielle symbolene er konkrete objekt brukt for å virkeliggjøre og understreke de abstrakte ideologiske forestillingene, mens de immaterielle er vevd inn i såvel religiøse og seremonielle handlinger som i hverdagens mellommenneskelige forhold. Materielle symbol kan brukes for å uttrykke ulike former for sosiale forhold mellom individ og grupper. Manipulering og bruk av symbol er konstruert som et språk : "it is the symbolic code which expresses the identity of an individual and his relation to others" (Larsson 1986c:15). Forholdet mellom materielle symbol - fornfunnene - og sosiale forhold som etnisitet, alder, status osv., er avgjørende for arkeologisk analyse av materiell kultur.

De materialistiske symbolene - sporene etter menneskelig aktivitet - er ikke jevnt fordelt innenfor et område, verken kvantitativt eller kvalitativt. Funnenes romlige spredning kan avspeile både økonomisk og

sosial organisasjon: "spatial levels in the archeaeological data are thought to refer to different levels of social organization, even if the patterns are often a bit blurred" (Larsson 1986c:18).

I en analyse av ristningene i nordre Bohuslän legger Ulf Bertilsson hovedvekten på å studere den romlige fordelingen av ristninger og andre kulturspor i området. Begrepet "romlig analyse" - spatial analysis - ser han i sammenheng med begrepet "korologi", i betydningen "spatial relationships and spatial structures" (1987:1, m. henvisning til Malmer 1991). I likhet med Larsson mener han at distribusjonen av forhistoriske objekt - gjenstander og monument - er symbol som rommer informasjon om samfunnets ideologi. Bertilsson ser studiet av den samtidige kulturelle konteksten som en forutsetning for å forstå ristningenes betydning og funksjon i samfunnet, særlig når det gjelder ideologi og rituell atferd. Først når det legges et holistisk perspektiv på ristningsstudiet, mener han det vil være mulig å forklare ristningenes symbolfunksjon i forhold til kult og religion.

"Since we are convinced that the ceremonies, rituals and beliefs connected with this sphere functioned as important elements in the maintenance and reproduction of the social order, we also believe that the rock art express a lot of information regarding these phenomena" (Bertilsson 1987:5).

Også Bryan C. Hood (1988) understreker betydningen av et helhetsperspektiv på studiet av bergkunsten. Han ser ristningene som et uttrykk for samfunnets ideologi, samtidig som han mener de kan være brukt aktivt for å opprettholde og manipulere sosiale og økonomiske forhold og politiske strategier.

Disse nye tilnæringsmåtene til skandinaviske ristninger er spennende og løfterike og bærer bud om fruktbar meningsutveksling og interessante resultat i kommende år. En må heller ikke glemme at teorier og tolkninger vedrørende bergkunst i andre deler av verden kan gi verdifulle impulser på den hjemlige arenaen. Eksempelvis bør resultatene til J.David Lewis-Williams (1981,1987) fra Sør-Afrika inspirere til ettertanke også for tolkningen av skandinavisk bergkunst. I det australske tidsskriftet "Rock Art Research" pågår en kontinuerlig debatt om ulike ristningsproblemer, og - som nevnt innledningsvis (kap.2) - interessen for bergkunst synes å være økende verden over (f.eks. Biesele 1983, Clegg 1984, Conkey 1980, 1987, 1989, Morphy 1989, Tilley 1991, Witley 1987, Yates 1990).

4.4 Bevaring av bergkunsten

"Hällristningarna äro ju bland de viktigaste fornminnen Bohuslän äger, och förtjäna väl at bevaras".

Dette skrev Baltzer i 1910 i en "miniutgave" om de bohuslänske ristningene (1911:16). Han oppfordret offentlige instanser til å sørge for at ristningsbergene ble holdt rene, slik at det var lett å gjenfinne dem. Dessverre var verken arkeologer eller myndigheter like forutseende som Baltzer, og både i Sverige og Norge har ristningsforskere erfart hvor vanskelig det er å finne alt det forgjengerne har dokumentert.

Da Gjessing undersøkte Østfold-ristningene i 1930-årene, hadde han problem med å finne de ristningene Arnesen hadde beskrevet i 1860- og 70-årene. Årsaken antok han var at feltene hadde grodd til med mose og lav (1939:3). I en rekke norske ristningspublikasjoner fra 1930-årene opplyses det at ristninger var skadd eller skjemt fordi publikum hadde malt eller ripet i figurene og risset navn eller årstall - noen fra forrige århundre - rundt dem. Da nyundersøkelsen av Ausevik-lokaliteten i Flora tok til i begynnelsen av 1960-årene, viste det seg at ristningene var betydelig forringet i forhold til situasjonen da Bøe undersøkte feltet 30 år tidligere. Store partier av bergoverflaten var bokstavelig talt smuldret bort med den følgen at mange figurer var skadd eller forsvunnet (Hagen 1969:5).

I lang tid har det altså vært klart at den norske bergkunsten var sterkt utsatt for skader, enten årsaken var naturens nedbrytende krefter eller menneskelig uforstand og ødeleggelsestrang. Men først i 1974 ble det, etter initiativ fra Anders Hagen, satt igang kartlegging av bergkunstens bevaringstilstand. Den arkeologiske interimskommisjon (DAIK) nedsatte et utvalg for å utrede hvordan skadene kunne registreres. På grunnlag av utvalgets rapport søkte DAIK i 1975 Norsk kulturråd om midler til arbeidet med å redde landets bergkunstfelt. Fra 1976-1980 bevilget Kulturrådet ca. 200 000,- til dette tiltaket, som gikk under navnet "Bergkunstprosjektet" (Mandt og Michelsen 1981).

DAIK nedsatte et koordineringsutvalg på 3 personer med mandat å fungere som kontakt- og samordningsorgan for de fem arkeologiske museene i

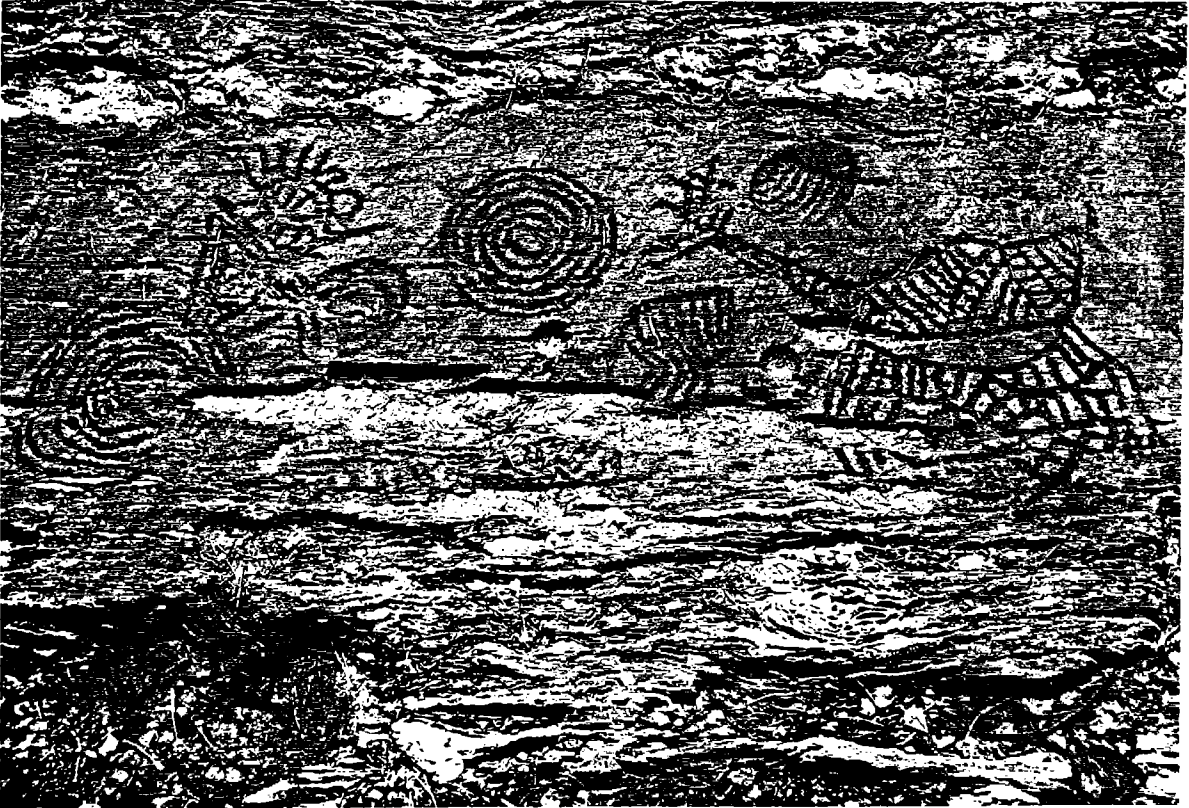


Fig. 4.29: Ausevik i Flora kommune er en av våre mest utsatte ristningslokaliteter. Kombinasjonen skifrig bergart og horisontal lagdeling, sammen med vannsig, vegetasjon og frostvitring, gjør at overflaten – der ristningene står – smuldrer opp (foto G.Mandt).



Fig. 4.30: På Vangdal i Kvam var store deler av ristningsflaten dekket av gråhvit lav. Dels vil laven skade ristningene, dels gjør den det vanskelig å se figurene, slik at publikum fristes til å risse i dem for å gjøre dem tydeligere (foto S.Skare 1979).

samband med registrering og sikring av utsatte bergkunstlokaliteter og å sørge for at arbeidet i de ulike landsdelene ble samkjørt i felt og laboratorium. Registreringen av bevaringstilstanden for den norske bergkunsten ble stort sett fullført i løpet av den perioden Kulturrådet hadde bevilget penger. Det ble klarlagt hva slags skader som forekommer, og det kom igang forsøk og forskning med metoder til å bøte på ødeleggelsene og sinke nedbrytningsprosessene. Tilstanden viste seg å variere i ulike deler av landet, noe som skyldes forskjeller både i bergart og klimaforhold. Generelt sett var skadene større enn antatt på forhånd, og omfattende konserveringstiltak var nødvendige mange steder. Det var klart at en rekke felt ville gå tapt i løpet av få år om ikke noe ble gjort (fig.4.29). Bergkunsten er den fornminnekategorien som kanskje er mest sårbar, og derfor trengs tilsvarende stor innsats for å bevare den.

Fra 1981 ble arbeidet med bevaring av bergkunsten fortsatt med midler fra Miljøverndepartementet, først gjennom en bevilgning fra Kulturminnefondet, og seinere med øremerkete midler via DAIK. Et intensivt forskningsarbeid var nødvendig før konkrete konserveringstiltak kunne settes i verk. For det første er kunnskapen om konservering av "ristningsbergartene" sparsom, fordi steinkonservering inntil nylig har vært konsentrert om bevaring av bygninger, særlig i kalkstein. For det andre viser erfaringer fra andre land, i første rekke Australia og Canada - som har problem med bevaring av bergkunsten, og der arbeid med sikring er i gang - at en må gå fram ytterst varsomt for ikke å gjøre vondt verre. Det er således eksempler på at tilsynelatende vellykket behandling på dårlig granitt har ført til oppsmuldring som først er oppdaget flere år seinere (opplysning fra Michelsen).

Forskningen omkring konservering av bergkunsten ble lagt til Historisk museum i Bergen, i første rekke fordi Kristen Michelsen, som hadde fulgt arbeidet fra starten i 1974, var interessert i oppgaven. Ved hvert av de fem arkeologiske museene ble det utpekt en arkeolog, som sammen med Michelsen utgjorde en prosjektgruppe for det fortsatte arbeidet med "Bergkunstprosjektet", og som skulle sørge for samordning av tiltakene og formidling av forskningsresultatene.



Fig. 4.31: Slik kan hele ristningsfelt forsvinne. Sprekker i berget fører til at overflatelaget (vitrings huden) - der ristningene står - løsner. Litt for hard trakking fører til at slike partier knuses til biter. Fra Vingen i Bremanger kommune (foto G.Mandt).

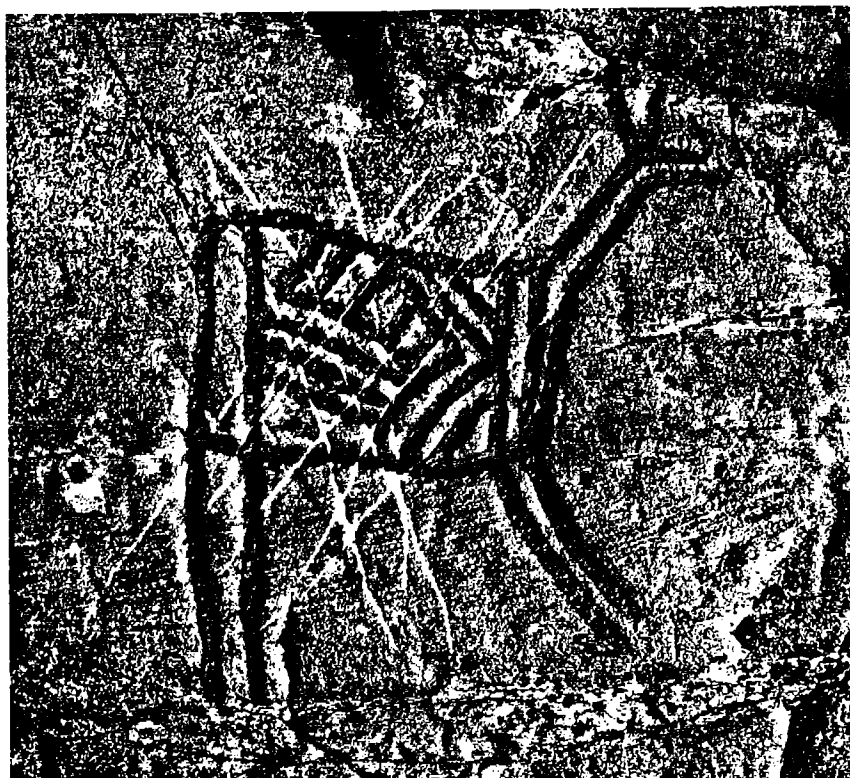


Fig. 4.32: Denne ripingen er ikke gjort for at hjortefiguren skal bli lettere å se. Dette er rent hærverk. Fra Vingen i Bremanger (foto G.Mandt).

Våren 1990 ble det arrangert et seminar (delfinansiert av NAVF) for å oppsummere resultatene og trekke opp retningslinjer for det framtidige bevaringsarbeidet.

Registreringen av skadene på bergkunsten har vist at de viktigste årsakene er frostvitring, omdanning av mineraler, kjemisk vitring, vegetasjon, vannsig, hærverk og slitasje. De mest utsatte bergartene er skifre på Vestlandet og i Nord-Norge, samt sandsteinen i Vingen. Konserveringsforskningen har foregått både i laboratorium og felt. Ved hjelp av et kammer for aksellerert vitring er det f.eks. eksperimentert med hvordan fryse-tine sykler virker på ulike bergarter. Det er også foretatt undersøkelser av vitringsprosesser ved hjelp av tynnslip og elektronmikroskopi. Forsøkskonservering i felt er gjort i en viss utstrekning. Dessuten er det arbeidet med å finne fram til kjemiske midler som effektivt fjerner lav fra ristningsflaten, noe som har vist seg helt nødvendig for bevaringen (fig.4.30). Andre viktige sikrings-tiltak er å fjerne vegetasjon fra sprekker, støpe igjen sprekker og drenerer overflatevann. I noen tilfeller har felt vært så ødelagt at de er blitt dekket til for å hindre at de går tapt. Hærverk og slitasje er et økende problem. Dels er det intensjonell ødeleggelse, som det fins groteske eksempler på i Vingen (fig.4.31 og 4.32), dels skades figurene ved at publikum trækker på dem eller riper i dem for å gjøre dem tydeligere. Noen av skadene søkes avhjulpet gjennom opplysning og skilting og ved å male opp figurene så de er tydelige både å se og å fotografere, og i en del tilfeller lages gangveger og fysiske stengsler for å hindre trakk. De mest omfattende tiltakene av denne art er gjort i Hjemmeluft i Alta kommune i Finmark, der et større ristningsområde er tilrettelagt for publikum. Der er bygd gangstier med fast dekke som skal lede trafikken gjennom området, og disse har den dobbelte funksjonen at de skal spare ristningene for unødig slitasje og gjøre dem lett tilgjengelige for alle typer brukere (Hjemmeluftutvalgets innstilling 1982:26).

I samband med konserverings- og tilretteleggingstiltakene må tidligere dokumentasjon kontrolleres, og ofte må feltene dokumenteres på nytt ut fra hensynet til konserveringen og de fysiske inngrepene arbeidet vil føre med seg.

Selv om mye er gjort for å sikre den norske bergkunsten i løpet av de siste 10-15 årene, er det ennå langt fram. Skadene er mange og store, og arbeidet både i felt og laboratorium er omfattende og tidkrevende. I mange tilfeller kan ikke resultatene av et eksperiment ventes før om flere år. Hvis ikke arbeidet fortsetter, er det fare for at bergkunsten i seg selv blir forskningshistorie og bare kan studeres ved hjelp av dokumentasjonsmateriale. Da blir det ikke mulig for framtidige forskere å få svar på nye spørsmål de måtte ønske å stille til ristningene, for som vist foran, er enhver dokumentasjon avhengig av spørsmålene og problemstillingene til den som dokumenterer.

4.5 Sammenfatning av forskningshistorien.

Fra den første norske helleristningen ble registrert på gården Leirvåg i Sunnfjord i 1823 og fram til ca. 1920 ble det oppdaget og undersøkt 16 ristningslokaliteter i Bergens Museums distrikt. En drivkraft i startfasen av ristningsstudiet, som i annen antikvarisk virksomhet på Vestlandet, var W.F.K. Christie. I 1920-årene bidro særlig to forhold til at forskningsaktiviteten rundt ristninger i Historisk museums distrikt økte. Museets stab ble utvidet, noe som førte til større reisevirksomhet og bedre kontakt med lokalmiljøene. Som følge av den nasjonale satsingen på helleristninger, tok den nyansatte konservatoren ved Bergens Museum, Johs. Bøe, på seg oppgaven med å dokumentere og publisere hele det vestnorske ristningstilfanget.

Fra 1920 til 1990 er vel 365 ristningslokaliteter registrert i Hordaland, Sogn og Fjordane og Sunnmøre. Funnhistorien viser hvor stor rolle lokalbefolkningen spiller ved oppdagelsen av ristninger. Stedets folk -de som har sett bergsuaene i sol og regn og ulik belysning - er i langt de fleste tilfellene de som finner den første ristningen på en lokalitet. At fagfolkene gjerne finner mer, både figurer og hele felt, reduserer ikke finnernes innsats. Både veideristningene i Vingen og stølsristningene i Sogn og Hardanger er eksempler på at observante bygdefolk har tilført ristningsforskningen uvurderlig nytt materiale. Samarbeid med lokale krefter er også viktig for kontakten mellom museet og bygdemiljøene. En kontaktperson som har hatt særlig betydning for vestnorsk ristningsforskning, er lærer og ordfører Trygve Vinje i Etne. Ikke bare meldte han fra om nye funn, men han vakte elevenes interesse for fornminnene og kulturlandskapet i bygda.

I løpet av de omlag 350 årene det har vært drevet ristningsstudier i Skandinavia, er registrerings- og reproduksjonsmetodene endret og - vil vi gjerne tro - blitt bedre. Antallet dokumentasjonsmetoder har økt og nye teknikker er tatt i bruk. De tidligste ristningsreproduksjonene ble nok tegnet på frihånd, men på 1800-tallet var målesystem tatt i bruk, og ristningene ble tegnet i forminsket målestokk. Rundt århundreskiftet utviklet L.Baltzer kalkeringsmetoden, som fortsatt er den mest brukte reproduksjonsteknikken. Tynt silkepapir ble avløst først av kraftig pergamentpapir og rundt 1960 av gjennomsiktig plastfolie. Avstøpning ble gjort alt midt i forrige århundre, i forskjellig støpemateriale. Gips, sement og matrisepapir ble brukt inntil en i 1960-årene tok i bruk gummiaktig silicon. Fotografering er nyttet fra slutten av forrige århundre, og den nyeste varianten, stereofotogrammetri, er ennå ikke fullt utprøvd for ristningsdokumentasjon. Til hjelp ved registrering og undersøkelse av ristninger, nyttiggjorde forskerne seg fra første stund skrålyseffekten som skaper relieffvirkning i bergflatens linjemylder. Kunstig lys om natten ble tidlig tatt i bruk, og det var et framskritt da elektrisiteten gjorde det mulig å nytte kraftige lyskastere.

Fra ristningsforskningens barndom har nøyaktighet og grundighet vært rettesnor for både registrering og dokumentasjon. I løpet av de siste tiårene er imidlertid kravet om objektivitet kommet i fokus. En metode utviklet av E.Anati i Italia, der alle bergflatens naturlige og kunstige linjer prepareres fram med svart og hvit farge, hevdes bl.a. av G.Burenhult å være den eneste registreringsmetoden som eliminerer det subjektive aspektet. Men når bergflatens linjer skal overføres til kalkerplasten, står forskeren overfor et valg ved hver eneste strek som trekkes opp. Den enkeltes siktemål med dokumentasjonen og problemstilling for undersøkelsen, er avgjørende for hvilke av de mange informasjonene ristningen rommer, som skal med på kalkeringen.

På samme måte som ristningsdokumentasjonen har skiftet karakter, har også problemstillinger og tolkningsmodeller endret seg fra 1600-tallet til i dag, selv om spørsmål om bildenes alder, opphav og betydning hele tiden har stått sentralt i ristningsforskningen.

Når det gjelder diskusjonen om ristningenes alder, har hypotesene svingt fra steinalder til yngre jernalder. En milepæl ble nådd da B.E.Hildebrand i slutten av 1860-årene slo fast at bronsealder var

tidsrammen for de ristningene G.Gjessing mer enn et halvt århundre seinere kalte "jordbruksristninger". En annen milepæl var da A.M.Hansen og seinere A.W.Brøgger rundt århundreskiftet skilte ut de "arktiske" ristningene som egen gruppe. Ristningenes relative alder er drøftet hovedsaklig på grunnlag av typologiske studier og stratigrafiske observasjoner. Både begynnelsen og slutten av den skandinaviske ristningstradisjonen opptar dagens forskere. G.Burenhult er vel den i dag som trekker begynnerfasen lengst tilbake i tid, helt til mellom-neolittisk tid, bl.a. på grunnlag av postulert sammenheng med megalittgravskikken i Vest-Europa. Mange hevder at ristningsskikken, i hvert fall i deler av Skandinavia, har holdt seg ned i eldre jernalder.

Betydelig mindre oversiktlig er diskusjonen om ristningenes meningsinnhold. Bildene i berg har fascinert både leg og lærd, og gjennom århundrene har utallige tolkninger sett dagens lys, noen kanskje mer fantasifulle enn godt er. Stilt overfor ristningenes vitnesbyrd er det lett å slippe fantasien løs - og noen fasit fins ikke. Noen tolkninger har vært seiglivete, andre for døgnfluer å regne. Felles for dem er at de i ettertid må vurderes ut fra den samtiden og den forskningstradisjonen som ga dem næring.

På 1600-tallet mente Nordens første helleristningsforsker, P. Alfsson, at hogging av ristninger var tidsfordriv for middelaldersteinhoggere. Tanken fikk han trolig fordi de ristningene han tegnet av, ligger ved et steinbrudd der det er tatt byggemateriale til middelalderkirken i nærheten. For de lærde "fornälskare" på 1700-tallet var denne tolkningen for prosaisk, og blant andre S.Lagerbring lanserte tanken om at ristningene avbildet historiske hendelser fra skriftløse tider. Utover på 1800-tallet ble denne tolkningen videreutviklet av forskere som N.H.Sjöborg, L.Åberg og A.E.Holmberg. Tidens nasjonalromantiske strømninger kombinert med ristningenes tallrike båtbilder gjorde det nærliggende å knytte ristningene til vikingenes tidsalder, storhetstiden da nordboerne var herrer på havet. Det er i denne tolkningstradisjonen 1820-årenes bergenske ristningsforskere, Christie og Neumann, hører hjemme.

En annen tolkningsmodell ble utformet av den svenske fornforskeren C.G.Brunius gjennom et halvt århundre, fra han som ung mann brukte sommerferiene 1815-17 til å lete etter ristninger i hjembygda Tanum,

til han i 1868 ga ut sin syntese om ristningenes alder og betydning. Brunius var den første som brukte etnografiske paralleller for å forklare ristningenes innhold. Dels fant han inspirasjon i beretningene til tidens oppdagelsesreisende, dels var han påvirket av idéene til en annen stor fornforsker, Sven Nilsson. Brunius mente ristningene var laget av mennesker på steinalderstadiet, som kunne sammenliknes med "söderhavsvildarna", og han oppfattet figurene som en billedskrift med symbolsk innhold.

Gjennom hele 1800-tallet ble ristningene først og fremst oppfattet som illustrasjoner til historiske hendelser eller folkelivsskildringer av hverdag og fest. Enkelte motiv ble av de fleste tolket som symbol for noe annet enn det de konkret framstilte, særlig figurer en ikke umiddelbart kunne forstå eller kjenne igjen: spiraler, ringer, groper o.l. Enkelte mente at det symbolske innholdet i slike motiv hadde med religion å gjøre. Men disse idéene slo for alvor rot først etter århundreskiftet. Bare få røster hevet seg på 1800-tallet til fordel for et religiøst helhetssyn på ristningene. Den ene var nordmannen C.A.Holmboe, som i 1860-årene, med utgangspunkt i indisk mytologi og symbolbruk, hevdet at ristningene var laget til minne om de døde. Den andre var den danske fornforskeren J.A.Worsaae som i 1882 presenterte en religiøs tolkning av ristningstilfanget som helhet.

Gjennombruddet for en religiøs tolkningsmodell kom i begynnelsen av dette hundreåret. Det er den svenske arkeologen O.Almgren som har æren av å ha utformet hypotesen om ristningenes religiøst-kultiske innhold, en tolkning som i store trekk fortsatt er gangbar. Sin endelige form fikk Almgrens idéer i 1920-årene i boka "Hällristningar och kultbruk". Da hadde han arbeidet med stoffet gjennom et par tiår. Den religionshistoriske debatten rundt århundreskiftet, og særlig synspunktene til religionshistorikeren J.Helander, inspirerte ham. Ved hjelp av religionshistoriske og etnologiske analogier og tradisjonsstoff, og med utgangspunkt i det varierte ristningstilfanget fra Bohuslän og Östergötland, formulerte O. Almgren tolkningen om ristningenes tilknytning til soldyrkelse og fruktbarhetskult. Idéene hans ble skjellsettende for flere generasjoner ristningsforskere.

Andre aspekt ved religiøst liv ble også tolket inn i ristningene i begynnelsen av 1900-tallet. Flere mente, som Holmboe i forrige år-

hundre, at ristningene hadde sammenheng med dødekult. Særlig G.Ekholm og A.Nordén gikk inn for en slik tolkning. Både O.Almgren og arkeologer og religionshistorikere etter ham har sett fruktbarhetskult og dødekult som to sider av samme sak, og ikke som et enten-eller. I religionshistorien er det flere eksempler på at de samme gudekreftene oppfattes som både fruktbarhetsguder og døds-guder (Ishtar, Osiris m.fl.).

En rekke forskere har ment å gjenfinne gudeskikkelser blant ristningsfigurene, dels mer ubestemte som "fruktbarhetsguden", "tordenguden" o.s.v., dels navngitt med utgangspunkt i den norrøne mytologiens panteon. Den fremste eksponenten for en mytologisk tolkning var J.Bing, som i første halvdel av dette århundre skrev en rekke bøker og artikler om emnet.

Men det er Oscar Almgrens fruktbarhetskultiske tolkningsmodell som har hatt størst overlevelsessevne og som har fått flest tilhengere. I nesten et halvt hundreår etter ham har ristningstolkningen vært konsentrert om å videreutvikle og finpusse spørsmålene omkring kult og myte, riter og seremonier. Enkelte, bl.a. C.A.Althin, mente ristningene hadde mer med magi enn med religion å gjøre. Men i hovedsak har de religiøse overtonene preget tolkningsdebatten.

Først mot slutten av 1960-årene begynte det å komme motforestillinger mot den ensidige religionshistoriske tilnæringsmåten. Sammenlikningen med skriftreligionene i Middelhavsområdet og bruken av folkloristisk materiale og etnografiske paralleller syntes å ha utspilt sin rolle og å være uten videre utviklingsmuligheter. Det følte utilfredsstillende å plukke ut enkeltstående og enestående ristningsmotiv og spinne et samfunns religiøse liv rundt disse figurene, mens den store mengden motiv og figurer forble uforklart.

En av de første som satte ord på slike tanker, var J.Nordbladh. Han var også den første i Skandinavia som prøvde en strukturalistisk analyse, med utgangspunkt i bohuslänske ristninger.

På denne tiden var det innenfor arkeologisk forskning generelt tatt i bruk kvantitative og statistiske analysemetoder som etterhvert også fikk innpass i ristningsforskningen. Studiet av ristninger i mengder, motivsammensetningen, forholdet til naturmiljøet og til andre kultur-

minner ble tatt opp av ulike forskere som G. Burenhult, E. Kjellen/A. Hyenstrand, G. Sør-Reime, S. Welinder. Den første som gjorde korologisk analyse av det samlede skandinaviske ristningstilfanget, var M.P. Malmer.

Som i annen arkeologisk forskning ble kravet om objektivitet også gjort gjeldende innenfor ristningstolkningen, med Burenhult som fremste eksponent. Det ble hevdet, bl.a. av Malmer, at en "förutsetningslös" analyse av ristningstilfanget kunne bringe interessante resultat som forskeren ikke hadde tenkt seg muligheten av på forhånd. Ikke alle sluttet seg til dette synet, og bl.a. Nordbladh pekte på at manglende teoribygging er ristningsforskningens største problem.

Særlig i 1960- og 1970-årene befant ristningsforskningen seg i en bakevje. Ønsket om objektivitet virket som en hemske for tolkningen. Kravet om en "förutsetningslös" holdning til materialet er uforenlig med humanistisk vitenskaps vesen. Uten en klart formulert problemstilling er det ikke mulig å finne svar i en datamengde der kombinasjons- og tolkningsmulighetene er legio. Spørsmålene stilles av den enkelte forskeren ut fra hennes/hans kunnskaper og erfaringer, og svarene farges av utgangspunktet - de blir subjektive.

I det siste tiåret har arkeologisk forskning vært preget av ulike teoretiske retninger, såkalt post-prosessuell arkeologi. I fokus står studiet av samfunn, fornfunnenes kontekst og erkjennelse av forskerens, problemstillingenes og tolkningenes subjektivitet - "the present in the past" (sml. Hodder 1986). De nye teoretiske tilnæringsmåtene er også kommet ristningsforskningen til gode. Det har vært gjort forsøk på å sette ristningene inn i en større samfunnssammenheng, bl.a. ved å studere regelmessigheter i ristningene og deres kontekst, og ved å vurdere ristningene i forhold til andre kulturspor - både i tid og rom. Interessante analyser og tolkningsforsøk er presentert av U. Bertilsson, B.C. Hood, T.B. Larsson, K. Sognnes, S. Vinsrygg.

Bergkunsten er blant våre mest sårbare fornminner. Vær og vind, sol og væte, vegetasjon og kjemiske prosesser bryter ned berget og fører til at fortidsmenneskenes bilder, deres budskap i stein, langsomt viskes ut. I tillegg til naturkreftene gjør dagens mennesker sitt beste for å skade arven fra fortida, enten i tankeløshet og uvitenhet eller ut fra

ren ødeleggelsestrang. I 1970-årene satte norske arkeologer igjen helleristninger på dagsordenen, og denne gangen med mål å sikre dem for framtida. En intensiv forskning omkring konservering av bergkunst er satt i gang ved Historisk museum i Bergen, og de arkeologiske institusjonene samarbeider om ulike bevaringstiltak. Problemet kan synes uløselig: det haster og samtidig er det langt fram.

DEL III:

R I S T N I N G S R E G I O N E N

"Cultural landscapes are never neutral"

(PAYNTER 1983:264).

"How does organization of space come to have meaning and how are these meanings maintained through social interaction?"

(MOORE 1986:74).

KAPITTEL 5:

BEBOELIG SOM VED ET NATURENS LUNE.

5.1. Den økologiske rammen rundt ristningene.

Helleristninger kan betraktes og behandles løsrevet fra sin naturgitte kontekst. Bildene kan ordnes i typer og stiler, grupperes i mengder, sammenliknes med andre billedframstillinger og tidfestes og tolkes uten at omgivelsene trekkes inn i analysen. Jeg oppfatter imidlertid naturmiljøet rundt et ristningsfelt som ett av mange element ved ristningen, på linje med figurenes utforming og kombinasjonen av motiv. De naturgitte omgivelsene og ressursene i ristningenes nærmiljø er faktorer som kan være av betydning for å forklare ristningenes funksjon, hvorfor de ble laget der vi finner dem, hvorfor de avbilder de figurene vi studerer.

I det følgende vil jeg derfor søke å skissere den økologiske rammen rundt ristningene i Sogn og Fjordane og Sunnmøre. Jeg vil legge vekt på å vise hvordan forholdene ligger til rette for fiske og fangst, fehold og åkerbruk, fordi det i forhistorisk sammenheng er disse primære næringene som er av særlig interesse. Dels vil jeg beskrive naturforhold, jordbunn og klima, dels vil jeg vise til statistikk som bygger på dagens situasjon. Trass i tidsforskjellen mener jeg slike tall kan gi et bilde av forholdene for primærnæringene, nettopp fordi de avspeiler det naturgitte. Værlag og lende, berggrunn og jordbunn virker på vekstlivet og dermed på mulighetene for menneskenes levkår og livbergingmåte.

5.2 Motsetningenes landsdel.

"Beboelig som ved et naturens lune" er det blitt sagt om Vestlandet (Sund 1963:115). Husklyngen i havskjærene og den einbølte gården høyt og utilgjengelig oppe i fjellsiden fyller oss med undring og age over

menneskenes pågangsmot. Overalt der det var livbergingsvon, har mennesker klort seg fast. Fra fjære til fjell har de høstet det naturen kunne by på. De har livnært seg av fisken i sjø og elv, av dyr i skog og på vidde, av vekster i utmark og på egen åker og av feet på bås og beite.

Vestlandsnaturen er preget av motsetninger både i værslag og lende. Landskapet veksler mellom storslått dramatik og frodig idyll, selv om det er mindre av det "blide" en finner lengre sør langs kysten og mer som er "furet, værbitd". Nakne og knudrete som gråstein i en steingard ligger øyene i havbrynet og skjerner leia og gir livd og levekår mot fastlandssiden. Frodige bygder med grønne lier og bugnende frukthager i sørhellingene ligger ved fjordmunningene og langs fjordarmene, kranset av hvitkronte fjelltopper og med strimer av luftige fosseslør nedetter bergsidene. Innerst i fjordbunnene ruger svimlende bratte og høye fjellsider over husklyngene som klorer seg fast på det lille flatlandet som fins. Mellom fjordene og øst mot vannskillet ruver fjellheimen med nuter og vidder, med bréer, fossefall og fiskevann.

5.3 Landskap og lende.

Vestlandsfylkenes fremste kjennemerker er fjellene, fjordene og øyriket i skipsleia. Store deler av både Sogn og Fjordane og Sunnmøre er fylt opp av høyfjell og ruvende tinder. I Sogn og Fjordane ligger 25% av arealet over 1200 m o.h. og 53% mellom 300 og 1200 m o.h. De høyeste og bratteste fjellene i fylket ligger rundt indre deler av Sognefjorden og dalførene østover. Høyeste punktet på 2405 m o.h. er Store Skagastølstind i indre Sogn, i utkanten av Jotunheimens fjellmassiv. Lengre vest rager Jostedalsbréens fjellplata nærmere 2000 m til værs (fig.6.4). Bréen er den største på det europeiske fastlandet (Norge bd. 3:318). Sunnmøre har det største alpine fjellområdet i Norge (Ohrvik 1977:28). Sunnmørsalpene kalles fjellene som ligger på begge sider av Hjørundfjorden, og som avgrenses i øst av Sunnylvsfjorden, i sør av Hornindalsvatnet og i vest av Vartdalsfjorden. Fjellmassivet har topper opp til 1750 m o.h. I Møre og Romsdal fylke samlet ligger 25% av arealet over 900 m o.h. og 41% mellom 300 og 900 m o.h., og Sunnmørsalpene utgjør en stor del av fjellheimen i fylket.

Vestlandet er fjordlandet framfor noe. I utpreget grad gjelder dette Sogn og Fjordane. Fylkets kyststrekning målt i luftlinje fra sør til nord er 155 km (Norge bd. 3:316), men den blir atskillig lengre om alle innsmett, viker og fjordarmer måles med. Norges lengste fjord, Sognefjorden, kutter nesten fylket på tvers, der den skjærer seg vel 170 km inn i landet (Norge bd. 3:364). Fra innerste fjordbunnen ved Årdalstangen er grensen mot Østlands-fylket Oppland bare ca. 18 km unna i rett østlig luftlinje. Lengst øst greiner Sognefjorden seg opp i flere kortere fjordarmer: Aurlandsfjorden mot sør, Lærdalsfjorden mot sørøst, Årdalsfjorden mot øst og Lustrafjorden mot nord-nordøst (fig.10.36). Nordover fra Sognefjorden flikes kystlinjen opp av større og mindre fjorder. De største er Dalsfjorden, Førdefjorden, Eikefjorden og lengst nord Nordfjord, som med sine 110 km er den nest lengste i fylket (Norge bd. 3:418).

Også Sunnmørs-kysten er skåret opp av lange og greinete fjorder med brede sund og mange øyer utenfor. Mest dramatisk er kanskje Hjørundfjorden, karakterisert som "trollfjorden", der den skjærer seg 35 km inn mellom de stupbratte og "himmelstrevande" Sunnmørsalpene (Klæbo 1983:270).

Utenfor fjordmunningene og langs leia ligger et mylder av store og små øyer. Mange er bare skjær med mosegrodde bergrabber, mens andre har landbremmer med fruktbar jord mellom fjellfoten og fjæra. Flere tusen øyer er det i øyriket langs Vestlandskysten. De skjærmer mot storhavet, og innenfor er det smult vann med havner i lune viker og husklynger i ly for vær og vind. Et viktig trekk ved landskapet langs hele kysten fra Finnmark til Rogaland, er strandflaten, bremmer av lavt land (0-60 m o.h.) på øyer, halvøy og i fjordmunninger (Sund 1963:141). Strandflaten er viktig for bosetningen, både p.g.a. jordviddene og beliggenheten ved fiskerik sjø.

I alle tider før bilens tidsalder har sjøen vært bindeledd mellom bosatte områder. Kystleia har knyttet sammen øysamfunnene i havranden, og fjorden har opprettholdt kontakten mellom de indre og ytre bygdene. Men ferdselen langs kysten kunne være både problemfylt og farefull. Enkelte steder er det åpninger i øy-tanngarden, og slike åpne havstykker kunne være harde å forsere for sjøfarende folk. Særlig har Stadhavet til alle tider vært en bøyg for ferdselen til sjøs. Den smule

vannvegen mellom øyer og gjennom sund tar brått slutt ved Stadlandet, der storhavet står rett på. Kunne ikke Stadhavet forseres, ble båten trukket over land ved Dragseid, der det nordenfor igjen var trygge kår for både ferdsel og landligge.

Fra fjord til fjord bød samferdselen på større problem enn langs vannvegene. Før vegutbyggingen var bindeleddet mellom Vestlandet og Østlandet noen få fjelloverganger som var farbare sommerstid. En av de viktigste gikk over Fillefjell fra Sogn til Valdres (fig.10.3). Lengre nordover stenger fjellmassivene til Jotunheimen, Jostedalsbréen og Sunnmørsalpene. Et tegn på betydningen av forbindelsen over Fillefjell, er at Valdres hørte til Gulatingslovens jurisdiksjonsområde (Gunnæs 1976:290).

5.4 Værlag og vekstvilkår.

Klimaet på Vestlandet er preget av beliggenheten på vestkysten av et stort kontinent der vinder fra sør og vest blåser fuktig havluft innover land til alle årstider. Men for været som for landskapet er "motsetninger" den dekkende karakteristikken. Både de store og de små dragene i landskapet virker inn på værlaget, om det er varmt eller kaldt, vått eller tørt. Både Sogn og Fjordane og Sunnmøre strekker seg mange mil inn i landet, og avstanden til havet er avgjørende for værforholdene. Klimaet skifter mindre fra sør til nord enn fra vest til øst. Høydeforholdene er viktige både med hensyn til temperatur og nedbør. For hver 100 m stigning synker temperaturen med 0,5-1° C (Sund 1963:118). Det urolige lendet fører til store variasjoner innenfor små områder, og på samme sted kan været skifte fra år til år. De ytre kyststrøkene har det mest typiske havklimaet, der det stort sett er mildt og fuktig både sommer og vinter. Gjennomsnittlig middeltemperatur for juli er ikke over 12-13° C, for januar er den 1 - 2° C (Sund 1963:118). I indre strøk er været mer innlandspreget, med tildels strenge vintre og varme somre. Julis middeltemperatur er 15-16° C, januar har noe under frysepunktet (Sund 1963:118). I de indre bygdene er det også flere sommerdager (minst 10) enn i ytre strøk, ikke misnt fordi fjellssidene varmes opp og gir "bakerovnsvirkning". Januar-isotermen på 0° går slik at ytre strøk i sin helhet ligger utenfor. Den følger videre strandkanten til de store fjordene gjennom midtre og helt inn i indre strøk (Sund 1963:119). De største nedbørsmengdene faller i

midtre fjordstrøk. En årlig nedbør på 3 m er vanlig, og 5-6 m kan forekomme. I ytre strøk kan luftfuktigheten være høyere og antallet regnværsdager like mange, men nedbørsmengden overstiger sjelden 1,5 m. Dette skyldes at fjellene i midtre strøk er høyere enn i ytre, og innen havluften når indre strøk, har den mistet så mye av fuktigheten at nedbøren blir mindre her, trass i de høye fjellene (Sund 1963:118).

Vestlandet er nordligste utpost i Europa for en del planter som tåler lite vinterfrost og til gjengjeld liker mye fuktighet og lav sommer-temperatur. Skogen derimot trives dårlig i ytre strøk. Der er skogsgrensen nede i 100 m o.h., noe som tildels skyldes den stadige, kjølige havvinden. Jo lengre øst en kommer på Vestlandet, jo høyere er skogsgrensen, ikke minst på grunn av økende sommervarme (Sund 1963:118).

Like viktig for voksteren som temperatur, sol, vind og væte, er kvaliteten av jorda. Jordsmonnet på Vestlandet ble dannet ved hjelp av kvartærtidens siste isbré. Etter å ha meislet ut landskapets dype furer med kjempekraftene sine, dekket isen det hele til med en jordkappe. Morener og havbunnsavsetninger fins i forskjellige høydenivåer, i indre strøk av Sogn og Fjordane er det f.eks. marine terrasser 100-140 m o.h. (Sund 1963:128). Berggrunnen som isen har hatt å arbeide med, veksler i ulike strøk av Vestlandet, noe som gjør at kvaliteten på den jorda som er blitt dannet, også veksler.

5.5 På tvers og på langs.

Fra sør til nord deles gjerne Sogn og Fjordane i tre hoveddeler. Sogn kalles landet omkring Sognefjorden, Sunnfjord ligger vest for Jostedalbréen, og Nordfjord ligger nordvest for bréen, omkring fjorden av samme navn (Norge bd. 3:318) Sunnmøre deles også i tre distrikt. Søre Sunnmøre omfatter fastlandet fra østsiden av Vanylvsfjorden til østsiden av Hjørundfjorden og i tillegg øyene mellom Vanylvsgapet og Sulafjorden: Sørøyane (Norge bd. 3:452). Nordre Sunnmøre omfatter fastlandet og øyene på nordsiden av Storfjorden: Nordøyane. Hovedsentrum er Ålesund (Norge bd. 3:505). Austre Sunnmøre omfatter fastlandet omkring Storfjorden med forgreininger (Norge bd. 3:484).

En annen inndeling, som avspeiler forskjeller i naturforholdene, skjærer landsdelen på langs i tre parallelle soner: ytre, midtre og

indre strøk. Geografen Tore Sund har begrunnet denne inndelinge på følgende vis:

"Det er den veien, fra hav til høyfjell eller 100 - 150 km øst-vest, vi har de virkelig store forskjeller i natur og dermed i levekår på Vestlandet. 500 km på langs og parallelt med kysten er det derimot likhetspunkter i fleng. En inndeling av Vestlandet i langsgående soner synes derfor naturlig når man på geografens vis vil ha fram både de typiske fellestrekk og det særpregede innenfor et gitt område" (1963:117).

Ytre strøk omfatter kystlandet, øyene og fastlandet som ligger ut mot åpne havet. Midtre strøk omfatter dels landet rundt stammene til de store fjordene som forbinder ytre og indre strøk, dels indre deler av kortere fjordarmer, dels langsgående drag med lavland, sund og fjorder mellom de tverrgående fjordsystemene. Indre strøk omfatter de innerste fjordbunnene som fortsetter i daler opp mot høyfjellet (Sund 1963:117).

5.6 Ressurser og næringsliv.

Vilkårene for de ulike livbergingsnæringene veksler på Vestlandet. Men et fellestrekk og særkjenne for næringslivet i landsdelen, er at menneskene har kombinert og utnyttet flere ressurser i livbergingsstrevet. Sund beskriver det slik:

"Til denne dag har det vært så at kystens folk har kombinert jordbruk og fiske, med vekslende vekt på den ene eller den annen virksomhet. Mange steder var og er det så at landet er karrig og sjøen rik fra et matnyttig synspunkt" (1963:116).

Til "jordbruk og fiske" vil jeg føye "fjellet og jakten", som særlig i indre strøk har representert et avgjørende tilskudd til et ofte usikkert jordbruk (Ohnstad 1962:38).

En del tall som skriver seg fra jordbrukstillingen i 1959, kan illustrere forholdene for primærnæringene i området. For Sunnmøres vedkommende bruker jeg tall som gjelder hele Møre og Romsdal fylke.

Arealfordelingen i Sogn og Fjordane viser at nyttbart jordbruksareal er 2,6%, produktiv skog 8,4% og vann og annet areal 89%. Åker og hage utgjorde 10% av jordbruksarealet, resten var nyttet til gressproduksjon. I 1963 var det flere geiter i Sogn og Fjordane enn i noe annet fylke, og sauetallet var stigende (Norge bd.3:316-317).

Tilsvarende tall for Møre og Romsdal viser et jordbruksareal på 4% og produktiv skog 11%, d.v.s. at 15% er "produktivt land", og det er den høyeste prosenten på Vestlandet. Sunnmøre har 42% av fylkets jordbruksareal (Norge bd. 3:451). Av jordbruksarealet var 16% nyttet til åker og hage, noe som representerte en økning i forhold til 1949. Hvetedyrkingen var ubetydelig. Derimot var byggarealet øket, mens det i Sogn og Fjordane var gått ned. Tallet på storfe og geiter var økende i Møre og Romsdal (Norge bd. 3:448).

Forskjellene i næringsliv er størst vest-øst, d.v.s. kyst-innland. Øyene og kystlandet i ytre strøk har stort sett et magert jordbruk, og bonden må være like mye fisker for å berge liv. Et unntak når det gjelder vilkårene for jordbruk i ytre strøk, danner øyene langs Sunnmørs-leia. De vide strandflatene i øykommunene utgjør en betydelig del av Sunnmøres jordbruksareal. Men havets ressurser er viktige også på denne delen av vestlandskysten, og fiske er hovednæringen i ytre strøk i dag (Sund 1963:141). Området er forholdsvis tett bosatt.

Langs fjordarmene i midtre strøk ligger de beste jordbruksbygdene på Vestlandet, og jordbruket spiller forholdsvis større rolle i denne sonen enn i ytre og indre strøk. Den store nedbøren og lave sommer-temperaturen gir jevnt over dårlige vekstvilkår for korn, rotfrukter og grønnsaker. Derfor satses det først og fremst på gressproduksjon. Kveghold passer også best i disse områdene, fordi jordvegen ofte er brattlendt og tungdrevet. Nesten halvparten av storfeet og over halvparten av sauene på Vestlandet er å finne i denne sonen. Nå går seterdriften tilbake, men tidligere var det vanlig å ha husdyra på seter i midtre strøk (Sund 1963:134).

I indre strøk er det meste av bosetningen samlet på øyrer i dalmunningene og på marine terrasser i de innerste fjordarmene. Den gamle havbunnen gir god jord, og sammen med innlandsvarme somre er vokstervilkårene gunstige. Men brattlandet hemmer åkerdriften. Mange gode beiter er så bratte og vanskelig tilgjengelige at de ikke er egnet for større dyr. Småfehold er et særkjenne for jordbruket i indre strøk, og i enkelte bygder har særlig geiteholdet vært omfattende. Også i indre strøk har seterdrift vært vanlig (Sund 1963:131f.).

5.7 Sammenfatning om naturmiljøet.

Vestlandets særkjenne er vekslinger i de naturgitte forholdene som primærnæringene er avhengig av, som topografi, klima og jordbunnsforhold. Motsetningen mellom det idylliske og dramatiske preger landsdelen, fra øyriket i vest, gjennom de lange fjordene til fjellheimen lengst øst. Levekår og livbergingsmåte har tatt preg av det varierte naturmiljøet, og utnyttelse av mange ressurser i samvirke har kjennetegnet vestlendingens økonomi gjennom mange århundrer.

Det er mot denne sammensatte og motsetningsfylte natur- og næringsbakgrunnen ristningene og samfunnet i ristningstida må forstås.

KAPITTEL 6:**FRA FJELL TIL FJÆRE: RISTNINGENE I SOGN OG FJORDANE.****6.1 Geografisk spredning av ristningene.****6.1.1 Inndeling i områder.**

Med utgangspunkt i fellestrekk og motsetninger i naturforholdene vil jeg for den videre analysen dele Sogn og Fjordane i 9 områder. Inndelingen bygger dels på den tverrgående oppdelingen fra sør til nord i Sogn, Sunnfjord og Nordfjord, dels på en langsgående sone-inndeling fra vest til øst i ytre, midtre og indre strøk. Den følger i hovedsak Tore Sund's inndeling av Vestlandet basert på "vekslingene i de naturforhold som har betydning for næringslivet" (1963:117 og kart s. 132). På den måten blir fylket dekket av et "rutenett", og hver av "rutene" eller områdene får et nummer. Områdene er av varierende størrelse (fig. 6.1-6.2).

- Område 1: ytre strøk av Sogn
- Område 2: ytre strøk av Sunnfjord
- Område 3: ytre strøk av Nordfjord
- Område 4: midtre strøk av Sogn
- Område 5: midtre strøk av Sunnfjord
- Område 6: midtre strøk av Nordfjord
- Område 7: indre strøk av Sogn
- Område 8: indre strøk av Sunnfjord
- Område 9: indre strøk av Nordfjord

Bare 6 av fylkets 9 geografiske områdene har ristninger, og ristningstettheten veksler (fig. 6.3-6.4).

Størst antall felt opptrer i område 7 (indre strøk av Sogn), der det er 172 felt, hvorav 170 har bare groper som motiv og 2 klassifiseres som billedfelt.

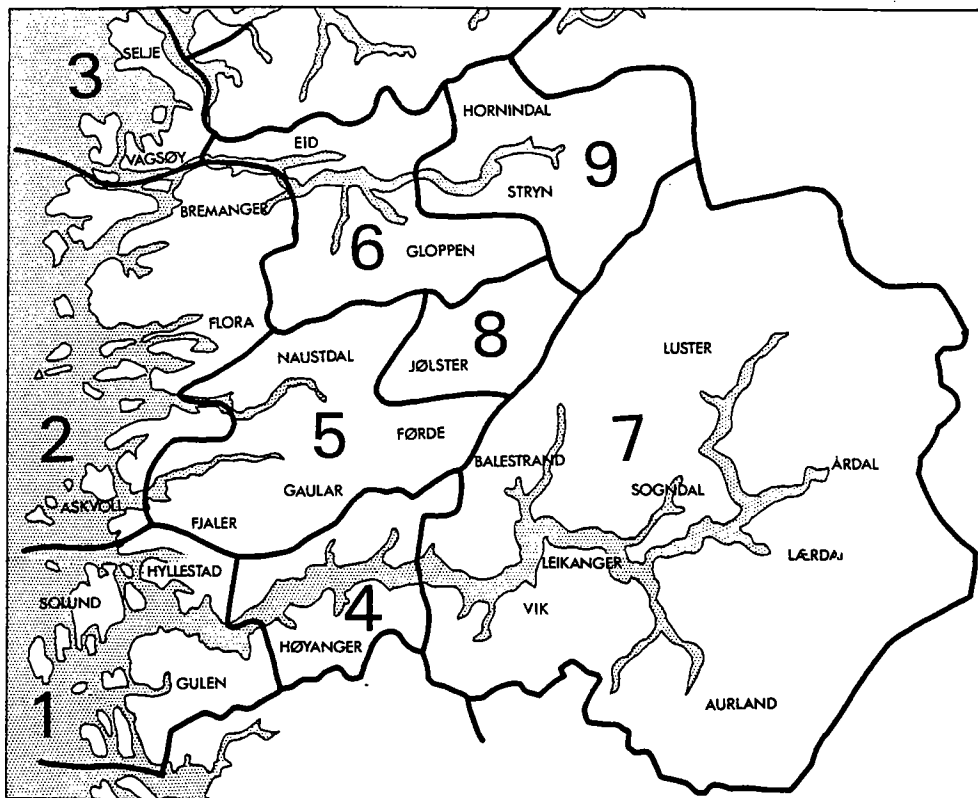


Fig. 6.1: Sogn og Fjordane inndelt i 9 geografiske områder.

	Samlet flateinnh.	Jordbruks- areal.	Produktiv skog.	Vann, fjell, myr, uprod. utmark.
Område 1	844,48	36,61	77,77	731,10
Område 2	1061,03	39,67	101,75	919,61
Område 3	316,49	28,06	6,96	281,47
Område 4	1108,01	21,29	106,36	980,36
Område 5	2207,77	98,40	361,52	1747,85
Område 6	1606,13	55,86	180,47	1369,80
Område 7	8638,84	113,29	526,64	7998,91
Område 8	670,76	25,75	31,39	613,62
Område 9	2081,16	66,85	156,74	1857,57

Fig. 6.2: Størrelsen på de 9 geografiske områdene angitt i km², med utgangspunkt i gammel kommuneinndeling (Norge Bd. 3).

	YTRE STRØK	MIDTRE STRØK	INDRE STRØK
NORD- FJORD	Område 3 VÅGSØY (Davik) : 1b.	Område 6 GLOPPEN k. :4b. EID k. (Davik) :1g.	Område 9 STRYN k. (Innvik, Stryn) :2b. 1g.
SUNN- FJORD	Område 2	Område 5	Område 8
	ASKVOLL k. (Askvoll) :16b. : 2g. FLORA k. (Kinn) : 1b.	GAULAR :1g.	
	Område 1	Område 4	Område 7
SOGN			AURLAND k. (Aurland) : 8g. LEIKANGER k. (Leikanger) : 7g. LUSTER k. (Hafslo, Luster) : 2b. :144g. LÆRDAL k. (Lærdal) : 2g. VIK k. (Vik) : 9g.

b. = billedfelt. g. = gropfelt.

Fig. 6.3: De geografiske områdene (sml. fig. 6.1) påført "ristningskommuner" med antall felt pr. kommune. Gamle herreder oppført i parentes.

Område 2 (ytre strøk av Sunnfjord) har 19 felt, derav 17 billedfelt. I dette området ligger også Ausevik-ristningen i nåværende Flora (tidligere Kinn) kommune (Hagen 1969). Ausevik er ikke regnet med i denne oversikten.

I område 6 (midtre strøk av Nordfjord) er det 4 billedfelt og 1 gropfelt.

I område 9 (indre strøk av Nordfjord) er det 3 felt, hvorav 2 billedfelt og 1 gropfelt.

I område 3 (ytre strøk av Nordfjord) er det 1 billedfelt. I dette området ligger også Vingen-ristningene i nåværende Bremanger (tidligere Davik) kommune (Bøe 1932, Bakka 1973). Vingen er heller ikke regnet med i denne oversikten.

I område 5 (midtre strøk av Sunnfjord) er det 1 gropfelt.

Nedenfor vil jeg se på ristningenes lokaltopografiske miljø innenfor hvert av disse 6 områdene. Hovedtrekkene i landskap, naturforhold og næringer i fylket er skissert i kap. 5. Det henvises også til katalogen i kap. 12 og motivgjennomgangen i pkt. 6.3 nedenfor.

6.1.2 Område 2: ytre strøk av Sunnfjord.

Ristningene i dette området ligger i kommunene Askvoll og Flora (tidligere Kinn).

Askvoll kommune:

De 18 ristningene i Askvoll er konsentrert i to mindre områder: Atløy og Staveneset.

Øya Atløy ligger rett utfor tettstedet og bygdesentret Askvoll, som er en frodig bygd med gode forhold for jordbruk. Øya er 37,65 km² i utstrekning (Norge bd. 2:394). Et høydedrag med harde bergarter midt på øya rager ca. 640 m o.h., og det er liten plass mellom fjellfot og fjære. På sørsiden av øya er det myke bergarter som vitrer til god jord, og mesteparten av gårdsbebyggelsen er samlet ved kirkestedet Vilnes. Ved Sauesundet har det vært gjestgiveri og skyss-skifte.

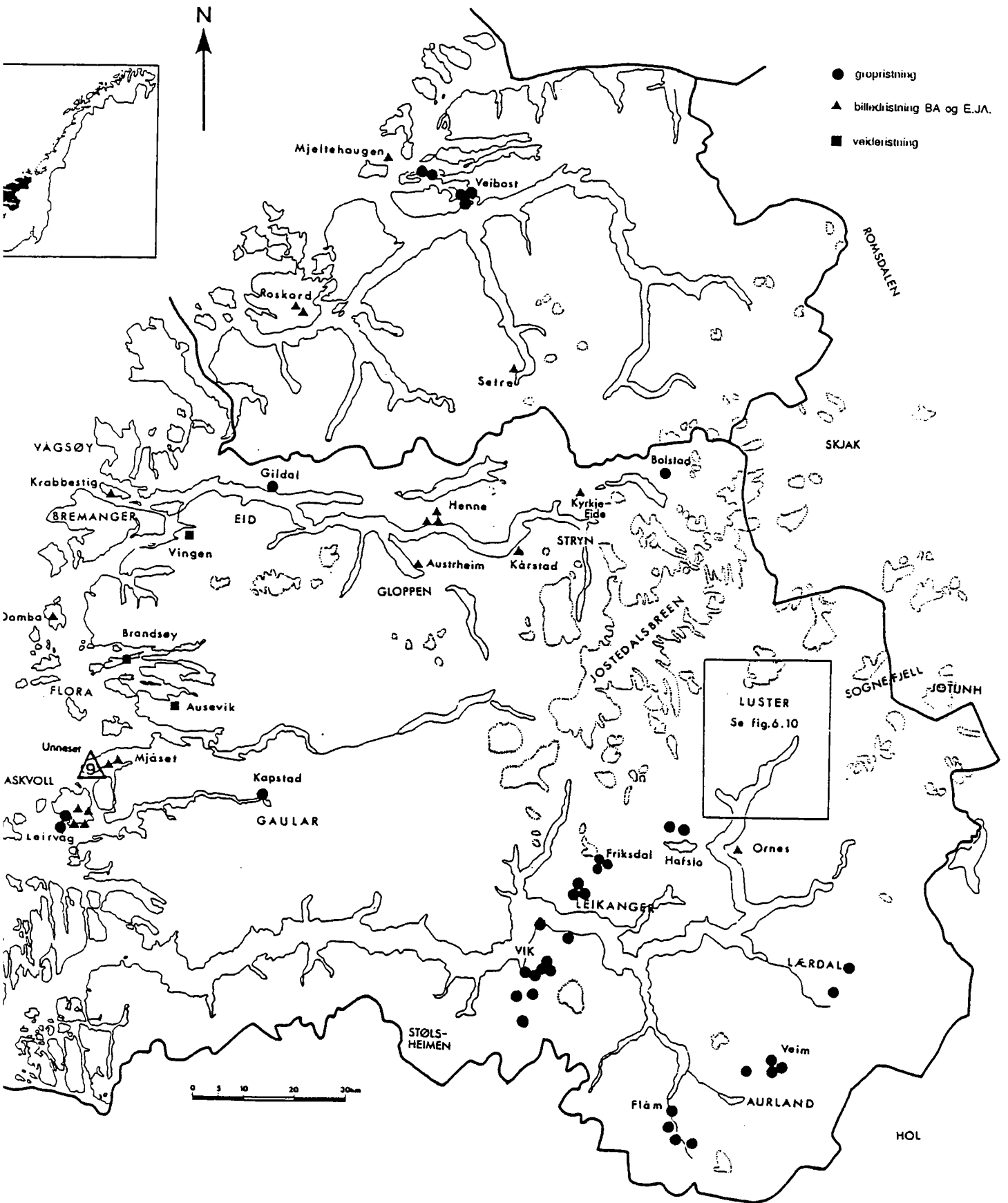


Fig. 6.4: Utbredelsen av ristninger i Sogn og Fjordane og på Sunnmøre.

Ristningene på Atløy ligger på gården Leirvåg på sørsiden av øya, på svaberg i sjøkanten, vendt mot leia. Feltene Leirvåg I-IV er billedfelt, felt V-VI er gropfelt. To av billedfeltene (felt I og II) ligger i bunnen av ei vik, Ytste Naustvikja, ca. 150 m fra hverandre (fig.6.5). Omtrent 1 km østenfor, ytterst på et nes kalt Vardeneset eller Leirvågneset, er de 4 andre feltene. Alle ligger mellom 4,62 og 5,85 m o.h. (Bakka 1973a:179). På begge lokalitetene er det gravrøyser mindre enn 100 m fra ristningene. Båten i ulik utforming er hovedmotivet på Leirvåg-feltene. Av tilsammen 56 typebestembare figurer på de 4 billedfeltene er 43 båter. En rekke figurer som ikke lar seg sikkert bestemme, er trolig også båter. De øvrige motivene er 3 menneskefigurer, 3 ringfigurer, 1 linjefigur og 6 groper. På de 2 gropfeltene er det h.h.v. 5 og 3 groper. Kalkeringer av feltene er i finne i kapittel 12 (fig.12.5-12.15).

Staveneset ved Stongfjorden ligger ca. 1 mil nord for Atløy. Ytre delen, der ristningene ligger, er tildels brattlendt utmarksområde der knauser veksler med myrsøkk, og vegetasjonen er skrinn. Innover mot fjordbunnen, mot det lille tettstedet Stongfjorden, ligger gode, lune gårder (fig. 4.19).

De 12 ristningsfeltene ligger på sørsiden av Staveneset, fordelt på gårdene Mjåset (2 felt) og Unneset (10 felt). De ligger i strandbeltet, på svaberg og knauser i gammel rullesteinsstrand, spredt over et område på ca. 3 km. De fleste ligger mellom 4,05 og 5,40 m o.h. (Bakka 1973a:179), mens ett har ligget ca. 15 m o.h. (Unneset I). Alle feltene er billedfelt. Av tilsammen 85 typebestembare figurer, er 37 båter av ulik utforming. Også flere figurer som ikke kan sikkert typebestemmes, er trolig båter. Andre motiv er 4 ringfigurer, 1 linjefigur, 3 figurer med hjørner og 33 groper. En figurscene som er enestående i vestnorsk sammenheng, er en tohjult vogn med kusk og forspent 2 hester (Unneset V, se Bakka 1971) (fig. 4.18 og 12.28). Mellom og tett ved flere av ristningsfeltene ligger gravrøyser. Over noen av feltene er det vannsig, og nær Mjåset-feltene renner en bekk med årvisst vann. Kalkeringer av feltene på Staveneset er å finne i kapittel 12 (fig 12.16-12.34).



Fig. 6.5: Det tidligst kjente ristningsfeltet i Norge (innenfor nåværende grenser): Leirvåg I i Ytste Naustvikja, Askvoll kommune (foto G.Mandt).



Fig. 6.6: Domba-ristningen ligger i et karrig og knauset landskap på øya Hovden ytterst mot storhavet (foto A.M.Olsen).

Flora kommune:

Den ene ristningen i Flora ligger på øya Hovden, ca. 10 km nordvest for Flora. Øya er 14,82 km² i utstrekning, med høyeste punkt 153 m o.h. (Norge bd. 3:403). Den skjærer skipsleia mot storhavet. Øya består av harde bergarter, bl.a. konglomerat, og vegetasjonen er skrinn. Bebyggelsen er spredt, med klynger i sør og nord. Her er godt heimfiske (Fett 1957c:3).

Ristningen ligger på gården Domba på vestsiden av Hovden, 6,90 m o.h. (Bakka 1973a:179). Feltet, som omfatter 3 båtfigurer, ligger i knauset utmark (fig. 6.8 og 12.35). Ca. 200 m nordenfor er en lun vik kalt "Kvalvikja".

6.1.3 Område 3: ytre strøk av Nordfjord.Vågsøy kommune:

Billedristningen i Vågsøy kommune (tidligere Davik) ligger på øya Husevågøy i utløpet av Nordfjord. Øya er 9,26 km² i utstrekning (Norge bd. 3:418), og høyeste punktet 330 m.o.h. Den består nesten bare av fjell, med et smalt beboelig belte mellom fjellfoten og sjøen. Mesteparten av bebyggelsen er samlet på nordsiden av øya, som vender mot Måløy, 3-4 km unna.

Ristningen, et billedfelt, ligger på gården Krabbestig på sørsiden av Husevågøy (fig. 4.13 og 12.42). Figurene er hogd i en knaus av mørk gabbro som stikker opp av Færeldeyra, ca. 100 m fra vannkanten og 3,35 m o.h. (Bakka 1973a:179). Feltet omfatter 6 typebestembare og en rekke fragmentariske båter, 1 ringfigur, 2 linjefigurer, 1 rammefigur og 24 groper. I knausen er også tatt ut emner til gryter. Ca. 200 m vest for feltet er en stor hule kalt "Trolleholet". Den ligger med åpningen mot sørvest, mot Færeldevika, ca. 20 m o.h. Hulen er 10 m dyp, med kulturlag av skjell og bein. Det er ikke funnet daterbare gjenstander, men kulturlaget antas å være fra jernalder (Fett 1960b:14)

6.1.4 Område 5: midtre strøk av Sunnfjord.

Gaular kommune:

I Gaular er 1 gropfelt på Kapstad. På en flat stein i tunet på gården, er én sikker grop og et par som kan være laget i nyere tid. Fra stedet er fritt utsyn over Kapstadvikja.

6.1.5 Område 6: midtre strøk av Nordfjord.

Ristningene ligger i kommunene Eid (tidligere Davik) og Gloppen.

Eid kommune:

I Eid er 1 gropfelt på Gildal. Det er en løs stein med runde og ovale groper, noen sammenhengende, på begge sider av steinen (fig. 6.7). Den var sekundært brukt sammen med annen bruddstein i en vegmur. Opprinnelig lokalisering er ikke mulig å fastslå, derfor gis ingen områdebeskrivelse.

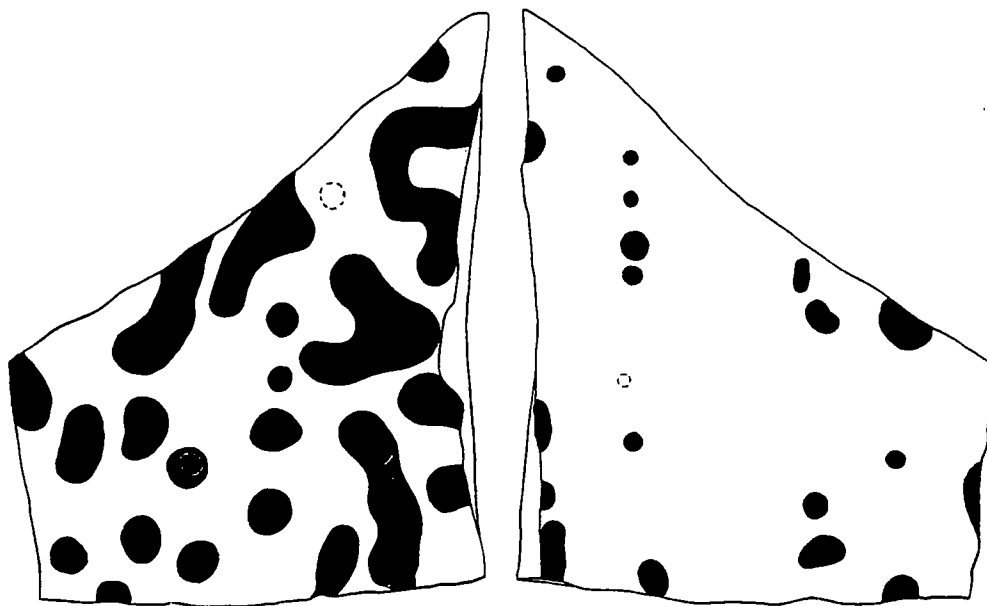


Fig. 6.7: Kalkering (v/E.Bakka 1953) av gropstein ved Haus-
hella, Gildal.

Gloppen kommune:

Ristningene i Gloppen ligger i Sandane og Hennebygda.

Bygdesentret Sandane ligger i bunnen av Gloppenfjorden. På nordsiden av fjorden og et stykke opp fra sjøen ligger flere av de beste gårdene i bygda. Her er Austrheim, der det er en bauta med 1 båtfigur (fig.4.8 og 12.36). Bautaen er reist over en haug fra yngre romertid (Skjelsvik og Straume 1957), som ligger høyt og fritt med godt utsyn over bygda.

Hennebygda ligger på nordsiden av Utfjorden, som er en del av Nordfjord. Bygda er kranset av bratte bergrygger og høye fjell. Gårdene ligger brattlendt, men har god, varm jord og i tillegg vidstrakte fjellbeiter (Fett 1960a:12).

I Hennebygda ligger 3 billedfelt, alle på Henne-gårder (fig.4.15-4.16 og 12.37-12.39). To av feltene ligger 20 m fra hverandre, 10,20 m o.h. (Bakka 1973a:179), det tredje nærmere sjøen, 4,80 m.o.h. (Bakka 1973a:179). Båtmotivet dominerer. På de 3 feltene er det tilsammen 12 typebestembare og 5 fragmentariske båter, samt 2 groper.

6.1.6 Område 7: indre strøk av Sogn.

I dette området er det ristninger i kommunene Aurland, Leikanger, Luster, Lærdal og Vik.

Aurland kommune:

Av Aurlands flateinnhold på 1484,08 km² er bare mellom 8 og 9 km² jordbruksareal (Norge bd. 3:365-6). Hele 1385 km² består av utmark, snaufjell, is og snø. Store vidder med uvanlig godt fjellbeite er et særdrag med bygdas naturvilkår. Fra gammelt ble en gård uten støler og jaktretter ikke regnet som fullverdig (Ohnstad 1962:11).

Aurland har 8 gropristninger fordelt på 5 lokaliteter. På gården Flåm er 1 grop på én av en samling bautaer. På gården Vidme er 2 groper på et svaberg ved tunet. På stølen Seltuft, som hører til Fretheim og Geisme og ligger 870 m.o.h., er det groper på 2 steiner mellom stølshusene. Gården Terum ligger i vestenden av Vassbygdvatnet, og ved vegen til støls, 6-700 m o.h., ligger 1 grop. Fra Vassbygdi, i østenden

av vannet, tar Midjedalen av mot nord, og midtvegs i dalen 3-400 m.o.h., under gården Veim, ligger 3 gropsteiner på et ryddet område med tufter som trolig er fra middelalder eller eldre.

Leikanger kommune:

Leikanger ligger på begge sider av Sognefjorden. Gårdene ligger i bratte lier som i dag er fine frukthager, og store fjellvidder hører til (Fett 1954c:4). Tettstedet Hermannsverk på nordsiden av fjorden er et gammelt sentrum. Dette området kalles Systrond, som er det gamle bygdenavnet. I følge Rygh er dette navnet uforklart (1919:125).

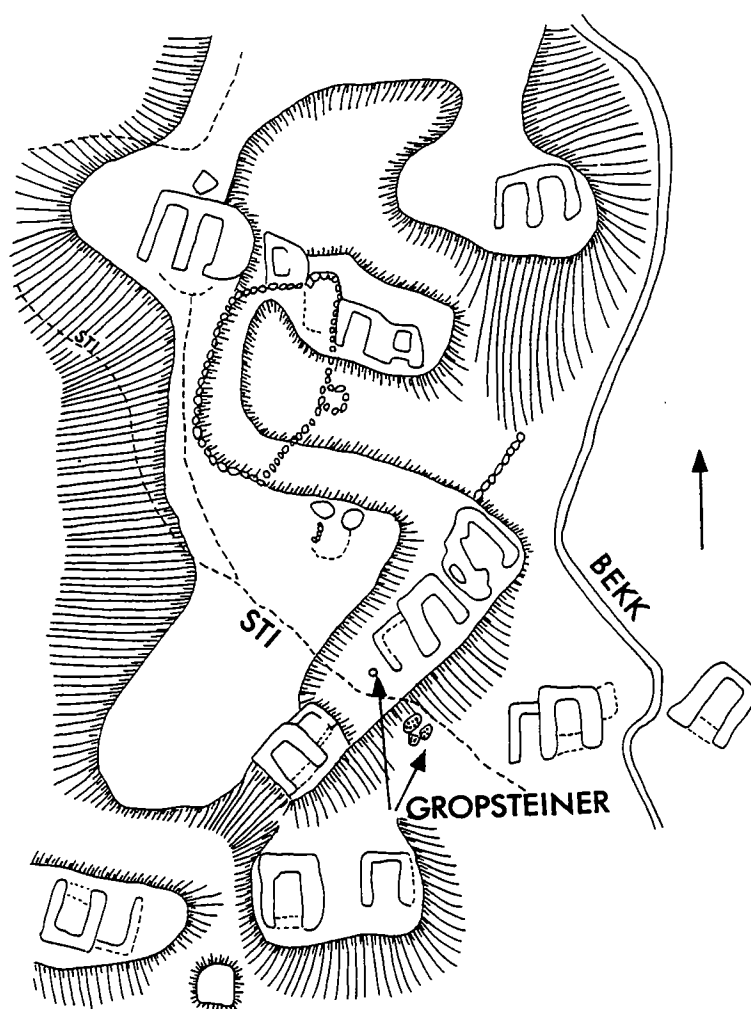


Fig. 6.8: Stølsområdet Svølset i Friksdal med tufter og gropsteiner (etter Magnus 1986).

I Leikanger er 9 gropristningsfelt, fordelt på 3 lokaliteter. To av disse ligger på Systrond. På en støl 5-600 m o.h. under gården Fosse, er det 3 felt. Gården ligger solrikt i åpent lende, og jorda er særlig fruktbar. På lokaliteten Svolset i Friksdal, rett vest for stølen Heimstre Friksdal, 7-800 m o.h., ligger 5 steiner med groper (fig. 6.8). I området er en rekke tufter, noen datert til merovingertid (Magnus 1985:16 f., 1986:46 ff.). På sørsiden av fjorden, på gården Fedje, er en gropstein funnet i en røys med 2 graver, den ene fra eldre og den andre fra yngre jernalder. Gården har store, vide jorder, mens stranden på denne siden av fjorden er bakkete og bratt (Fett 1954:10). Røysa med gropsteinen og en annen røys med yngre jernaldersfunn lå i et strandområde, ca. 25 m fra sjøen.

Luster kommune:

Luster omfatter landet rundt indre del av Lustrafjorden, nedre del av Jostedalen og en del av Vest-Jotunheimen. Det er de tidligere kommunene Hafslo, Jostedal og Luster. Av flateinnholdet på 1527,55 km² er bare mellom 13 og 14 km² jordbruksareal (Norge bd. 3:338). Bare 6% av flateinnholdet ligger lavere enn 300 m o.h., 8% mellom 300 og 600 m o.h., og hele 86% mellom 600 og 2405 m o.h. (Store Skagastølstind) (Norge bd. 3:338). Strendene er steile, og gårdene ligger høyt. Egentlig flatland er det bare i kommunesentret Luster, i området mellom Dale kirke og gården Flahamar (fig. 6.9). Også gårdsbebyggelsen rundt Hafslo-vatnet ligger høyt, fra 300 m o.h. Trass i at bygda er brattlendt, har den vide flater og er solvarm og lun.

Fra bunnen av Lustrafjorden går Mørkrisdalen rett nord. Hoveddalføret går vestover Sognefjell til Skjåk i Oppland fylke, (høyeste punkt ved Sognefjellshytta, 1440 m o.h.). Fra Fortun, noen km opp i dalføret, går Fortunsdalen mot nordøst. Den er trang og kronglete med gårder i dalen og på terrasser. Indre Sogns innlandsklima kombinert med fruktbar jord, skaper gunstige betingelser for jordbruk i hele Luster kommune.

I Luster er det 2 billedfelt og 144 gropfelt. De fleste ligger mellom Jostedalen i vest og Fortunsdalen i øst, med en konsentrasjon i det vestlige området, fra Jostedalen til Dalsdalen, i tidligere Gaupne, Nes og Dale sogn (fig. 6.9). Storparten ligger i fjellstrøkene, først og fremst knyttet til støler eller stølsveger. Men en del fins også i områder med gårdsbebyggelse. Nedenfor omtales først de 2 billedristn-

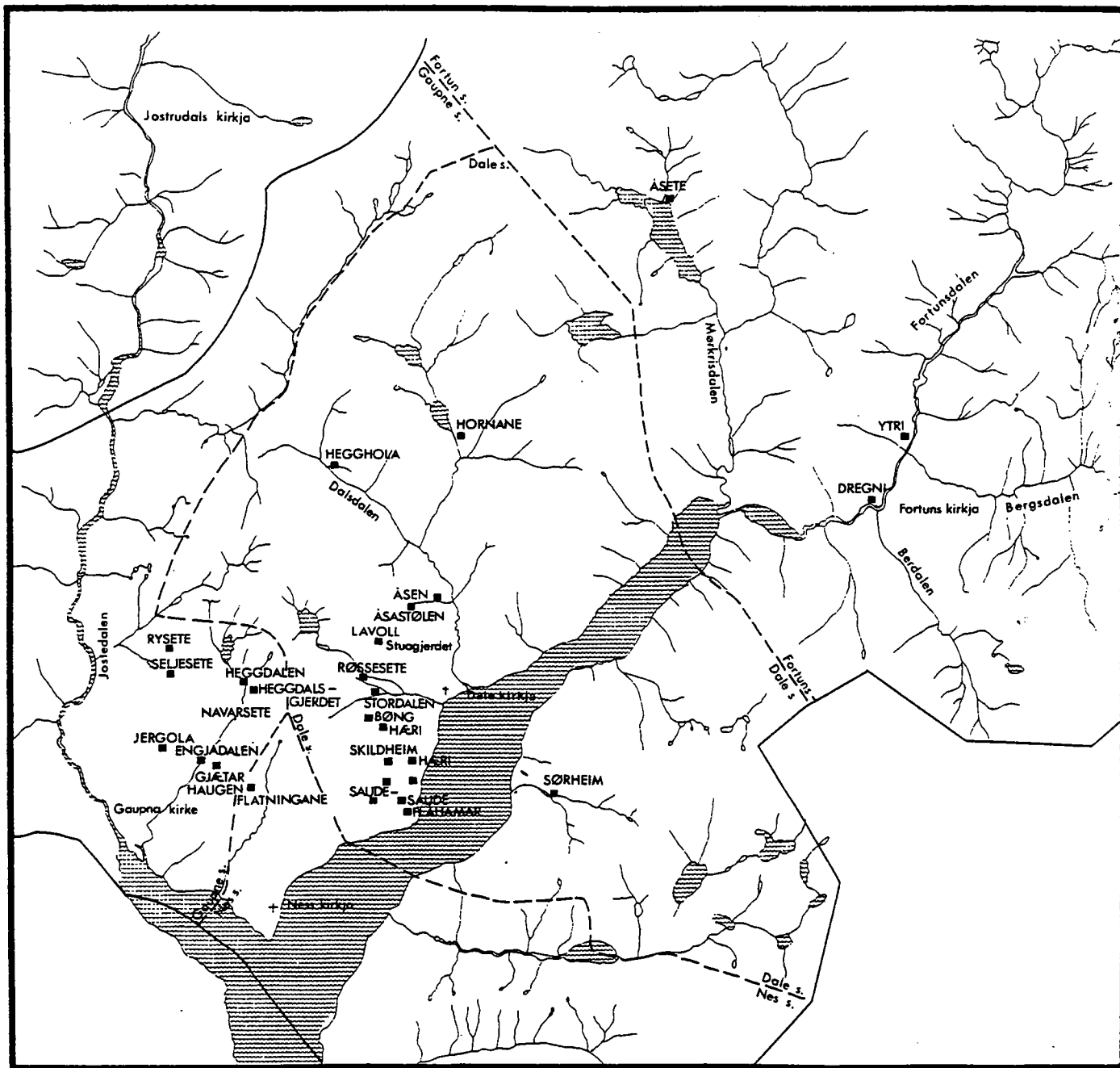


Fig. 6.9: Utbredelsen av groperistninger i deler av Luster kommune, i området mellom Jostedalen og Fortundalen. De gamle sognegrensene er tegnet inn (etter Fett 1954a).

ingene, og deretter gis en oversikt over gropristningene, mest mulig områdevis. I avsnitt 6.2 nedenfor drøftes en topografisk fordeling av ristningene på ulike høydenivå, der grensen mellom de to hovednivåene, lavlandssonen og høyereliggende sone, settes ved 300 m.o.h. Oversikten over gropristningene i Luster er ordnet etter denne inndelingen.

a) Billedristningene i Luster:

Det ene billedfeltet er den dekorerte dekksteinen fra en gravkiste fra gården Ornes på østsiden av Lustrafjorden, i tidligere Hafslo kommune. Steinen ble funnet i 1822 og er gått tapt (fig. 4.4, sml. pkt. 6.3.11). Røysa med gravkisten, skal ha ligget på nederste terrassen på neset nedenfor Urnes stavkirke.

Det andre billedfeltet, Åsen V, ligger på Åsastølen under gården Åsen, - 827 m o.h., i tidligere Dale sogn. Der er 1 enkel ringfigur og 10 groper. Ringen er uvanlig vid (64 cm i tv.m.) og dyp (2,5 cm) (fig.6.10). Et felt i Hafslo, Mo II på "Øyestølen", 600 m o.h., har 1 tvilsom fotsåle i tillegg til 11 groper, men klassifiseres ikke som billedfelt (se pkt. 6.3.2).

b) Gropristningene i Luster:

De 144 gropfeltene fordeler seg på 49 lokaliteter. Hovedmengden ligger over 300 m o.h., altså i høyereliggende sone. Bare 19 felt, fordelt på 11 lokaliteter, ligger lavere. Det er Dregni og Ytri nederst i Fortunsdalen med henholdsvis 9 og 4 tvilsomme groper; 2 felt på Flahamar ved Lustrafjorden, med 1 grop på et svaberg nær våningshuset og 1 grop på en stein i låvebrua; 1 felt på Hæri med 10 groper på en stein funnet i en hustuft. På gården Saude er 7 felt fordelt med 3 på lokaliteten "Bjørkeflaten" 250 m.o.h., 2 på "Flekkaliflaten" 300 m.o.h., 1 på en nå forsvunnet stein som lå i en mur, og 1 felt på lokaliteten "Myri". I gården Skildheims tidligere vårhavnehage "Mjelkeflaten" 250 m.o.h. ligger 3 felt. På en steinblokk i beiteområdet "Nedste Beite" ca. 200 m.o.h., ligger et fjerde felt med 13 groper. På gården Åsen ligger 3 felt med 10 meters avstand i svaberg langs vegen til gårdstunet, 250 m.o.h.

Et gjennomgående trekk ved de høyereliggende gropristningene er at flere felt er konsentrert på samme lokalitet, ofte på stølsvoller eller i større stølsgrender, de fleste nå nedlagt. Bare 11 høyereliggende

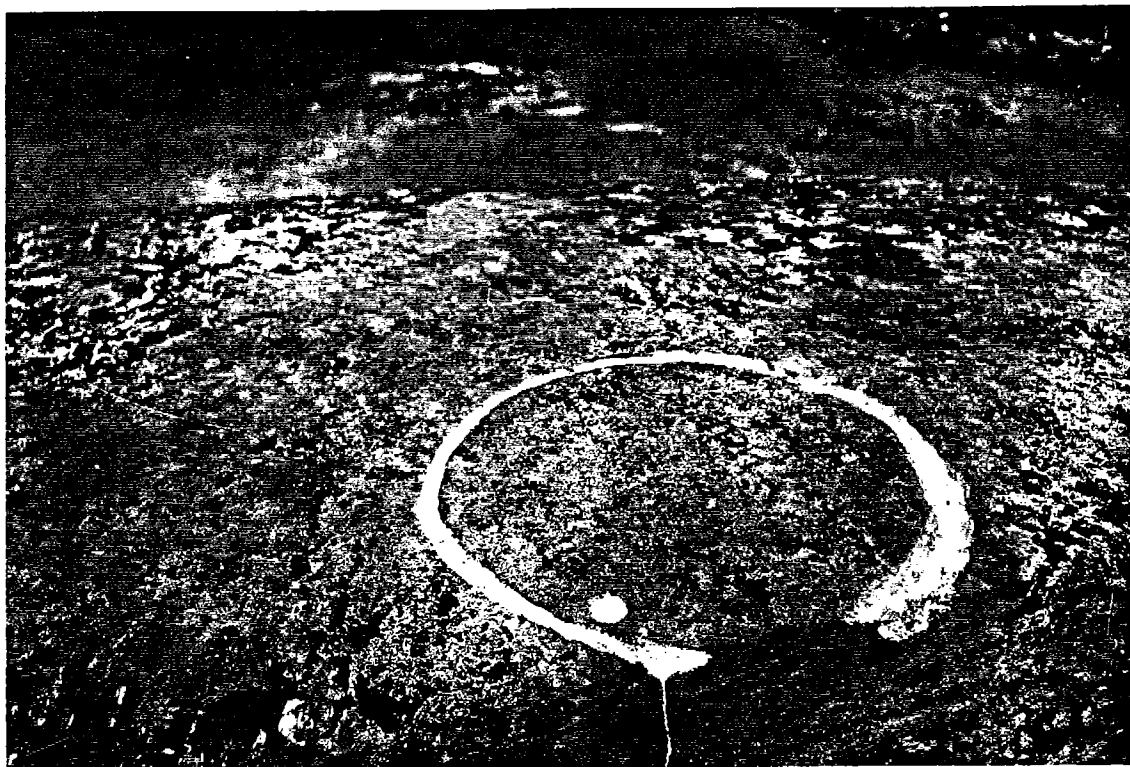


Fig. 6.10: Den atypiske ringfiguren på Åsen V, Luster
(foto J.Bøe 1932).



Fig. 6.11: Oversikt over Engjadalen med stølsgrenda
Navarsete i Luster (foto J.Bøe 1932).

gropfelt ligger enkeltvis. I beskrivelsen nedenfor er lokalitetene gruppert mest mulig etter dalfører, og i øst-vest rekkefølge.

Innerst i Gaupnefjorden går Engjadalen mot nordøst (fig. 6.11). Omtrent midtvegs ligger stølen Engjadalen, 580 m.o.h., og på "Hidlersteinen" er minst 90 groper (enkeltfelt). Et stykke lengre oppe i dalen ligger stølsgrenda Navarsete, 630 m o.h., som blir brukt av gårder i Gaupne. Her er tilsammen 19 felt fordelt på 4 grupper mellom stølshusene. Gropene er dels i fast fjell, dels i jordfaste steiner. Heggdalen er en nedlagt støl innerst i Engjadalen, 791 m.o.h., under gården Talla. De 6 gropfeltene er på framstikkende bergnabber mellom stølshusene. Heggdalsgjerdet er også en støl øverst i Engjadalen, 7-800 m.o.h. og ca. 700 m sørsørøst for Heggdalen. Den hører til gården Høyheim. Der er 4 gropfelt, 3 på jordfaste steiner og 1 i fast fjell.

Lokaliteten Gjætarhaugen ligger øst for Engjadalen, 5-600 m.o.h. Der er 2 groper på en bergknatt nær tufta etter en gjeterhytte (enkeltfelt).

Bergskar ligger sørøst for Engjadalen og sørsørøst for Navarsete, 8-900 m.o.h. Der er 7 groper på en berghylle (enkeltfelt). Jergoladn er en nedlagt støl 850 m o.h., vest for Engjadalen, rett nedenfor Jargolnipa. Der er 8 groper på svaberg nær en stølstuft (enkeltfelt, fig. 6.12).

Mellom Vorfjellet og Jostedalen er det gropristninger på 2 nedlagte stølsgrender, begge felleseie for gårder i Gaupne. Den ene er Seljesete, 820 m.o.h., der det er 14 gropfelt på oppstikkende bergnabber mellom stølshusene. Ca. 1 km nordenfor ligger stølsgrenda Rysete, også 820 m.o.h. Mellom selene er 17 gropfelt, 5 i fast fjell, 8 på jordfaste og 4 på løse steiner (2 brukt i selsmur, 2 som trappeheller).

Flatningane er en nedlagt stølsgrend under gårder i ytre Luster, i tidligere Nes sogn, 750 m.o.h. Mellom selstuffer på stølsvollen er 13 gropfelt, de fleste på jordfaste steiner.

I Ulvedalen, 350 m o.h., på vegen fra gården Hæri til stølen Jøng (se nedenfor) er det 2 gropfelt. Det ene er på den såkalte "Kvilesteinen" eller "Holesteinen" som ligger midt i stien, det andre på en svær blokk ca. 20 m nordenfor. På den nedlagte stølen Jøng, 480 m.o.h., er det groper på en stein ved stølshuset (enkeltfelt). På den nedlagte stølen



Fig. 6.12: Gropristning på stølen Jergola, Luster (foto J.Bøe 1932).



Fig. 6.13: Stølsgrenda Røssesete, Luster (foto J.Bøe 1932).

"Stuagjerdet" under Lavoll, 550 m.o.h., er det 4 gropfelt, alle på jordfaste steiner.

Røssesete er en nedlagt stølsgrend for gårdene For, Hæri, Hengestig og Skildheimn, 820 m.o.h. Der er 10 gropfelt, 8 på jordfaste og 2 på løse steiner (fig. 6.13). I Stordalen, 8-900 m.o.h. og 700 m sør for Røssesete, er 7 gropfelt på jordfaste steiner. På "Åsastølen" under gården Åsen, 827 m.o.h., ligger billedfeltet Åsen V og gropfeltet Åsen IV.

Øverst i Dalsdalen, ca. 300 m.o.h., er det "mange groper" i Hegghola. (Fett 1954a:7) (enkeltfelt). På Berge er 1 grop, kalt "offergropen", mulig naturdannelse, 3-400 m.o.h. (enkeltfelt).

Stølen Hornane ved Kringlevatnet, 6-700 m.o.h. hører til gårdene Bringe, Flikki m.fl. Der er 2 gropfelt, ett på en jordfast stein og ett på en stein brukt til trappehelle. På stølen Nedre Hodnane (Hornane?) under gården Skor, 6-700 m.o.h., er minst 80 groper på en jordfast stein (enkeltfelt). I Mørkrisdalen, ved Åsetevatnet 839 m.o.h., ligger den nedlagte stølsgrenda Åsete. Mellom intakte og nedraste støler på nordsiden av vannet ligger 12 jordfaste steiner med groper (fig. 6.14).

På østsiden av Lustrafjorden ligger gården Sørheim med 4 gropfelt. På den nedlagte vårstølen "Bruahaug", 450 m.o.h., er 3 felt, 2 på store, jordfaste steiner og 1 på en løs helle som trolig er vitret fra en av steinene. Ved stølsvegen nær "Havrebergshidleren", 4-500 m.o.h., ligger en steinblokk med 15 groper.

I tidligere Hafslo kommune er det, foruten gravhellen fra Ornes, 2 gropristninger, begge på gården Mo. Den ene er 2 groper på et svaberg rett ovenfor ødegården "Rupheim", ca. 550 m.o.h. (enkeltfelt). Den andre er 11 groper og 1 tvilsom fotsåle (se pkt.a foran) på svaberg i utmark på "Øyestølen", 2-3 km øst for "Mostølen" 600 m.o.h. (enkeltfelt).

Lærdal kommune:

Lærdal omfatter landet rundt Lærdalsfjorden og Lærdalselvans dalføre. Det er de tidligere kommunene Borgund og Lærdal. Kommunesentret er Lærdalsøyri, en flate med god avstand mellom de bratte liene. Gårdene

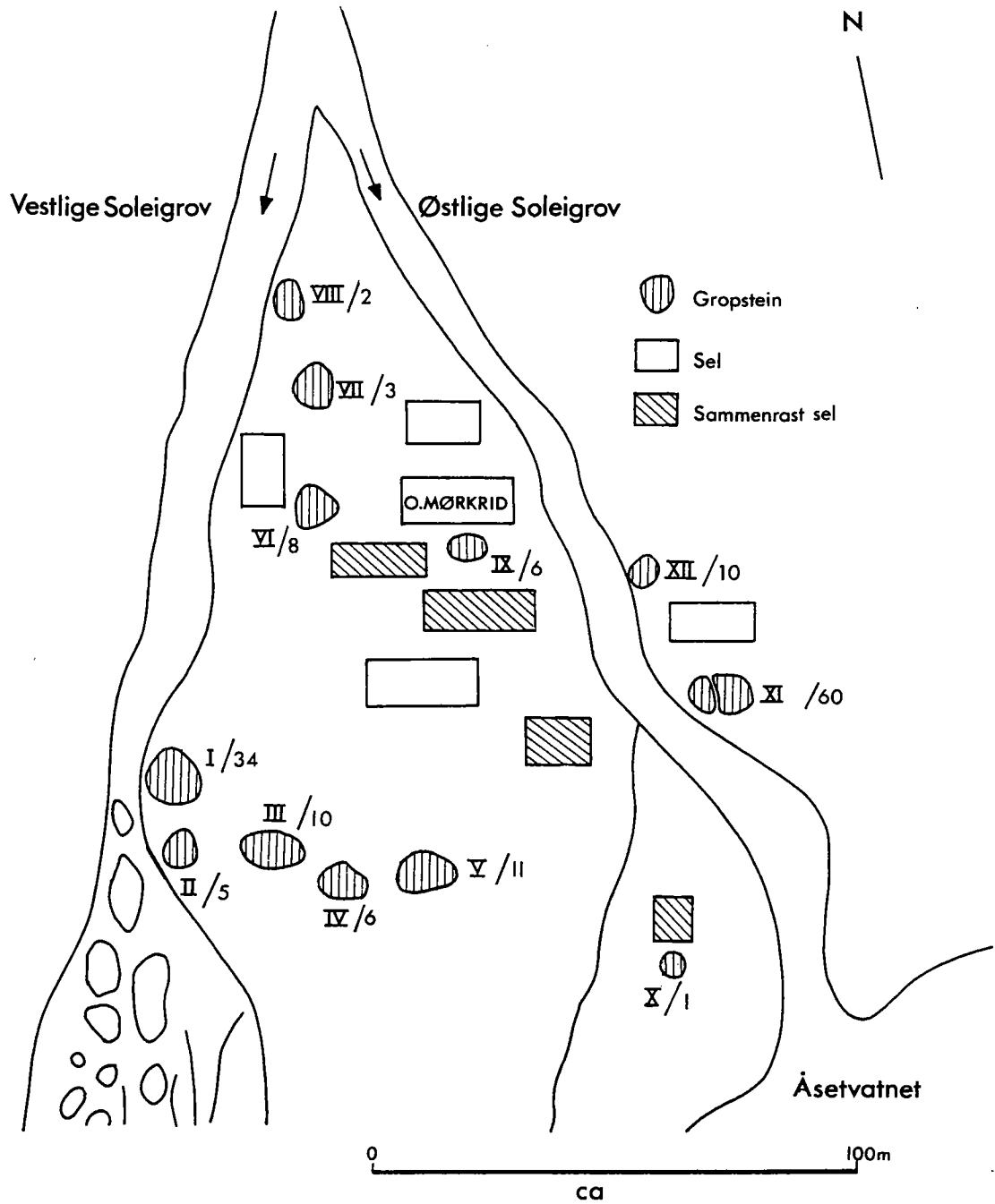


Fig. 6.14: Kartskisse over stålsgrenda Åsete ved Åsetevatn, Luster kommune, med avmerking av de 12 gropesteinene (mrk. I-XII) og angivelse av antall groper på hver stein (etter E.Hagelsteen, innberetn. top.ark.).

er varme og drivende. I elven er rikt laksefiske. Videre oppover i dalen er det relativt store jordvidder fram til gården Mo. Gårdene ligger på terrasser ca. 100 m.o.h. og 50 m over elven. Her er god jord og fruktdyrking i dag. Fra Mo smalner dalen, blir stadig trangere og stiger til 450-500 m.o.h. ovenfor Kvamme og Tufto. Et stykke lengre oppe deler dalen seg i to. Mørkedalen fører over til Gol i Hallingdal (høyeste punkt ca. 1170 m.o.h.) og Smeddalen fører over Fillefjell til Vang i Valdres (høyeste punkt ca. 1000 m.o.h.).

I Lærdal er det 2 gropfelt. Det ene er på en jordfast stein på gården Hillestad ca. 400 m.o.h. Det andre ligger på en nedlagt støl på Kvamme Nedre ca. 800 m.o.h.

Vik kommune:

Vik omfatter landet på begge sider av Sognefjorden. Kommunesenteret er Vikøyri eller Flatbygdi som ligger i bunnen av en kort fjordarm. Bygda har navn etter flatene som ligger i flere terrasser opp til 120 m.o.h. Terrassene er gamle bré- eller sjøbunner og består av leire og sand.

I Vik er 8 lokaliteter med 9 gropfelt, tre i Flatbygdi. På gården Seim er 2 felt med 22 og 17 groper på jordfaste steiner. I setervegen under gården Tenål er 1 grop på en stein der det er skikk å hvile. På en middelaldersk gravstein på Vangsnes kirkegård er 1 grop.

De øvrige ristningene ligger i stølsområder i høyereliggende sone. På en nedlagt støl under Revsdal i Ovrisdalen ca. 300 m.o.h. er en stein med 48 groper. På Ovriseggi på en nedlagt støl under Stedje ca. 600 m.o.h., er en stein med noen få groper. På Torhjellene i Bøadalen ca. 450 m.o.h. er en stein med 15 groper. På "Ramberastølen" under Tenål, 740 m.o.h., er 2 steiner med 30 og 9 groper.

6.1.7 Område 9: indre strøk av Nordfjord.

Stryn kommune:

De 3 ristningene ligger i Stryn (tidligere Innvik og Stryn), fordelt på 3 lokaliteter: ved Innvikfjorden, ved Strynsvatnet og i Glomsdalen.

I en vegfylling ved Innvikfjorden, i veien mellom Innvik og Utvik, ble

det på gården Kårstads grunn funnet 6 utsprengte steinblokker med figurer (fig. 4.14 og 12.41). Opprinnelig plassering er ikke mulig å fastslå, men det er sannsynlig at de ble sprengt ut av fast fjell da vegen ble anlagt (Olsen og Shetelig 1930). Figurene omfatter 10 typebestemte båter, 2 hakekors, 22 runer, 1 mulig dyrefigur og noen ubestemte linjestumper.

I Nedstryn mellom Strynsvatnet og Innvikfjorden ligger Kyrkje-Eide. Dalbunnen er flat, noen steder med terrasser. På begge sider er høye fjell. Om vinteren kan det være sur trekk, men om sommeren holder fjellsidene på varmen (Fett 1961:12). Ristningen er en stein som ble funnet under jordarbeid. Den har 13 figurer: 1 orm, 1 dolk, 2 økser, 3 krokfigurer, 1 sigd, 1 kam, 1 stakefigur, 2 ringfigurer, 2 og parallelle linjer (fig. 4.7 og 12.40).

Midtvegs i Glomsdalen, som går nordover fra Strynsvatnet, ligger stølen "Nos" under gården Bolstad 500 m.o.h., der det er 1 gropfelt.

6.1.8 Sammenfatning av den geografiske spredningen.

Ristningene i Sogn og Fjordane har ujevn utbredelse. Fordelingen på kommuner framgår av fig. 6.15. Luster og Askvoll har flest ristninger, med en betydelig overvekt i Luster. Hovedmengden av Luster-ristningene er gropfelt: 144 av 146. I Askvoll derimot er det flest billedfelt: 16 av 18. Gropfeltene er altså klart i overvekt i indre strøk av Sogn, område 7, mens det er flest billedfelt i ytre strøk, særlig i Sunnfjord, område 2 (fig. 6.16)

Ristningene i ytre strøk ligger på øyer eller nes på ytterkysten, ut mot skipsleia. En rekke av gropfeltene i Luster opptre i konsentrasjoner på fra 3 til 19 felt som ligger på stølsvoller, de største i stølsgreider. Flere av billedfeltene opptre også i konsentrasjoner. Det gjelder særlig feltene på Stavenes i Askvoll, der de 12 feltene på Mjåset og Unneset ligger samlet på et ca. 3 km langt strandbelte. På Atløy i Askvoll er det to mindre samlinger på Leirvåg, med bare et par km's avstand. I Hennebygda i Gloppen er en samling på 3 billedfelt.

Del av fylket	Kommune	Gropfelt	Billedfelt	Tilsammen
S O G N	AURLAND	8		8
	LEIRANGER	7		7
	LUSTER	144	2	146
	LÆRDAL	2		2
	VIK	9		9
F S J U O N R N D	ASKVOLL	2	16	18
	FLORA		1	1
	GAULAR	1		1
N O R D F J O R D	EID	1		1
	GLOPPEN		4	4
	STRYN	1	2	3
	VÅGSØY		1	1
	Tilsammen	175	26	201

Fig. 6.15:
Fordelingen av
gropfelt og
billedfelt på
kommuner i
Sogn og Fjordane.

	Gropfelt	Billedfelt	Tilsammen
SOGN	170	2	172
SUNNFJORD	3	17	20
NORDFJORD	2	7	9
Tilsammen	175	26	201

	Gropfelt	Billedfelt	Tilsammen
YTRE STRØK	2	18	20
MIDTRE STRØK	2	4	6
INDRE STRØK	171	4	175
Tilsammen	175	26	201

Fig. 6.16: Ristningenes fordeling på ulike deler av fylket.

6.2 Topografisk fordeling av ristningene.

6.2.1 Høydesoner.

Ristningene i Sogn og Fjordane ligger i forskjellig høyde over havet, fra nær strandkanten til opp mot 900 m.o.h. Jeg har gruppert dem i 100 meterssoner, og i tillegg bruker jeg en grovinndeling i en "lavlandssone" og en "høyere liggende sone". "Lavlandssonen" omfatter området fra nåværende strand til og med dagens gårdsbebyggelse. "Høyere liggende sone" omfatter områder høyere enn nåværende gårdsbebyggelse. Grunnen til denne inndelingen er at jeg ønsker å skille mellom ristninger knyttet til dagens, og sannsynligvis tidligere tiders, gårdsbosetning, og ristninger som har tilknytning til f.eks. støler.

Den varierte topografien i Sogn og Fjordane gjør at gårdsbebyggelsen ikke opptrer i samme nivå i hele fylket. Gjennomgående ligger gårdene lavere i ytre strøk enn i indre, der de ofte er plassert på terrasser og i brattlendte ller. Grensen mellom de to høydesonene må imidlertid være felles for hele analyseområdet. Jeg bruker derfor plasseringen av gårdene i indre strøk som utgangspunkt for grensedragingen. Skillet mellom "lavlandssonen" og "høyere liggende sone" setter jeg ved 300 m.o.h fordi dette nivået i hovedsak faller sammen med høyeste plassering av gårdene i indre strøk, særlig i Sogn. Over 300 m.o.h. er det stort sett utmark og stølsområder.

6.2.2 Feltenes topografiske spredning.

Den topografiske spredningen av billedfelt og gropfelt er svært ulik. Billedfeltene er i markert overvekt i lavlandssonen (fig. 6.17). Hele 25 av de 26 billedfeltene ligger under 100 m.o.h., og de fleste av disse, 21 felt, ligger mellom ca. 4 og ca. 10 m.o.h. Av de 4 billedfeltene som ligger høyere enn 10 m.o.h., er 3 spesielle både når det gjelder funnomstendigheter og motivvalg: Austrheim-bautaen (ca. 50 m.o.h.), Kyrkje-Eide-steinen (ca. 20 m.o.h.) og den tapte Ornes-hellen (ca. 20 m.o.h.) (h.h.v. fig. 4.8, 4.7 og 4.4). Det fjerde feltet i denne "høytliggende" gruppen er Unneset I som trolig opprinnelig har ligget ca. 15 m.o.h. (fig. 4.20). Det eneste billedfeltet som ligger i høyere liggende sone, er Åsen V i Luster, 827 m.o.h. (fig. 6.10).

Gropfeltene fins i alle høydesoner, men storparten opptrer i høyere-

		Høydesone	Billedfelt	Gropfelt	Tilsammen
L A V L A N D S S O N E N	< 100 m.o.h.		25	13	38
	1-200 m.o.h.			5	5
	2-300 m.o.h.			11	11
H Ø Y E R E L I G G E N D E	3-400 m.o.h.			8	8
	4-500 m.o.h.			7	7
	5-600 m.o.h.			13	13
	6-700 m.o.h.			24	24
	7-800 m.o.h.			29	29
	8-900 m.o.h.	1		65	66
Tilsammen			26	175	201

Fig. 6.17: Fordelingen av ristningene på ulike høydesoner.

	Lavlandssonen		Høyereliggende sone		Tilsammen
	Gropfelt	Billedfelt	Gropfelt	Billedfelt	
OMRÅDE 2: Ytre strøk av Sunnfjord	2	17			19
OMRÅDE 3: Ytre strøk av Nordfjord	1	1			2
OMRÅDE 5: Midtre strøk av Sunnfjord	1				1
OMRÅDE 6: Midtre strøk av Nordfjord		4			4
OMRÅDE 7: Indre strøk av Sogn	25	1	145	1	172
OMRÅDE 9: Indre strøk av Nordfjord		2	1		3
Tilsammen:	29	25	146	1	201

Fig. 6.18: Fordelingen av ristningene i de ulike geografiske områdene på lavlandssonen og høyereliggende sone.

liggende sone: 146 av 175 felt. De fleste ligger mellom 600 og 900 m.o.h., der det er 118 felt, med en overvekt av 65 felt i 8-900 m-sonen (sml. pkt. 6.2.3).

Ristningenes høydefordeling i de ulike geografiske områdene varierer også (fig. 6.18). I områdene 2, 3, 5 og 6 ligger samtlige felt i lavlandssonen, noe som er naturlig siden lavtliggende billedfelt dominerer i disse områdene (22 billedfelt og 4 gropfelt). I område 7 har Luster kommune flest ristninger, både i lavlandssonen og i høyereliggende sone. Av kommunens 144 gropfelt, ligger 125 i høyereliggende sone, og som nevnt ligger fylkets eneste høytliggende billedfelt i Luster (Åsen V).

6.2.3 Gropfeltenes plassering i høydesonene.

Siden gropfeltene viser størst topografisk spredning, vil jeg se nærmere på hvordan de fordeler seg på de ulike høydesonene. Gropfeltenes størrelsesforhold behandles mer utførlig nedenfor (pkt. 6.5), men det er behov for å vurdere dette elementet også i samband med den topografiske beliggenheten.

Antallet groper på de enkelte feltene varierer fra 1 til over 100. Felt med 1 grop er vanligst i laveste sone (under 100 m.o.h.) og i sonene 7-800 og 8-900 m.o.h. (fig. 6.19). Felt med 2-10 groper er vanligst totalt sett, og særlig i sonene 6-700, 7-800 og 8-900 m.o.h. Disse høydesonene har flest felt totalt. Felt med 11-20 groper er også vanligst i høyereliggende sone, særlig i 8-900 m-sonen.

Gropfeltene opptrer dels som enkeltstående felt, dels i konsentrasjoner fra 3 opp til 19 felt. Enkeltstående gropfelt fins i alle høydesonene, men er relativt vanligere i lavlandssonen enn i høyereliggende sone. I lavlandssonen ligger 13 av 28 felt enkeltvis, i høyereliggende sone 19 av 140 felt. De største enkeltfeltene i lavlandssonen har 40 og 22 groper (h.h.v. Gildal fig. 6.7 og Seim I). De øvrige har under 20 groper, og 3 lavtliggende enkeltfelt har bare 1 grop. Det er vanligere med høyt grop-antall på de enkeltstående feltene i høyereliggende sone. De største har 90 (Engjadalen), 80 (Skor), 50 (Nedre Kvamme), 48 (Revsdal) og 30 groper (Hillestad). De øvrige

høyere liggende enkeltfeltene har under 20 groper, derav 2 felt med bare 1 grop.

M o h. → Ant. groper ↓	LAVLANDSSONEN			HØYERE LIGGENDE SONE						Felt tils.
	<100	1-200	2-300	3-400	4-500	5-600	6-700	7-800	8-900	
1	5	1	1	2	2	2	2	3	7	25
2-10	4	2	5	1		5	11	17	40	85
11-20	2	1	1	2	2	3	2	2	9	24
21-30	1			1			2	4	2	10
31-40	1				2	1		1	3	8
41-50				1			1	1		3
51-60									1	1
61-70								1	1	2
71-80										0
81-90			1				1			2
91-100						1				1
> 100						1			1	2
Ukj.ant.		1	3	1	1		5		1	12
Felt tils.	13	5	11	8	7	13	24	29	65	175

Fig. 6.19: Forholdet mellom gropfeltenes størrelse (=antall groper) og høyde over havet.

Konsentrasjon av gropfelt er vanligst i høyere liggende sone, og der fins også høyest antall felt pr. lokalitet. De største gropfelt-konsentrasjonene, som alle opptrer i område 7 og er begrenset til Luster kommune, ligger mellom 600 og 900 m.o.h. I 6-700 m-sonen ligger Navarsete med 19 felt og tilsammen 170 groper (fig. 6.11). I 7-900 m-sonen ligger Flatningane med 13 felt og tilsammen 113 groper, Heggdalen og det nærliggende Heggdalsgjerdet med h.h.v. 6 felt med 52 groper og 4 felt med 18 groper. I 8-900 m-sonen ligger Rysete med 17 felt og tilsammen 221 groper, Røssesete med 10 felt og tilsammen 53 groper (fig. 6.13), Seljesete med 14 felt og tilsammen 160 groper, Stordalen med 7 felt og tilsammen 173 groper og Åsete med 12 felt og tilsammen 117 groper (fig. 6.14).

Gropfelt-konsentrasjonene har overvekt av felt med mellom 2 og 10 groper (63 av 102 felt). Også felt med mellom 11 og 40 groper er relativt vanlige (22 felt), mens felt med mer enn 40 groper forekommer bare i 4 tilfeller, ett med over 100 groper (Rysete I). Felt med 1 grop forekommer i 9 tilfeller i gropfeltekonsentrasjonene.

Også gropfeltene i lavlandssonen kan opptre i klynger, men 3 felt på samme lokalitet er det meste. Det er 3 lokaliteter som alle ligger i område 7, i sentrale deler av Luster: Saude I-III, Skildheim I-III og Åsen I-III. Den største samlingen groper i lavlandssonen er på den ene av disse lokalitetene, Saude I-III, der det tilsammen er minst 90 groper.

6.2.4 Sammenfatning av den topografiske fordelingen.

Ristningenes fordeling på 100 meterssoner viser at med ett unntak ligger billedfeltene lavere enn 100 m.o.h., og storparten så lavt som mellom 4 og 10 m.o.h. Gropfeltene er i overvekt i høyereliggende sone, d.v.s. over 300 m.o.h. Antallet gropfelt øker for hver 100 meterssone mellom 300 og 900 m.o.h., med hele 65 felt i 8-900 m-sonen. De største gropfelt-konsentrasjonene opptrer mellom 600 og 900 m.o.h. Den feltrikkeste lokaliteten er Navarsete i 6-700 m-sonen med 19 felt. Størst antall groper tilsammen på én lokalitet opptrer på Rysete i 8-900 m-sonen, der 221 groper er fordelt på 17 felt. Felt med mellom 2 og 10 groper er vanligst totalt sett, og særlig mellom 600 og 900 m.o.h., noe som vel skyldes at det er flest gropfelt generelt i disse sonene.

6.3 Motivgjennomgang.

Ristningstilfanget i Sogn og Fjordane omfatter et sparsomt utvalg motiv. På de 26 billedfeltene og 175 gropfeltene opptrer tilsammen 295 billedfigurer og 2482 groper. Av billedfigurene kan bare 179 identifiseres og typebestemmes og derved danne utgangspunkt for analyse.

Jeg har skilt ut 15 motivkategorier og en gruppe ubestembare figurer i samsvar med klassifikasjonssystemet i kap. 3 (pkt. 3.2.2). Fordelingen

av motiv på billedfeltene framgår av fig. 6.20. Nr.-betegnelsene viser til nummereringen av figurene på kalkeringene.

6.3.1 Menneske.

Fem figurer oppfattes som menneskefigurer.

Det er 3 på Leirvåg III (fig. 12.10, nr. 4, 5, 6), 1 på Unneset I (fig.12.18, nr. 7) og 1 på Unneset V (fig.12.29, nr. 4). Kjønnen kan ikke bestemmes for noen av figurene. Unneset V nr. 4 regnes som helt uthogd, de øvrige som strekhogde. Menneskefiguren på Unneset V tolkes som "kusk" eller "kjørekar" (se nedenfor pkt. 6.3.5). Identifiseringen av menneskefigurene på Leirvåg III regnes som relativt usikker. Ingen har bein, bare én har en utvidelse øverst som kan oppfattes som hode, den ene har to "armer", en annen bare én "arm" og den tredje ingen. Under tvil velger jeg likevel å klassifisere dem som menneskefigurer.

6.3.2 Fotsåle.

To figurer klassifiseres som fotsåler.

Begge er på Unneset I (fig.12.17, nr. 4, 5). De er konturhogde uten markerte tær eller tverrstrek.

I tillegg er det på Mo II en figur som muligens kunne klassifiseres som fotsåle. Det er et helt uthogd parti av berget, 22x9 cm stort og 1 cm dypt. Identifiseringen regnes imidlertid som så tvilsom at feltet ikke regnes som billedristning.

6.3.3 Dyr.

Fire figurer klassifiseres som dyrefigurer.

Det er 2 på Unneset V (fig.29, nr. 1, 2), 1 på Kårstad (fig.41, nr. 6) og 1 på Kyrkje-Eide (fig.40, nr.2). Dyrefigurene på Unneset V og Kårstad identifiseres som hester. De 2 på Unneset V er forspent en tohjult vogn (se nedenfor). Klassifikasjonen av Kårstad nr. 6 er noe usikker, men jeg velger å oppfatte figuren som en hest. Figuren på Kyrkje-Eide-stenen er en bølget linje identifisert som en orm. Dette er i tråd med den vanlige oppfatningen av liknende figurer i det øvrige skandinaviske ristningstilfanget (se f.eks. Burenhult 1980:84 f.).

	MENNESKE	FOTSÅLE	DYR	BÅT	VOGN	VÅPEN	REDSKAP	PRYDGJENSTAND	RITUELL GJENSTAND	GROP	RINGFIGUR	SPIRALFIGUR	LINJEFIGUR	FIGUR MED HJØRNER	RUNER	UBESTEMBAR FIGUR	
AUSTRHEIM				1												1	
DOMBA				3												3	
HENNE I				11						2					1	14	
HENNE II				5												5	
HENNE III				1												1	
KRABBESTIG				13						24	1		2	1	19	60	
KYRKJE-EIDE			1			3	4	1	1		2		1			13	
KÅRSTAD			1	11										2	22	4	39
LEIRVÅG I				18					X	1						2	21
LEIRVÅG II				25						5	1					6	37
LEIRVÅG III	3			5							2		1			2	13
LEIRVÅG IV				9					X								9
MJÅSET I				4					X					1		2	7
MJÅSET II				1												1	2
ORNES											2						2
UNNESET I	1	2		1						2						2	8
UNNESET II				19						2						4	26
UNNESET III				13						1			2		10	27	
UNNESET IV				5						5						1	11
UNNESET V	1		2	1	1					1							6
UNNESET VI				4						4	1					3	12
UNNESET VII				8						12	1			1		1	21
UNNESET VIII				2						3	1					2	8
UNNESET IX				4						4						1	9
UNNESET X				1												2	3
ÅSEN V										10	1						1
	5	2	4	165	1	2	5	1	1	76	11	2	5	6	22	63	360

Fig. 6.20: Fordelingen av motiv på billedristningene i Sogn og Fjordane. Luravbildninger på båtfigurer telles ikke med i antallet figurer på et felt, men det markeres med x på de feltene de opptrer.

6.3.4 Båt.

Det er 165 figurer som klassifiseres som båter eller rester av båter. Av disse kan 112 sikkert typebestemmes (fig. 6.21), mens resten er fragmentariske. Men det er mulig å se at det er rester av båtfigurer, og i en del tilfeller kan det avgjøres om båtene har vært tolinjete eller enlinjete. Av de 26 billedfeltene har 23 felt båter eller rester av båter, men på 2 av dem kan båtfigurene ikke typebestemmes (Unneset VIII og X).

Det er tilsammen 110 tolinjete båter, men av disse kan 32 ikke typebestemmes nærmere. Av de øvrige 78 har 21 vinklet stavnovergang (type A 1), 16 har krummet stavnovergang og lave stavner (type A 2 a), 22 har krummet stavnovergang og høye stavner (type A 2 b), 6 har buet stavnovergang (type A 3) og 13 har ikke markert stavnovergang (type A 4). Det er tilsammen 28 enlinjete båter, men 11 av disse kan ikke typebestemmes nærmere. Av de øvrige 17 har 2 vinklet stavnovergang (type B 1), 6 har krummet (type B 2), 7 har buet (type B 3) og 2 er uten markert stavnovergang (type B 4). Av de 17 konturhogde båtene har 15 krummet stavnovergang (type C 2), og 2 har buet (type C 3).

Den vanligste stavnovergangen er krummet. Den fins på 57 båter på 12 felt. De tolinjete båtene utgjør den største gruppen, og fordelingen på lave og høye stavner er henholdsvis 16 og 22. Vinklet stavnovergang forekommer på 23 båter på 7 felt. Også i denne gruppen er det flest tolinjete båter. Det er 16 båter på 5 felt som er uten markert stavnovergang. Klassifiseringen av den ene figuren er imidlertid tvilsom (Leirvåg III nr. 14). Buet stavnovergang fins på 15 båter fordelt på 7 felt, og tolinjete båter opptrer bare på ett av dem (Kårstad).

Både enlinjete og tolinjete båter forekommer i hele området, men det er flest enlinjete i ytre strøk av Sunnfjord, trolig fordi de fleste billedfeltene ligger der. De ulike stavnovergange har imidlertid forskjellig utbredelse. Båter med vinklet og krummet stavnovergang opptrer hovedsakelig i ytre strøk, først og fremst i Sunnfjord. Dette gjelder også konturhogde båter med krummet stavnovergang (type C 2). Båter med buet eller uten markert stavnovergang er derimot konsentrert til midtre og indre strøk av Nordfjord. Det samme er konturhogde båter med buet stavnovergang (type C3).

	A 1	A 2a	A 2b	A 3	A 4	B 1	B 2	B 3	B 4	C 2	C 3	C 4	Ubest. A	Ubest. B	Rest avbåt	Tils.
AUSTRHEIM												1				1
DOMBA	2					1										3
HENNE I				4					1	1			4		1	11
HENNE II				4					1							5
HENNE III		1														1
KRABBESTIG	6												7			13
KÅRSTAD				6	4										1	11
LEIRVÅG I	7	4	2					1					2	2		18
LEIRVÅG II		4	8					2					4	5	1	24
LEIRVÅG III	3	1			1	1										6
LEIRVÅG IV			9													9
MJÅSET I	2							1					1			4
MJÅSET II										1						1
UNNESET I			1													1
UNNESET II					1	2	1		9				1		5	19
UNNESET III	1	1	1			1							7	1	1	13
UNNESET IV						1	2							1	1	5
UNNESET V		1														1
UNNESET VI		2											2			4
UNNESET VII		2	1						5							8
UNNESET VIII													2			2
UNNESET IX						1							1	2		4
UNNESET X													1			1
Tils.	21	16	22	6	13	2	6	7	2	15	1	1	32	11	10	165

Fig. 6.21: Fordelingen av ulike båttyper på billedfeltene i Sogn og Fjordane.

6.3.5 Vogn.

Vognmotivet opptrer bare på ett felt, Unneset V (fig.12.29, nr. 3). Det er en tohjult vogn der hjulene er plassert på hver side av en stang. Vognen er forspent med 2 hester (se pkt. 6.3.3). De står på hver side av vognstangen og er vendt samme veg, altså begge med beina nedover i forhold til bergflatens helning. På vognstangen bak hjulene er en "kusk" eller "kjørekar" (se pkt. 6.3.1), og fra denne figuren og fram mot halen på den øverste hesten går en hogd linje (tømmer?).

6.3.6 Våpen

Tre figurer er klassifisert som våpen, og alle opptrer på Kyrkje-Eidesteinen.

En figur oppfattes som en dolk (fig.12.40, nr. 4). En annen figur oppfattes som en øks med skaft (nr. 8). Liknende figurer i ulike deler av det skandinaviske ristningsområdet er identifisert på denne måten. I Skåne og Östergötlaand opptrer krumme og S-formete figurer identifisert som skjeftede øksar eller dolkstaver (Burenhult 1980:74 f, fig. 6.22).

Også i Østfold forekommer S-formete figurer "som uten tvil må tolkes som økser skjefftet på et krummet skaft" (Marstrander 1963:26). Den aktuelle figuren på Kyrkje-Eide kunne muligens forklare som avbildning av en lur, f.eks. av en type som Montelius: Minnen ... Avsn. II, avb. 1236. Men i det skandinaviske ristningstilfanget forøvrig er figurer identifisert som luravbildninger utformet helt annerledes. De opptrer alltid sammen med en annen figur, enten holdt av en menneskefigur eller plassert mellom mannskapsstrekene på båtfigurer, ofte i par (se f.eks. Marstrander 1963:35 ff.). Disse lur-framstillingene er sterkt krummet eller svunget, i mange tilfeller med markering av den runde pryddplaten (sml. Marstrander 1963:36, fig. 13). På denne bakgrunnen mener jeg det ikke er grunnlag for å identifisere figuren nr. 8 fra Kyrkje-Eide som lur, og jeg velger å oppfatte den som en skjeftet øks (sml. diskusjonen nedenfor pkt. 8.8).

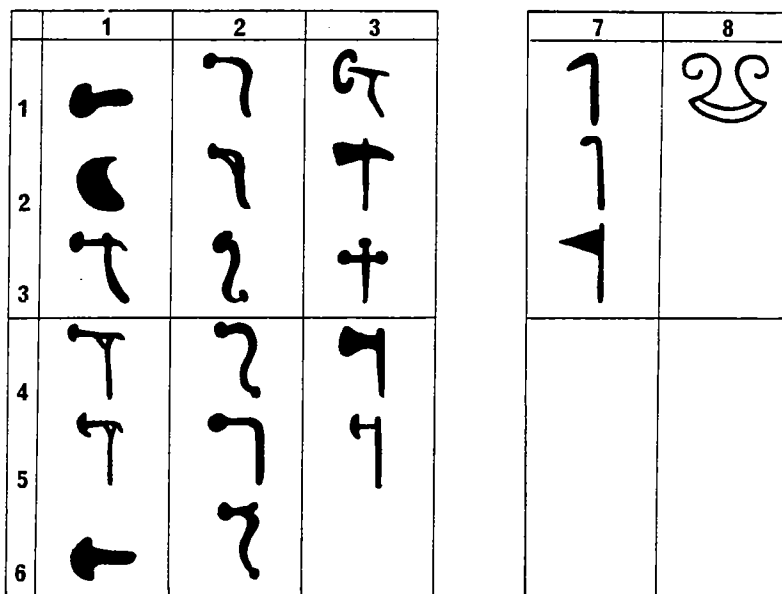


Fig. 6.22: Ulike økseframstillinger i skandinavisk ristningsmateriale (etter Burenhult 1980:74).

Den tredje figuren fra Kyrkje-Eide som muligens kan klassifiseres som våpen, er nr. 9. Det er en spissoval figur, delvis uthogd i ene halvdelen. Det er fristende å forklare den som avbildning av en skafthulløks der skafthullet markeres av det ikke-uthogde partiet. Imidlertid kjenner jeg ingen tilsvarende økse-avbildninger i det skandinaviske ristningstilfanget. I alle de tilfellene der figurer er identifisert som økser, er disse framstilt i "profil", d.v.s. at øksebladet er avbildet fra siden. Under tvil velger jeg å klassifisere figuren nr. 9 som en skafthulløks.

6.3.7 Redskap.

Fire figurer oppfattet som redskap, opptrer også på Kyrkje-Eidesteinen.

Den ene identifiseres som sigd (fig.12.40, nr. 10). Tre likedanne og parallelt plasserte krokfigurer (nr. 11-13) er vanskelige å identifisere med noe kjent redskap. De er ikke så mye krummet at det er rimelig å gruppere dem sammen med den skjefte øksen nr. 8 (se foran). Det kunne være fristende å forklare dem som skjefte sigder. Men en slik identifisering er så usikker at jeg velger den ubestemte klassifiseringen "krokfigurer".

6.3.8 Smykke-/prydgjenstand.

Bare én figur i analyseområdet klassifiseres i denne motivkategorien. En av figurene på steinen fra Kyrkje-Eide identifiseres som en kam (nr. 5). (Sml. diskusjon nedenfor pkt. 8.8).

6.3.9 Rituell gjenstand.

På 4 felt er det avbildninger klassifisert som rituelle gjenstander.

På 7 båtfigurer på 3 felt er blant mannskapsstrekene linjer identifisert som lurer (fig. 6.23). På Leirvåg IV er tre A2a-båter utstyrt med mulige lurfigurer. Særlig i det ene tilfellet, nr. 4, synes identifikasjonen sikker for 2 krumme linjer plassert i bue mot hverandre lik parstilte lur (sml. argumentasjon hos Marstrander 1963:35 ff.). En rett linje som er like lang som lurparet, framstiller muligens også en lur. På båtene nr. 2 og 3 oppfattes en forlenget og svakt krummet linje blant mannskapsstrekene som lurfigurer.

På Leirvåg I har to A2a-båter linjer oppfattet som lur. Blant mannskapsstrekene på båten nr. 1 er det to forlengete og sterkt krummete linjer, den ene fortykket i enden, og selv om de ikke er motstilte for å illudere et lurpar, synes identifikasjonen sikker. Mer tvilsomt er det andre tilfellet, der båten nr. 5 er utstyrt med to ekstra lange linjer opp fra relingslinjen, men forøvrig ikke har mannskapsstreker.

Forlengete mannskapsstreker på to A1-båter fra Mjåset I er også tvilsomme som lurfigurer, særlig fordi dette feltet er sterkt vitret og figurene er vanskelige å se.

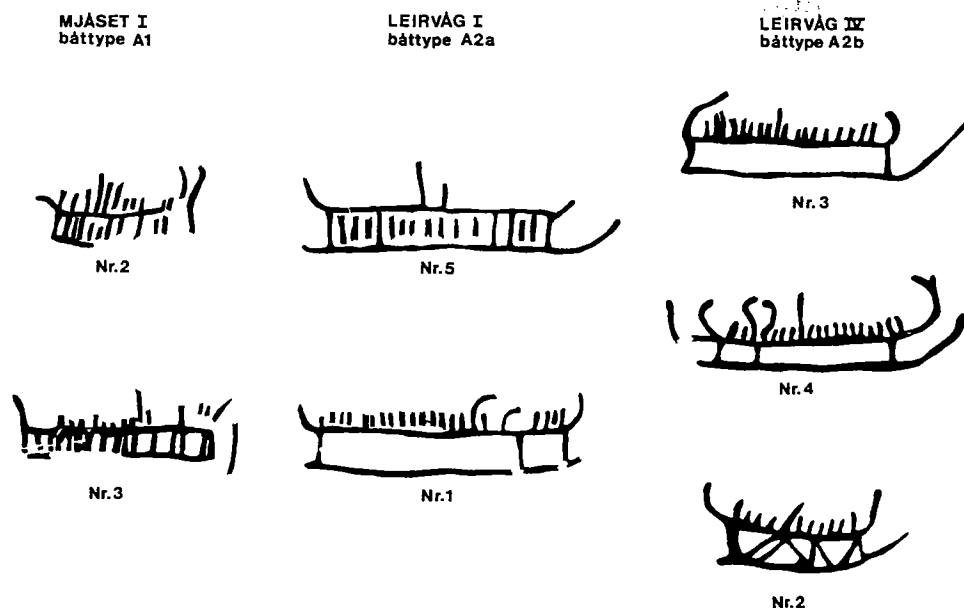


Fig. 6.23: Båtfigurer i Sogn og Fjordane med mulige lur-avbildninger.

Lurfigurene telles ikke som enkeltstående figurer, og regnes derfor ikke med i antallet identifiserbare og typebestembare motiv (fig. 6.20). Årsaken er at de oppfattes som en integrerende del av båtfigurene. I tabellen over motivsammensetningen på billedfeltene markeres det hvilke felt de opptrer på, men det får altså ikke konsekvenser for antallet figurer på det enkelte feltet. Dette er en annen praksis enn for vognfiguren på Unneset V, der de enkelte elementene (vogn, dyr, menneske) telles som selvstendige figurer.

En annen figur som her plasseres i kategorien "rituell gjenstand", er en stakefigur på steinen fra Kyrkje-Eide (fig.12.40, nr. 7). Den består av en lang, rett linje med en helt uthogd runding øverst og en helt uthogd trekant med "frynse"-rad nederst (om en tenker seg steinen stående med de 2 parallelle linjene som basis). Tilsvarende stakefigurer kjennes fra Rogaland, der bl.a. 2 slike figurer opptrer på feltet Nedre Tasta (Fett og Fett 1941, Pl. 32). Stakefigurene synes

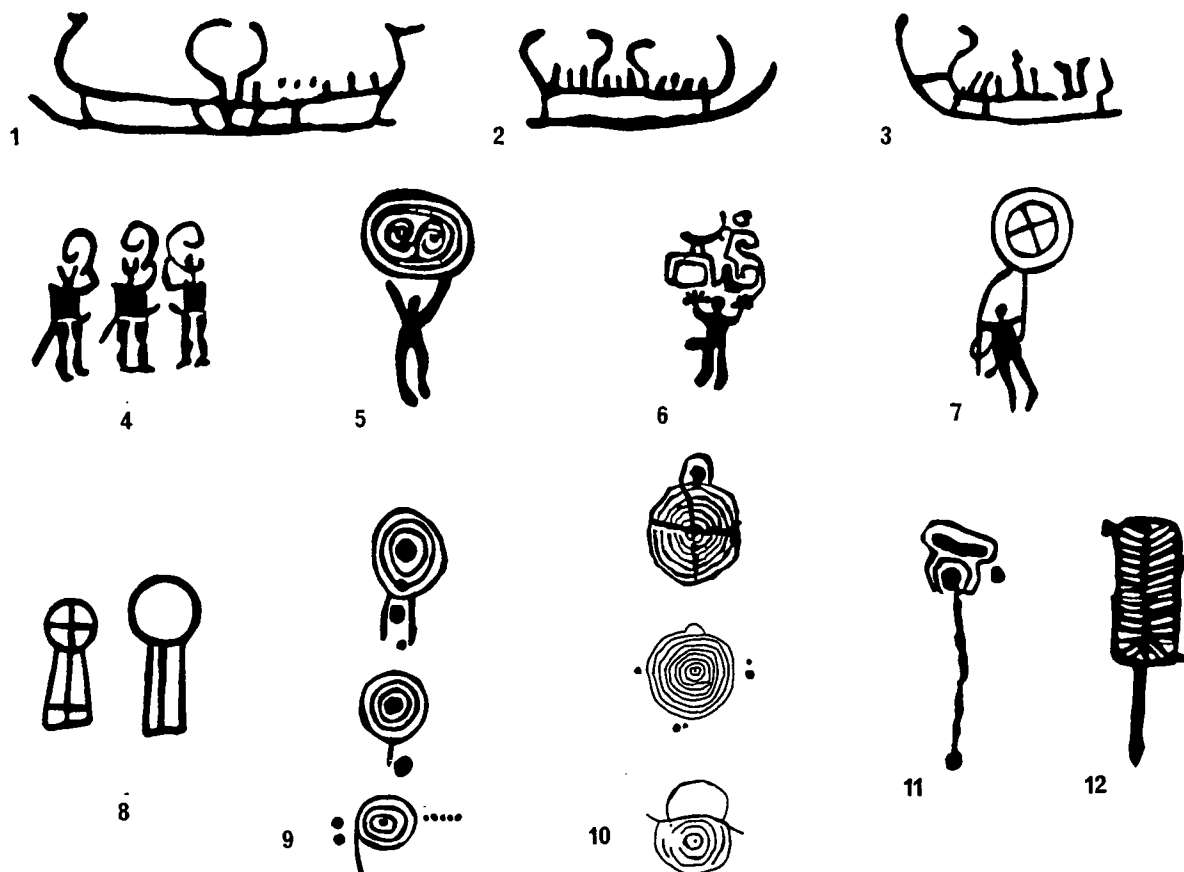


Fig. 6.24: Ristningsfigurer tolket som rituelle gjenstander.

- 1-3: Båtfigurer med luravbildninger (Kville, Bohuslän, etter Nordbladh og Rooswall 1975).
- 4: Gruppe lurbærende mannsfigurer (Kalleby, Tanum, Bohuslän, etter Wauke 1980).
- 5: Menneskefigurer som løfter spiral (Ekenberg, Östergötland, etter Burenhult 1973).
- 6-7: Menneskefigurer som løfter h.h.v. "nett" (?) og stakemedring (Backa, Brastad, Bohuslän, etter Wauke 1980).
- 8: To stakefigurer (Brastad, Bohuslän, etter O.Almgren 1927).
- 9: Tre stakefigurer (?) (Skalv, Östergötland, etter Burenhult 1973).
- 10: Tre ringfigurer med "hempe" el. "hank" (øverst: Nedre Tasta, etter Fett og Fett 1941; i midten: Flote I, Etne; nederst: Bakke I, Jondal, begge etter Mandt Larsen 1972).
- 11: Stakefigurer (Nedre Tasta, etter Fett og Fett 1941).
- 12: Stakefigurer (Himmelstadlund, Östergötland, etter Burenhult 1973).

ikke mulig å identifisere med noen kjent gjenstand (fig.6.24). Men det er nærliggende å se dem i sammenheng med ulike former for ringfigurer eller skiver på stang eller stativ som opptrer på en rekke felt i Bohuslän og enkelte steder i Østfold (se Marstrander 1963:268 ff. med litteraturhenvisninger). Marstrander oppfatter disse figurene som avbildninger av gjenstander "anvendt for rituelle formål" (Marstrander 1963:268). På denne bakgrunnen klassifiserer jeg stakefiguren fra Kyrkje-Eide som "rituell gjenstand".

6.3.10 Grop.

Tilsammen på gropfeltene og billedfeltene er det 2482 groper.

På de 175 feltene klassifisert som gropfelt er det 2406 groper. Antallet på de enkelte feltene varierer fra 1 til over 100. I tabellen fig. 6.25 er antall groper på gropfeltene i hver kommune oppført. For en del felt i Luster og Vik er ikke nøyaktig antall groper kjent. I innberetningene er bare oppført at det fins groper: "mange", "en del", "noen få". Grunnen er enten at feltet er tapt eller at undersøkelsen er mangelfull. I disse tilfellene har jeg anslått antallet groper etter følgende "omregningstabell":

"mange groper"	= 25
"groper" el. "en del groper"	= 10
"noen få groper"	= 5

Groper opptrer på 14 av de 26 billedfeltene, og antallet varierer fra 1 til 24. Det er tilsammen 76 groper på billedfeltene (se fig. 6.20). Bare i ett tilfelle er en grop plassert i midten av en ringfigur. (Krabbestig fig.12.42, nr. 7). På 3 felt er groper plassert i skroget, i stavnen, på relingslinjen eller i bunnlinjen av båter: Krabbestig (fig.12.42, nr. 31, 36, 59), Unnenset VI (fig.12.30, nr. 6, 7, 10), Unneset VII (fig.12.31, nr. 4). Både på gropfelt og billedfelt forekommer gropene enkeltvis, som dobbeltgroper, i tette klynger og med furer mellom. Størrelsen varierer fra helt små og grunne til 10 cm i tvn, og 5-6 cm dype.

		Ant. gropfelt	Ant. groper	Gj.snittlig gropant. pr. felt
S O G N	AURLAND	8	42	5,3
	LEIKANGER	7	260	37,1
	LUSTER	144	1.822	12,7
	LÆRDAL	2	80	40,0
	VIK	9	148	16,4
S. F J.	ASKVOLL	2	8	4,0
	GAULAR	1	1	1,0
N. F J.	EID	1	40	40,0
	STRYN	1	5	5,0
Tilsammen		175	2.406	13,7

Fig. 6.25: Oversikt over antall gropfelt med antall groper i de ulike kommunene. Gjennomsnittlig gropantall pr.felt er regnet ut.

6.3.11 Ringfigur.

Tilsammen 11 ringfigurer opptrer på 9 felt.

Enkle ringer fins på Krabbestig (fig.12.42, nr. 7), Leirvåg II (fig.12.7, nr. 6), Leirvåg III (fig.12.10, nr. 1, 2), Unneset II (fig.12.21, nr. 15), Unneset VI (fig.12.30, nr8), Unneset VII (fig.12.31, nr. 2), Unneset VIII (fig.12.32, nr. 4), og Åsen V (fig.6.10). Med unntak av Åsen V er ringfigurene små, og bare Krabbestig nr. 7 har som nevnt midtgrop. Ringfiguren på Åsen V er 64 cm i tvn., 2,5 cm dyp og går ikke helt sammen.

På Kyrkje-Eide fins 1 konsentrisk ringfigur og 1 sammensatt ringfigur (fig.12.40, h.h.v. nr. 3 og 1).

6.3.12 Spiralfigur.

Bare på ett felt, Ornes, opptrer spiralfigurer.

Utformingen er uviss fordi steinen er tapt. Dekoren kjennes bare gjennom tegninger fra forrige århundre laget av Christie og Neumann, som har gjengitt dekoren noe forskjellig. Begge har tegnet 2 motstående dobbeltspiraler (Christie 1824, Neumann 1824:560). Men Christie har i tillegg tegnet et spiralbånd som omkranser dem. Siden begge er enige om dobbeltspiralene, blir bare disse regnet med i analysen (fig. 4.4).

6.3.13 Linjefigur.

Fem figurer klassifiseres som linjefigurer.

Mønstre av kryssende linjer fins på Krabbestig (fig.12.42, nr. 21, 50) og Leirvåg III (fig.12.11, nr. 9). På Unneset VII opptrer et linjemønster som består av en firkant, en bølget linje og en grop, forbundet med en båt (fig.12.31, nr. 5). På Kyrkje-Eide opptrer 2 parallele linjer (fig.12.40, nr. 6).

6.3.14 Figur med hjørner.

Seks figurer med hjørner forekommer.

På Kårstad opptrer ett tydelig hakekors og en hakekorsliknende figur (fig.12.41, h.h.v. nr. 34 og 5). Ramme- eller gitterfigurer fins på Krabbestig (fig.12.41, nr. 16), Mjåset I (fig.12.16, nr. 4) og Unneset III (fig.12.24 og 12.26, nr. 5, 21/22).

6.3.15 Runer.

På Kårstad er det 22 runer (fig.12.41).

6.3.16 Ubestembar figur.

Tilsammen 63 figurer på 17 felt klassifiseres som ubestembare.

Det gjelder linjestumper og samling hoggemerker som ikke lar seg identifisere som gjenkjennbare motiv. Det kan være rester av delvis forvitrete figurer eller figurer som er påbegynt men aldri fullført.

6.3.17 Sammenfatning av motivgrupperingen.

I ristningstilfanget i Sogn og Fjordane er skilt ut 15 motivkategorier, samt en gruppe ubestembare figurer. Bare groper og båter opptrer i større antall, henholdsvis 2482 og 165. Disse motivene har naturlig nok størst geografisk spredning, mens en rekke andre motiv, f.eks. våpen, redskap, smykke-/prydgjenstand, vognfigur og runer bare opptrer på ett felt hver. Det eneste motivet som gir grunnlag for en mer detaljert klassifikasjon, er båtfigurene.

6.4 Motivsammensetningen på billedfeltene.

Motivgjennomgangen viser at båtfigurer uten sammenlikning er det vanligste billedmotivet. Båtfigurene danner derfor utgangspunkt for en undersøkelse av motivsammensetningen på billedfeltene. De ubestembare motivene regnes ikke med, men det gjør båtfigurer som ikke kan typebestemmes. Antallet båtfigurer på de enkelte feltene omfatter altså også ikke-typebestembare båter og rester av båter. Dette er gjort fordi jeg mener det er irrelevant for spørsmålet om motivkombinasjoner generelt hvorvidt båtfigurene kan typebestemmes. Ved spørsmålet om tidfesting av motiv og motivkombinasjoner (kap. 8), blir imidlertid bare de typebestembare båtene regnet med. Jeg vil undersøke hvilke motiv som kombineres med de ulike båttypene og hvilke båttyper som opptrer sammen, samt frekvensen av de ulike motivkategoriene. Motivsammensetningen på billedfeltene uten båtfigurer vil også bli studert.

6.4.1 Motivkombinasjoner.

a) Feltene med båter.

Som nevnt er det båtfigurer på 23 av de 26 billedfeltene i Sogn og Fjordane. På 4 av disse er 1 enkelt båt eneste figur (fig. 6.20). Men det er vanligere med flere figurer på feltene, og det motivet som oftest kombineres med båt, er én eller flere andre båter. Kombinasjonen båt/båt forekommer på 17 felt (fig. 6.26) og på 3 av disse er båter eneste motiv: Domba, Henne II, Leirvåg IV.

Den nest vanligste motivkombinasjonen er båt/grop. Den forekommer på 13 felt (fig. 6.26), og på 4 av dem fins bare disse to motivene (fig. 6.27, Henne I, Leirvåg I, Unneset IV og IX)). Både båt og båt/grop kombineres med andre abstrakt-geometriske motiv med vekslende hyppighet (fig. 6.27 og 6.28). Kombinasjonen båt/ringfigur forekommer på 7 felt, og på 6 av disse opptrer grop i tillegg, d.v.s. kombinasjonen båt/grop/ringfigur (bare på Leirvågg III er det ikke groper). Kombinasjonen båt/annen geometrisk figur (linje- eller hjørnefigur) forekommer på 6 felt, på 1 av dem opptrer ringfigur i tillegg (Unneset III), altså kombinasjonen båt/ringfigur/annen geometrisk figur, og på 2 felt både grop og ringfigur (Krabbestig og Unneset VII), d.v.s. kombinasjonen båt/grop/ringfigur/annen geometrisk figur (fig. 6.26).

MOTIVKOMBINASJONER	ANTALL
Båt/båt	17
Båt/grop	13
Båt/ringfigur	7
Båt/grop/ringfigur	6
Båt/annen geometrisk figur	6
Båt/grop/annen geometrisk figur	3
Båt/grop/ringfigur/annen geometrisk figur	2
Båt/ringfigur/annen geometrisk figur	3
Båt/gjenstand	4
Båt/antropomorf figur	3
Båt/dyrefigur	2
Båt/runer	1

Fig. 6.26: Frekvensen av ulike motivkombinasjoner med båtfigurer. "Antall" angir hvor mange felt kombinasjonene opptrer på. I kombinasjonen "båt/gjenstand" er de 3 feltene med lurfigurer medre

Foruten i kombinasjon med abstrakt-geometriske motiv, opptrer båt-motivet også i begrenset grad sammen med andre motiv (fig. 6.28). På 3 felt opptrer båt/antropomorf figur, med grop i tillegg på 2 av dem (Unneset I og V) og ringfigur på ett (Leirvåg III). På 2 felt forekommer båt/dyrefigur, på det ene med grop i tillegg (Unneset V), og på det andre en annen geometrisk figur (Kårstad). Bare på ett felt opptrer både båt, menneskefigur og dyrefigur (Unneset V). På ett felt fins kombinasjonen båt/runer (Kårstad).

	BÅTFIGUR		GROP	RINGfigur	Annen GEOM.fig.
	Total	Derav typebest.			
HENNE I	11	6	2		
KRABBESTIG	13	6	24	1	3
LEIRVÅG I	18	14	1		
LEIRVÅG II	25	15	5	1	
MJÅSET I	4	3			1
UNNESET II	19	13	2	1	
UNNESET III	13	4	2		2
UNNESET IV	5	3	5		
UNNESET VI	4	2	4	1	
UNNESET VII	8	8	10	1	1
UNNESET VIII	2	0	3	1	
UNNESET IX	4	1	4		

Fig. 6.27: Felt med kombinasjonen båt/abstrakt-geometrisk figur, men ingen andre motiv.

	BÅT	GROP	RING- FIG.	ANNEN GEOM. FIG.	ANTRORO- MORF FIG.	DYRE- FIG.	RUNER	GJEN- STAND
DOMBA	x							
HENNE I	x	x						
HENNE II	x							
KRABBESTIG	x	x	x	x				
KÅRSTAD	x			x		x	x	
LEIRVÅG I	x	x	x					x
LEIRVÅG II	x	x						
LEIRVÅG III	x		x	x	x			x
LEIRVÅG IV	x							
MJÅSET I	x			x				x
UNNESET I		x			x			
UNNESET II	x	x	x					
UNNESET III	x	x		x				
UNNESET IV	x	x						
UNNESET V		x			x	x		x
UNNESET VI	x	x	x					
UNNESET VII	x	x	x	x				
UNNESET VIII	x	x	x					
UNNESET IX	x	x						
Ant komb.	17	13	7	6	3	2		4

Fig. 6.28: Motivkombinasjonen på felt med båtfigurer. Feltene med én enkelt båtfigur som eneste motiv er ikke med (Austrheim, Henne III, Mjåset II, Unneset X). Luravbildningene er regnet som "gjenstand".

Antallet båter på et felt varierer fra 1 til 24. I tillegg til de 4 feltene med én båt som eneste figur, opptrer én enkelt båt i kombinasjon med andre motiv på 2 felt (Unneset I og V). Vanligste antall båter på fler-båtsfeltene ligger mellom 4 og 13 (11 felt, fig. 6.20).

Leirvåg II	25 : 5	= 5,0
Unneset II	19 : 2	= 9,5
Leirvåg I	18 : 1	= 18,0
Unneset III	13 : 2	= 6,5
Herme I	11 : 2	= 5,5
Unneset IV	5 : 5	= 1,0
Unneset VI	4 : 4	= 1,0
Unneset IX	4 : 4	= 1,0
Unneset V	1 : 1	= 1,0
Krabbestig	13 : 24	= 0,5
Unneset VII	8 : 10	= 0,8
Unneset VIII	2 : 3	= 0,6
Unneset I	1 : 2	= 0,5

Fig.6.29:

Forholdstallet båt:grop Feltene med denne motivkombinasjonen faller i 3 grupper. I den første gruppen (øverst) er det betydelig flere båter enn groper. I den andre (i midten) er forholdstallet 1:1, og i den tredje (nederst) er det flere groper enn båter.

Forholdet mellom antall båter og antall groper varierer sterkt (fig. 6.29). Forholdstallet båt/grop på et felt er regnet ut ved at antall båter er dividert på antall groper. På 5 felt er båter i overvekt i forhold til groper, og forholdstallet ligger mellom 18 og 4,8. På 4 felt er det like mange båter som groper, d.v.s. forholdstallet er 1. På de øvrige 4 feltene er gropene i overvekt i forhold til båtene, d.v.s. forholdstallet varierer mellom 0,5 og 0,8.

Leirvåg I	25 : 1	= 25,0
Unneset II	19 : 1	= 19,0
Krabbestig	13 : 1	= 13,0
Unneset VII	8 : 1	= 8,0
Leirvåg IV	5 : 2	= 2,5
Unneset VI	4 : 1	= 4,0
Unneset VIII	2 : 1	= 2,0

Fig. 6.30:
Forholdstallet
båt:ringfigur.

Unneset III	13 : 2	= 6,5
Krabbestig	13 : 3	= 4,5
Kårstad	11 : 2	= 5,5
Unneset VII	8 : 1	= 8,0
Leirvåg III	6 : 1	= 6,0
Mjåset I	4 : 1	= 4,0

Fig. 6.31:
Forholdstallet
båt:annen geomet-
risk figur.

Også forholdstallet båt/ringfigur varierer (fig. 6.30), men der er årsaken det vekslende antallet båter, da det bare på ett felt er mer enn 1 ringfigur (Leirvåg III). Båtene er alltid i overvekt også i kombinasjonen båt/annen geometrisk figur, og forholdstallet varierer fra 8 til 4 (fig. 6.31).

Forholdstallet for kombinasjonen båt/antropomorf figur varierer mellom 1,7 og 0,3 (fig. 6.32). Men på det feltet som har forholdstallet 0,3 - Unneset I - er 2 av de antropomorfe figurene fotsåler. Hvis bare menneskefiguren regnes med, blir forholdstallet 1, det samme som på Unneset V. På de 2 feltene der kombinasjonen båt/dyrefigur opptrer, er forholdstallene helt forskjellige: 11 på Kårstad og 0,5 på Unneset V. På det ene av feltene med kombinasjonen båt/gjenstand er gjenstanden en vognfigur (Unneset V), og forholdstallet er 1. På de andre feltene dreier det seg om båter med lur, og forholdstallet er ikke regnet ut. For kombinasjonen båt/runer er forholdstallet 0,5 (Kårstad).

Leirvåg III	5 : 3 =	1,7
Unneset V	1 : 1 =	1,0
Unneset I	1 : 3 =	0,3

Fig. 6.32: Forholdstallet båt:antropomorf figur.

De ulike båttypene kombineres med andre motiv på forskjellig vis (fig. 6.33).

Groper opptrer sammen med 10 av de 11 båttypene. Den eneste båttypen som aldri fins sammen med groper, er type A3 (tolinjet med buet stavnovergang), og den er konsentrert til ett felt (Kårstad). Ringfigurer fins sammen med flere båttyper, men kombineres aldri med type A3 (tolinjet med buet stavnovergang), type B4 (enlinjet uten markert stavnovergang) og type C3 (konturhogd med buet stavnovergang). Annen geometrisk figur (linje- eller hjørnefigur) forekommer sammen med 6 av de 11 båttypene. Menneskefigurer kombineres med type A1 (tolinjet med vinklet stavnovergang), A2a og A2b (tolinjet med krummet stavnovergang og h.h.v. lave og høye stavner) og B2 (enlinjet med krummet stav-

overgang). Fotsåler opptrer bare på ett felt (Unneset I), der sammen med type A2b. Dyrefigurer kombineres med båttypene A2a og A3. Gjenstand opptrer i form av lur i sammen med type A1, A2a og A2b. Gjenstand i form av vogn opptrer bare sammen med type A2a. Runer kombineres på ett felt (Kårstad) med båttypene A3 og A4.












	GROP	RING- FIGUR	ANNEN GEOM-FIG	MENNESKE FIGUR	FOT- SÅLE	DYRE- FIGUR	GJEN- STAND	RUNER
 A1	X	X	X	X			X	
 A2a	X	X	X	X		X	X	
 A2b	X	X	X	X	X		X	
 A3			X			X		X
 A4	X	X	X					X
 B1	X	X						
 B2	X	X		X				
 B3	X	X	X					
 B4	X							
 C2	X	X						
 C3	X							

Fig. 6.33: De ulike båttypene kombineres med andre motiv på forskjellig vis.

De vanligste motivkombinasjonene på felt med båter i Sogn og Fjordane er altså båt/båt og båt/geometrisk figur, særlig båt/grop. Båter er i overvekt på de fleste feltene. Bare på 4 felt er det flere groper enn båter, og i ett tilfelle er runer i overvekt. Båttypene A1, A2a og A2b kombineres med flest andre motiv, mens typene B1, B4 og C3 opptrer i færrest kombinasjoner.

b) Feltene uten båter.

De 3 feltene uten båtfigurer er ikke egnet til å studere motivkombinasjoner. De viser av ringfigur kan opptre både sammen med groper alene og i kombinasjon med gjenstandsmotiv og andre geometriske motiv (h.h.v. Åsen V og Kyrkje-Eide). Spiralfigur opptrer bare i kombinasjon med annen spiral (Ornes).

6.4.2 Kombinasjon av båttyper.

Båttypene er kombinert med hverandre på forskjellig måte og med varierende hyppighet (fig. 6.34). Det er vanlig å finne flere båter av samme type på ett felt. Dette gjelder særlig de tolinjete båtene med vinklet og krummet stavovergang og de uten markert stavovergang, (typene A1, A2a, A2b og A4). På 5 felt forekommer kombinasjonen A2a/A2a og på 3 felt hver av kombinasjonene A2b/A2b og A4/A4. Kombinasjonen C2/C2 (konturhogd med krummet stavovergang) og B3/B3 (enlinjet med buet stavovergang) opptrer på 2 felt hver.

De båttypene som forekommer flest ganger sammen med andre båttyper, er A1 (tolinjet med vinklet stavovergang), A2a og A2b (tolinjet med krummet stavovergang og h.h.v. lave og høye stavner). De kombineres ofte med hverandre: A1 opptrer 3 ganger med A2a og 2 ganger med A2b, A2a forekommer 4 ganger sammen med A2b. Dessuten opptrer A1 sammen med A4 (tolinjet uten markert stavovergang) og med de enlinjete båttypene B1, B2 og B3 (h.h.v. vinklet, krummet og buet stavovergang). Type A2a opptrer sammen med A4, B2 og C2, og type A2b opptrer sammen med A4, B2, B3 og C2.

Mer enn 2 båtfigurer (båt/båt) forekommer på 17 felt (fig.6.26). På flere av disse ligger tyngdepunktet på én enkelt båttype, d.v.s. at det er minst dobbelt så mange av én båttype som av én eller flere andre tilsammen (fig. 6.35). Type A1 (tolinjet med vinklet stavovergang) utgjør tyngdepunktet på 3 felt (Domba, Krabbestig, Mjåset I). Typene A2b og A4 (tolinjet med h.h.v. krummet stavovergang og høye stavner og uten markert stavovergang) har tyngdepunkt på 2 felt hver (h.h.v. Leirvåg II + IV og Henne I + II). Typene A2a (tolinjet med krummet stavovergang og lave stavner) og C2 (konturhogd med krummet stavovergang) er tyngdepunkt på ett felt hver (h.h.v. Unneset VI og II).

	A1	A2a	A2b	A3	A4	B1	B2	B3	B4	C2	C3
A1	5	3	2			1	2	2			
A2a	3	4	4		1		1	2		1	
A2b	2	4	3	1	1		1	2		1	
A3				1	1						
A4		1	1	1	3		1		3		1
B1	1						1	1		1	
B2	2	1	1		1	1	1	2		1	
B3	2	2	2			1	2	2		1	
B4					3						1
C2		1	1			1	1	1		2	
C3					1				1		

Fig. 6.34: Kombinasjon av båttyper. Tabellen viser hvordan ulike båttyper kombineres, og hvor mange ganger - d.v.s. på hvor mange felt - disse kombinasjonene opptrer.

Faste båttype-kombinasjoner er ikke vanlig. Men på 2 felt opptrer typene A1, A2a og A2b sammen og i overvekt i forhold til andre båttyper (Leirvåg I, Unneset III). Ellers ser båttypene ut til å falle i to hovedgrupper der typene innenfor hver av gruppene kombineres på forskjellig vis, men der kombinasjoner på tvers av gruppene sjelden eller aldri forekommer. I den ene gruppen er typene A1, A2a, A2b, B1, B2, B3 og C2. I den andre er typene A3, A4, B4 og C3 (fig. 6.34). Type A4 opptrer på ett felt sammen med typene A2a, A2b og B2 (Leirvåg II), men klassifikasjonen av denne A4-båten er usikker.

Det er ingen typemessig fellesnevner for de 6 feltene med bare én båtfigur (fig. 6.36). Type A2a (tolinjet med krummet stavovergang og lave stavner) forekommer på Henne III og Unneset V, type A2b (tolinjet med krummet stavovergang og høye stavner) på Unneset I, type C2

	A1	A2a	A2b	A4	C2
DOMBA	X				
HENNE I				X	
HENNE II				X	
KRABBESTIG	X				
LEIRVAG II			X		
LEIRVAG IV			X		
MJÅSET I	X				
UNNESET II					X
UNNESET VI		X			

Fig. 6.35: Felt som har tyngdepunkt på én båttype.

	OMRÅDE 2	OMRÅDE 6
A1		
A2a	UNNESET V	HENNE III
A2b	UNNESET I	
A3		
A4		
B1		
B2		
B3		
B4		
C2	MJÅSET II	
C3		AUSTRHEIM
Ubest. tolinjet	UNNESET X	

Fig. 6.36:
Fordeling av båttyper
på de feltene som har
bare én båtfigur - med
eller uten andre motiv.

(konturhogd med krummet stavovergang) på Mjåset II og type C3 (konturhogd med buet stavovergang) på Austrheim. På Unneset X er båtfiguren bare mulig å bestemme som tolinjet.

6.4.3 Felttyper.

På 7 felt er båten eneste motiv, enten én enkelt eller flere sammen. Nest etter båt/båt er som nevnt den vanligste motivkombinasjonen båt/abstrakt-geometrisk motiv (grop, ringfigur, linje- eller hjørnefigur). Varianter av denne kombinasjonen, med og uten andre motiv, forekommer på 12 felt (fig. 6.28). Tallforholdet mellom motivene på disse feltene varierer (fig. 6.29 - 6.32). Antall groper kan være likt eller høyere enn antall båter, mens antall ringfigurer og/eller linje- og hjørnefigurer på alle feltene er lavere enn antall båter.

På alle disse feltene oppfatter jeg båten som det primære motivet, og jeg velger å klassifisere dem som båtdominerte felt. Uttrykket har jeg brukt tidligere, og definerte det da på følgende måte:

"Under denne betegnelsen sammenfattes felt der en eller flere båter er eneste motiv, eller felt der forholdet mellom antall båter og antall andre figurer er minst 4:1. Når det gjelder vurderingen av forholdet mellom båter og andre motiver, regnes bare de figurale motivene (d.v.s. billedmotivene) med" (Mandt Larsen 1972:76).

For de aktuelle feltene i Sogn og Fjordane faller Krabbestig og Unneset VIII utenfor denne definisjonen av båtdominerte felt, fordi forholdstallet mellom båter og abstrakt-geometriske motiv utenom groper er henholdsvis 3:1 og 2:1. For Krabbestig finner jeg det imidlertid relevant å trekke inn det store antallet ubestembare figurer. Etter all sannsynlighet er de fleste rester etter båter (rader av mannskapsstreker og/eller bindelinjer). Men figurene er så framgentariske at jeg ikke kan typebestemme dem. Likevel mener jeg de bør telle med når feltet skal klassifiseres. Når de aktuelle ubestembare figurene regnes sammen med de typebestembare båtfigurene, blir antallet 33, og forholdet båt: abstrakt-geometrisk motiv utenom groper blir 8:1. Feltet må derfor kunne klassifiseres som båtdominert.

På Unneset VIII er imidlertid forholdstallet båt: annen figur = 2:1, og feltet kan derfor ikke defineres som båtdominerte.

Konklusjonen er at de 7 feltene der båt er eneste motiv, samt 11 av feltene med kombinasjonen båt/abstrakt-geometrisk figur, regnes som båtdominerte felt. Det er: Austrheim, Domba, Henne I-III, Krabbestig, Leirvåg I, II og IV, Mjåset I-II, Unneset II, III, IV, VI, VII, IX og X (fig. 6.37).

De 4 øvrige feltene med båter har minst ett motiv som ikke er abstrakt-geometrisk, og i tillegg er båtfigurene i mindretall i forhold til de andre motivene tilsammen. Det gjelder Kårstad, Leirvåg III, Unneset I og V. Disse feltene klassifiserer jeg som sammensatte felt. Tidligere har jeg brukt betegnelsen "blandede felt" om denne felttypen, med følgende definisjon:

"Under denne betegnelsen sammenfattes felt som omfatter 2 eller flere motivgrupper foruten groper, og der et enkelt motiv ikke er i tallmessig overvekt i forhold til det (de) andre" (Mandt Larsen 1972:77).

Denne definisjonen passer også for Unneset VIII, i det feltet har 2 båtfigurer, 1 ringfigur og 3 groper. I tillegg til disse 5 feltene klassifiseres også Kyrkje-Eide med 8 ulike motiv, som sammensatt felt.

	BÅTDOMINERTE FELT	SAMMENSATTE FELT	GEOMETRISKE FELT	Tils.
<u>OMRÅDE 2</u> Ytre strøk av Sunnfjord	13	4		17
<u>OMRÅDE 3</u> Ytre strøk av Nordfjord	1			1
<u>OMRÅDE 6</u> Midtre strøk av Nordfjord	4			4
<u>OMRÅDE 7</u> Indre strøk av Sogn			2	2
<u>OMRÅDE 9</u> Indre strøk av Nordfjord		2		2
Tilsammen	18	6	2	26

Fig. 6.37: Billedfeltene i Sogn og Fjordane ordnet etter felttyper i de ulike geografiske områdene.

Feltene Åsen V og Ornes klassifiseres som geometriske felt, en feltttype jeg tidligere har definert som følger:

"Til geometriske felt regnes de felt der ett eller flere geometriske motiver er representert, sammen med eller uten groper. Motiver fra den konkrete tingverden forekommer ikke, eller bare tvilsomt, på disse feltene" (Mandt Larsen 1972:77 f.).

Som tidligere deler jeg denne felttypen i 2 undergrupper:

a) Ringdominerte felt.

"Under denne betegnelsen sammenfattes felt som har en eller flere ringfigurer som eneste motiv..." (Mandt Larsen 1972:76).

Til denne kategorien hører Åsen V.

b) Andre geometriske felt.

"Under denne betegnelsen sammenfattes felt som har ett eller flere andre geometriske motiver som eneste motiv (med eller uten groper)" (Mandt Larsen 1972:76).

Til denne kategorien hører Ornes.

6.4.4 Sammenfattende om motivsammensetningen.

Den vanligste motivkombinasjonen på billedfeltene i Sogn og Fjordane er båt/båt, som forekommer på 17 felt. På 13 felt opptrer kombinasjonen båt/grop, mens båt/annen geometrisk figur (ringfigur, linje- eller hjørnefigur) opptrer på 8 felt. På 4 felt fins kombinasjonen båt/gjenstand, men på 3 av disse dreier det seg om båter med lurfigurer. Båt forekommer sammen med menneskefigur på 3 felt, og på ett av dem er også fotsåler. Båt og dyrefigur opptrer på 2 felt, og båt og runer på 1 felt.

En enkelt båtfigur forekommer på 6 felt, og på 4 av dem er det ingen andre figurer. Det høyeste antallet båter på ett felt er 24. Forholdstallet båt:grop varierer. På 5 felt er det flere båter enn groper, på 4 felt er antallet likt, og på 4 felt er det flere groper enn båter. I forhold til andre geometriske figurer er båter alltid i overvekt.

Båttypene er kombinert på ulikt vis. Flere båter av samme type på ett felt er vanlig, og typene A1, A2a, A2b, A4 og C2 utgjør tyngdepunkt på felt, d.v.s. at det er dobbelt så mange av hver enkelt av disse typene som av andre båttyper på feltet. Båttypene ser ut til å falle i to hovedgrupper, der typene innenfor hver av gruppene kombineres, men der

kombinasjoner på tvers av gruppene er uvanlig. Den ene gruppen omfatter typene A1, A2a, A2b, B1, B2, B3 og C2, den andre typene A3, A4, B4 og C3.

Feltene er gruppert i 4 felttyper. Vanligst er båtdominerte felt der båt opptrer som eneste motiv eller er i overvekt i forhold til andre motiv, med unntak av groper. I Sogn og Fjordane er det 18 slike felt. Videre er det 6 sammensatte felt, som omfatter 2 eller flere motiv foruten groper, og der ingen motiv er i overvekt i forhold til det/de andre. Endelig er det 2 geometriske felt, der abstrakt-geometriske motiv, utenom groper, er eneste motiv.

6.5 Mengdeforhold og variasjoner i gropfelt-tilfanget.

For gropfeltene er det ikke mulig å gjøre en analyse som tilsvarende motivsammensetningen på billedfeltene. I stedet vil jeg undersøke fellestrekk og variasjoner i gropfelt-tilfanget når det gjelder størrelsen på feltene, sammensetningen av felt i gropfeltkonsentrasjonene og de ulike feltenes og konsentrasjonenes plassering i forhold til høydesonene.

6.5.1 Feltstørrelser.

Størrelsen på et ristningsfelt kan defineres dels ut fra hvor mange m² av en bergflate som er dekket av figurer, dels ut fra antallet figurer på bergflaten. Gropfeltenes størrelse velger jeg å definere ut fra antallet groper pr. felt. Materialet er ordnet i 13 grupper: felt med bare 1 grop, med opptil 10 groper, opptil 20 groper o.s.v. til over 100 groper, samt felt der antallet ikke er kjent.

Den uten sammenlikning vanligste feltstørrelsen er som nevnt foran, felt med 2-10 groper. I denne gruppen er det 85 felt (fig. 6.19). Vanligst deretter er felt med 1 grop og med opptil 20 groper, med 24 felt i hver gruppe. Felt med opptil 30 og opptil 40 groper er omtrent like vanlige, med h.h.v. 10 og 8 felt. Gruppene fra 41 og opp til 100 groper er representert med bare 1, 2 eller 3 felt, med unntak av gruppen 71-80 groper, der ingen felt er kjent. For 12 felt kjennes ikke antallet groper, innberetningene oppgir bare "mange groper".

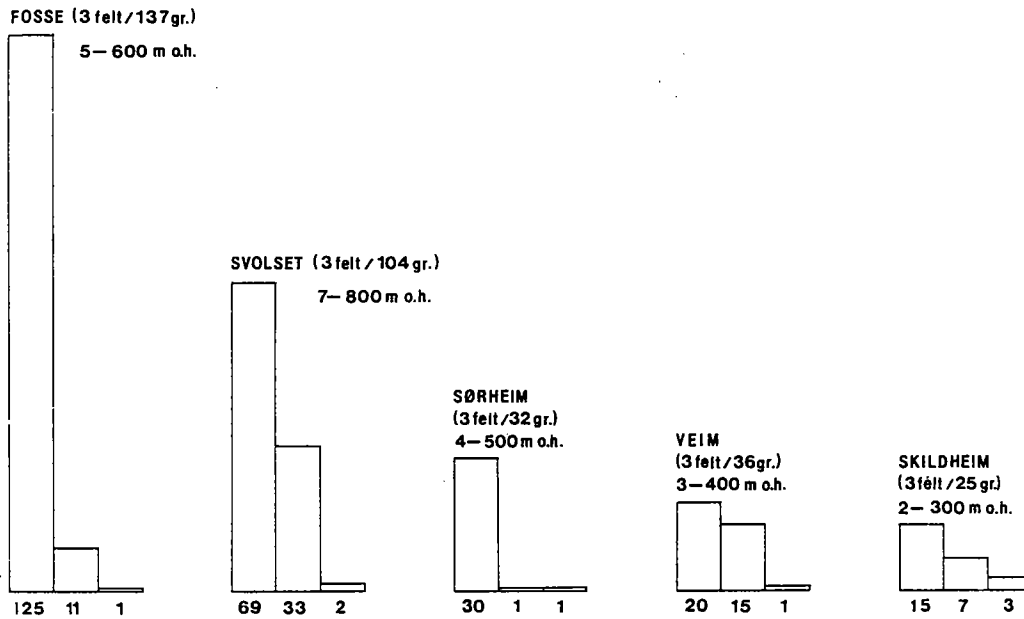


Fig. 6.38: Gropfeltkonsentrasjoner med 3 felt.

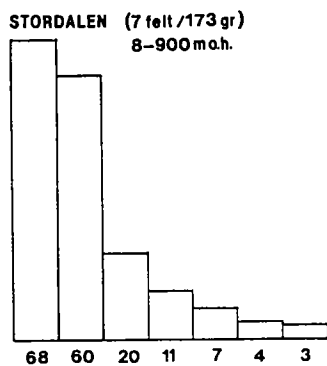
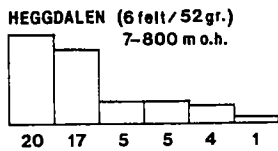
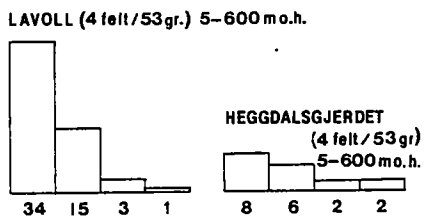


Fig. 6.39:
Gropfeltkonsen-
trasjoner med 4
(øverst), 6 og
7 felt.

Den topografiske plasseringen av gropfeltene er behandlet foran, der det er foretatt en inndeling i høydesoner. Som nevnt opptrer de vanligste feltstørrelsene hyppigst i høyreliggende sone (fig. 6.19). Det gjelder særlig felt med 2-10 groper, men også størrelseskategoriene 1 grop, 11-20 groper og 21-30 groper. Felt i størrelseskategoriene mellom 40 og 80 groper og over 90 forekommer ikke i lavlandssonen.

6.5.2 Gropfeltkonsentrasjonenes størrelsesmønstre.

I avsnitt 6.1.5 er gropfelt-konsentrasjonene i indre strøk av Sogn beskrevet. Her vil jeg undersøke sammensetningen av store og små felt i konsentrasjonene. Av interesse er størrelsesforholdet feltene imellom, ikke det eksakte antallet groper eller felt i den enkelte konsentrasjonen. Sammensetningen av ulike feltstørrelser kaller jeg "størrelsesmønster".

De konsentrasjonene som behandles, er ordnet etter antall felt: Navarsete med 19 felt, hvorav 16 har kjent gropantall, Rysete med 17 felt, Seljesete med 14 felt, hvorav 13 har kjent gropantall, Flatningane med 13 felt, Åsete med 12 felt, Røssesete med 10 felt, Stordalen med 7 felt, Heggdalen med 6 felt, Heggdalsgjerdet og Lavoll med 4 felt og Fosse, Skildheim I-III, Svolset, Sørheim I-III og Veim med 3 felt. Lokalitetene Saude I-III og Åsen I-III, som begge har 3 felt, er ikke med i oversikten, fordi begge har ett felt - altså 1/3 - med ukjent antall groper. For Saudes vedkommende er det ikke mulig å finne ut antallet, fordi feltet Saude III er sprengt bort. Også lokalitetene Navarsete og Seljesete har felt med ukjent gropantall, h.h.v. 3 og 1. Men fordi disse lokalitetene har mange felt, er de likevel tatt med.

Jeg vil først sammenlikne størrelsesmønstret for de konsentrasjonene som har likt antall felt. De fem 3-felts-konsentrasjonene faller i 2 grupper (fig. 6.38). På Fosse og Sørheim er det ett stort felt og 2 betydelig mindre, særlig markert for Fosse som har ett felt med 125 groper. Skildheim, Svolset og Veim har alle 2 relativt store og ett lite felt. De to 4-felts-konsentrasjonene er svært ulike (fig. 6.39). På Heggdalsgjerdet er størrelsen på feltene jevnt fordelt fra 8 til 2 groper, mens det på Lavoll er 2 relativt store felt og 2 betydelig mindre.

Ingen av de øvrige konsentrasjonene har likt antall felt. Jeg vil derfor sammenlikne størrelsesmønstrer for de som har under 10 felt på den ene siden og de som har 10 felt og mer på den andre siden.

Heggdalen og Stordalen har h.h.v. 6 og 7 felt (fig. 6.39). Begge har 2 felt som er 3-4 ganger større enn det som kommer nest i størrelse, de øvrige avtar jevnt. Disse konsentrasjonene har følgelig likt størrelsesmønster.

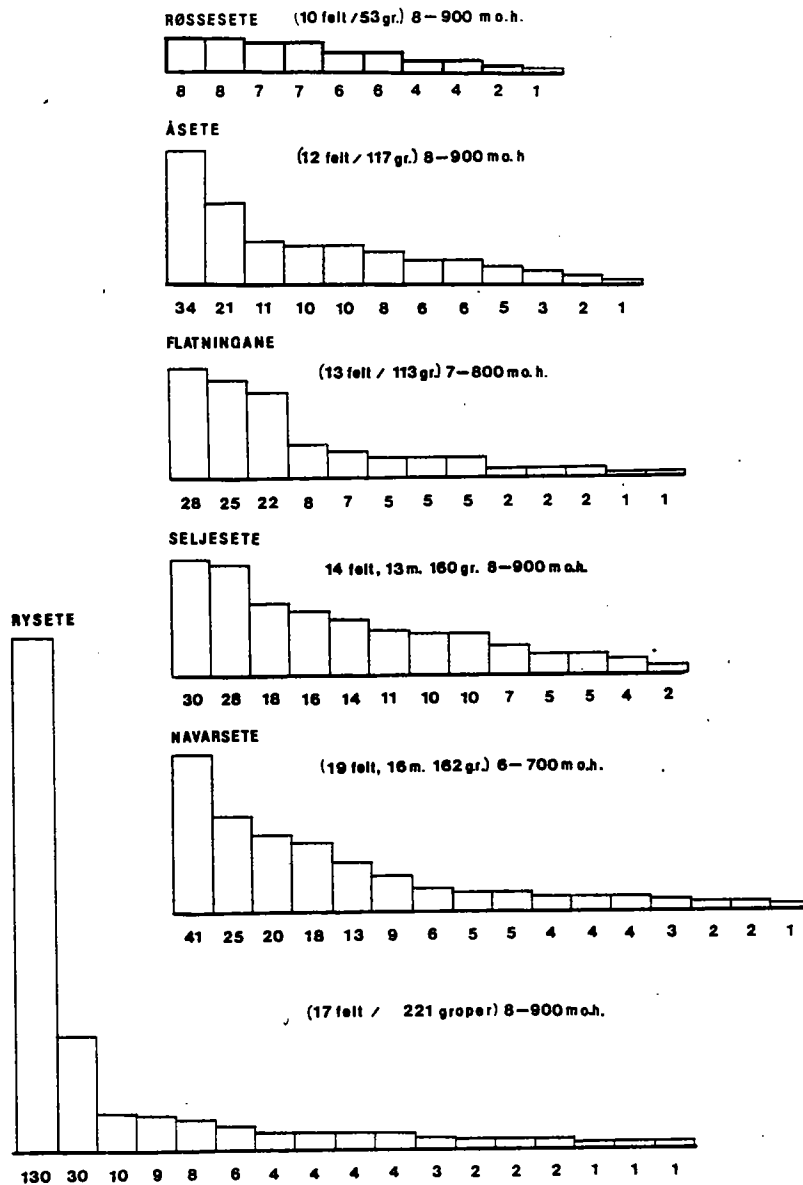


Fig. 6.40: Gropristningskonsentrasjoner med fra 10 t.o.m. 17 felt.

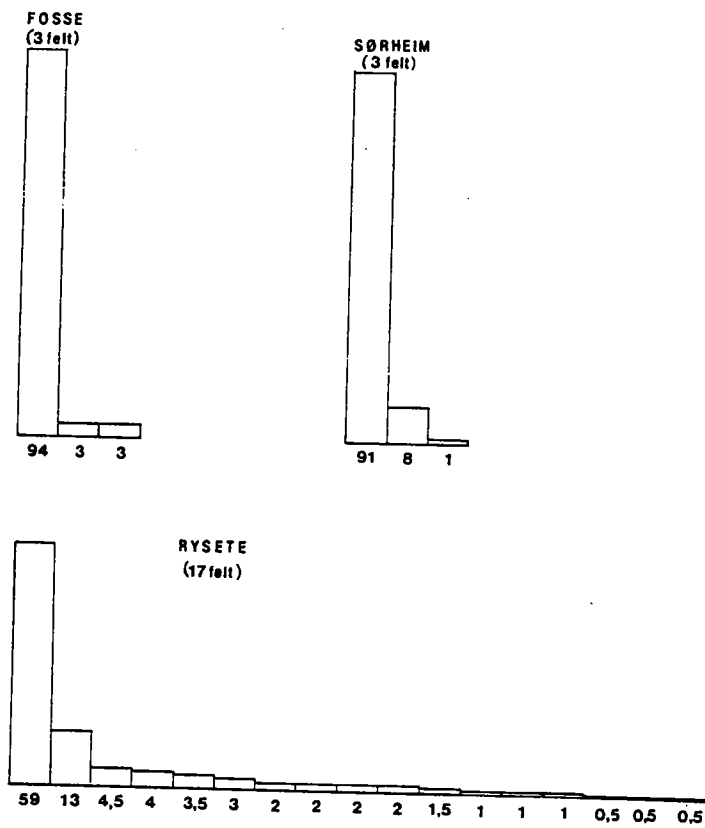


Fig. 6.41: Størrelsesmønster 1 for gropristningskonsentrasjoner, utregnet i prosent.

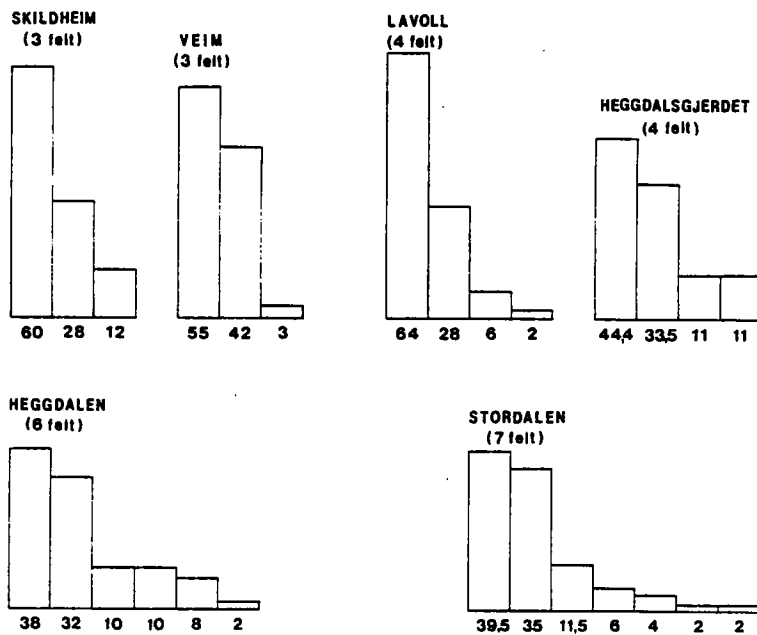


Fig. 6.42: Størrelsesmønster 2 for gropristningskonsentrasjoner, utregnet i prosent.

Konsentrasjonene med fra 10 til og med 17 felt viser store variasjoner i sammensetningen av feltstørrelser (fig. 6.40). På Åsete og Navarsete er det største feltet mer enn 1/2 gang større enn det nest største, og de minste feltene avtar i en jevn kurve. På Flatningane og Seljesete er de 2 største feltene nesten jevnstore, og de mindre avtar. Rysete derimot har ett meget stort felt (130 groper), mens alle de andre er betydelig mindre. Røssesete skiller seg fra de øvrige konsentrasjonene ved at ingen felt er markert større enn de andre, og de avtar i en jevn kurve. De største konsentrasjonene ser altså ut til å gruppere seg i 3 typer størrelsesmønstre: Flatningane, Navarsete, Seljesete og Åsete likner hverandre, mens Røssesete og Rysete er både innbyrdes ulike og forskjellige fra den andre gruppen.

Denne gjennomgangen viser for det første at innenfor groppfeltkonsentrasjoner med samme eller tilnærmet likt antall felt, er det variasjoner i sammensetningen av store og små felt. For det andre forekommer likhetstrekk i størrelsesmønstret på tvers av størrelsen på konsentrasjonene. På dette grunnlaget vil jeg ordne groppfeltkonsentrasjonene i 4 typer størrelsesmønstre. De er først skilt ut ved å bruke absolutte tall. Ved å regne ut feltenes størrelse i prosent av det totale antallet groper i hver konsentrasjon, forsterkes de tendensene som framkommer gjennom de absolutte tallene.

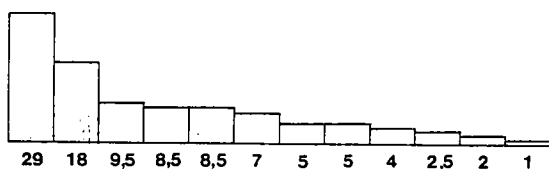
Størrelsesmønster 1: Ett felt er betydelig større enn alle de andre feltene i konsentrasjonen. Gruppen omfatter Fosse og Sørheim med 3 felt og Rysete med 17 felt (fig. 6.41).

Størrelsesmønster 2: Ett eller to felt er markert større enn det/de andre feltene. Gruppen omfatter Skilldheim, Svoldset og Veim med 3 felt, Heggdalsgjerdet og Lavoll med 4 felt og Stordalen med 7 felt (fig. 6.42).

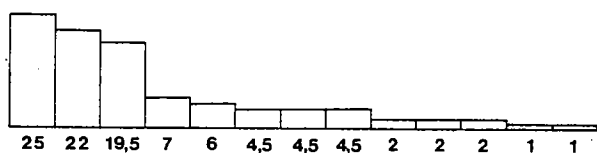
Størrelsesmønster 3: Ett, to eller tre felt markerer en klar topp i en ellers jevnt avtakende kurve. Gruppen omfatter Åsete med 12 felt, Navarsete med 16 (eg. 19) og Flatningane og Seljesete med 13 (den siste eg. 14) felt (fig. 6.43).

Størrelsesmønster 4: Feltene utgjør en jevnt avtakende kurve uten markert topp. Gruppen omfatter bare Røssesete med 10 felt (fig. 6.44).

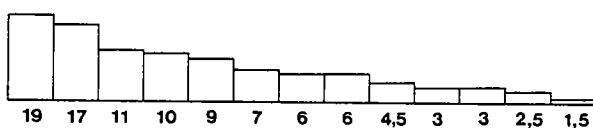
ÅSETE (12 felt)



FLATNINGANE (13 felt)



SELJESETE (13 / 14 felt)



NAVARSETE (16 / 19 felt)

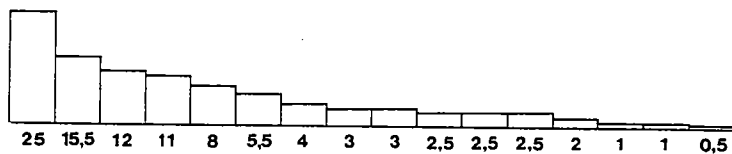


Fig. 6.43: Størrelsesmønster 3 for groppfeltskonsentrasjoner, utregnet i prosent.

RØSSESETE (10 felt)

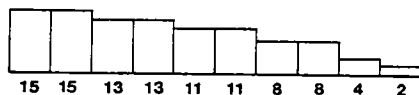


Fig. 6.44: Størrelsesmønster 4 for groppfeltskonsentrasjoner, utregnet i prosent.

For å undersøke om forskjell i størrelsesmønster faller sammen med andre trekk ved gropfeltkonsentrasjonene, har jeg sett dels på forholdet til gjennomsnittlig gropantall, dels på forholdet til topografisk plassering.

Størrelsesmønster	Lokalitet	Antall felt	Gj.sn. gropant.	H.o.h.
1	FOSSE	3	45,6	5-600
	RYSETE	17	13,0	8-900
	SØRHEIM	3	10,6	4-500
2	HEGGDALEN	6	8,6	7-800
	HEGGDALSGJERDET	4	4,5	5-600
	LAVOLL	4	13,3	5-600
	SKILDHEIM	3	8,3	2-300
	STORDALEN	7	24,7	8-900
	SVOLSET	3	34,6	7-800
	VEIM	3	12,0	3-400
3	FLATNINGANE	13	8,6	7-800
	NAVARSETE	16/19	10,0	6-700
	SELJESETE	13/14	12,3	8-900
	ASETE	12	9,8	8-900
4	RØSSESETE	10	5,3	8-900

Fig. 6.45: Antall felt og gjennomsnittlig gropantall i gropfelt-konsentrasjonene sett i forhold til h.o.h.

Gjennomsnittlig antall groper pr. felt i hver konsentrasjon er regnet ut ved å dele det totale antallet groper med antall felt (fig. 6.45). For størrelsesmønster 1 og 2 er det store variasjoner i gjennomsnittstallene. Bare for størrelsesmønster 3 synes det å være et visst sammenfall for gjennomsnittstallene, i det de ligger mellom 8,6 og 12,3. Dette har trolig sammenheng med at konsentrasjonene i denne gruppen har mange felt, og at feltstørrelsene representerer en jevn kurve. Gjennomsnittstallet for Rysete med størrelsesmønster 1 er bare litt høyere enn for størrelsesmønster 3, og dette skyldes sannsynligvis

det store antallet felt på Rysete. Konklusjonen blir altså at det gjennomsnittlige gropantallet ikke viser samvariasjon med størrelsesmønstrene.

Den topografiske plasseringen av groppfeltkonsentrasjonene - d.v.s. forholdet til høydesonene - viser at størrelsesmønstrene 1 og 2 er relativt jevnt fordelt i de ulike høydesonene, mens alle konsentrasjonene som har størrelsesmønstrene 3 og 4, ligger over 600 m o.h. (fig. 6.45).

6.5.3 Sammenfatning av groppfelt-variasjonene.

Av de 175 groppfeltene har nesten halvparten, 85 felt, mellom 2 og 10 groper. Dette må altså ansees som "normal" groppmengde på feltene i Sogn og Fjordane. Relativt vanlige feltstørrelser er felt med 1 grop og med mellom 11 og 20 groper, som fins på h.h.v. 25 og 24 felt. Derimot er felt med over 50 groper sjeldne, og denne feltstørrelsen fins ikke i lavlandssonen (under 300 m o.h.). Konsentrasjoner av groppfelt med fra 3 til 19 felt på samme lokalitet er et særkjenne for indre Sogn, særlig Luster kommune. Antallet groper pr.felt i konsentrasjonene varierer, og det er skilt ut 4 typer størrelsesmønstre for sammensetningen av store og små felt i konsentrasjonene. Det gjennomsnittlige gropantallet pr. konsentrasjon viser ingen samvariasjon med størrelsesmønstret. Derimot viser den topografiske fordelingen at alle konsentrasjonene med størrelsesmønstrene 3 og 4 ligger høyere enn 600 m.o.h., mens størrelsesmønstrene 1 og 2 er jevnt fordelt i de ulike høydesonene.

6.6 Sammenfatning av ristninganalysen for Sogn og Fjordane.

På grunnlag av ulikheter i natur og næringsliv deles Sogn og Fjordane inn i 9 geografiske områder (fig. 6.1). Det er ristninger bare i 6 av dem (fig. 6.3). I område 2, ytre strøk av Sunnfjord, er det overvekt av billedfelt, mens hovedmengden av groppfelt ligger i område 7, indre strøk av Sogn. I områdene 3, 6 og 9, ytre, midtre og indre strøk av Nordfjord, er det flest billedfelt. I område 5, midtre strøk av Sunnfjord, er det ett groppfelt.

Den topografiske fordelingen av ristningene viser at de ligger i ulike høydesoner, fra nesten strandkanten og opp til nær 900 m.o.h. (fig.6.17). I tillegg til en gruppering i 100 m-soner, er det foretatt en grovinndeling i en "lavlandssone" og en "høyere liggende" sone, der grensen går ved 300 m.o.h., regnet som grense for dagens gårdsbosetning. Av de 26 billedfeltene, ligger 25 i lavlandssonen, alle lavere enn 20 m.o.h. Gropfeltene opptrer i alle høydesonene, men storparten ligger i høyere liggende sone der det er 146 (av 175) felt. Konsentrasjoner av gropfelt, med fra 3 til 19 felt på samme lokalitet, opptrer hovedsaklig i høyere liggende sone, og de fleste og største ligger mellom 600 og 900 m.o.h.(fig. 6.45).

Det er skilt ut 15 motivkategorier samt en gruppe ubestembare motiv, ordnet etter klassifikasjonssystemet i kap. 3 (fig. 6.20). Av billedmotivene er båten det tallrikeste, med 165 av tilsammen 179 bestembare figurer. Båtfigurene er ordnet i 11 av de 13 båttypene som er definert i kap. 3.

Motivsammensetningen på billedfeltene viser av kombinasjonene båt/båt og båt/grop er de vanligste, dernest båt/annet geometrisk motiv (fig. 6.26). Varierende kombinasjoner av båttypene opptrer (fig. 6.34). De typene som vanligst finnes sammen, er tolinjete båter med vinklet eller krummet stavovergang (A1, A2a og A2b), mens tolinjete båter med buet eller uten markert stavovergang (A3 og A4) med ett unntak aldri opptrer sammen med disse, men derimot med hverandre. Billedfeltene er gruppert i 3 felttyper: båtdominerte felt som det vanligste, dernest sammensatte felt, og geometriske felt (fig. 6.37).

Den vanligste størrelsen på gropfelt, definert ut fra antall groper, er mellom 2 og 10 groper, deretter følger felt med 1 grop og med 11-20 groper. Gropfeltskonsentrasjonene har varierende antall groper pr. felt, men det kan skilles ut 4 typer størrelsesmønstre for sammensetningen av store og små felt (fig. 6.41-6.44). To av størrelsesmønstrene opptrer bare høyere enn 600 m.o.h., mens de to andre er jevnt fordelt i høydesonene (fig. 6.45).

KAPITTEL 7:

PÅ ØYENE LANGS LEIA: SUNNMØRSRISTNINGENE.

7.1 Geografisk og topografisk spredning av ristningene.

På Sunnmøre er det få og små ristningsfelt som ligger spredt (fig.6.4). Derfor ser jeg ingen grunn til å lage en oppdeling i geografiske områder slik det er gjort for Sogn og Fjordane. Alle ristningene på Sunnmøre ligger lavere enn 300 m.o.h., d.v.s. i lavlandssonen.

I det følgende vil jeg kort beskrive den geografisk-topografiske beliggenheten til ristningslokalitetene: 9 felt fordelt på 7 lokaliteter i 5 kommuner. To av kommunene ligger i den sørlige delen av distriktet, Søre Sunnmøre, mens de tre andre kommunene ligger i distriktet nordenfor, Nordre Sunnmøre. Denne oppdelingen er administrativ og tilsvarer inndelingen i prostier av samme navn (Norge bd. 3:451).

7.1.1 Søre Sunnmøre.

Det er ristninger i kommunene Herøy og Ørsta.

Herøy kommune:

På øya Gurskøy ligger 2 billedristninger. Øya er 138,66 km² i utstrekning (Norge bd. 3:457). Lendet er for det meste kupert og bakkete, med grønne marker. Rundt vågen ved tettstedet Leikanger på vestsiden av øya er det mer åpent og flatlendt (Fett 1951:15).

Ristningene ligger på gården Roskard sørvest for Leikanger i knauset utmark øverst i et skar og ca. 3 km fra sjøen (fig. 4.10). Det største feltet omfatter 1 typebestembar båtfigur, 1 båt som ikke kan bestemmes, 1 ovalfigur og 3 groper (fig.12.47). Det minste feltet omfatter 1 fotsåle med grop inni (fig. 4.24).

Ørsta kommune:

Innerst i Hjørundfjorden, i tidligere Storfjorden sogn, er én billedristning. Fjellene er bratte, kledd med løvskog, og i fjordbunnen er det gode gårder. På vestsiden av fjorden, der ristningen er funnet, er det tidlig vår, men det er skredfare om vinteren, og jorda er tungdrevet. På andre siden av fjorden er det sein vår, men der blir det dyrket korn, og det er lett atkomst til fine fjellvidder (Fett 1950:7).

Ristningene er på gården Setre. På en bauta funnet i en gravrøys var det 2 spiralfigurer (fig. 4.9).

7.1.2 Nordre Sunnmøre.

Det er ristninger i kommunene Giske, Sula og Ålesund.

Giske kommune:

Det er én ristningsforekomst på øya Giske i skipsleia 6 km nordvest for Ålesund. Øya er 2,67 km² i utstrekning (Norge bd. 3:517). Den er lav og flat, bare i nord stikker det fram berg, "elles er øya som ein ring av grus og stein med myr i midten" (Fett 1950:41). Den mektige Giskeätten holdt til her i middelalder, og en regner med at ættens storgård lå på sørsiden av øya i nærheten av den marmorkirken som et medlem av ætten lot bygge. Giskegodset omfattet gårder over store deler av Norge, og bare i Møre og Romsdal eide godset 196 gårder på 1500-tallet (Norge bd. 3:514 ff).

Ristningsforekomsten på Giske er 280 større og mindre fragment av dekorerte gravheller fra Mjeltehaugen på gården Giskegjerdet. Den ligger ca. 1 km øst for middelalderkirken (fig. 7.1). Ulike former for linjemønstre er mest framtrædende motiv på gravhellene, men det er også 3 typebestemte båtfigurer og rester av stavner, samt del av 1 konsentrisk ringfigur (fig. 7.3-7.6 og fig. 12.43-12.46).

Sula kommune:

Det er kjent 3 gropristninger på Sula sør for Ålesund. Sula er en av de største øyene på Sunnmøre, men øya er for det meste brattlendt med mye fjell, det høyeste 800 m.o.h. På vestsiden er det store terrasser, men et smalt landparti mellom fjell og fjære. På nordsiden av øya er det skyggefullt, og det blåser mye. Bebyggelsen er derfor hovedsaklig

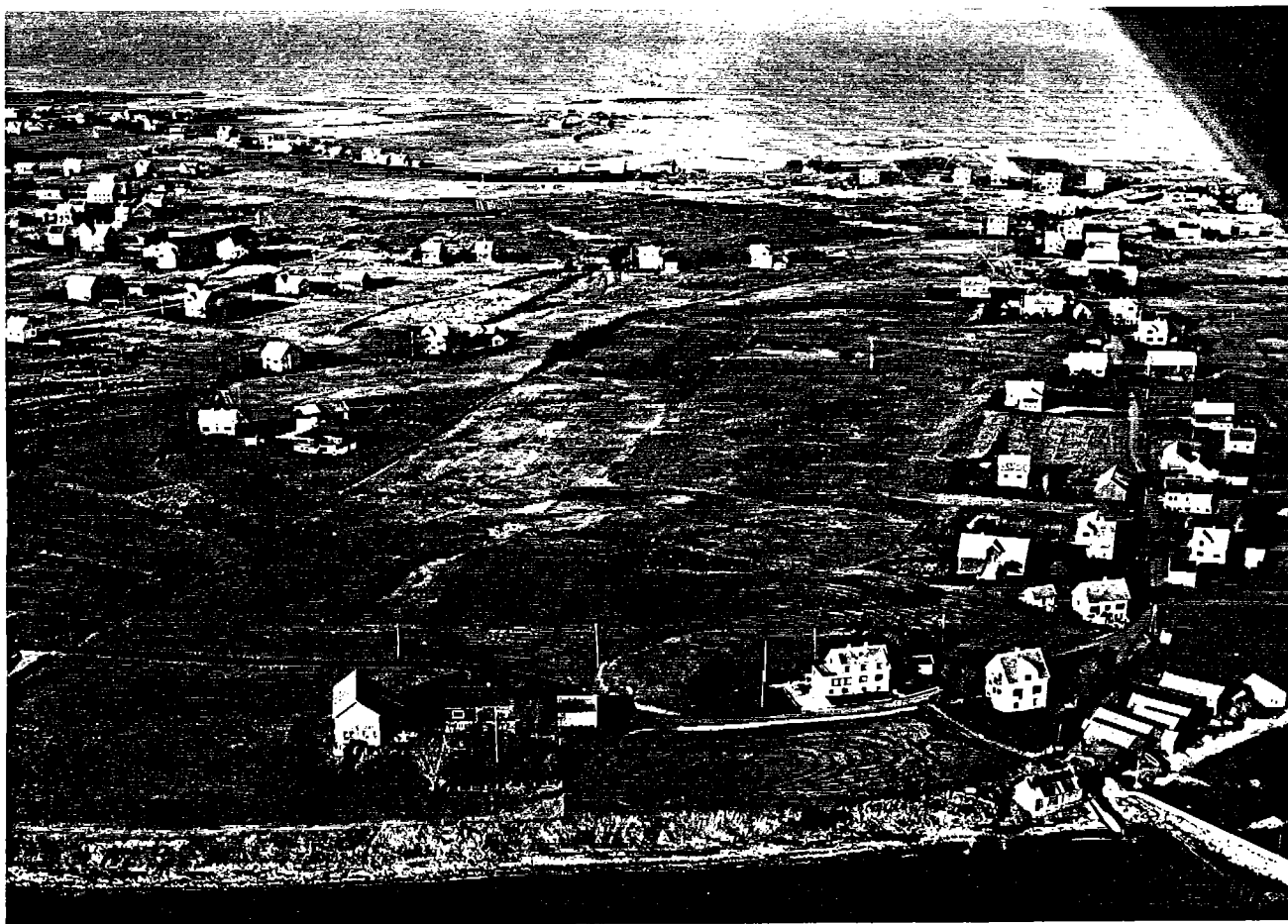


Fig. 7.1: Flyfoto av øya Giske. Mjeltehaugen på Giskegjerdet sees i forkant av bildet (foto S.Skare).

	Felt	FOT- SÅLE	BEST. BAR BÅT	UBEST. BÅT	GROP	RING- FIGUR	SPIRAL- FIGUR	LINJE- FIGUR	OVAL- FIGUR	UBEST- FIGUR	Tils.
BILLED- FELT	MJELTEHAUGEN		3	6		1		37			47
	ROSKARD I		1	1	3				1	4	10
	ROSKARD II	1			1						2
	SETRE						2				2
GROP- FELT	HEISSA				1						1
	SLINNINGEN				1						1
	VEIBOST I				30						30
	VEIBOST II				5						5
	VEIBOST III				2						2
	Tils.	1	4	7	43	1	2	37	1	4	100

Fig. 7.2: Fordelingen av motiv på ristningsfeltene på Sunnmøre.

konsentrert på den østlige delen av øya, der det er et bredt landområde nord for fjellet, med småkupert lende (Fett 1950c:9-10).

Gropristningene opptrer på den østlige delen av øya, alle på Veibost. Den ene omfatter 40 groper på den såkalte "Blotsteinen" ved Vegsundet (bnr. 1)(fig. 4.17). Den andre, med 5 groper, ligger på Lahellestranda, ca. 1 km vest for Kvassnes (bnr. 12). Den tredje gropristningen fra Sula er en liten løs stein som ble gitt i gave til Bergens Museum av Olav Ramnefjell, nå deponert på Sunnmøre museum.

Ålesund kommune:

Fra to lokaliteter i kommunen kjennes rullesteiner med grop i. Den ene kommer fra Heissa, og ble brakt inn til museet sammen med en skiferpil, men uten nærmere beskrivelse av funnomstendighetene (B.8531). Den andre kommer fra Slinningen og skal stamme fra en yngre steinaldersboplass (B.10132).

7.1.3 Sammenfatning om spredningen.

De fleste ristningene på Sunnmøre ligger på øyene i skipsleia: Giske, Sula, Gurskøy. Unntaket er bautaen fra Setre innerst i Hjørundfjord. Alle ristningene ligger lavere enn 300 m.o.h.

7.2 Motivgjennomgang.

Samlet på de 4 billedfeltene og de 5 gropfeltene er det 43 groper. Antallet billedmotiv er vanskelig å angi, fordi linjedekoren fra Mjeltehaugen ikke er lett å dele opp i enkeltfigurer. Jeg har imidlertid gjort forsøk på en oppdeling (sml. pkt. 7.2.6 nedenfor). På dette grunnlaget regner jeg at det er 57 billedmotiv på Sunnmøre. Av disse kan 53 identifiseres og typebestemmes. Nedenfor skal jeg gå gjennom motivene i samsvar med klassifikasjonssystemet i kapittel 3 (fig. 7.2).

I strid med praksis for feltomtalen i denne framstillingen vil funnlokaliteten Giskegjerdet i det følgende bli referert til som Mjeltehaugen. Årsaken er at dette navnet er innarbeidd i tidligere publiserte arbeider om gravhellene.

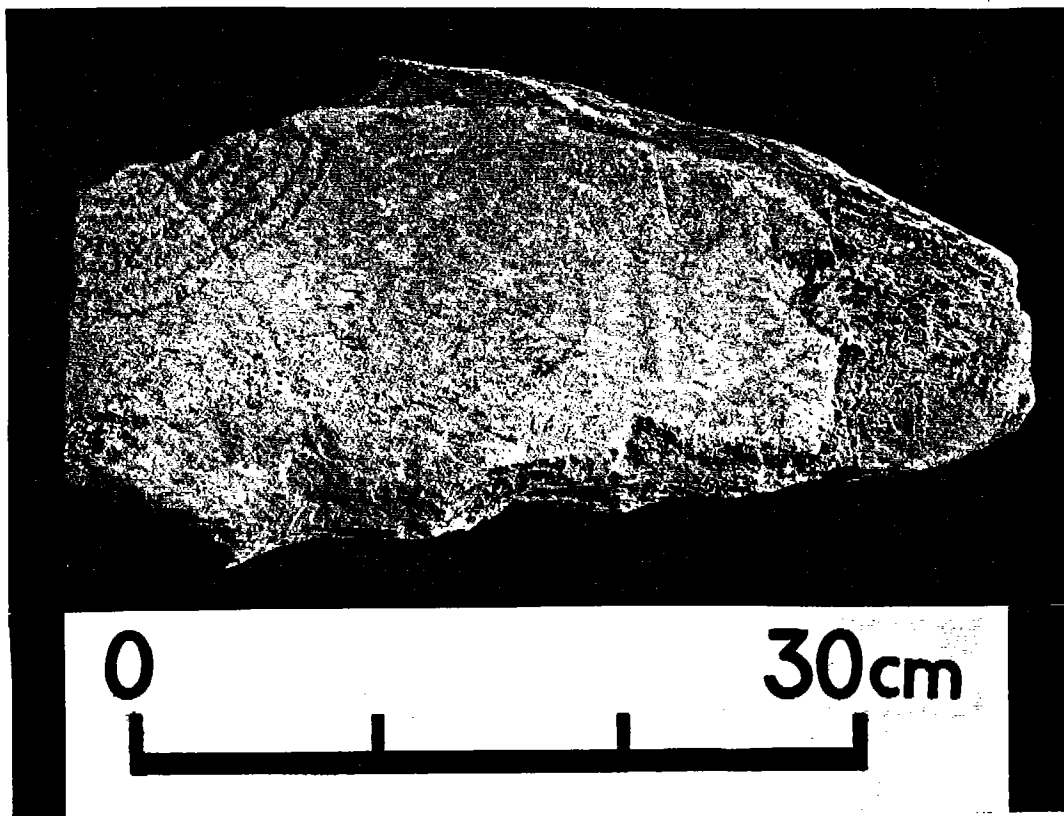


Fig. 7.3: Helle-fragment fra Mjeltehaugen, med parallelle buer som trolig er rest av en konsentrisk ringfigur (foto A.M.Olsen).

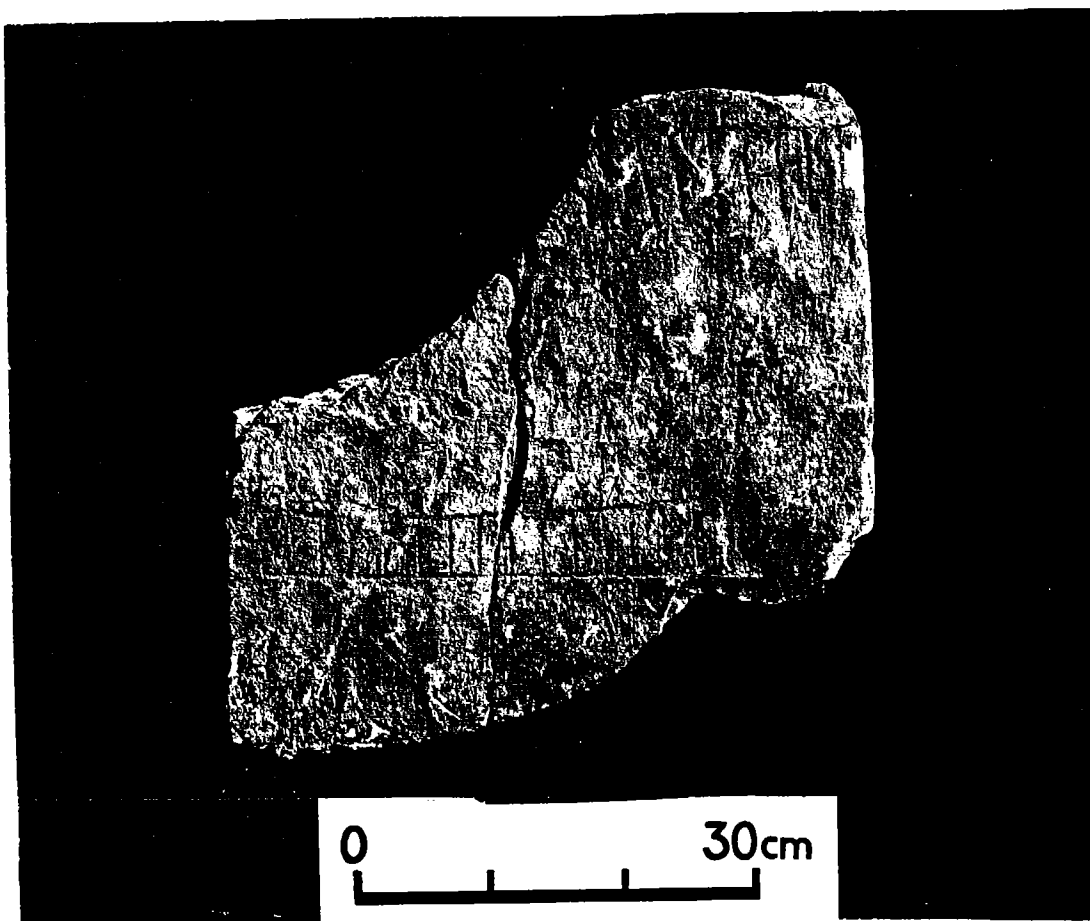


Fig. 7.4: To sammenføyde helle-fragment fra Mjeltehaugen, med rest av båtfigur under "frynserad". Fragmentet til venstre har dekor på begge sider (foto A.M.Olsen).

7.2.1 Fotsåle.

En figur klassifiseres som fotsåle (fig. 4.25). Det er en oval figur på Roskard II. Den er konturhogd uten markerte tær og uten tverrstrek.

7.2.2 Båt.

Det er 11 figurer som klassifiseres som båter eller rester av båter.

Samtlige opptrer på Mjeltehaugen og Roskard I, og 4 kan sikkert typebestemmes. Båtrestene utgjør for det meste stavnfragment. På Mjeltehaug-hellene er 3 båter av type A1 (tolinjet med vinklet stavnovergang). Alle har tettstilte parallelle bindelinjer og stavnlinjeavslutninger i knekk utover (fig. 7.4-7.5). Denne typen stavnlinjeavslutning forekommer også på 6 stavnpar på helle-fragmentene, og det er sannsynlig at de er rester av A1-båter.

Den ene typebestembare båten på Roskard I er av type A3 (tolinjet med buet stavnovergang). Båten har V-formet stavnlinjeavslutning, men skiller seg fra A3-båtene i Sogn og Fjordane (Kårstad) ved at den mangler nedre stavnlinjer og skrogfylling (fig. 12.47). Båtresten på Roskard I er også muligens en A3-båt, men den er så fragmentarisk at jeg velger ikke å klassifisere den.

7.2.3 Grop.

Det er 5 felt med tilsammen 39 groper som klassifiseres som gropfelt, tre fra Veibost med henholdsvis 4, 5 og 2 groper og to rullesteiner, hver med 1 grop, fra Heissa og Slinningen.

På billedfeltene er det tilsammen 4 groper. På Roskard I er 3 groper uregelmessig spredt, og på Roskard II står 1 grop inni fotsålen.

7.2.4 Ringfigur.

Bare del av 1 ringfigur fins på Sunnmøre. Figuren har vært konsentrisk, og den står på ett av hellefragmentene fra Mjeltehaugen som har vært dekorert på begge sider (fig. 7.3).

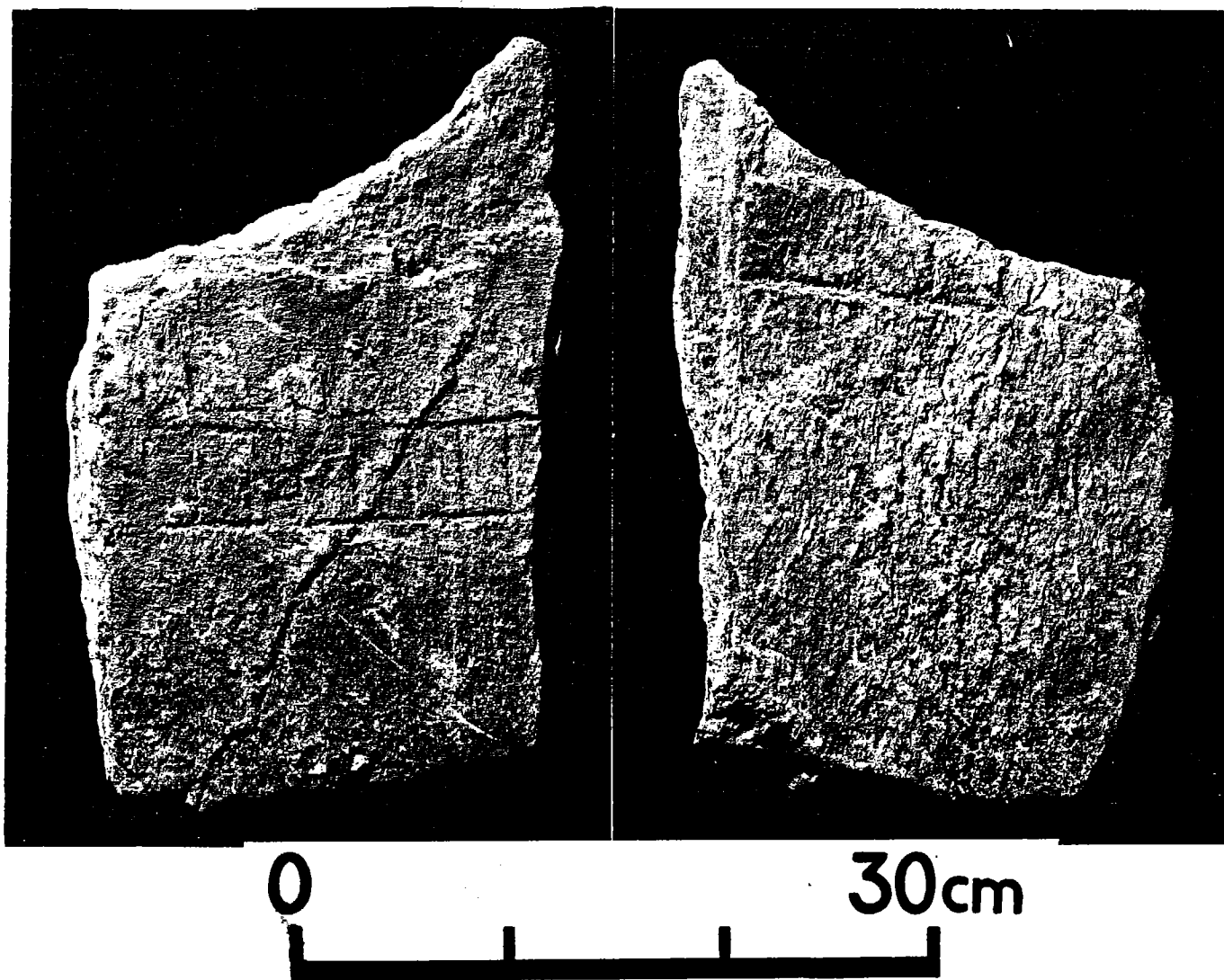


Fig. 7.5: Helle-fragmentet fra fig. 7.4, som er dekorert på begge sider. Venstre foto viser samme side som i fig. 7.4, mens høyre foto viser "baksiden". Også på denne siden er det trolig en båtfigur som er hogd inn (foto A.M.Olsen).

7.2.5 Spiralfigur.

På Setre i Ørsta opptrer 2 enkle spiraler på en bauta (fig. 4.9).

7.2.6 Linjefigur.

Linjedekoren på Mjeltehaug-hellene omfatter følgende dekorelement, alle klassifisert som linjefigurer i henhold til klassifikasjonssystemet i kapittel 3: rette, langsgående linjer, parallelle tettstilte linjer vinkelrett på disse, doble og tredoble bølge- og siksaklinjer, skrålinjer eller fiskebeinsmønster, rader med små forsenkete og helt uthogde firkanter. Mønstrene er ordnet i langsgående, parallelle bånd atskilt med enkle, noen steder doble linjer og med udekorerte "bånd" mellom de dekorerte (fig. 7.6).

En god del, særlig av de større hellefragmentene fra Mjeltehaugen, er passet sammen til større heller, og flere er støpt inn i rammer. Denne rekonstruksjonen av større helle-stykker har jeg brukt som utgangspunkt for å forsøke å tallfeste linjefigurene. Det er 6 større helle-rekonstruksjoner, 2 av dem er dekorert på begge sider (bl.a. fig. 7.5), d.v.s. at det dreier seg om 8 dekorerte flater. Hvert dekorert "bånd" på hver av disse flatene regner jeg som 1 figur. Det vil si at hvert "bånd" kan strekke seg over flere sammenstøpte helle-fragment (fig. 7.6 og 12.45). De rette linjene som avgrenser dekor-båndene, regnes ikke som selvstendige figurer, men oppfattes som del av motivet forøvrig.

Med utgangspunkt i dette regnestykket er det på Mjeltehaug-hellene 16 bølge- og siksakbånd (klass.syst. 5.4.2), 13 skrålinjer eller fiskebeinsmønstre (klass.syst. 5.4.4), 6 parallelle linjegrupper (klass.syst. 5.4.3), hvorav 4 er grupper med "frynser", og 2 rader med forsenkete firkanter (klass.syst. "annen linjefigur" 5.4.5).

Tellemetoden rommer mange usikkerhetsfaktorer, ikke minst fordi rekonstruksjonen av hellene er usikker. Men den gir en viss antydning både om linjedekorens variasjonsbredde og om omfanget av den.

7.2.7 Ovalfigur.

På Roskard I opptrer 1 stor, uregelmessig ovalfigur (fig. 12.47).



Fig. 7.6: Helle-fragment fra Mjeltehaugen som i begynnelsen av dette århundret ble støpt sammen, lik et puslespill, slik at de fikk den antatte formen og størrelsen til de opprinnelige gravhellene.

7.2.8 Ubestembar figur.

På Roskard I er 4 ubestembare linjegrupper.

7.3 Motivsammensetningen.

Med Sunnmørs-ristningenes sparsomme motiv- og figurtilfang, begrenses muligheten for og verdien av analyser av motivsammensetningen. I det følgende skal jeg likevel se på hvilke motiv som kombineres med hverandre, bl.a. som grunnlag for en sammenlikning med materialet i Sogn og Fjordane (fig. 7.7).

	MOTIVKOMBINASJONER	Sogn og Fjordane	Sunn- møre
Kombi- nasjoner med BÅT- MOTIVET	Båt/båt	17	2
	Båt/grop	13	1
	Båt/ringfigur	7	1
	Båt/annen geometrisk fig.	6	2
	Båt/gjenstand	4	
	Båt/antropomorf	3	
	Båt/zoomorf	2	
Kombi- nasjoner med ABSTR.- GEOMETR. MOTIV	Geometrisk/geometrisk	16	3
	Geometrisk/gjenstand (båt)	2	
	Geometrisk/antropomorf	3	1
	Geometrisk/zoomorf	2	

Fig. 7.7: Sammenlikning av en del motivkombinasjoner i Sogn og Fjordane og på Sunnmøre. I øverste del av tabellen er det regnet sammen antall felt der kombinasjonen båt + et annet motiv forekommer. I nederste del er regnet sammen antall felt der kombinasjonen abstrakt-geometrisk motiv + et annet motiv forekommer. Motivkombinasjonene er svært ulike i de to områdene, noe som kan skyldes kvantitative forskjeller mellom områdene.

7.3.1 Motivkombinasjoner på billedfeltene.

Også for Sunnmøre regner jeg med de båtene som ikke kan typebestemmes, både i oversikten over hvilke motiv som kombineres og ved beregningen

av forholdstallet mellom ulike motiv.

Kombinasjonen båt/båt, som er vanligst i Sogn og Fjordane, opptrer på begge de 2 Sunnmørs-feltene med båter. Men ingen av feltene har kombinasjon av ulike båttyper. På Mjeltehaugen er båter av type A1 (tolinjet med vinklet stavovergang) kombinert med hverandre. På Roskard I står en båt av type A3 (tolinjet med buet stavovergang) alene, evt. kombinert med en annen A3-båt hvis den ubestembare også klassifiseres som type A3.

Kombinasjonen båt/grop, som er nest vanligst i Sogn og Fjordane, opptrer bare på Roskard I, og der er det flere groper enn båter. Forholdstallet er 0,66.

Kombinasjonen båt/annen geometrisk figur opptrer på begge feltene med båter. På Mjeltehaug-hellene opptrer båt/ringfigur/linjefigur, der linjefigurene er i overvekt i forhold til både båt- og ringfigurene. Forholdstallet båt:ringfigur er 9, mens forholdstallet båt:linjefigur er 0,24. På Roskard I opptrer båt/ovalfigur med forholdstall 2, en kombinasjon som ikke fins i Sogn og Fjordane.

Av antropomorfe figurer fins bare den ene fotsålen på Roskard II. Her opptrer kombinasjonen grop/antropomorf figur med forholdstallet 1. I Sogn og Fjordane opptrer antropomorfe figurer alltid sammen med båt-motivet.

Setre-feltet viser at spiralfigurer opptrer sammen, som de også gjør i Sogn og Fjordane, og ingen av stedene sammen med båt.

7.3.2 Billedfelttyper.

De 4 billedfeltene på Sunnmøre klassifiseres i følgende 3 felttyper: sammensatte felt, geometriske felt og antropomorfe felt.

Som sammensatte felt regner jeg Mjeltehaugen og Roskard I. Ifølge definisjonen i pkt. 6.2.3, omfatter sammensatte felt 2 eller flere billedmotiv, der ett motiv ikke er i overvekt i forhold til det/de andre. For Mjeltehaugens vedkommende er linjefigurene i tallmessig

overvekt i forhold til båter og ringfigur (37:10). Trass i den store variasjonsbredden i linjemønstrene, oppfattes denne dekoren som en enhet i forhold til enkeltstående motiv som båtene og ringfiguren. Hvis den ubestembare båtfiguren på Roskard I regnes med, er forholdet mellom båtfigur og ovalfigur 2:1, d.v.s. at båtene er i overvekt. Men de er ikke så mye i overvekt at feltet klassifiseres som båt-dominert, der forholdet båter:andre billedmotiv skal være minst 4:1 (pkt.6.4.3). Feltet klassifiseres derfor som sammensatt.

Som geometrisk felt regnes Setre, med de 2 spiralfigurene som eneste motiv.

Roskard II klassifiserer jeg som antropomorft felt. Tidligere har jeg brukt betegnelsen "kroppsdeldominert felt" om denne felttypen, med følgende definisjon:

"Under denne betegnelsen sammenfattes felt der menneskelige kroppsdeler er eneste motiv eller står sammen med groper" (Mandt Larsen 1972:77).

7.3.3 Gropfeltene.

Alle gropristningene kommer fra Nordre Sunnmøre, men dermed opphører likheten. De to rullesteinene med groper fra Ålesund kommune representerer en "felt"-kategori som er ukjent i Sogn og Fjordane. Gropsteinen fra Slinningen stammer fra boplass-kontekst, og trolig kommer også steinen fra Heissa fra en boplass.

De 3 gropfeltene fra Veibost er innbyrdes ulike. Det største feltet, med 40 groper, er på en jordfast stein (Veibost I), feltet med 5 groper er på en knaus (Veibost II), og det tredje feltet, med 2 groper, er en liten løs stein (Veibost III). Veibost I og II ligger nær sjøen, ca. 5 m.o.h., mens funnstedet for den løse steinen er ukjent.

7.3.4 Sammenfatning om motivsammensetningen.

Med så få og motivfattige felt som på Sunnmøre, er det ikke lett å se mønster og system i motivsammensetningen. Jeg vil derfor sammenfatningsvis se Sunnmørs-ristningene i forhold til materialet i Sogn og Fjordane (fig. 7.7, og 8.1).

Den vanligste motivkombinasjonen i Sogn og Fjordane utenom flere groper sammen, er båt/båt. Denne kombinasjonen opptrer på begge feltene med båtfigurer på Sunnmøre. Det er båter av samme type som kombineres: A1/A1 og muligens A3/A3. Den nest vanligste motivkombinasjonen i Sogn og Fjordane, båt/grop, fins bare på ett av Sunnmørs-feltene. Kombinasjonen båt/annen geometrisk figur (ringfigur, linjefigur, ovalfigur) forekommer på begge Sunnmørs-feltene med båter.

Ingen av feltene på Sunnmøre klassifiseres som båtdominerte, som er den vanligste felttypen i Sogn og Fjordane. To felt klassifiseres som sammensatte, ett som geometrisk og ett som antropomorft, en felttype som ikke fins i Sogn og Fjordane.

Gropfeltene gir ikke grunnlag for analyse verken av størrelsesforhold eller beliggenhet.

7.4 Sammenfatning av ristningsanalysen for Sunnmøre.

Ristningene på Sunnmøre fordeler seg med 3 felt på Søre Sunnmøre og 6 felt på Nordre Sunnmøre (fig. 6.4). Med unntak av ett felt innerst i Hjørundfjorden, ligger de på øyene langs leia. Alle feltene ligger i lavlandssonen. Bare 2 ristningslokaliteter omfatter mer enn ett felt: Roskard I-II og Veibost I-III.

Det er skilt ut 7 motivkategorier i tillegg til en liten gruppe ubestembare motiv (fig. 7.2). Bare groper, båter og linjefigurer opptrer i større antall. Det tallrikeste billedmotivet er linjefigurer, som alle opptrer på hellene fra Mjeltehaug-graven. Bare 4 av tilsammen 11 båtfigurer eller rester av båter kan typebestemmes.

Det sparsomme motiv- og figur-tilfanget begrenser muligheten for analyser av motivsammensetningen.

D E L I V

K R O N O L O G I

"Truth is the daughter of
time."

(Gammelt ordspråk).

KAPITTEL 8:

RISTNINGENES TIDSALDER.

8.1 Om å datere bergkunst.

Ulike metoder har vært brukt og brukes for å datere bergkunst, og større og mindre usikkerhet knytter seg til dem alle. I forhold til annet arkeologisk materiale, er det ekstra store problem forbundet med å datere ristninger. Med unntak av en del heldige forekomster av ristninger i graver, opptrer de sjelden i sluttete funn. Ristningene i friluft er å sammenlikne med åpne boplasser eller overflateoppsamlinger av gjenstandsmateriale. Stratigrafi i vanlig arkeologisk betydning av ordet, forekommer ikke på ristningsfelt, men uttrykket brukes gjerne om figurer som er hogd over hverandre. Som oftest er det imidlertid problematisk å fastslå hvilken linje som er hogd først og sist. Forskjellig type bergart og ulik grad av vitring kan gjøre det vanskelig å sammenlikne materiale fra ulike områder, både når det gjelder figurenes form og fremstillingsteknikk. Vitring kan være årsak til at typebetemmelige detaljer er forsvunnet. De vanlige naturvitenskapelige dateringsmetodene kan ikke brukes på ristninger, unntatt hvis dekorerte steiner opptrer i samband med gravfunn der slike metoder kan nyttes.

De fleste skandinaviske ristningsforskerne har likevel prøvd å komme fram til både absolutt og relativ datering. Metodene sikter dels mot å plassere bergbildene innenfor det kronologiske rammeverket som er etablert for skandinavisk forhistorie, dels å fastlegge en innbyrdes tidsrangering av ristningsmotiv og -typer.

De fleste dateringsmetodene for bergkunst brukes for arkeologisk materiale i alminnelighet:

- 1) Lokalitetsens plassering sees i forhold til tidligere (daterte) strandlinjenivåer. Metoden kan gi absolutt datering av tidligst mulige bruk av ristningsflaten, d.v.s. når den er blitt tørt land.

Feilkilde: for at metoden skal kunne gi holdepunkt om

ristningenes alder, forutsettes at de var strandbundne.

2) Funnkonteksten inneholder daterbare gjenstander. Dette gjelder ristninger i graver, evt. ristninger som er tildekket av et annet fornminne, f.eks. en boplass. Metoden kan gi relativ eller absolutt datering av ristningen såfremt gjenstandene (eller annet materiale) i konteksten kan dateres relativt eller absolutt.

Feilkilde: metoden forutsetter at det kan påvises samtidighet mellom ristningen og det daterbare materialet. Hvis ristningen er dekket av et datert fornminne, gir dette bare sannsynlig sluttdatering for bruken av ristningen.

3) Det kan påvises stratigrafi, det vil for ristningenes vedkommende si at én figur er hogd over en annen. Metoden gir en relativ datering av figurer/motiv.

Feilkilde: det er vanskelig med sikkerhet å fastslå hvilken figur som er hogd først og sist. Selv der dette kan avgjøres, er det ikke mulig å bestemme tidsforskjellen mellom figurene.

4) Det foretas en typologisk ordning av motivene. Metoden gir en relativ datering av typene.

Feilkilde: en subjektiv vurdering ligger til grunn for utvelgelsen av typedefinerende element, og disse elementene kan variere fra forsker til forsker.

5) Det skilles ut ulike framstillingsteknikker, d.v.s. den måten ristningene er hogd. Metoden kan gi en relativ datering av de enkelte teknikkene, og dermed av figurer framstilt ved hjelp av disse teknikkene.

Feilkilde: ulike bergarter og ulik grad av vitring kan gjøre det vanskelig å sammenlikne hoggeteknikk på forskjellige felt og i forskjellige områder.

6) Det foretas kvantitative analyser av materialet. Metoden kan gi en relativ datering av typer, motivkombinasjoner, teknikker o.s.v.

Feilkilde: analysene krever at materialet ordnes i klart definerte kategorier, noe som gjør at store deler kan falle utenfor fordi de gitte definisjonene ikke tilfredsstilles.

7) Når en type er datert ved hjelp av en av de foregående metodene, overføres dateringen ved analogi-slutninger til objekt (motiv/figur) av samme type på andre lokaliteter (felt). Metoden kan gi absolutt eller relativ datering alt etter hvilken metode som er brukt i utgangspunktet.

Feilkilde: samme type i to geografisk atskilte områder kan være fra ulik tid.

Noen av de dateringsmetodene som nyttes for bergkunsten, er spesifikke for denne fornminnetypen:

8) Ristningsfigurer identifiseres som avbildninger av daterbare gjenstander. Metoden kan gi en absolutt datering, så fremt den identifiserte gjenstanden er datert.

Feilkilde: ristningsfigurene er sjelden utstyrt med så mange detaljer at identifiseringen kan bli helt sikker.

9) Ristningsfigurer sammenliknes med avbildninger på daterbare gjenstander, f.eks. metallsaker. Metoden kan gi en absolutt datering, såfremt oldsaken er datert.

Feilkilde: bilder i berg og bilder på gjenstander kan representere to ulike symbolsystem som derfor ikke er sammenliknbare, verken hva form, innhold eller tids-plassering angår.

8.2 Ristningenes tilblivelsestid.

Et problem for dateringen av bergkunst er at en ikke vet om alle figurene på et felt ble hogd samtidig eller om de er laget etter hvert, og i så fall hvor langt tidsspenn det er mellom eldste og yngste figur. Dette spørsmålet har vært en gjenganger i ristningsdebatten helt fra midten av forrige århundre (Holmboe 1861:33). Det har vært diskutert om de enkelte feltene ble til gjennom et lengre tidsrom, kanskje i løpet av flere generasjoner eller århundrer, eller om de ble skapt i en éngangsoperasjon, kanskje som én persons verk. Ytterpunktene i denne debatten representeres av Gjessing og Marstrander.

Gjessing hevdet i 1939:

"Skal en noensinne nå til bunns i helleristningsgåten, må en ta konsekvensen av den kjennsgjerning som C.A. Holmboe gjorde oppmerksom på allerede i 1860 at ristningene er kommet til suksessivt. Hvert enkelt ristningsfelt er da som regel laget gjennom lengere tid ved at figurene er hugget inn en ad gangen i visse bestemte høve" (1939:5).

Med utgangspunkt i sin stilistiske analyse av båtfigurene, tok Marstrander nesten 30 år seinere det stikk motsatte standpunktet. Han fant at flere av feltene i Østfold representerer stilistisk ensartete figurkompleks, og at de må være resultatet av "én manns arbeide" (1963:74). Han hevdet videre at:

"Hvert enkelt felts særlige stilkarakter har sin bakgrunn i det personlige stempel den enkelte hellerister har satt på sitt verk Det enkelte felt må, motsatt det den eldre oppfatning gjør gjeldende, være skapt i løpet av forholdsvis kort tid" (1963:75).

Nordbladh hevder at "glyfytornas oppbyggnad med glyfer har inte studerats varken som fenomen eller process" (1980:35). Hvis en tror at hver ristningsflate representerer arbeidet til én enkelt hogger, mener Nordbladh at samlingen av figurer på et felt, må kunne regnes som et sluttet funn: den samlede billedsymbolikk ett enkelt individ hadde kjennskap til. Selv oppfatter Nordbladh ristningsflatene som "platser för akkumulering av glyfer" (1980:35). Han mener denne prosessen har foregått over lang tid, og at nye bilder bevisst er blitt føyd til og tilpasset eksisterende figurer, bl.a. fordi overhogninger forekommer såpass sjelden.

Nordbladhs "akkumulerings-hypotese" gjør det mulig å oppfatte de enkelte feltene som enheter, selv om de er blitt til over lang tid.

Dette er etter min mening en forutsetning for at det skal ha noen hensikt å analysere sammensetningen av motiv. Enten det er tidfesting, tolkning eller andre problemstillinger en ønsker belyst ved å studere motiv-kombinasjoner, må en kunne gå ut fra at bildene på en ristningsflate har tidsmessig og/eller tankemessig samband med hverandre. Dersom stadig nye figurer føyes til på et felt uten å berøre eller skade de eldre figurene, kan årsaken være pietetsfølelse overfor det som alt fins på bergflaten, og som fortsatt er synlig. En annen forklaring kan være at de nyhogde bildene er plassert ved siden av de gamle i en bestemt hensikt, fordi de hører sammen innenfor et system av idéer og forestillinger med lengre levetid enn den enkelte "hellerister". På den måten kan hvert ristningsfelt oppfattes som en tankemessig enhet.

For den videre analysen regner jeg med at de fleste ristningsfeltene i friluft i Sogn og Fjordane og Sunnmøre er blitt til ved akkumulasjon av figurer gjennom et ikke nærmere definert tidsrom. De mindre feltene i friluft, først og fremst de med bare én figur og kanskje de med 2-3 figurer, representerer sannsynligvis enkeltpersoners innsats. Felt som er funnet i graver eller som antas å stamme fra graver, oppfattes som billedmessig sluttete funn, d.v.s. at alle figurene er laget samtidig. Men det fins ingen mulighet til å fastslå hvor lang tid det kan ha tatt å dekorere hellene i et gravkammer, eller hvor mange personer som kan ha vært beskjeftiget med arbeidet.

8.3 Framgangsmåte ved tidfestingen.

I forsøket på å tidsbestemme ristningene i Sogn og Fjordane og Sunnmøre vil jeg ta i bruk de fleste av de dateringsmetodene som er nevnt foran. Det er nødvendig å kombinere og sammenholde metodene for å formulere en hypotese om ristningens alder. Dette er særlig viktig i et område der tilfanget er så sparsomt at de statistiske beregningene bare kan antyde tendenser.

De 30 billedfeltene i analyseområdet danner utgangspunktet for dateringen. Tilsammen 268 figurer klassifiseres som billedmotiv, det vanligste er båten (fig. 8.1). På 25 felt er det tilsammen 176 båtfigurer, men bare 116 kan typebestemmes (fig. 8.2). Det er bare 5 billedfelt som ikke har båter.

		SOGN OG FJORDANE	SUNN- MØRE
1 Amtro- pomorfe motiv	1-1-3	Menneske, kjønn ubestemt	
		Strek	4
		Helt uthogd	1
	1-2-1	Fotsåle	
		Uten tær, konturhogd	2
			1
2 Zoomorfe motiv	2-1-4	Hest	3
	2-2-1	Orm	1
4 Gjen- stands motiv	4-1	Båt	165
	4-2-1	Vogn · m · 2 hjul	1
	4-3-1	Øks	2
	4-3-4	Dolk	1
	4-4-2	Sigd	1
	4-4-3	Krokfigur	3
	4-5-2	Kam	1
	4-7-1	Lur	x
	4-7-2	Stakefigur	1
5 Abstrakt geo- metriske motiv	5-1	Punkt (= grop)	2482
	5-2-1	Enkel ring	9
	5-2-3	Konsentrisk ring	1
	5-2-5	Sammensatt ring	1
	5-3-1	Enkel spiral	
	5-3-2	Dobbel spiral	2
	5-3-4	Annet spiralmønster	?
	5-4-1	Rette linjer	
	5-4-2	Bølge- / -saksaklinjer	
	5-4-3	Parallelle linjer	1
	5-4-4	Skrålinjer / fiskebein	
	5-4-5	Kryssende linjer	3
	5-4-6	Annet linjemønster	1
	5-5	Ovallfigur	
	5-6-3	Ramme-et gitterfigur	4
	5-6-4	Hakekors	2
	6 Andre motiv	6-1-1	Runer
	6-2	Ubestemte fig.	63
			4

Fig. 8.1: Ristningsmotivernes fordeling og frekvens i analyseområdet, ordnet etter klassifikasjonssystemet i Kap.3.

Jordbruksristningenes båtmotiv særkjennes ved at det opptrer i mange ulike utforminger. Derfor har dateringsdiskusjonen i årenes løp samlet seg om dette motivet. En rekke typologiske oppstillinger er blitt utarbeidd med sikte på både relativ og absolutt datering av båttypene. Også i denne avhandlingen vil mye plass bli viet dateringen av båtfigurene. Trass i at tilfanget er tallmessig lite, mener jeg det er mulig å komme fram til en rimelig godt begrunnet hypotese om tidfestingen av båt motivet i analyseområdet.

	Felt med type- bestembare båter	Felt med ubest- embare båter	Felt uten båter	Tils.
Sogn og Fjordane	21	2	3	26
Sunnmøre	2		2	4
Tils.	23	2	5	30

Fig. 8.2 Oversikt over fordelingen av billedfelt med og uten båter i analyseområdet.

Analyse av motivkombinasjoner vil bli forsøkt som hjelpemiddel til å datere både enkeltmotiv og hele felt. Dels vil jeg prøve å lage en seriasjon for feltene med båtfigurer, dels vil jeg undersøke om kombinasjoner av visse motiv kan ha kronologisk relevans.

I tillegg til å datere billedfeltene, vil jeg forsøke på å tidfeste grop-ristningene.

8.4 Klassifikasjon av ristningsbåtene.

8.4.1 Prinsippene for tidligere typologiske oppstillinger.

Ulike element ved båtfigurene har vært brukt for å etablere båttyper. I fig. 8.3 har jeg prøvd å systematisere disse elementene i forhold til min egen terminologi (sml. kap. 3). * I enkelte tilfeller har jeg vært usikker på hvordan mine betegnelser samsvarer med trekk ved båtene som tidligere forskere har lagt vekt på. Delvis skyldes dette ulik språkbruk, f.eks. bruker jeg uttrykket "doble stavner" der Gjessing skriver "sterkt forlenget og oppbøyd kjøllinje" (1935:135). Delvis er årsaken at noen av oppstillingene mangler typedefinisjoner. Dette gjelder f.eks. Ekholms typeskjema (1917:292).

I slike tilfeller har jeg vært nødt til å vektlegge de elementene som for meg synes typedefinerende i de tidligere oppstillingene (fig. 8.4-8.12).

Trekk ved båtfigurene som har vært avgjørende for alle eller de fleste typologiske oppstillingene, er om båten er enlinjet, tolinjet eller konturhogd, antall og utforming av stavnlinjene og hva slags skrogfylling som er brukt. Alle skiller mellom enlinjete og tolinjete båter. Glob er den eneste som ikke har skilt ut konturhogde båter, til tross for at denne utformingen fins på Bornholm, og til tross for at Glob selv viser til rakekniver dekorert med konturtegnete båter som dateringsholdepunkt (1969:55). Antall stavnlinjer går igjen i samtlige typeoppstillinger: om det er enkle eller doble stavnlinj i den ene eller begge ender av båten. Stavnlinjenes utforming og avslutning er også brukt som skillekriterium av de fleste: om de er lave eller høyt svungne (f.eks. Marstrander 1963:42ff), evt. med spesielt utformet stavlinjeavslutning (f.eks. Coll 1903:136), om de buer utover eller innover båten (f.eks. Fett og Fett 1941:115), evt. med én utbuende og én innbuende stavlinje (f.eks. Johnsen 1974:48).

* Dette kapitlet var ferdigskrevet og illustrasjoner utarbeidet før Kalle Sognes' typologi for Stjørdals-ristningene ble publisert (1987). Derfor er ikke hans resultat og synspunkter innarbeidet i tekst og tabeller, men blir bare vist til i spesielle tilfeller.

	Enlinjet / tolinjet	Kontur- høgd	Trelinjet Skrog	Tettstilte binde- linjer	Helt ut- høgd skrog	Annen skrog- fylling	Antall stavn- linjer	Stavnlin- jenes utform/ avslutn.	Bunnlinje- avskjning	Relings- linjens forløp	Relings- tillegg	Silistiske kriterier	Typerekke- =kronol- rekke
COLL 1903	×	×	×	×			×	×	×				×
EKHOLM 1917	×	×		×			×	×					×
GJESSING 1935	×	×			×		×	×					×
FETT og FETT 1941	×	×	×	×			×	×					
MARSTRANDER 1963	×	×		×	×		×	×	×			×	
GLOB 1969	×			×	×		×	×				×	×
JOHNSEN 1974	×	×					×	×					
BURENHULT 1980	×	×	×	×	×		×		×	×			
MALMER 1981	×	×	×	×	×	×	×				×		×

Fig. 8.3: Oversikt over typedefinerende element ved en del typologiske oppstillinger over ristningsbåter.

Slår en sammen kategoriene "trelinjet skrog", "tettstilte bindelinjer" og "helt uthøgd skrog" til min betegnelse skrogfylling, viser det seg at også dette elementet er et vanlig typedefinerende kriterium. Det er bare Johnsen som ikke bruker dette trekket i typeoppstillingen, men i stedet regner det som et tilleggselement som kan opptre hos ulike typer i grunnsystemet hans (1974:48). Alt Coll skilte ut båter både med trelinjet skrog og tettstilte bindelinjer (1903:136-7), og dette ble fulgt opp av Fett og Fett (1941:116) og seinere av både Burenhult (1980:42) og Malmer (1981:13). Den første som skilte ut båter på grunnlag av helt uthøgd skrog, var Gjessing (1935:135), og seinere har både Marstrander (1963:41 og 66 ff), Glob (1969:54), Burenhult (1980:42) og Malmer (1981:13) brukt dette elementet som typedefinerende kriterium.

De øvrige elementene jeg har tatt med i fig. 8.3, er bare nyttet i enkelte av typeoppstillingene. Bunnlinjeavslutning er brukt av Coll (1903:136), Marstrander (1963:48 ff) og Burenhult (1980:43 ff). Relingslinjens forløp er det bare Burenhult (1980:42) som har nyttet. Malmer (1981:13) er den eneste som har brukt annen skrogfylling og relingstillegg, først og fremst mannskapsstreker, som typekriterier, mens Fett og Fett (1941:116) hevdet av "mannskapsstreker er ikke karakteriserende". Burenhult (1980:49, 53) har brukt begge de nevnte elementene som variabler som kan kombineres med ulike båttyper.

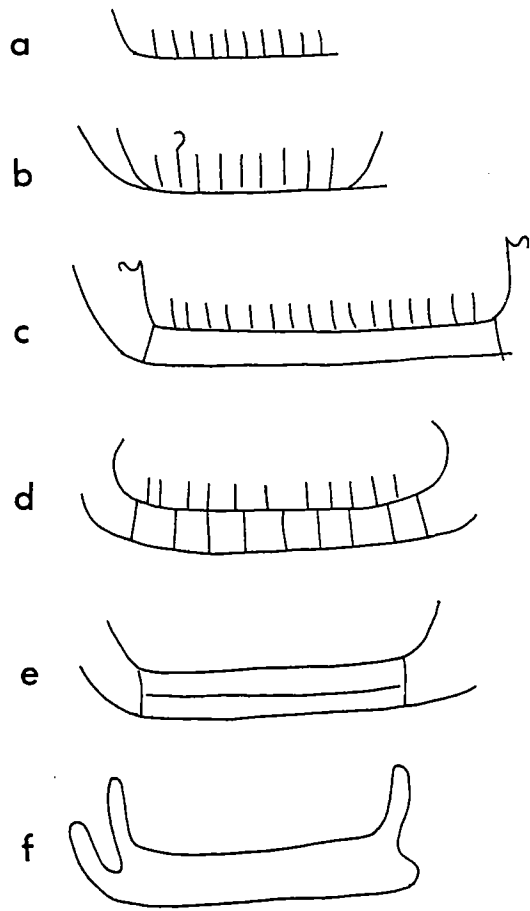


Fig. 8.4:
Coll's båttypologi
(etter Coll 1903).

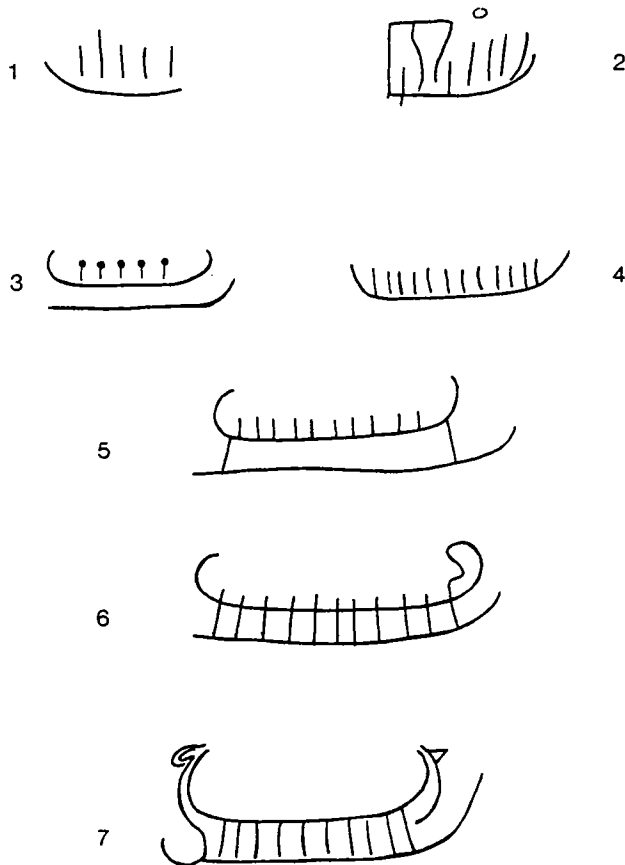


Fig. 8.5:
Ekholms båttypologi
(etter Ekholm 1917).

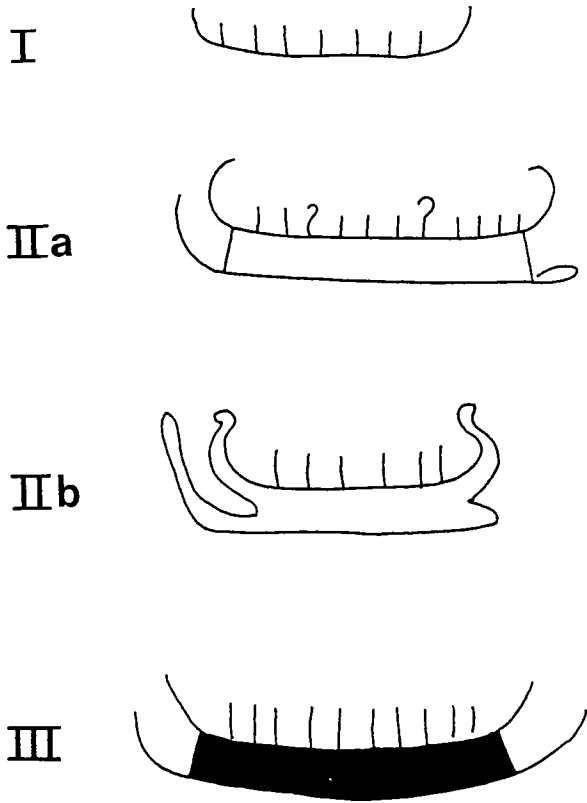


Fig. 8.6:
Gjessings båttypologi
(etter Gjessing 1935).

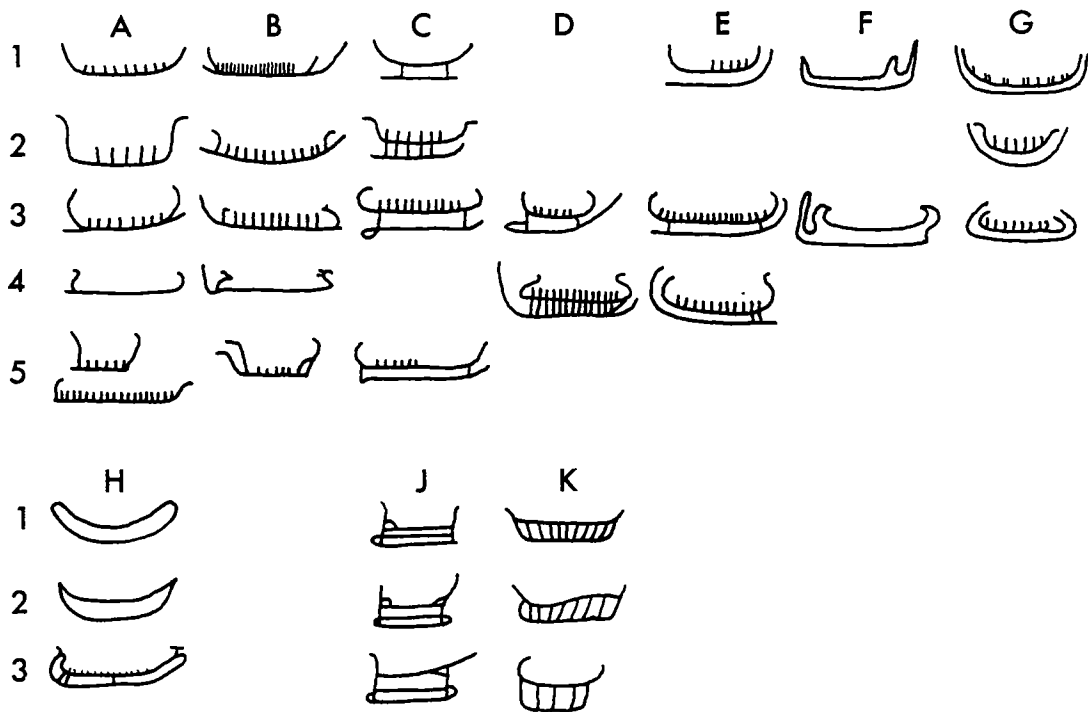


Fig. 8.7: Båttypologien til Fett og Fett (etter Fett og Fett 1941).

Marstrander trakk inn et nytt element ved ristningsbåtene, nemlig den stilistiske utformingen av figurene (fig. 8.8). Han kritiserte tidligere typologiske oppstillinger for at de bare bygde på inndeling og gruppering i typer, mens han hevdet at stilistiske kriterier går på tvers av typeinndelingen (1963:40). På grunnlag av stiltrekk som linjeføring og dekorative element skilte han mellom "den enkle stil" og "den rike stil" (1963:76ff), og han hevdet at den stilistiske uttrykksformen må være det avgjørende kronologiske kriteriet. Glob sluttet seg til Marstrandens vektlegging av stilkriteriene (Glob), men for seinere arbeider synes stilinndelingen å ha hatt liten betydning. Malmer har tvert imot framholdt at en stilistisk vurdering i for stor grad avhenger av den enkelte forskerens intuisjon i stedet for å bygge på en nøyaktig analytisk metode (1980:18).

De tidligste typeoppstillingene ble oppfattet som kronologiske utviklingsrekker (Coll 1903:138-9, Ekholm 1918:340, Gjessing 1935:135). Fett og Fett gjorde derimot uttrykkelig oppmerksom på at deres type-skjema ikke representerte en kronologisk rekke (1941, kommentar til Pl. 82). Av seinere forskere har Glob (1969:54) og Malmer (1981:16) bygd inn kronologi i sine typeoppstillinger, mens de øvrige har laget klassifikasjonssystemene uten å skjele til mulig tidsrekkefølge, for så å datere typene etterpå.

Oversikten foran viser at båttype-oppstillingene bygger på en kombinasjon av flere element. Men Fett og Fett var de første som prøvde å systematisere de ulike elementene som ble brukt for å konstituere typer. De presenterte båttilfanget i Rogaland i form av et skjema der typen ble definert i krysningspunktet mellom horisontale og vertikale egenskaper ved båtene (fig. 8.7, 1941:115 f og Pl. 82). Marstrander kritiserte denne oppstillingen for å være "satt opp etter et så komplisert typologisk system at det svekker dets praktiske brukbarhet" (1963:40).


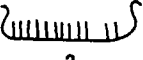

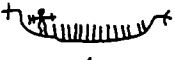
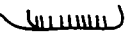


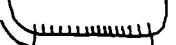





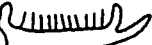



	Den enkle stil	Den rike stil		
A Helgerød-gruppen	 1	 2	 3	 4
B Gunnarstorp-gruppen	 5	 6		 7
C Solberg-gruppen	 8	 9	 10	 11
D Hornes-gruppen		 12		 13
E Hafslund-gruppen		 14		
F Navestad-gruppen	 15	 16		 17

Fig. 8.8: Marstrandens stilistisk-typologiske inndeling av ristningsbåtene (etter Marstrand 1963).

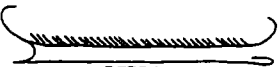

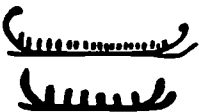
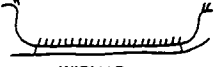




I PERIODE	 RØRBY	
II		
III	 WISMAR	
IV		
V		
VI		

Fig. 8.9:
Globs båttypologi
(etter Glob 1969).

	1	2	3	4	5
A					
B					
C					
D					
E					
F					
G					
H					
J					
K					

Fig. 8.10:
Johnsens båt-
typologi (etter
Johnsen 1974).

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1									
2									
3									
4									
5									
6									
7									
8									
9									
10									
11									
12									
13									
14									
15									

Fig. 8.11:
Burenhults klassi-
fikasjonssystem
for ristnings-
båter (etter
Burenhult 1980).

Likevel er det prinsippet for Fett og Fett's system som ligger til grunn for de seineste arbeidene om båttypologi. Johnsen tok utgangspunkt i og videreutviklet systemet til Fett og Fett (fig. 8.10, 1974:44), og Burenhult (1980:42 ff) og Malmer (1981:12-13) har utarbeidd hver sin klassifikasjon bygd på kryssing av to eller flere element (fig. 8.11 og 8.12). Disse systemene omfatter en rekke mulige, tenkte typer som ikke nødvendigvis eksisterer i det konkrete ristningsmaterialet som er behandlet. Således har Johnsen laget en klassifikasjon der grunnelement og tilleggselement kan kombineres til et system med 6 dimensjoner og tilsammen 1600 potensielle båttyper (1974:49).

8.4.2 Prinsippene for analyseområdets klassifikasjonssystem.

Det klassifikasjonssystemet jeg har laget for ristningsbåtene i Sogn og Fjordane og Sunnmøre, følger i fotefarene til tidligere typeoppstillinger, samtidig som det avviker en del fra dem (sml. kap. 3).

Jeg har funnet det hensiktsmessig å lage et to- og delvis tredimensjonalt klassifikasjonssystem bygd på kombinasjon av element ved båtfigurene (fig. 3.15 og 8.13). Det ene av mine typekonstituerende eller primære - element, skrogutforming (enlinjet, tolinjet, konturhogd) har som vist foran, vært det vanligste typedefinerende elementet i tidligere oppstillinger. Men jeg kan ikke se at det andre hovedelementet mitt, stavovergangen (vinklet, krum, uten markering, buet), er blitt brukt tidligere (3.10), muligens med unntak av Burenhults typologi. Begrepet forekommer i hvert fall ikke i noen typedefinisjon. Stavnenes forløp (lave eller høye) er nevnt i flere typebeskrivelser (f.eks. Marstrander 1963:42ff.), men elementet er ikke definert og innarbeidd som en integrerende del av typedefinisjonen. Mitt klassifikasjonssystem er ikke á priori bygd på en hypotese om typenes tidsrekkefølge, slik f.eks. tilfellet er med Malmers system. Han har ordnet elementene slik at de han oppfatter som eldst, er plassert øverst til venstre i diagrammet (1981:16 og fig. 8.12 her). Typene i mitt system vil bli søkt datert ved hjelp av flere av de dateringsmetodene som ble nevnt innledningsvis i dette kapitlet.

De elementene jeg kaller sekundære, f.eks. skrogfylling, mannskapsstreker og stavlinjeavslutning, utgjør typedefinerende element i de fleste tidligere klassifikasjonssystemene. Jeg har imidlertid valgt ikke å innarbeide de sekundære elementene i mitt typeskjema, men i stedet se hvordan de fordeler seg på de enkelte typene. Samtidig vil jeg vurdere om de har kronologisk betydning.

8.4.3 Vurdering av to klassifikasjonssystem.

Før jeg behandler ristningsbåtene i analyseområdet, vil jeg gå nærmere inn på båttype-oppstillingene til Burenhult (1980) og Malmer (1981). Begge systemene er flerdimensjonale, bygd på kombinasjon av flere element ved båtfigurene, slik jeg har gjort for materialet i Sogn og Fjordane og Sunnmøre. Likevel har jeg ikke sett noen av disse systemene som umiddelbart brukbare for mitt materiale. Jeg vil begrunne dette ved å sammenholde de to klassifikasjonssystemen med mitt eget.

a) Burenhults klassifikasjonssystem (fig. 8.11).

Burenhult har utarbeidd et skjema over det han kaller båtfigurenes grunntyper (1980:42f.). Det består av 5 grupper basert på skrogutforming: enlinjet, tolinjet, trelinjet, med bindelinjer, helt uthogd. Hver av gruppene er delt i 3 klasser basert på forløpet ("utseende") av relings- og kjøllinjer: rett, sirkelformet, svunget. Disse elementene kombineres med elementene antall og utforming av stavlinjer, relingsforlengelser og konturhogging. Tilsammen er det 135 mulige båttyper i systemet, men bare et begrenset antall opptrer i Burenhults analyseområde, Götaland. Grunntypene kan videre kombineres med en rekke variabler, bl.a. stavnutforming, skrogfylling, mannskapsstreker og andre relingstillegg (1980:49ff.). Også variablene er gruppert i todimensjonale skjema.

Til tross for det store antallet mulige båttyper i Burenhults system, finner jeg det problematisk å innpasse en del av de sentrale båttypene

	I	II	III
A			
B			
C			
D			
E			

	1	2	3
a			
b			
c			

Fig. 8.12: Malmers klassifikasjonssystem for ristningsbåter (etter Malmer 1981).

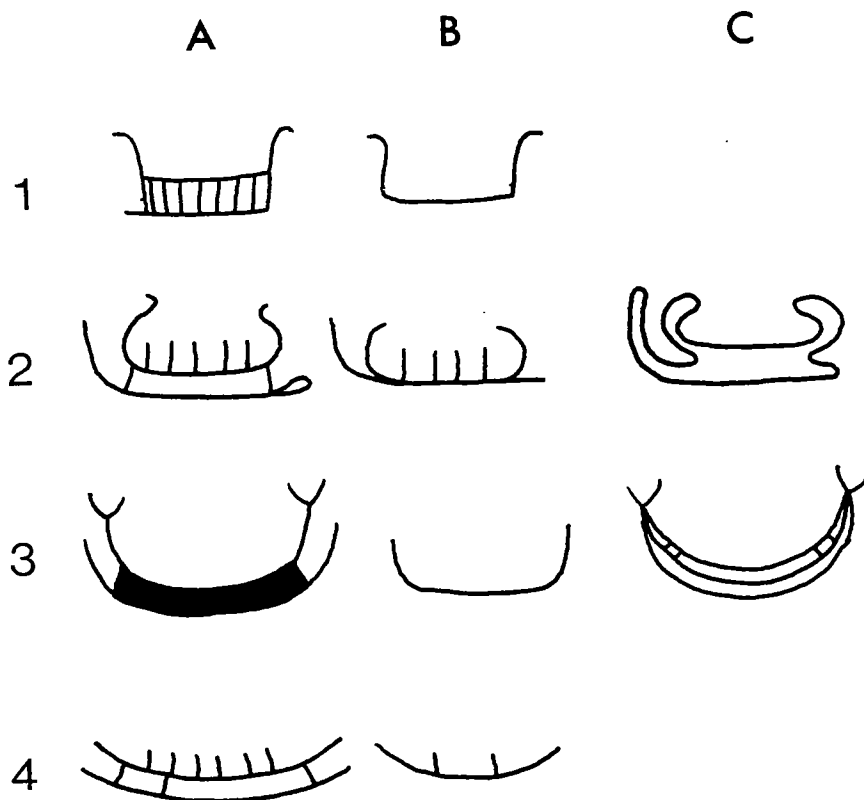


Fig. 8.13: Klassifikasjonssystemet for båtfigurer som er utarbeidd for Sogn og Fjordane/Sunnmøre (sml. fig. 3.15).

fra Sogn og Fjordane og Sunnmøre. Det er i første rekke typene med vinklet stavnovergang: A1 og B1, samt den konturhogde C2 (fig. 8.13).

Videre finner jeg det mest logisk at alle former for skrogfylling gis lik vekt ved konstituering av typer. Hos Burenhult er horisontale og vertikale linjer og helt uthogd skrog typedefinerende, mens skrogfylling i form av siksaklinjer, kryss-skraivering eller gropemønster regnes som variabler.

Endelig mener jeg at det elementet som Burenhult kaller relings- og kjøllinjens "utseende", og som til en viss grad kan sammenholdes med mitt element "stavnovergang", er mer overordnet som typedefinerende element enn Burenhult gjør det til.

b) Malmers klassifikasjonssystem (fig. 8.12).

Malmer har konstruert et flerdimensjonalt klassifikasjonssystem som bygger på kombinasjon av 4 hovedelement: antall og utforming av horisontale linjer (enlinjet, tolinjet osv.), stavnenes antall og form (enkle, doble osv.), mannskap og/eller andre relingstillegg, samt skrogdekor. Systemet har teoretisk en kapasitet på 135 typer som gjensidig utelukker hverandre, men siden enkelte kombinasjoner ikke er mulige, er antallet potensielle typer 99 (1981:14).

Til tross for at Malmer har nyttet alt publisert materiale fra før 1972 som grunnlag for analysen, finner jeg det problematisk å passe ristningene i Sogn og Fjordane og Sunnmøre inn i hans klassifikasjonssystem. Som for Burenhults system, er hovedårsaken at noen av båttypene fra mitt analyseområde ikke fins i Malmers system. Det gjelder båter med vinklet stavnovergang: A1 og B1. I Malmers diagram fig. 2 (fig. 8.12 her) forekommer to typer som jeg ville definert som A1. Det er Malmers typer E II og E III (begge gjengir båtfigurer fra Åmøy i Rogaland). Imidlertid har E-båter ifølge Malmers definisjon minst én horisontal linje i skroget (utenom relings- og kjøllinjer), mens forskjellen på elementene II og III går på antall og utforming av stavnene. Disse båttypene er altså ikke mulig å kombinere med skrogfylling i form av tettstilte bindelinjer, det elementet Malmer kaller 2. Tettstilte bindelinjer er imidlertid karakteristisk for min type A1.

En annen innvending mot systemet, er at Malmer - i likhet med Burenhult

- lar skrogfylling få ulik vekt ved definisjonen av typer. Elementet forekommer i begge delsystemene til Malmer, brukt både som skillekriterium for skrogutforming og for å markere ulike former for skrogdekor.

En vesentlig årsak til at jeg ikke har kunnet bruke klassifikasjonssystemene til Burenhult og Malmer på materialet fra Sogn og Fjordane/Sunnmøre, er at enkelte båtfigurer i dette området ikke lar seg innpasse i noen av de to systemene. Dette ser ut til å bunne i at vi har ulike oppfatninger dels av hvilke element som konstituerer typer, dels av hvilke element som er viktigst. En mulig konsekvens er at en typologisk oppstilling utarbeidd for ett område ikke lar seg overføre til materialet fra et annet område. Når utgangspunktet for analysen er vesensforskjellig, må en regne med at også resultatene vil divergere, og det vil i dette tilfelle si tidfestingen av ristningene.

Også Sognnes peker på problemene med å bruke klassifikasjonssystem utarbeidet for ett ristningsområdet på typetilfanget fra andre områder (1987:17 ff.). Han har prøvd å bruke eldre typeskjemaer på båtfigurene fra Stjørdal, men finner at det er dårlig samsvar. Han antar at dette skyldes reelle ulikheter i materialet. Forskjellene er særlig merkbare mellom Trøndelag og de sørlige delene av Skandinavia, mens klassifikasjonssystem utarbeidet for områder nærmere Trøndelag viser større samsvar. Sognnes trekker den slutningen at det er størst "slektskap" mellom nærliggende ristningsområder (1987:22).

8.5 Hypotese om båttypenes tidsrekkefølge.

8.5.1 Foreløpig datering av noen båttyper.

Ristningstilfanget i analyseområdet omfatter en del felt som lenge har vært viktige i den generelle daterings-diskusjonen. Det er Mjeltehaug-hellene, Austrheimbautaen og Kårstad-feltet. Båttypene som opptrer på disse feltene, er A1 (tolinjet med vinklet stavnovergang), A3 (tolinjet med buet stavnovergang), A4 (tolinjet uten markert stavnovergang) og C3 (konturhogd med buet stavnovergang). Det er dels funnkonteksten, dels motivsammensetningen som gjør disse feltene viktige for ristnings-kronologien. Mjeltehaug-hellene stammer fra et gravanlegg som - trass i mangelen på daterbare funn - gir viktige holdepunkt for tidfestingen. Austrheim-bautaen står på en liten haug som har gitt daterende funn. På Kårstad-feltet er det i tillegg til båtfigurene runer og et hakekors som er viktige for dateringen. Videre er båtfigurene fra Austrheim og Kårstad forsøkt identifisert med funn av virkelige båter. I den sammenhengen er også båtfiguren på Roskard I (type A3) trukket inn.

a) Mjeltehaugen (båttype A1):

I annen sammenheng har jeg presentert Mjeltehaugens funn- og forskningshistorie i detalj (1983). Her skal derfor bare gjengis noen hovedpunkt som har betydning for dateringen.

Mjeltehaugen på Giskegjerdet skal opprinnelig ha vært 30 m i tv. og ca. 2 m høy, bygd på en naturlig sandbanke (fig. 7.1). I 1847 besluttet grunneieren å grave i haugen, og det er bare takket være Christies utrettelige reisevirksomhet at hellene og funnberetningen er bevart for ettertiden. Ifølge Christies innberetning til Bergens Museum hadde utgraverne gravd en sjakt fra toppen av haugen, og i et sandlag under et tettpakket lag med rullestein hadde de støtt på 8 trapesformete

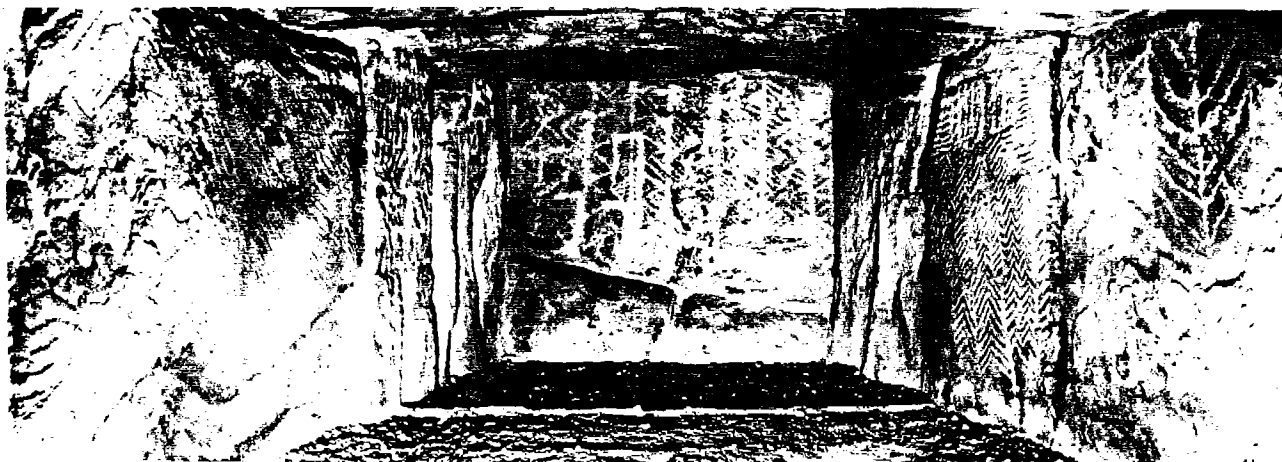


Fig. 8.14: Rekonstruksjon av mellomneolittisk gravkammer med dekorerte sideheller fra Dölauer Heide nær Halle i Tyskland, utstilt i Landesmuseum i Halle (etter Behrens 1956). Ifølge Loranges rekonstruksjon kan gravkisten i Mjeltehaugens primærgrav ha sett omtrent slik ut.

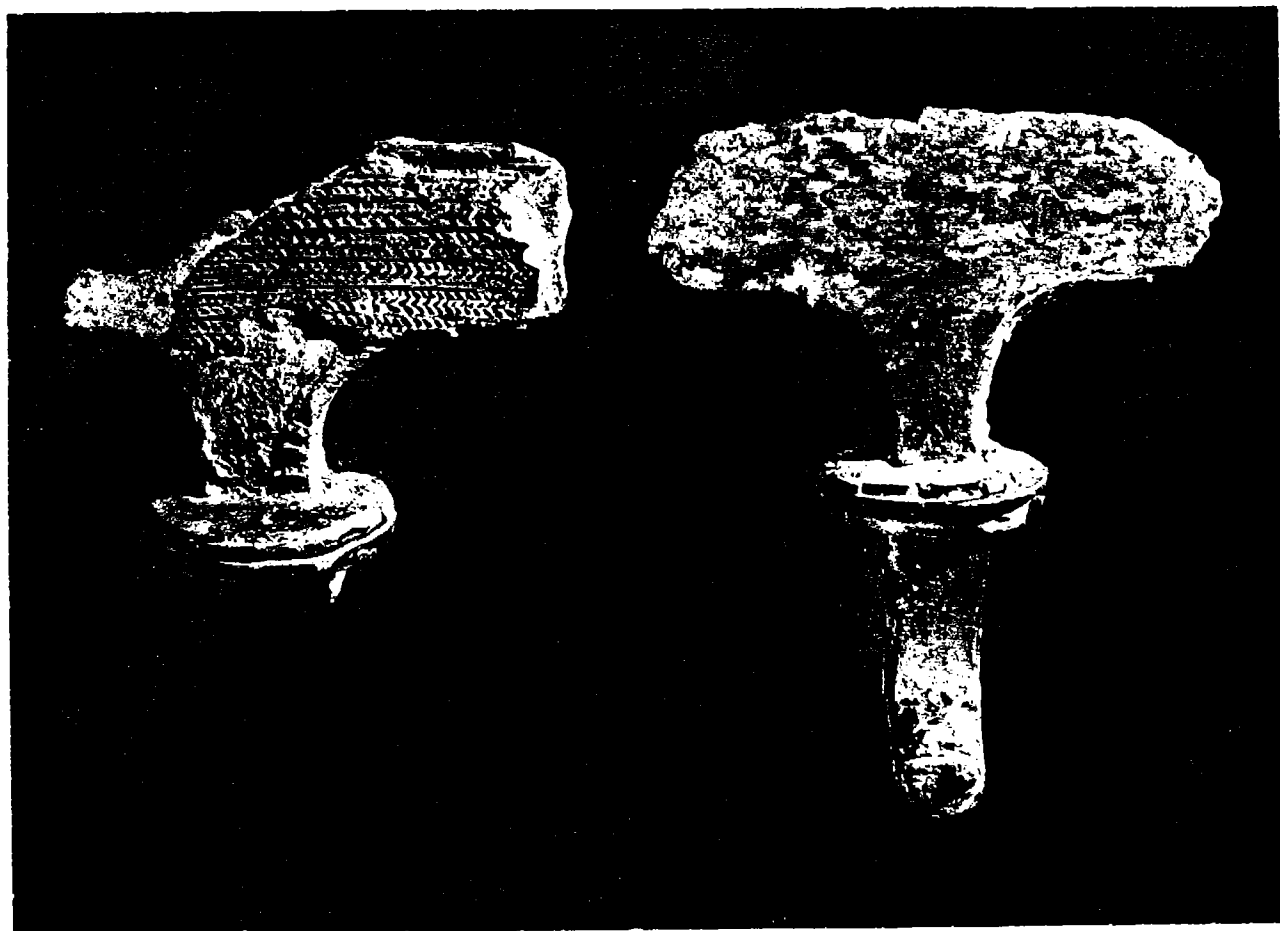


Fig. 8.15: De to romertids bronsespennene fra den sekundære kvinnegraven i toppen av Mjeltehaugen (foto A.M.Olsen).

steinkister orientert øst-vest (fig. 4.3). Sidene skal ha bestått av tynne heller, gavlene av tykkere stein og taket på hver kiste var dekket av en helle på ca. 1,20x0,60 m, dekorert på undersiden. Kistene var fylt med sand, det ble funnet noen brente menneskebein og litt kull i dem, men ingen oldsaker. Hellene var svært skjøre og gikk i stykker da de ble tatt opp.

I 1878 foretok Lorange en fagmessig utgravning i Mjeltehaugen. Han stilte spørsmål ved de 8 kistene som de første utgraverne hevdet å ha funnet. Lorange mente dette var en feiltolkning for én kiste bygd av 8 heller. Han tenkte seg at hver helle hadde vært ca. 1,20x0,60 m stor, at hver vegg besto av 2 heller, at det var tykkere stein i gavlene, og at taket besto av 4 heller. Ifølge denne rekonstruksjonen skulle kisten ha vært ca. 2,40 m lang, 1,20 m bred og 0,60 m høy. Han mente at sidehellene og takhellene hadde vært dekorert (fig. 8.14). Lorange daterte gravkisten til bronsealder, dels på grunnlag av dekoren (særlig linjedekoren), dels på grunnlag av størrelsen på kisten som han bl.a. sammenliknet med kisten i Kivik-graven. I tillegg bygde han på kistens plassering i haugen, som primærgrav i forhold til en branngrav med 2 bronsespenner, som han hadde funnet i toppen av haugen. Spennene ble datert til ca. 200 e.Kr., og primærgraven måtte følgelig være eldre (fig. 8.15).

Gjennom årene har dateringen av Mjeltehaugen vært diskutert av atskillige forskere. De fleste har sluttet seg til bronsealdersdateringen, bl.a. Eyvind de Lange (1912:13 f) og Johs. Bøe (1942:177 f). Men enkelte har vurdert funnet annerledes, f.eks. Sune Lindqvist, som mente den dekorerte kisten var samtidig med bronsespennene og altså fra romertid (i Fett og Fett 1941:141). Også Althin hevdet at dekoren var fremmed for bronsealder, og han mente funnomstendighetene var så usikre at de ikke ga grunnlag for kronologiske holdepunkt (1945:175).

Den som mest utførlig har drøftet Mjeltehaugens tidsstilling, er Marstrander (1963:317 ff og 1978). Dels på grunnlag av gravkistens utforming og størrelse, dels ut fra dekoren på hellene konkluderer han at Mjeltehaugens primærgrav må dateres til "en tidlig del av eldre bronsealder, antagelig per. I" (1963:325). Særlig linjedekoren er viktig for denne tidfestingen. Marstrander trekker fram sammenlikningsmateriale både fra dekorerte neolittiske gravkister i Mellom-

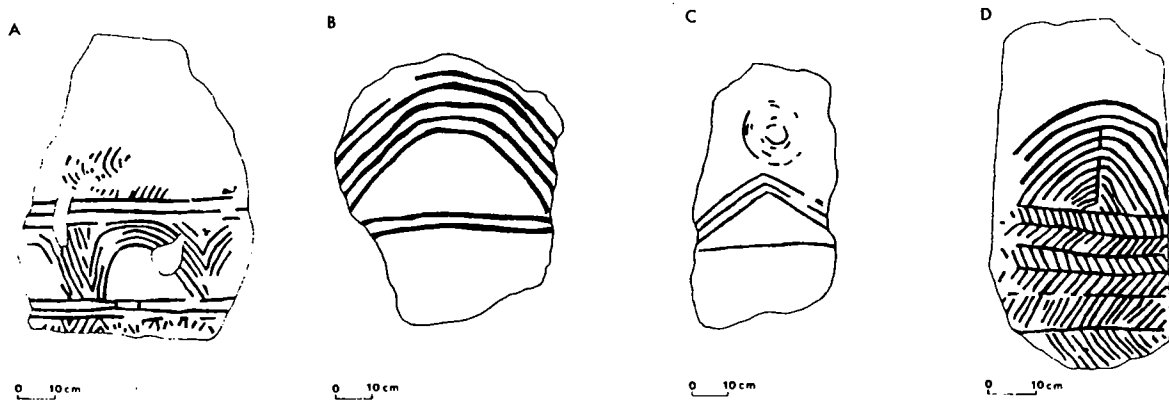


Fig. 8.16: Dekorerte heller fra Rogaland: A) Auglend, B) Søyland, C) Hodne, D) Skjøllingstad (etter Fett og Fett 1941).

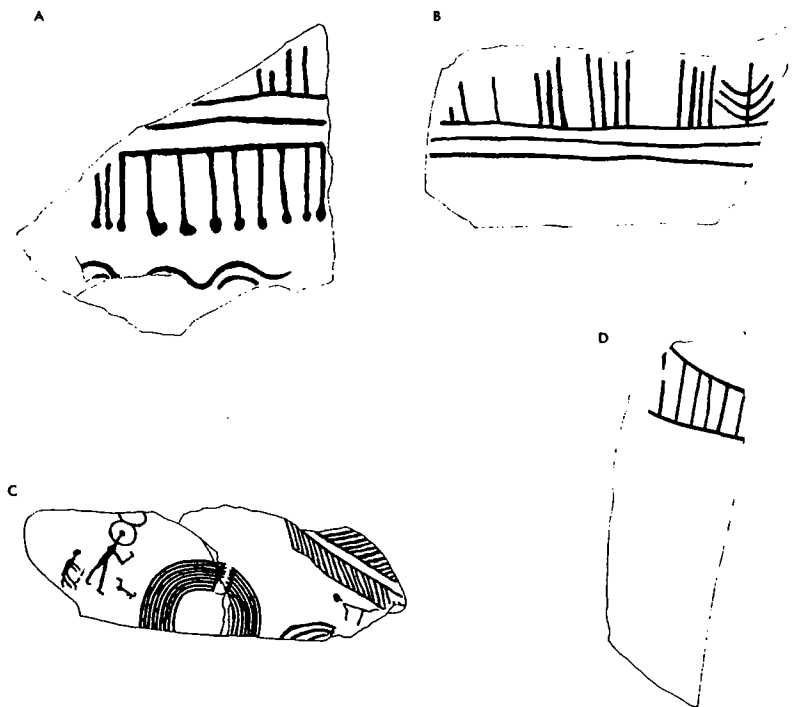


Fig. 8.17: Dekorerte heller fra Trøndelag: A) og B) Steine, Byneset, C) Rishaugen, Ørlandet, D) Skjervoll, Skatval (kalk. G.Mandt).

Europa (bl.a. Göhlitzsch og Dölauer Heide i DDR, fig. 4.26 og 8.14 her) og enkeltgravskeramik på de danske øyene (1963:319 ff, 1978:52 f). Han mener Mjeltehaugens linjedekor representerer slutten av en stiltradisjon fra neolittisk tid som hadde overlevd i Kyst-Norge, selv om dette ikke bekreftes av annet materiale i området (1963:319 f). Fragmentet av en konsentrisk ringfigur på en av Mjeltehaug-hellene (fig. 7.5), finner Marstrander paralleller til i den vest-europeiske megalittgrav-kunsten (1978:60 f). Han peker på en del geometriske figurer på Ausevik-feltet som eksempel på impulser fra megalittgravkunstens siste fase (1978:63).

En mulig kulturkontakt mellom Vest-Europa og Skandinavia er som nevnt i kapittel 4, blitt antydnet av Fett og Fett (1979) såvel som Burenhult (1980:121 ff). Uavhengig av hverandre har de sammenliknet den vesteuropeiske megalittgrav-kunsten med ristninger fra henholdsvis Vest-Norge og Skåne. Det er tildels likeartete motiv de har behandlet, bl.a. spiraler, U-formete figurer og siksak-linjer. Konklusjonene er også likeartete: Fett og Fett mener det har vært direkte kontakt mellom Vest-Norge og øyene i vest i neolittisk tid (1979:89), og Burenhult setter fram en hypotese om at den sør-skandinaviske ristningstradisjonen ble introdusert i Skåne i mellomneolittisk tid som resultat av kontakt med megalitt-kulturen i Vest-Europa (1980:121 f).

Båtfigurer fins verken i det vest- eller mellom-europeiske sammenlikningsområdet. Marstrander har sammenholdt Mjeltehaug-båtene med båtframstillinger i veidekunsten (1963:72), og han hevder at de to båttypene har konstruktive fellestrekk av betydning for dateringen (1963:148 f). Han oppfatter Mjeltehaugens båttype som en "forløper" for den "vanlige" bronsealdersbåten (1963:71), og daterer følgelig Mjeltehaugen til eldste del av bronsealder (1963:325).

At Mjeltehaug-båtene representerer en lokal skandinavisk, evt. norsk, tradisjon, har jeg ingen vansker med å slutte meg til. I annen sammenheng har jeg pekt på mulighetene for at denne båttypen - type A 1 - er resultatet av en lokal utvikling i Vest-Norge (1983:28).

Dateringsholdepunktene for Mjeltehaug-dekoren kan oppsummeres som følger:

Linjedekoren har både norske og utenlandske paralleller. Gravheller

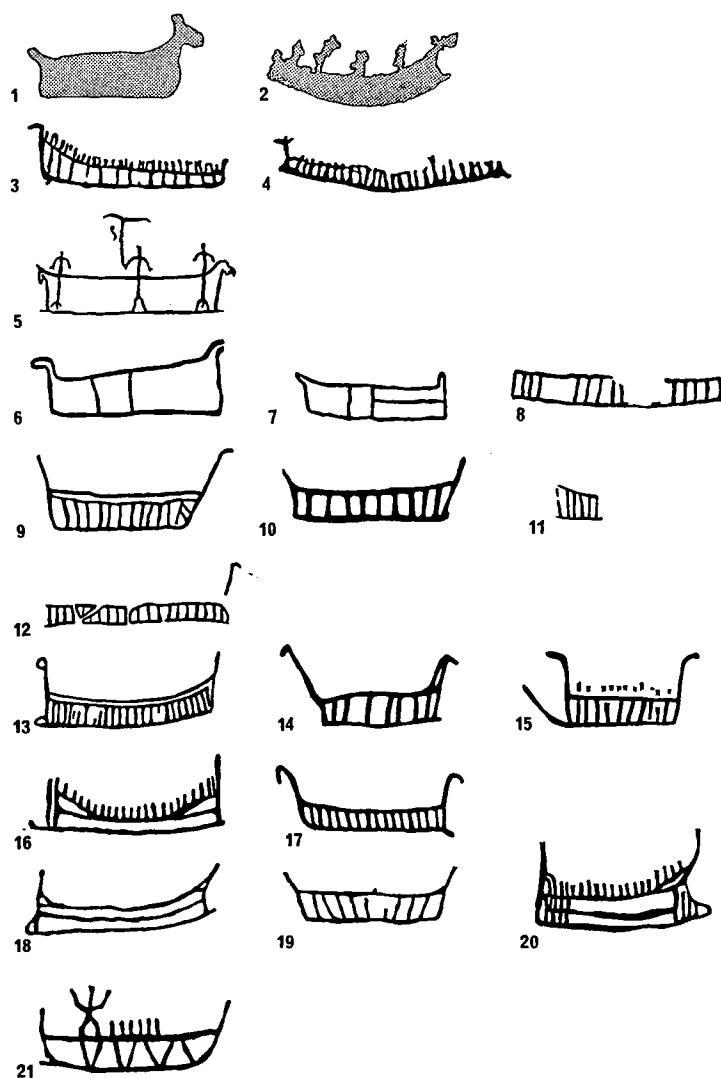


Fig. 8.18: Båtfigurer fra veideristninger og jordbruksristningenes type A1: 1) og 2) Karelén (etter Zavvateev 1990), 3) og 4) Nämforsen, Ångermanland (etter Hallstrøm 1960), 5) Bergbukta III, Alta (etter Helskog 1984), 6) Evenhus, N.Trøndelag (etter Gjessing 1936), 7) Hammaren, N.Trøndelag (etter Bakka og Gaustad 1974), 8) Sandhalsan, S.Trøndelag (mallings) (etter Gjessing 1936), 9) Røkke I, N.Trøndelag (etter Sognnes 1982), 10) Auran IX, N.Trøndelag (etter Sognnes 1982), 11) Skjervoll, N.Trøndelag (kalk. Mandt), 12) Mjeltehaugen, Sunnmøre (kalk. Mandt), 13) Krabbestig, Nordfjord (kalk. Bakka), 14) Domba, Sunnfjord (kalk. Mandt), 15) Leirvåg I, Sunnfjord (kalk. Mandt), 16) Reistad, Hordaland (etter Mandt 1980), 17) Vangdal, Hordaland (kalk. Bøe, etter Mandt Larsen 1972), 18) Nag, Rogaland (etter Fett og Fett 1941), 19) Bru, Rogaland (etter Fett og Fett 1941), 20) Navestad-Pyntelund, Østfold (etter Marstrander 1963).

med dekor som tilsvarer Mjeltehaug-dekoren opptrer langs kysten fra Rogaland til Trøndelag (fig. 8.16 og 8.17), men mangelen på daterbare funn sammen med dem, gjør det vanskelig å tidfeste dem nærmere enn til bronsealder generelt (Mandt 1983:23). Av de utenlandske parallellene er det i første rekke de tyske gravkistene fra neolittisk tid som viser slående likhet med Mjeltehaugen (fig. 4.26). Men en del dekorelement opptrer over større områder, både hogd i stein og brukt som dekor på keramikk, særlig fra neolittisk tid. Båtfigurene på Mjeltehaug-hellene må oppfattes som lokaltradisjon, kanskje med opphav i neolittisk tid (fig. 8.18).

Samlet tyder dette på at Mjeltehaug-hellenes dekor er resultatet av kryssende kulturimpulser fra vest og sør, kombinert med lokale element, alt med opphav i neolittisk tid. Når Marstrander likevel daterer gravkisten til bronsealder, henger det dels sammen med anleggets utforming (stor kist i stor haug), dels peker han på at de linjære dekorelementene også eksisterte i bronsealder i Mellom-Europa (1978:56). For å underbygge den mulige kontakten mellom Skandinavia og Mellom-Europa i denne perioden, viser han til at siksak-mønstret på tre av Kivik-hellene også kan forklares som innflytelse herfra (1978:57, fig. 4.28).

Jeg finner det vanskelig å se bort fra de kronologiske konsekvensene av likhetstrekkene i dekoren. Kulturkontakt i neolittisk tid/tidlig bronsealder synes å være bakgrunnen for gravminnet på Sunnmørs-kysten. Hvordan denne kulturkontakten har artet seg - om den er resultat av direkte kontakt mellom områdene, om den har gått via mange mellomledd, eller om spredningen av likeartete kulturelement skyldes en felles-europeisk kulturutvikling - vil bli vurdert i annen sammenheng. Forståelsen av den kulturelle rammen omkring Mjeltehaugen, samspillet mellom lokale tradisjoner og impulser utenfra, vil være avgjørende for den endelige dateringen av funnet. Foreløpig synes det imidlertid rimelig å datere Mjeltehaugens primærgrav - og dermed båttype A1 - til eldste del av bronsealder, og med muligheten åpen for en enda tidligere tidfesting.

b) Austrheim (båttype C 3):

Alderen på Austrheim-bautaens båtfigur har vært diskutert helt siden den ble oppdaget i 1906. Sletelig mente figuren tilhørte "den senere

jernalder - folkevandringstiden og vikingetiden" (1907), og han sammenliknet båtfiguren med avbildninger på gotlandske billedsteiner. Da Kårstadristingen kom for dagen, ble den trukket inn i dateringsdiskusjonen (se nedenfor), noe som førte til at en tidligere datering ble antydnet for Austrheim-båten (Skjelsvik og Straume 1957:5).

Men først i 1955 ble alderen på Austrheim-steinen fastslått. Da grov Elizabeth Skjelsvik og Eldrid Straume den lille haugen bautaen står på, og fant bl.a. skår av spannformet leirkar som daterer haugen til slutten av 300-tallet eller tidlig på 400-tallet e.Kr. (Skjelsvik og Straume 1957:13). Bautaen med båtfiguren oppfattes som samtidig med haugen, så denne dateringen gjelder følgelig for båttype C 3.

c) Kårstad (båttype A3 og A4):

Helt fra Kårstad-ristningen ble funnet i 1927, har den stått sentralt i dateringsdiskusjonen (se detaljert gjennomgang av denne diskusjonen i Mandt Larsen 1973). Dels gir runene og hakekorset gode dateringsholdepunkt, dels har en ment at stratigrafiske observasjoner kunne gjøre det mulig å skille ut flere lag i ristningsproduksjonen (fig.12.41).

Det har vært enighet om at runene representerte det yngste sjiktet på Kårstad-ristningen, og at båtene tilhørte en eldre fase, evt. to faser. Magnus Olsen mente det var vanskelig å sette en snevrere tidsramme for runene enn mellom 2. og 5. årh. e.Kr. (Olsen og Shetelig 1930:42), C.J. Marstrander (Skjelsvik og Straume 1957:19, note 34) og Krause (1966:121) enes om at Kårstad-innskriftene tidligst kan være laget ved begynnelsen av 400-tallet e.Kr. Det store hakekorset med dobbeltnekete armer er av Nordén datert til 400-tallet (1932:66). Olsen mente at de to runerekkene på Kårstad-feltet ikke var laget samtidig, men at den nederste hører sammen med hakekorset fordi lengden på denne raden er avpasset etter hakekorsets bredde (Olsen og Shetelig 1930:23). Dette skulle gi to faser i runeproduksjonen, men hvor lang tid som eventuelt er gått mellom hoggingen av den korte og den lange runeraden, er uråd å avgjøre.

Det har vært ulike oppfatninger om utformingen av båtfigurene på Kårstad-ristningen. Med den undersøkelsen av feltet som jeg foretok i 1970, mener jeg å ha fastslått at det på feltet fins to båttyper, de

som her kalles A 3 og A 4. Etter min vurdering kan ikke stratigrafiske forhold hjelpe til å fastslå en eventuell relativ tidsrekkefølge mellom typene, i det både A 3- og A 4-båter er hogd over båter av type A 4.

Båtfigurene er av flere søkt tidfestet ved å identifisere dem med virkelige båter og ved sammenlikning med liknende daterte båtavbildninger (se gjennomgang av diskusjonen med litteraturhenvisninger i Mandt Larsen 1973). To myrfunne båter er trukket inn for å datere Kårstad-båtene og tilsvarende båtbilder. Det er Hjortspringbåten fra Als på Jylland, datert til 3. årh. f.Kr. og én av Nydam-båtene, datert til 300-tallet e.Kr. Av daterte båtbilder er bl.a. figurene på Austrheim-bautaen og på en gravhelle fra Smiss på Gotland trukket inn. Som nevnt er Austrheim-bautaen datert til ca. 400 e.Kr., og Smiss-hellen stammer fra en gravkiste som er sikkert datert til 250-350 e.Kr. Austrheim- og Smiss-båtene er like, og ifølge Nordén er Smiss-båten "identisk" med Nydam-båten (1933:79). Også noen båtfigurer fra ristninger i friluft- og således udaterbare - er trukket inn i denne jevnføringen, bl.a. båtfiguren på Roskard I. Nordén mente at Roskard-båten på grunnlag av skrog- og stavnutforming må kunne sammenstilles med Nydam-båten og dateres til 300-tallet e.Kr. Straume samler båtbildene fra Austrheim, Smiss, Roskard og type A 3 fra Kårstad i en gruppe som hun mener typologisk kan plasseres mellom Hjortspring og Nydam (Skjelsvik og Straume 1957:19).

Tidligere har jeg mant til forsiktighet når en sammenlikner og eventuelt identifiserer ristningsbåter med Hjortspring-båten, fordi denne båten delvis er rekonstruert på grunnlag av båtavbildningene. Jeg har også avvist sammenstillingen av Kårstads type A 3-båter med båtene fra Austrheim og Roskard og igjen med Nydam (Mandt Larsen 1973:123f.). Men disse sammenstillingene og likhetstrekkene synes likevel å være de eneste holdepunktene for en datering av de aktuelle båttypene. Derfor vil jeg foreløpig antyde en datering av båttype A 4 til førromersk jernalder - "Hjortspring-tid"- 300-200 f.Kr.

Det er vanskeligere å tidfeste A 3-båtene. De skiller seg fra Austrheim- og Roskard-båtene ved at de har doble stavner. Likevel har jeg i denne avhandlingen på typologisk grunnlag klassifisert Roskard-båten som type A 3 p.g.a. tolinjet skrog og buet stavnovergang. Også Austrheim-båten har buet stavnovergang. Derfor er jeg tilbøyelig til å

slutte meg til Straumes datering av båttype A3: mellom Hjortspring og Nydam, altså mellom 300-200 f.Kr. og 300-tallet e.Kr., med Austrheim-båttypen (C 3) som "sluttprodukt" og det sikreste ankerfestet, ca. 400 e.Kr. Med dette sies ingenting om hvor lang tid som er gått mellom hoggingen av A 4- og A 3-båtene på Kårstad-ristningen. Det utelukker heller ikke muligheten for at de er samtidige.

Det synes altså mulig å etablere ytre tidsrammer for bruken av Kårstad-feltet. De eldste figurene (A 4-båtene) er neppe eldre enn 300 f.Kr., og de yngste (runene) er antakelig laget omkring eller rett etter 400 e.Kr. Teoretisk kan bruken av feltet ha fordelt seg på 4 faser:

- I: A 4-båter
- II: A 3-båter
- III: hakekorset og den korte runeraden
- IV: den lengste runeraden.

Lengden på de eventuelle tidsintervallene lar seg ikke bestemme.

d) Båttype C 2:

Gjennomgangen av dateringsholdepunktene for Mjeltehaug-hellene, Austrheim-bautaen og Kårstad-feltet viser at det ved hjelp av funn-kontekstene og identifiserings-metoden synes mulig å tidfeste båttypene A 1, A 3, A 4 og C 3. Ved å ta i bruk sammenlikningsmetoden er det kanskje mulig også å datere en av de vanligste båttypene i Sogn og Fjordane; C 2 - konturhogd med krummet stavnovergang (fig. 8.13).

Denne båttypen sammenliknes vanligvis med båtavbildninger på rakekniver fra bronsealderens periode 4 og 5 (bl.a. Marstrander 1963:64 ff, Glob 1969:55, Malmer 1981:40, fig. 8.19 her). Både rakeknivsbåtene og de tilsvarende ristningsbåtene er i vekslende grad utstyrt med dekorative detaljer, og dette har fått Marstrander til å hevde at "den konturhugne skipsfiguren representerer en utvikling som ser ut til å ha sin nøyaktige parallell i fremstillingskunsten på rakeknivene" (1963:64). Malmer mener dekor på bronsesaker - "bronsristninger" - hører til de sikreste kronologiske holdepunktene for helleristningene (1970:190). Han peker på det tilsynelatende paradokset at de konturhogde båtene (hans type D, min type C 2), som er sjeldne i det samlede skandinaviske ristningstilfanget, fins på et stort antall daterbare bronsesaker. Dette forklarer han med at kontur-utformingen er særlig godt egnet for

bronseristnings-teknikken. Grunnen til at ristningsbåter av denne typen forekommer så sporadisk, mener han kan være at typen ble spredt helt eller delvis ved hjelp av dekorerte rakekniver som var produsert i Vest-Danmark, og som ble kopiert på bergflatene lengre nord i Skandinavia (1981:40).

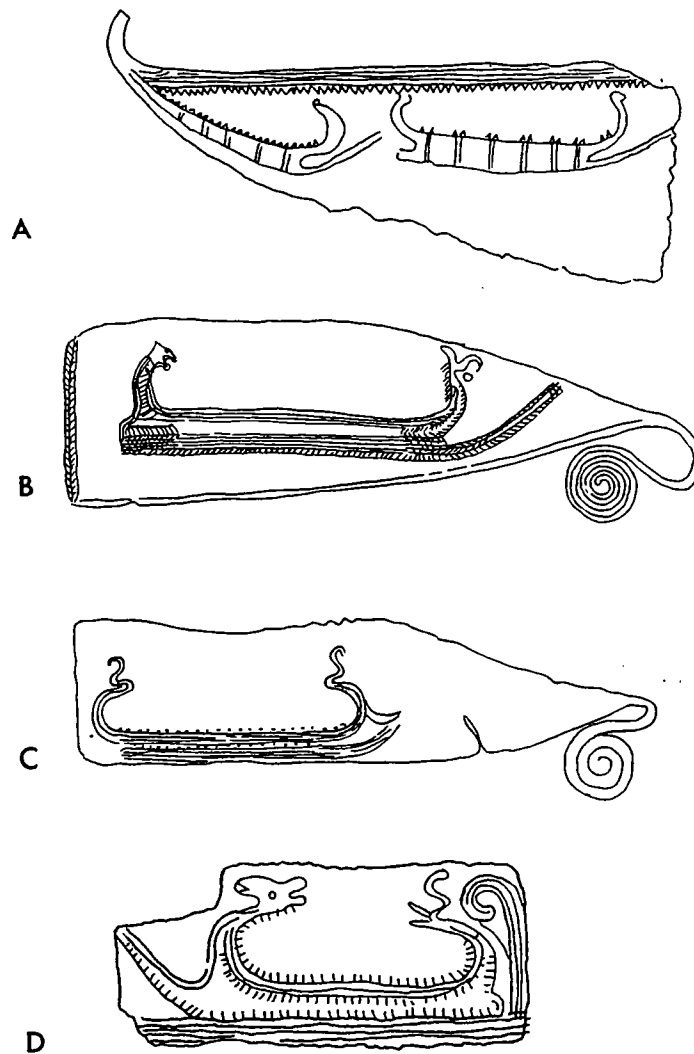


Fig. 8.19: Danske rakekniver med båt-dekor (etter Marstrander 1963, fig. 15 og 17).

Nordbladh avviser de dekorerte bronsegjenstandene som daterings-hjelpemiddel for helleristningene. "De bilder, som kronologisk kan utnyttjas, t ex på metallföremål, tilhör troligen ett annat eller kanskje flera andra olika symbolsystem" (1980:27). Til forskjell fra helleristningene har dekorerte bronsegjenstander vært flyttbare, de har sirkulert mellom flere mennesker, de har muligens vært beregnet for

bare ett kjønn, og vanligvis har bare én person kunnet bruke dem om gangen. Figurer og tegn på gjenstander er ofte plassert og formet ut fra gjenstandens form, bare et fåtall figurer opptrer på samme gjenstand, bronzen tillater større mengde detaljer enn bergflaten, og alle bildene på en gjenstand synes å være laget samtidig og ikke over lengre tid. Ytterligere komplisert mener Nordbladh det blir fordi ristningene først og fremst er symbol og derfor kan ha hatt et annet bruksmønster enn gjenstandene. Ristningene kan f.eks. ha vært brukt i kraft av sin alderdommelighet, eller de er blitt tatt i bruk på nytt.

Nordbladhs synspunkter er uten tvil viktige for en vurdering av ristningenes funksjon og deres forhold til flere av bronsealderens gjenstandsgrupper. Jeg mener også det er grunn til forsiktighet når en sammenlikner ristninger i berg og bronse, d.v.s. at en ikke bør lage finkronologi for ristningene på grunnlag av bronsedekoren. Men for en så karakteristisk utforming som båttype C 2 mener jeg det må være forsvarlig å sammenstille den med tilsvarende båtfigurer på rakekniver, og følgelig datere den til bronsealderens periode 4-5.

8.5.2 Hypotese om tidfestingen.

Resultatene av den foreløpige dateringen av noen båttyper i analyseområdet kan sammenfattes som følger:

- 1) Båttype A1 (tolinjet med vinklet stavovergang) dateres til tidlig del av bronsealder, periode 1, eller muligens tidligere.
- 2) Båttype C 2 (konturhogd med krummet stavovergang) dateres til bronsealderens periode 4-5.
- 3) Båttype A 4 (tolinjet uten markert stavovergang) dateres til førromersk jernalder, ca. 300-200 f.Kr.
- 4) Båttype A 3 (tolinjet med buet stavovergang) dateres til mellom 200 f.Kr. og 300 e.Kr.
- 5) Båttype C 3 (konturhogd med buet stavovergang) dateres til ca. 400 e.Kr.

Tre konsekvenser kan utledes av disse dateringene:

- 1) Tidsspennet mellom eldste og yngste båtristning i området ser ut til å være mer enn 2000 år.
- 2) Flere av båttypene omfattes ikke av dateringene foran, nemlig A 2 a og A 2 b (tolinjete med krummet stavnovergang og h.h.v. lave og høye stavner), samt alle de enlinjete, B 1 - 4.
- 3) Båtenes stavnovergang ser ut til å endres over tid, mens både eldre og yngre typer har både tollinjet og konturhogd skrog.

Jeg setter følgelig fram den hypotesen at

båtenes stavnovergang er et daterende element, mens skrog-
utformingen ikke er det.

Uansett om båtene er enlinjete, tolinjete eller konturhogde, tror jeg altså at båter med vinklet stavnovergang er eldst, dernest følger de med krummet stavnovergang, så de uten markert stavnovergang, og som de yngste, båter med buet stavnovergang. Fordelingen av båtenes primære element framgår av fig. 8.20. Hypotesen innebærer imidlertid ikke at de ulike stavnovergange nødvendigvis har avløst hverandre over tid, men den antyder rekkefølgen på første opptreden av de enkelte stavnovergange. Det er mulig, til og med sannsynlig, at flere typer har eksistert samtidig, kanskje på samme felt. Hypotesen antyder heller ikke hvor lenge en bestemt stavnovergang var i bruk.

I det følgende vil hypotesen om stavnovergangen som daterende element bli testet dels ved hjelp av båtfigurenes sekundære element, dels ved å studere sammensetningen av båttyper på de enkelte feltene. De båttypene som ikke er datert foran, vil bli forsøkt innpasset i en kronologisk rekkefølge. Videre vil spørsmålet om båttypenes parallelle eksistens bli vurdert.

8.6 Båtfigurenes sekundære element som kronologisk hjelpemiddel.

I flere av de tidligere båt-klassifikasjonene er de elementene jeg kaller sekundære, brukt som typedefinerende kriterier og tillagt vekt ved datering av typene (se foran pkt. 8.2.1). Jeg vil derfor undersøke hvordan de sekundære elementene fordeler seg på de båtfigurene som er utgangspunktet for min klassifikasjon og vurdere om de danner et mønster som samsvarer med den foreløpige datering og

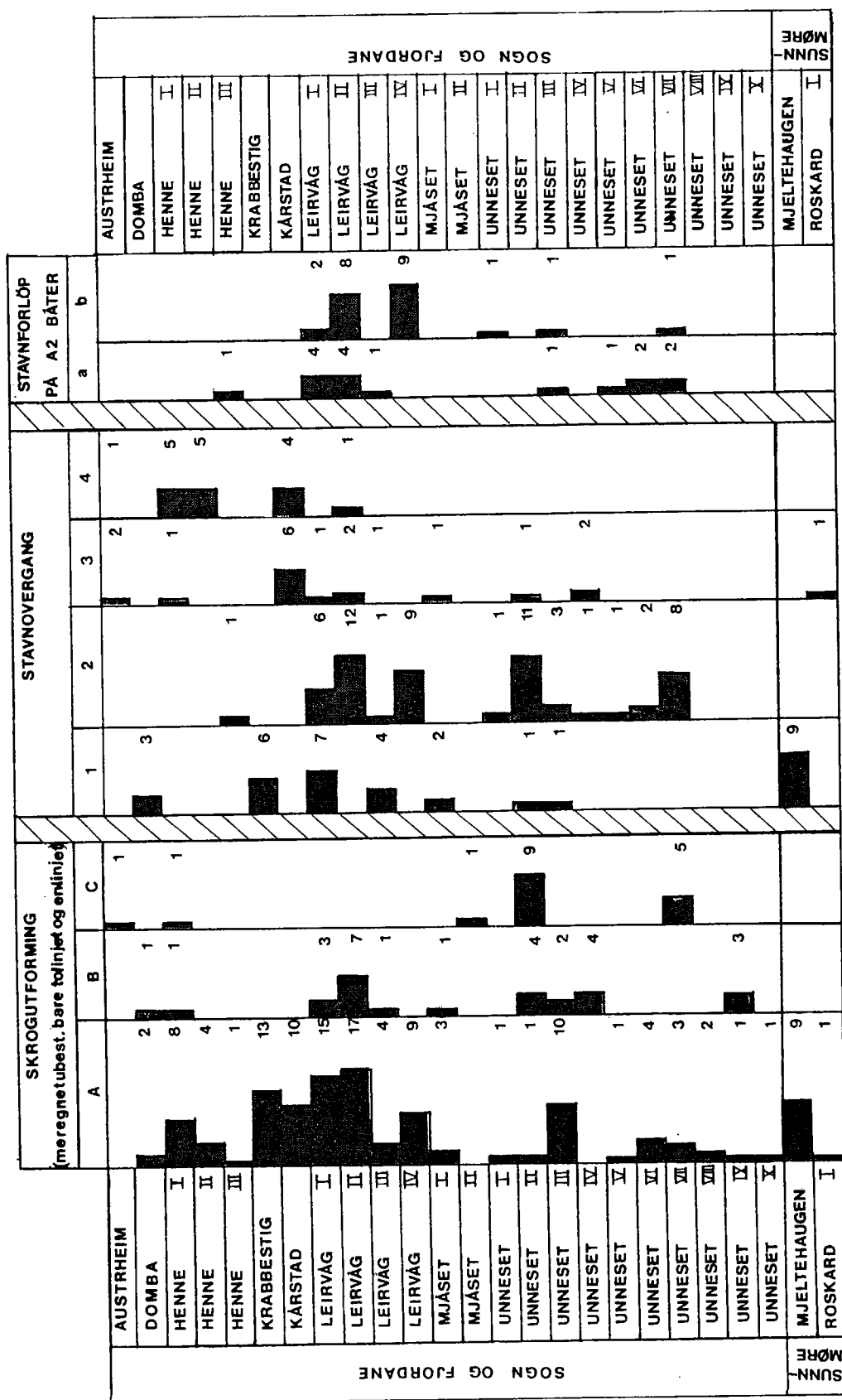


Fig. 8.20: Fordeling av ristningsbåtenes primære typologiske element i analyseområdet.

hypotesen om stavnovergangen som daterende element.

	SKROGFYLLING					STAVNLINJE- AVSLUTNING						DOBLE STAVN- LINJER	BUNNLINJE- AVSLUTNING							RELINGSTILLEGG				Antall båter								
	I	II	III	IV	V	sr	sk	sm	ss	sv	sg		+	g	bt	bl	bn	bo	b $\frac{2}{3}$	bd	+	o	Annet *			Sogn & Fjordane	Sunn- møre					
	a	b					1	C	?	✓	○												●	+	o			l	u	●	=	
A1	24					6	15				2	1	2	22	8	3			1	1	2	9	5	19			4	21	3	A1		
A2a	12	4				4		9			3		2	14	6	3		1			2	4	8	8	1	2		16		A2a		
A2b	9	1	2		10	3		14	3	1	1		15	7	10	3					3	6	12	10	2	2		22		A2b		
A3				6	1						7		6	1								1	6				7		6	1	A3	
A4		4			3	6	13						12	1	1								12	5	8			13		A4		
B1						1	2						3									3	1	2				3		B1		
B2						2		2	1				2	3								5	3	2				5		B2		
B3						6			1				1	6	1			1				5	5	2				7		B3		
B4						2							2									2	1	1				2		B4		
C2			1		14			15					15		2	8						5	9	6				15		C2		
C3		1			1	1					1		2									2					1	2		C3		
	45	10	2	1	9	32	38	17	40	5	9	6	55	61	28	9	8	1	1	1	1	7	42	18	49	67	3	2	2	5	112	4

★
En båt
har tre
dobbel
stamt.

★
I tillegg til et istf.
mannskapstreker

Fig. 8.21: Fordelingen av sekundære typologiske element på båtfigurerne i Sogn og Fjordane/Sunnmøre, vist i absolutte tall.

De sekundære elementene jeg tar med i analysen, er skrogfylling, stavnlinjeavslutning, bunmlinjeavslutning, dobbeltstavn og relingstillegg, først og fremst mannskapsstreker. Fordelingen av elementene på de ulike båttypene er vist i fig. 8.21 i absolutte tall. Fig. 8.22-8.25 og 8.27-8.28 viser fordelingen i prosent. Med det lave antallet båtfigurer i analyseområdet må en selvfølgelig være varsom med å trekke for bastante slutninger på grunnlag av prosentfordelingen. Men jeg mener både prosenttallene og de absolutte tallene antyder tendenser av betydning for dateringen. Båttypene B1, B4 og C3 er representert med så få figurer hver (h.h.v. 3, 2 og 2) at de neppe gir grunnlag for å avlese tendenser, verken absolutt eller forholdsvis. De sekundære elementene på disse båttypene vil derfor bare unntaksvis bli trukket inn i vurderingen.

Av særlig interesse er fordelingen av elementene skrogfylling, dobbeltstavn og mannskapsstreker. Skrogfylling forekommer naturlig nok bare på A- og C-båtene (tolinjete og konturhogde), mens de to andre ele-

mentene også kan studeres på de enlinjete B-båtene.

8.6.1 Skrogfylling.

Foran (pkt. 5.3.3) har jeg skilt ut og definert 5 ulike typer skrogfylling. Diagrammet fig. 8.22 viser hvordan de fordeler seg på A- og C-båtene.

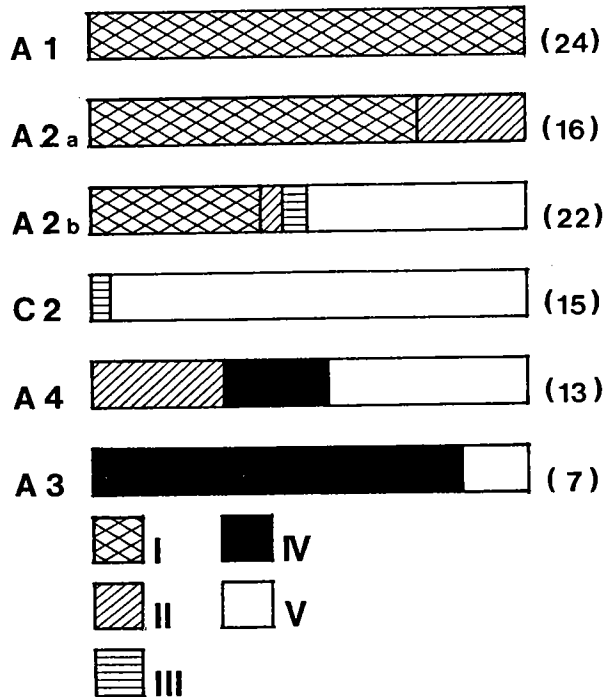


Fig. 8.22: Prosentvis fordeling av de ulike typene skrogfylling på A- og C-båtene i analyseområdet. Antall figurer av hver type er oppgitt i parentes.

Type I (tettstilte bindelinjer) er den vanligste skrogfyllingen og opptrer på alle A 1-båtene, på 3/4 av A 2 a-båtene og på under 1/2 av A 2 b-båtene, men ikke på noen av de øvrige tolinjete eller konturhogde båtene.

Type V (åpent skrog) er den nest vanligste skrogfyllingen og forekommer på ca. 1/2 av både A 2 b- og A 4-båtene, på nesten alle C 2-båtene, men bare på én hver av A 3- og C 3-båtene.

Type II (enkeltstående bindelinjer) opptrer på tilsammen 10 båter, derav like mange A 2 a- og A 4-båter (4 stykker) mens én hver av A 2- og C 3-båtene har slik skrogfylling.

Type IV (helt uthogd skrog) er nesten like vanlig som type II, men fins bare på de to båttypene A 3 og A 4, på h.h.v. vel 80% og vel 20%.

Type III (siksak- eller skrålinjer) opptrer bare på 3 båter: siksaklinjer på to A 2 b-båter og skrålinjer på én C 2-båt.

På A 1-båtene er altså tettstilte bindelinjer den eneste skrogfyllingen som forekommer (fig. 8.21 og 8.22). Den er også vanlig på A 2 a-båtene, men her opptrer i tillegg enkeltstående bindelinjer. Størst variasjon i skrogfylling viser A 2 b-båtene, der vel 40% har tettstilte bindelinjer, nesten 50% har åpent skrog, og i tillegg opptrer både enkeltstående bindelinjer og siksaklinjer. Også A 4-båtene er utstyrt med flere typer skrogfylling: nesten halvparten har åpent skrog, vel 30% har enkeltstående bindelinjer, og i tillegg har over 20% helt uthogd skrog. Denne typen skrogfylling forekommer bare på A 4- og A 3-båter, og på de sistnevnte fins den på 6 av de tilsammen 7 båtene. På C 2-båtene er åpent skrog vanligst, og bare én av de 15 båtene har skråstilte bindelinjer.

Skrogfyllingstypene er altså i varierende grad knyttet til de ulike båttypene. Særlig påfallende er det at enkelte typer skrogfylling opptrer på alle eller nesten alle båtene innenfor en type, slik tilfellet er med tettstilte bindelinjer og båttype A 1, åpent skrog og båttype C 2 og helt uthogd skrog og båttype A 3.

På denne bakgrunnen setter jeg fram den hypotesen at skrogfyllingen er et kronologisk relevant element.

Av dette følger at fordelingen av skrogfyllingstypene på de ulike båttypene forteller noe om typenes innbyrdes rekkefølge. Dette framgår av fig. 8.22. I den ene enden av rekken er A 1-båter med tettstilte bindelinjer, og i den andre enden A 3-båter med helt uthogd skrog.

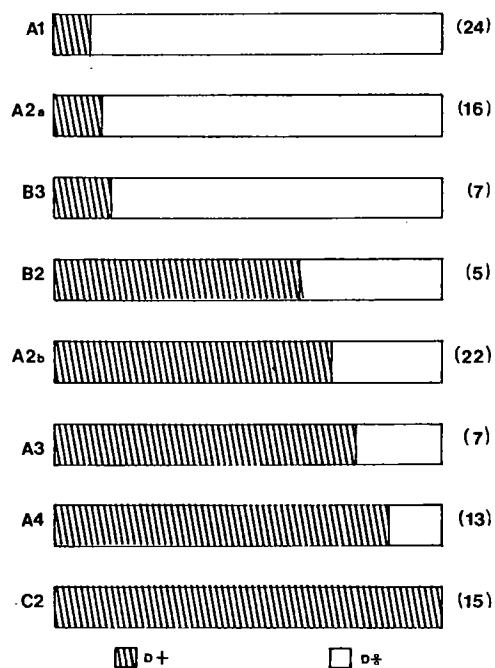


Fig. 8.23:

Det prosentvise forholdet mellom doble (D+) og enkle (D-) stavnlinjer. Typene B1, B4 og C3 er ikke tatt med, fordi ingen har dobbeltstavn. Antall båtfigurer er angitt i parentes.

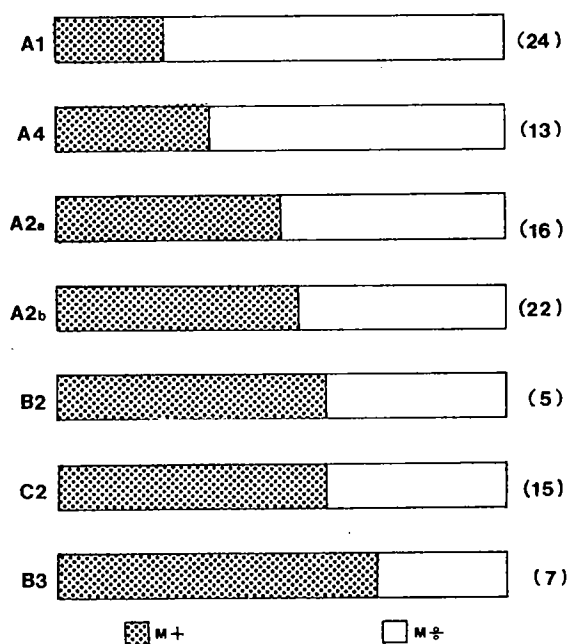


Fig. 8.24:

Det prosentvise forholdet mellom forekomst (M+) og fravær (M-) av mannskapsstreker. Typene A3 og C3 er ikke tatt med fordi ingen har mannskapsstreker, og type B1 som fins bare i 3 eksemplarer, er heller ikke medregnet. Antall båtfigurer er angitt i parentes.

8.6.2 Doble stavnlinjer.

Forholdet mellom enkle og doble stavnlinjer varierer sterkt (fig.8.21 og 8.23). Av A 1-båtene er det bare 3 av 24, eller vel 8%, som har dobbeltstavn. En av A 1-båtene har en tredobbel stavnlinje, men den regnes ikke inn i kategorien "dobbeltstavn". Av A 2 a-båtene er det også bare 2 (av 16, d.v.s. 12,5%) som har dette elementet, mens det fins på hele 15 av de 22 A 2 b-båtene (ca. 68%). For både A3- og A 4-båtene er det bare ett eksemplar innenfor hver type som ikke har dobbeltstavn, d.v.s. at elementet fins på over 80% av A 3-båtene og over 90% av A 4-båtene. Samtlige C 2-båter har dobbeltstavn, mens ingen av de to C 3-båtene har det. Blant de enlinjete båtene fins elementet på B 2- og B 3- båtene (h.h.v. 60% og vel 14%).

Også elementet dobbeltstavn synes å høre sammen med bestemte båttypene. Elementet forekommer på alle C2-båtene, det opptrer på nesten alle A3- og A4-båtene, og det er vanlig på A2b-båter, mens det sjelden fins på A1- og A2a-båter og aldri på båttypene B1, B4 og C3.

Derfor setter jeg fram hypotesen at

dobbeltstavn er et kronologisk relevant element.

Den grafiske framstillingen av elementets prosentvise fordeling i fig. 8.23 antyder en rekkefølge der forekomsten av dobbeltstavn er stadig økende. I denne sammenhengen er det ikke vurdert om bruken av dette elementet kan ha hatt et annet forløp. En kan f.eks. tenke seg en "eliptisk" bruksform: få eller ingen dobbeltstavner i rekkens ene ende, brukt på alle eller de fleste båtene midt i brukstiden, og igjen få eller ingen i rekkens andre ende.

8.6.3 Mannskapsstreker.

Bare båttypene A 3 og C 3 er uten mannskapsstreker (fig. 8.21 og 8.24). På de øvrige båttypene opptrer elementet med varierende hyppighet. Vanligst er mannskapsstreker på B 3-båter, der 5 av 7 (vel 70%) har dette elementet. Mannskap fins på 60% av både B 2- og C 2-båtene (h.h.v. 3 av 5 og 9 av 15). Halvparten av A 2 a-, A 2 b- og B 4-båtene er utstyrt med mannskap (h.h.v. 8 av 16, 12 av 22 og 1 av 2). På A 4-båtene er det mannskapsstreker på under 40% (5 av 13), og på 1/3 av B 1-båtene (1 av 3), mens bare ca. 20% av A1-båtene har mannskap (5 av

24).

Elementet mannskapsstreker synes altså også å høre sammen med visse båttyper, selv om tendensen ikke er like klar som for skrogfylling og dobbeltstavn. Det mest påfallende er fraværet av mannskapsstreker på typene A 3 og C 3 og den sparsomme forekomsten på A 1- og B 1-båtene. Ingen av båttypene har mannskapsstreker på alle eksemplarene.

Jeg framsetter følgende hypotesen at

mannskapsstreker er et kronologisk relevant element.

Den grafiske framstillingen av prosentvis fordeling av mannskapsstreker i fig. 8.24 antyder en rekkefølge der forekomsten av mannskap er stadig økende. Som for elementet dobbeltstavn er heller ikke her vurdert om bruken av mannskapsstreker kan ha hatt et annet forløp.

8.6.4 Samlet vurdering av tre sekundære element.

Foran har jeg framsatt hypoteser om at både skrogfylling, dobbeltstavn og mannskapsstreker er kronologisk relevante element. De grafiske framstillingene av prosentvis fordeling av disse tre sekundære elementene på båttyper, gir imidlertid ikke samme rekkefølge for de ulike båttypene (sml. fig. 8.22-8.24). Flere forhold gjør at de tre diagrammene ikke er fullt ut sammenliknbare:

- 1) Skrogfylling forekommer bare på tolinjete og konturhogde båter, og enlinjete båter er derfor ikke med i skrogfyllings-diagrammet. Både dobbeltstavn og mannskapsstreker kan opptre på båter med alle typer skrog, og enlinjete båter er derfor med i diagrammene som viser fordelingen av disse to elementene.
- 2) Skrogfyllings-diagrammet viser fordelingen av flere ulike typer skrogfylling på ulike båttyper, mens diagrammene for dobbeltstavn og mannskapsstreker bare viser fravær eller forekomst av elementene. Dette innebærer også at båttyper som mangler disse elementene, ikke er med i diagrammene.
- 3) I diagrammene for dobbeltstavn og mannskapsstreker er båttypenes rekkefølge basert på økende bruk av elementene, mens

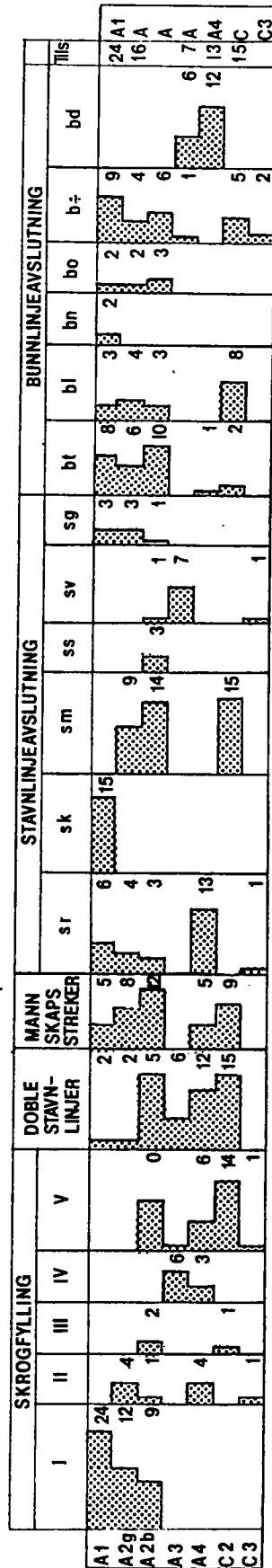


Fig. 8.25: Fordelingen (i absolutte tall) av sekundære typologiske element på båtfigurer av typene A og C (båter med både relings- og kjøllinje).

bruken i virkeligheten kan ha variert.

I det følgende vil jeg prøve å foreta en samlet vurdering av de tre sekundære elementene. For å kunne sammenholde resultatene fra analysen foran, må jeg holde de enlinjete båtene (B-båtene) utenfor, fordi disse aldri kan ha skrogfylling.

I fig. 8.25 er vist hvordan samtlige sekundære element fordeler seg på A- og C-båter, bygd på absolutte tall. Framstillingen viser sammenheng mellom tettstilte bindelinjer og liten bruk av dobbeltstavn og mannskapsstreker. Disse trekkene karakteriserer først og fremst båttype A 1. Men også A 2 a-båtene, der tettstilte bindelinjer er vanlig, har få dobbeltstavner og sjelden mannskapsstreker. For båttype A 2 b, der antallet båter med tettstilte bindelinjer utgjør under halvparten, er det både stor variasjon i skrogfylling og mange båter utstyrt med dobbeltstavn og mannskap.

Det ser altså ut til å være sammenheng mellom skrogfylling I (tettstilte bindelinjer) og liten bruk av dobbeltstavn og mannskapsstreker. Andre typer skrogfylling synes å være kombinert med økt bruk av dobbeltstavn og mannskapsstreker.

Den vanligste skrogfyllingen på A 2 b-båter er åpent skrog (type V), og denne typen er nesten enerådende på C 2-båtene. Samtlige av disse har doble stavner og 60% har mannskapsstreker. Dette synes å bekrefte at skrogfylling V er knyttet til utstrakt bruk av dobbeltstavn og mannskapsstreker.

Bildet blir mer broket når også de andre båttypene skal med i vurderingen. Tre typer skrogfylling opptrer på A 4-båtene, den vanligste er åpent skrog (type V). Med ett unntak har disse båtene doble stavner, men bare 5 av 13 båter (under 40%) har mannskapsstreker. Manglende samhörighet mellom bruk av dobbeltstavn og mannskapsstreker blir enda mer markert for båttype A 3. Både helt uthogd (type IV) og åpent skrog (type V) forekommer, og med ett unntak har båtene dobbeltstavn, mens mannskapsstreker mangler. Felles for A 3- og A 4-båtene er de mange eksemplarene med helt uthogd skrog, og det er A 4-båtene med denne typen skrogfylling som mangler mannskap. Det ser derfor ut til at denne skrogfyllingen (type IV) er knyttet til utstrakt bruk av

dobbeltstavn, men fravær av mannskapsstreker.

Jeg mener denne oversikten over fordeling og frekvens av de tre sekundære elementene skrogfylling, dobbeltstavn og mannskapsstreker på A- og C-båtene gir grunnlag for følgende slutninger om samvariasjon mellom elementene:

- 1) Skrogfylling I opptrer bare i bregrenset grad sammen med dobbeltstavn og mannskapsstreker.
- 2) Skrogfylling II, III og V opptrer i utstrakt grad sammen med både dobbeltstavn og mannskapsstreker.
- 3) Skrogfylling IV opptrer sammen med dobbeltstavn, men ikke med mannskapsstreker.

Konklusjonen blir altså at

ett enkelt av de tre sekundære elementene er ikke daterende alene, men må ses i sammenheng med de to andre.

På dette grunnlaget vil jeg undersøke om det er mulig å justere rekkefølgen på båttypene i de diagrammene som viser fravær eller forekomst av dobbeltstavn og mannskapsstreker. For å gjøre dem sammenliknbare med skrogfyllingsdiagrammet, utelates de enlinjete båtene.

Rekkefølgen for båttypene i diagrammene for dobbeltstavn og mannskapsstreker bygger som nevnt på økende bruk av hvert av elementene. Båttyper som mangler elementene er ikke med i diagrammene. Det gjelder C 3, som mangler både dobbeltstavn og mannskapsstreker, og A 3 som mangler mannskapsstreker.

Sekvensene for de A- og C-båttypene som har dobbeltstavn/mannskapsstreker, er ifølge diagrammene fig. 8.23 og 8.24:

<u>Dobbeltstavn:</u>	<u>Mannskapsstreker:</u>
A 1	A 1
A 2 a	A 4
A 2 b	A 2 a
A 3	A 2 b
A 4	C 2
C 2	

Foran har jeg vist at det er sammenheng mellom skrogfylling I (tettstilte bindelinjer) og liten bruk av dobbeltstavn og mannskapsstreker. Disse trekkene karakteriserer A 1-båter, og det passer derfor at denne båttypen står først i både dobbeltstavn- og mannskapssekvensen. Den neste båttypen bør være A 2 a, fordi også mange av disse båtene har elementkombinasjonen skrogfylling I/sjelden dobbeltstavn/sjelden mannskap. Dette stemmer for dobbeltstavn-sekvensen, men ikke for mannskapssekvensen, der båttype A 4 står som nr. 2 i rekken. Ved siden av båttypene A 1 og A 2 a, er det bare type A 2 b som har skrogfylling I, og det er derfor rimelig å plassere denne båttypen etter A 2 a, noe som stemmer for begge sekvensene. På A 2 b-båtene er både dobbeltstavn og mannskapsstreker vanlige, og dette passer godt med at skrogfyllingstypene II, III og V opptrer på disse båtene. Sammenhengen mellom utstrakt bruk av dobbeltstavn og mannskap kombinert med skrogfyllingene III og V, tilsier at C 2-båtene kommer etter A 2 b-båtene, og dette stemmer både for dobbeltstavn- og mannskapssekvensen. Uoverensstemmelsene gjelder for dobbeltstavnssekvensen der typene A 3 og A 4 står mellom A 2 b og C 2 og for mannskapssekvensen der A 4 står mellom A 1 og A 2 a. Ut fra det som nettopp er vist om rekkefølgen for båttypene A 1, A 2 a og A 2 b, må disse plasseringene av A 3 og A 4 åpenbart være feil.

For å kunne omklassere A 4-båtene i mannskapssekvensen, er det nødvendig å trekke inn A 3-båtene, som ikke er tatt med i diagrammet fig. 8.24 fordi de mangler mannskapsstreker. Foran har jeg vist til sammenheng mellom elementene skrogfylling IV/forekomst av dobbeltstavn/fravær av mannskapsstreker. Siden skrogfylling IV bare opptrer på A 3- og A 4-båter, bør de plasseres nær hverandre. Dobbeltstavn er nesten like vanlig for begge typene, mens altså mannskap forekommer på en del A 4-båter. Det synes derfor rimelig å plassere A 4-båtene foran A 3-båtene. På den måten vil kombinasjonen skrogfylling IV/fravær av mannskapsstreker følge etter kombinasjonen variert skrogfylling/forekomst av mannskap. Dette tilsier at C 2-båtene skal stå foran både A 3 og A 4.

I denne sammenhengen kan det være av interesse å trekke inn båttypen C 3, trass i at den bare fins i to eksemplarer. Den ene båten har skrogfylling II (enkeltstående bindelinjer), den andre skrogfylling V (åpent skrog), og begge mangler både dobbeltstavn og mannskapsstreker.

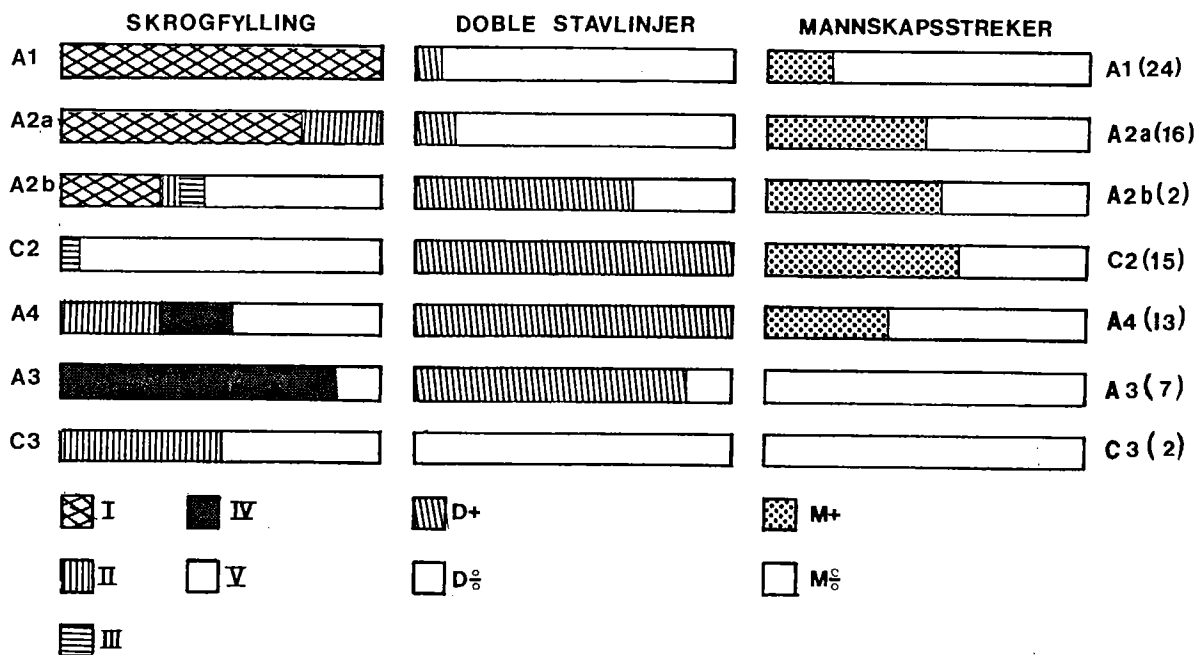


Fig. 8.26: Samlet framstilling av fordelingen av de tre sekundære elementene skrogyflling, dobbeltstavn og mannskapsstreker. Båttypene er ordnet i antatt kronologisk rekkefølge.

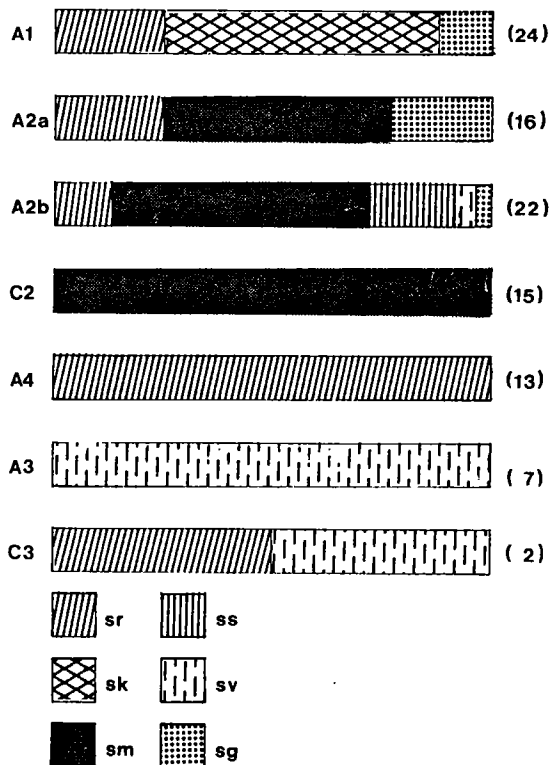


Fig. 8.27: Den prosentvise fordelingen av ulike typer stavlinjeavslutning. Båttypene er ordnet i den antatte kronologiske rekkefølgen vist i fig. 8.26.

Fravær av mannskapsstreker på båttype C 3 tilsier at disse båtene skal plasseres etter A 3-båtene, som også mangler dette elementet. At de to C 3-båtene i tillegg mangler dobbeltstavn, antyder at dette elementet går av bruk seinere enn elementet mannskapsstreker. Men for type C 3 er det ingen klar sammenheng mellom skrogfyllingstype og de to andre sekundære elementene. Det må her pekes på at den skrogfyllingen som er klassifisert som type II på den ene C 3-båten (Austrheim), ikke samsvarer fullstendig med skrogfylling II på de øvrige båttypene. Siden denne båttypen er unik i Vestlands-tilfanget, har jeg imidlertid ikke funnet grunn til en ytterligere oppdeling av skrogfyllingselementet.

Konklusjonen blir følgelig at forekomsten av elementene dobbeltstavn og mannskapsstreker ikke er stadig økende over tid, men at begge elementene viser en økende og deretter en fallende kurve. En samlet framstilling av fordelingen av de tre elementene skrogfylling/dobbeltstavn/manskapsstreker på de ulike båttypene i antatt tidsrekkefølge er presentert i fig. 8.26. Jeg mener den gir grunnlag for følgende hypoteser:

- 1) både dobbeltstavn og mannskapsstreker var mye brukt midt i elementenes brukstid, men lite eller ikke brukt i begynnelsen og slutten av den
- 2) dobbeltstavn synes å ha hatt lengre brukstid enn mannskapsstreker.

8.6.5 Stavnlinje- og bunnlinjeavslutning.

De to sekundære elementene stavnlinjeavslutning og bunnlinjeavslutning viser ikke så klare tendenser som de tre foregående elementene. Den tidsrekkefølgen for båttypene som foran er antydnet på grunnlag av elementkombinasjonen skrogfylling/dobbeltstavn/manskapsstreker, oppfattes som en hypotese om båttypenes relative tidsplassering. Jeg vil vurdere fordelingen av de ulike typene stavnlinje- og bunnlinjeavslutninger i forhold til denne rekkefølgen.

a) Stavnlinjeavslutning (fig. 8.27).

Rett avslutning av stavnlinjene forekommer på båttypene A 1, A 2 a,

A 2 b, A 4 og C 3. For båtene av type A 1, A 2 a og A 2 b er det teoretisk mulig at den rette avslutningen skyldes vitring - at altså stavnlinsen opprinnelig har hatt en annen avslutning. Dette kan ikke være forklaringen for A 4-båtene, fordi alle eksemplarene har slik avslutning. Vitring kan heller ikke forklare den rette stavnlinsjeavslutningen på den ene av C 3-båtene, da båten er konturhogd og linjene sikkert avsluttet.

Knekket avslutning forekommer bare på A 1-båtene, og er her den vanligste stavnlinsjeavslutningen. Mest variert avslutning av stavnlinsjene forekommer på A 2b-båtene, der fem av de seks registrerte avslutningene fins, deriblant S-formet avslutning, som ikke opptrer på noen andre båttyper. Alle C 2-båtene har krummet avslutning, og alle A 3-båtene har V-formet avslutning av stavnlinsjene.

Følgende kronologiske slutninger synes å kunne trekkes av fordelingen av de ulike typene stavnlinsjeavslutninger:

- 1) Stavnlinsjer som avsluttes med knekk, opptrer bare på den antatt eldste båttypen (A 1).
- 2) Stavnlinsjer avsluttet med V-form er vanligst på antatt seine båttyper (A 3 og A 4), men forekommer også på en type regnet som tidligere (A 2 b).
- 3) Stavnlinsjer med krummet og S-formet avslutning opptrer på båttyper som antas å ligge midt i båttype-sekvensen, og størst variasjon forekommer her.

b) Bunnlinjeavslutning (fig. 8.28).

Størst variasjon i bunnlinjeavslutning har A 1-båtene, der alle typer avslutning forekommer, med rett utstikkende og manglende avslutning som det vanligste. A 1-båter er de eneste utenom enlinjete båter som har nedhengende bunnlinjeavslutning. På både A 2 a- og A 2 b-båtene opptrer fire typer bunnlinjeavslutning, og også her er rett utstikkende og manglende avslutning vanligst, men på A 2 a-båtene er løkkeformet avslutning nesten like vanlig. Løkkeformet avslutning er aller vanligst på C 2-båtene, men fordi disse er konturhogd, blir utformingen noe annerledes enn på A-båtene. Nesten alle A 3- og A 4-båtene har dobbeltstavn i begge ender, og altså ikke bunnlinjeavslutning ifølge definisjonen. Elementet er likevel tatt med i denne sammenhengen for å markere forskjellen til de andre båttypene. En av A 4-båtene har rett

utstikkende bunnlinjeavslutning og én av A 3-båtene mangler avslutning. Begge C 3-båtene mangler avslutning.

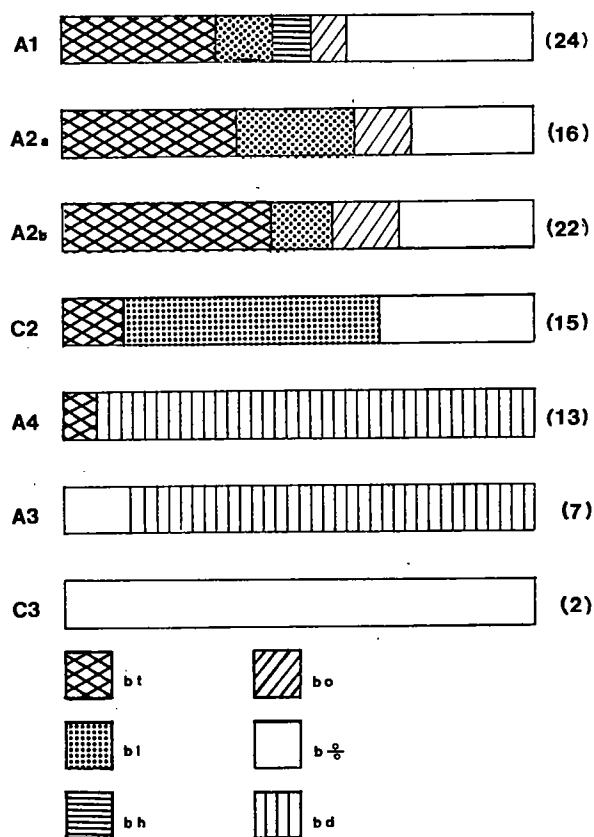


Fig. 8.28: Prosentvis fordeling av ulike typer bunnlinjeavslutning på båtfigurer i analyseområdet, ordnet i den antatt kronologiske rekkefølgen som er vist i fig. 8.26.

De kronologiske slutningene som kan trekkes av fordelingen av ulike typer bunnlinjeavslutninger, er sparsomme:

- 1) Rett utstikkende og manglende avslutning går igjen på de fleste båttypene, og elementet har derfor ikke kronologisk relevans.
- 2) Størst variasjon m.h.t. bunnlinjeavslutning forekommer på den antatt eldste typen (A 1) og minst på den antatt yngste (C 3). Men siden C 3-typen bare omfatter to båter, bør dette ikke tillegges for stor vekt.
- 3) Nedhengende bunnlinjeavslutning er bare registrert på den antatt eldste båttypen (A 1).

8.6.6 Sammenfatning av de sekundære elementenes betydning for kronologien.

Fordelingen av de ulike typene skrogfylling og frekvensen av dobbeltstavn og mannskapsstreker synes å kunne tillegges kronologisk vekt når elementene vurderes samlet. Særlig iøynefallende er sammenhengen mellom tettstilte bindelinjer og sparsom bruk av både dobbeltstavn og mannskap, og mellom helt uthogd skrog, mye bruk av dobbeltstavn og lite eller ingen bruk av mannskap (8.26).

Elementene stavnligneavslutning og bunnlinjeavslutning viser ikke så klare sammenhenger. Men knekket stavnligneavslutning og variasjon i bunnlinjeavslutning synes å høre sammen med tettstilte bindelinjer. Videre er V-formet stavnligneavslutning vanligst sammen med helt uthogd skrog. Stor variasjon i skrogfylling synes å følges av variasjon både i stavnligne- og bunnlinjeavslutning.

Disse kombinasjonene av sekundære element ser ut til å høre sammen med bestemte stavnoverganger på tolinjete og konturhogde båter. Båter med vinklet stavnovergang har tettstilte bindelinjer, sjelden dobbeltstavn og mannskap, ofte knekket stavnligneavslutning og variert bunnlinjeavslutning. Båter med buert stavnovergang har overvekt av helt uthogd skrog og dobbeltstavn, ingen mannskapsstreker, og alle har V-formet stavnligneavslutning. Bildet er ikke så entydig for båter med krummet stavnovergang og de uten markert stavnovergang. Men det ser ut til at krummet stavnovergang oftest hører sammen med variasjon i både skrogfylling og i stavnligne- og bunnlinjeavslutning, samt med utstrakt bruk av dobbeltstavn og mannskapsstreker.

Foran satte jeg fram hypotesen at båtenes stavnovergang er et daterende element. Samvariasjonen mellom de ulike A- og C-båttypene og de forskjellige sekundære elementene synes å bekrefte hypotesen.

Et neste spørsmål blir om resultatene av elementkombinasjonsanalysen kan overføres til de enlinjete B-båtene og således plassere dem i tid i forhold til A- og C-båtene. Jeg vil med utgangspunkt i stavnovergangen se om fordelingen av de sekundære elementene (untatt skrogfylling) på B-båtene stemmer overens med fordelingen på A- og C-båtene med tilsvarende stavnovergang.

De tre B 1-båtene (vinklet stavnovergang) har rett eller knekket stavnligneavslutning, og alle mangler bunnlinjeavslutning. Ingen har dobbeltstavn, og bare én har manskapsstreker. Denne kombinasjonen av sekundære element samsvarer med den som opptrer på A 1-båtene. Dette bekrefter at elementet vinklet stavnovergang er kronologisk relevant, og det tilsier at A 1- og B 1-båtene skal plasseres nær hverandre i tid.

De fem B 2-båtene (krummet stavnovergang) har variert stavnligneavslutning, både rett, krum og S-formet opptrer. Alle mangler bunnlinjeavslutning. Både dobbeltstavn og manskapsstreker forekommer på over halvparten. Tilsvarende kombinasjon av sekundære element opptrer på båttypene A 2 a, A 2 b og C 2. Dette bekrefter at krummet stavnovergang er et kronologisk relevant element, og det tilsier at B 2-båtene plasseres i tid nær A 2 a, A 2 b og C 2.

De fleste av de syv B 3-båtene (buet stavnovergang) har rett stavnligneavslutning, mens én har S-formet. De fleste mangler bunnlinjeavslutning, men én har rett utstikkende og én nedhengende. Bare én har dobbeltstavn, mens fem har manskapsstreker. Kombinasjonen av sekundære element på B 3-båtene viser ikke helt godt samsvar med de kombinasjonene som opptrer på A 3- og C 3-båtene. Det viktigste avviket er forekomsten av manskapsstreker på majoriteten av B 3-båtene, et element som er fraværende både på A 3- og C 3-båtene. Den nedhengende bunnlinjeavslutningen på én av B 3-båtene - et element som forøvrig bare opptrer på A 1-båter - skal kanskje ikke tillegges for stor vekt. Men på grunnlag av kombinasjonen av sekundære element er det ikke mulig å påvise klar sammenheng mellom buet stavnovergang og fordelingen av de sekundære elementene. Derfor er det heller ikke mulig å fastslå B 3-båtenes tidsplassering i forhold til A 3- og C 3-båttypene. Spørsmålet vil trolig kunne vurderes nærmere når båttypenes sammensetning på feltene skal studeres.

De to B 4-båtene (uten markert stavnovergang) har rett stavnligneavslutning, mangler bunnlinjeavslutning, én har mannskap, ingen dobbeltstavn. Siden antallet er så lite, er det imidlertid vanskelig å bruke elementkombinasjon for å påvise samsvar med og tidsstilling i forhold til A 4-båttypen.

8.7 Forløpet av ristningsproduksjonen.

Foran har jeg postulert mulig tidsrekkefølge både for stavnovergangene (primært element) og for kombinasjon og frekvens av forskjellige sekundære element. For stavnovergangene gjelder rekkefølgen bare første opptreden av den enkelte typen, ikke om typene har avløst hverandre eller om flere typer har eksistert samtidig. Det er sannsynlig at ulike elementkombinasjoner har avløst hverandre over tid, men frekvensen av de enkelte elementene har neppe vært konstant i hele den tiden en bestemt elementkombinasjon har vært i bruk. Brukstiden for den enkelte typen stavnovergang og elementkombinasjon er heller ikke tatt standpunkt til foran.

For å prøve å belyse disse forholdene, vil jeg vurdere spørsmålet om hvordan forløpet av ristningsproduksjonen kan ha artet seg. Dette problemet er i første rekke behandlet av Johnsen (1974) og Malmer (1981), og jeg vil derfor gjennomgå deres synspunkt og resultat.

8.7.1 Johnsens modeller for utviklingen av ristningsproduksjonen.

Johnsen presenterer fire alternative modeller for utviklingen av ristningsproduksjonen (1974:135ff):

- 1) Ristningsproduksjonen er størst til å begynne med og siden jevnt fallende.
- 2) Ristningsproduksjonen er jevnt voksende og størst like før den slutter.
- 3) Ristningsproduksjonen er først jevnt voksende, deretter jevnt fallende.
- 4) Ristningsproduksjonen er først jevnt fallende, deretter jevnt voksende.

Dels fordi han oppfatter ristningstilfanget i Rogaland som en sammenhengende tradisjon, dels p.g.a. den generelle kulturutviklingen i området, mener Johnsen at alternativ 3 representerer den mest sannsynlige utviklingen (1974:135-9). Ifølge dette alternativet er ristningsproduksjonen størst omtrent midt i den perioden det ble laget ristninger i et område. Dette innebærer at det er et tyngdepunkt i produksjonen som markeres ved en opphoping av både felt, figurer, motiv, typer og element (1974:149).

Johnsen bruker en såkalt "slagskipsmodell" for å illustrere utviklingen

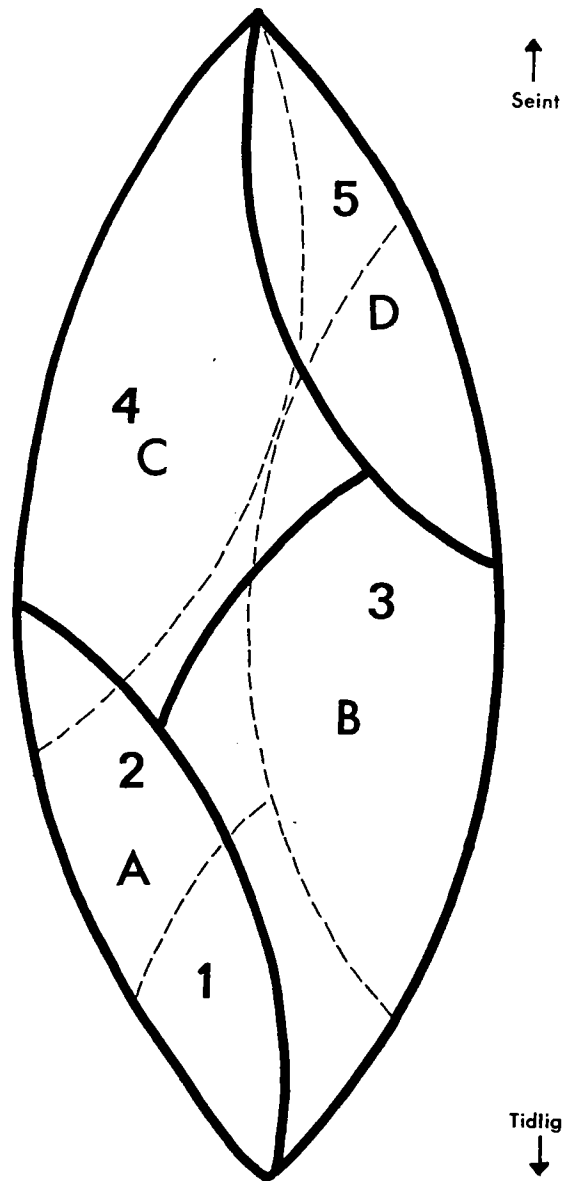


Fig. 8.29: Johnsens (1974) "slagskipsmodell" for ristningsproduksjonen. Modellen viser hvordan ulike element ved en oldsaks-type eller et ristningsmotiv gradvis avløses av nye element i løpet av typens produksjonstid.

av element og typer (1974:128ff). Modellen viser jevn økning og deretter jevn nedgang i bruken av en bestemt oldsaksform, samt hvordan element ved gjenstanden kan tenkes kombinert på forskjellig måte for å konstituere typer som dels er samtidige, dels tidsulike (fig.8.29).

Ved analysen av ristningsmaterialet i Rogaland har Johnsen nyttet matrise-metoden og tillempet den for bruk ved datering av ristnings-element (1974:131ff). Detaljene i framgangsmåten hans vil jeg behandle i samband med forsøket på å lage en tilsvarende analyse for materialet i Sogn og Fjordane/Sunnmøre. Her vil jeg bare oppsummere og kommentere resultatene hans.

Med utgangspunkt i matriser ordnet både med absolute og relative tall trekker Johnsen slutninger dels om ristningselementenes rekkefølge, dels om deres levetid. Først og fremst slår han fast at matrise-metoden synes å bekrefte hypotesen om at ristningene i Rogaland, i hvert fall båtfigurene, representerer en sammenhengende tradisjon med tyngdepunktet av produserte figurer midt i det tidsrommet ristninger ble produsert (1974:160). Ved hjelp av mengdeanalyse mener han å kunne etablere en seriasjon av element ved båtfigurene med utgangspunkt i "slagskipsmodellen" for hvordan elementkombinasjoner avløser hverandre (1974:163). De mest utbredte elementene mener han må ha vært i bruk gjennom hele "ristningstida" (=den perioden det ble laget ristninger). Årsaken er at disse elementene i større eller mindre grad er kombinert med alle de andre elementene som det er mulig å kombinere dem med (1974:152). For Rogalands-materialet gjelder dette f.eks. elementet mannskapsstreker. Johnsen hevder at figurer både med og uten mannskapsstreker ser ut til å stamme fra hele ristningstiden, men slik at mannskapsstreker har sterkere opphoping i sentrum og er sjeldnere både før og etter (1974:153). Dette stemmer med resultatene fra Sogn og Fjordane/Sunnmøre som jeg er kommet fram til på annen måte.

For å bestemme hva som er tidlig og seint i matrise-sekvensen, har Johnsen sammenholdt sine typer og element med andre forskeres datering av ristningsbåter. Sammenlikningen er samtidig en test på at rekkefølgen i matrisen er holdbar. På dette grunnlaget har Johnsen kommet fram til en utviklingsgang for ristningsbåtene i Rogaland (1974:164ff). Han mener den eldste ristningstradisjonen trolig har sitt opphav i yngre steinalder. Den omfatter enlinjete og tolinjete båter med

vinklet stavnovergang (Johnsen A2- og J-båter, sml. fig. 8.10 her). Mannskapsstreker var trolig ikke brukt i denne eldste tradisjonen, i hvert fall ikke til å begynne med. Som skrogfylling ble brukt tettstilte bindelinjer og linjer på langs av skroget. Stavlinjeavslutningen kan være både rett og knekket. Johnsen er tilbøyelig til å datere denne ristningstradisjonen til seinneolittisk tid (1974:165). Denne dateringen av båttyper og elementkombinasjoner stemmer med de resultatene jeg er kommet fram til for Sogn og Fjordane/Sunnmøre.

På et seinere, ikke nærmere bestemt, tidspunkt mener Johnsen en ny tradisjon kommer inn. Den omfatter de tolinjete båtene han kaller C, D og E, samt enlinjete båter med dobbeltstavn (Johnsens B-båter). I min terminologi tilsvarer de båttypene A2a, A2b og B2, muligens også B3. Båtene er utstyrt med mannskapsstreker og noen har dobbeltstavn (i Johnsens terminologi "høgt svungen nedre stamline"). Johnsen hevder at båtene med dobbeltstavn (hans D- og E-båter, sml. fig. 8.10 her), er eldst i denne tradisjonen (1974:165).

Det stemmer med mine resultat at A2-båtene kommer etter A1-båtene, og at elementene mannskap og dobbeltstavn er vanligere på A2-båtene enn på A1-båtene.

Johnsen mener utviklingen fortsetter til tolinjete båter av hans typer G og H. De tilsvarer mine typer A4, C 3 og muligens A 3. Johnsen hevder at disse båtene går inn i jernalder, først og fremst ved å sammenstille dem med Hjortspring-båtene (1974:166). Dette stemmer også med mine resultat.

Johnsen finner det vanskelig å innpasse de konturhogde båtene med dobbeltstavn (Johnsens F-båter, tilsvarer C2 her) i seriasjonen foran, hvis han holder fast på jernaldersdateringen for G- og H-båtene sine. Han viser dels til sammenlikning med bronseristninger datert til bronsealderens periode 5, dels til den billedmessige likheten med tolinjete båter av hans type D, der forskjellen er at de konturhogde ikke har "frie lineender" (1974:167). Johnsen mener de konturhogde båtene kan representere et fremmed innslag i den hjemlige tradisjonen, og grunnen til at typen ikke fikk skikkelig fotfeste, kan være at den båttechnologiske utviklingen på det tidspunktet var i ferd med å endres.

Det stemmer med den sekvensen jeg er kommet fram til, at de konturhogde båtene kommer før båter uten markert stavnovergang og konturhogde med buet stavnovergang.

En annen båttype som Johnsen har problem med å plassere i seriasjonen og dermed i tidssammenheng, er hans K-båter. De svarer nærmest til min Roskard-variant av A 3-båter. Ifølge Johnsens matriser skal K-båtene være eldre enn de konturhogde båtene, og mye kan tyde på at de hører sammen med de som har vinklet stavnovergang, og altså er blant de eldste (1974:164). Men samtidig finner Johnsen det sannsynlig at de før nevnte G- og H-båtene, som antakelig er fra jernalder, er påvirket av K-båtene, og at disse derfor tilhører slutten av ristningstiden. De kan nemlig best forstås som avbildning av båter med virkelig stavkonstruksjon (1974:166). Derfor tror Johnsen at hans definisjon av K-båtene uforvarende er kommet til å omfatte to ulike fenomen, et tidlig og et seint (1974:164).

Jeg finner det sannsynlig at Johnsen har rett i at hans K-båter skal deles i to grupper. Dels samsvarer de som nevnt med Roskard-båten, dels ville jeg plassert noen av dem sammen med mine

A 1-båter. Ifølge Johnsens typeskjema har nemlig noen vinklet stavnovergang - K 1 og K 2 - mens andre har buet - K 4 og K 5. Det er noe uklart hvor Johnsens K 3 bør plasseres i forhold til mitt system (sml. fig. 8.10).

Det er altså klart sammenfall mellom Johnsens og mine resultat, både for elementenes utvikling, endringsforløp og frekvens, selv om vi har brukt forskjellige framgangsmåter og behandlet ulike områder. På den bakgrunnen setter jeg fram hypotesen at forløpet av ristningsproduksjonen i Sogn og Fjordane/Sunnmøre tilsvarer den Johnsen har påvist for Rogaland ("slagskipsmodellen" fig. 8.29):

jevnt økende og deretter jevnt fallende, med tyngdepunkt av felt, figurer, motiv, typer og element omtrent midt i ristningstiden.

8.7.2 Malmers hypotese om ristningenes innovasjonsprosess.

Malmer har undersøkt frekvensen av de typedefinerende elementene i det samlede skandinaviske ristningsmaterialet (publisert før 1972), og det viser seg at de elementene han á priori oppfatter som eldst, forekommer hyppigst. De er kombinert til den båttypen han regner som prototypen i klassifikasjonssystemet, representert ved båtfigurene fra Rørby-sverdet, Wismar-luren og Kivik-gravhellene (Malmers type A I a 1, sml. fig. 8.12 her). Element som forekommer middels hyppig, mener han har sitt opphav midt i ristningstiden, f.eks. enlinjet og helt uthogd skrog (1981:1920).

For å teste denne dateringen og for å etterspore båtmotivets innovasjonsforløp, deler Malmer Skandinavia i 19 geografiske områder og studerer fordelingen av ulike båttyper og element i disse områdene. Særlig vekt legger han på skrogformen: tolinjet, enlinjet, helt uthogd, konturhogd eller trelinjet (1981:21 ff).

Siden kulturimpulser i Nord-Europa i forhistorisk tid vanligvis ble spredt fra sør mot nord, går Malmer ut fra at dette også gjaldt ristningene, og han setter fram hypotesen at Vest-Danmark var innovasjonssentrum for båt motivet (1981:21). Frekvensanalysen viser at de tolinjete båtene, hans antatt eldste type, er sjeldne i dette området, men vanlige i de fleste andre ristningsområdene i Skandinavia, med unntak av Finland-Karelen. For Malmer bekrefter dette hypotesen om Vest-Danmark som innovasjonsområde. I et slikt sentrum vil nye impulser stadig føre til at nye typer skapes, mens mer perifere områder vil holde lenger på en type, slik at den forekommer hyppigere der enn i sentralområdet (Malmer 1981:22). Fra Vest-Danmark mener Malmer at båt motivet ble spredt i vifteform til andre deler av Nord-Europa, og han skiller ut tre hovedretninger for denne diffusjonen: en vestlig, en østlig og en sørøstlig. Grunnlaget for inndelingen er dels sammensetningen av båttyper og element, dels forekomsten av ulike båttyper i de ulike geografiske områdene. Enkelte båttyper opptrer sjelden eller ikke i det hele tatt i Vest-Danmark. Det gjelder konturhogde og trelinjete båter, som til gjengjeld er vanlige langs kysten av Vest- og Nord-Norge (den vestlige spredningsruten). Det gjelder også båter med helt uthogd skrog som har vid utbredelse på det østlige svenske fastlandet (den østlige spredningsruten). Malmer mener det er tvilsomt om disse båttypene har sitt opphav i Vest-Danmark. I dette området er

derimot enlinjete båter vanlige, noe som ifølge Malmer viser at dette er opphavsområdet for slike båter.

Malmers slutninger avviker ganske mye fra de resultatene Johnsen og jeg er kommet fram til. Den mest iøynefallende forskjellen er at Malmer regner som yngst den båttypen både Johnsen og jeg mener er eldst. Det er de båtene Malmer definerer som trelinjete, og som ifølge min definisjon har vinklet stavnovergang. Malmers prototype, tolinjete båter med krumme stavlinjer, dobbeltstavn og mannskapsstreker, er i Johnsens og mitt system plassert seinere i tid. En av årsakene til uenigheten kan selvfølgelig være at Malmer har tatt for seg hele det (før 1972) publiserte skandinaviske tilfanget, mens Johnsen og jeg behandler avgrensede geografiske områder. Disse områdene ligger i tillegg så nær hverandre at en likeartet utvikling virker sannsynlig.

Imidlertid tror jeg uoverensstemmelsen er mer grunnleggende og skyldes ulike oppfatninger av ristningsproduksjonens forløp. Når Malmer hevder at de hyppigst forekommende båtelementene er eldst og de som opptrer sparsomt er yngst, tror jeg dette må bygge på en forestilling om at ristningsproduksjonen var størst ved begynnelsen av ristningstiden, og at den deretter avtok gradvis. Dette tilsvarer Johnsens alternativ 1 for ristningsproduksjonen som er referert foran.

Malmers datering av båttyper og element får konsekvenser for hans oppfatning av innovasjonsmønstret for båtmotivet. Hans hypotese om at Vest-Danmark var et innovasjonssentrum, og at spredningen av båtmotivet har foregått mot øst, vest og nord fra dette sentret, er nær forbundet med hans modell for datering av ristningselement generelt og spesielt med hans tidfesting av prototypen, båttypen fra Rørby-Wismar-Kivik.

Som vist har Johnsen sannsynliggjort en annen modell for ristningsproduksjonen i Rogaland enn den Malmer ser ut til å bruke, nemlig den såkalte "slagskipsmodellen" med en opphopning av element (både i antall og frekvens) midt i ristningstiden. Det betyr at element som forekommer sparsomt, dels er eldre, dels yngre enn de som forekommer hyppigst.

Når utgangspunktet for analysene er så vesensforskjellige, må resultatene nødvendigvis bli ulike. Det er mulig Malmers tallmateriale ville kunne ordnes i forhold til "slagskipsmodellen", og at tidfestin-

gen av elementene da ville bli endret. Men dette problemet vil jeg la ligge i denne sammenhengen. De variasjonene Malmer har påvist i de ulike geografiske områdene, er vesentlige og utvilsomt av stor betydning for både dateringen og tolkningen av ristningene. Hans slutning at enkelte båttyper er resultat av lokal utvikling, f.eks. de konturhogde og trelinjete båtene i Kyst-Norge, er det også uproblematisk å være enig i. Men spørsmålet om mulige opphavsområder og spredningsveger for båt motivet vil jeg la ligge i denne sammenhengen.

8.7.3 Ristningsproduksjonen i analyseområdet.

Som nevnt mener jeg Johnsens "slagskipsmodell" for ristningsproduksjonen i Rogaland også kan nyttes for materialet fra Sogn og Fjordane/Sunnmøre. Grunnen er at Johnsens og mine resultat, ved hjelp av forskjellige metoder, samsvarer så godt. For å teste hypotesen ytterligere, vil jeg prøve å bruke Johnsens matrisemetode på båttristningene fra analyseområdet. Først vil jeg presentere en sammenfatning av den metoden Johnsen har utviklet (1974:132 ff).

a) Johnsens metode.

I en oversiktstabell viser Johnsen først fordelingen av elementene på de typebestemte båtfigurene (sml. fig. 8.30). Elementene er ordnet i samme rekkefølge langs både x- og y-aksen, og hver elementgruppe (ulike typer skrogfylling, stavlinjeavslutning osv.) er samlet i "kapitler" (i tabellen markert ved streker). Johnsen opererer med to forskjellige randsummer. Den ene, "total", er antallet eksemplarer som har ett bestemt element (f.eks. helt uthogd skrog). Denne summen er lik fra kapittel til kapittel i samme rad. Dette betyr at alle figurene er fordelt innenfor hvert kapittel. Den andre randsummen kaller Johnsen "elementsommen". Den er framkommet ved å legge sammen alle tallene i hver rad som Johnsen regner for "positive". Det vil si at han bare teller med element som er tilstede, men lar være å regne fravær av et element. F.eks. telles "mannskap" med i elementsommen, mens egenskapen "ikke-mannskap" utelates. Johnsen argumenterer med at utviklingskurven for "ikke-mannskap" alltid vil være et produkt av kurven for mannskap, og for å markere forskjeller har han lagt større vekt på den likheten som ligger i at noe er til stede enn at det mangler (1974:150).

I en slik tabell er det bare kombinasjoner av to og to element som

		SKROG-FORM			STAVNOVER-GANG				STAVN-FORLØP		SKROG-FYLLING					MANN-SKAP		STAVNLINJE AVSLUTNING						DOBBEL STAVN						BUNNLINJE AVSLUTNING						Total	Element sum
		A	B	C	1	2	3	4	a	b	I	II	III	IV	V	M+	M-	sr	sk	sm	ss	sv	sg	D+	D-	bt	bl	bn	bo	b+	bd						
SKROG-FORM	A				24	38	7	13	16	22	45	9	2	9	17	30	52	26	15	23	3	8	7	37	45	25	10	2	7	20	18	82	395				
	B				3	5	7	2								10	7	11	2	2	2			3	14	1		1		15	17	64					
	C				15	2					1	1		15		9	8	1		15	1			15	2	2	8		7	17	92						
STAVN-OVERGANG	1	24	3								24					6	21	7	17				3	2	25	8	3	2	2	12	27	113					
	2	38	5	15					16	22	21	5	3		24	32	26	9		40	4	1	4	34	24	18	15		5	20	58	293					
	3	7	7	2							1		6	2	5	11	7			1	8			7	9	1		1	8	6	16	69					
	4	13	2								4		3	6	6	9	15							12	3				2	12	15	76					
STAVN-FORLØP	a	16			16						12	4				8	8	4		9			3	2	14	6	4		2	4	16	74					
	b	22			22						9	1	2		10	12	10	3	14	3	1	1	15	7	10	3		3	6	22	115						
SKROG-FYLLING	I	45			24	21			12	9						12	33	8	15	17			5	7	38	15	9	2	6	13	45	199					
	II	9	1		5	1	4		4	1						5	5	6		1		2	1	6	4	3	1		2	4	10	51					
	III	2	1		3					2						3		1		2				3		2	1				3	16					
	IV	9				6	3									9	3					6		9						9	9	45					
	V	17	15		24	2	6			10						19	13	9	18	3	1	1	1	27	5	7	7		1	12	5	3	174				
MANN-SKAP	M+	30	10	9	6	32	5	6	8	12	12	5	3		19			20	3	21	3	1	1	30	19	21	8	1	1	13	5	49	260				
	M-	52	7	8	21	26	11	9	8	10	33	5		9	13			18	14	19	2	8	6	25	42	7	10	2	6	29	13	67	353				
STAVNLINJE AVSLUTNING	sr	26	11	1	7	9	7	15	4	3	8	6	1	3	9	20	18							15	23	4		1	2	19	12	38	176				
	sk	15	2		17						15					3	14							2	15	7	2	2	2	4	17	155					
	sm	23	2	15	40				9	14	17	1	2		18	21	19							27	13	13	12		3	12	40	206					
	ss	3	2		4	1				3					3	3	2							3	2	2				3	5	24					
	sv	8	1		1	8			1		2		6	1	1	8								7	2	1				2	6	9	44				
	sg	7			3	4			3	1	5	1		1	1	6								1	6	1	4			2	7	30					
DOBBEL STAVN	D+	37	3	15	2	34	7	12	2	15	7	6	3	9	27	30	25	15	2	27	3	7	1			13	10	1		13	18	55	302				
	D-	45	14	2	25	24	9	3	14	7	38	4			5	19	42	23	15	13	2	2	6			15	8	2	7	29	61	310					
BUNNLINJE AVSLUTNING	bt	25	1	2	8	18	1	1	6	10	15	3	2		7	21	7	4	7	13	2	1	1	13	15						28	145					
	bl	10	8		3	15			4	3	9	1	1		7	8	10			2	12			4	10						18	80					
	bn	2	1		2	1					2					1	2	1	2						1	2					3	13					
	bo	7			2	5			2	3	6					1	6	2	2	3					7						7	29					
	b+	20	15	7	12	20	8	2	4	6	13	2			12	13	29	19	4	12	3	2	2	13	29						42	179					
	bd	18			6	12					4		9	5	5	13	12						6		18						18	95					
Total		82	17	17	27	58	18	15	16	22	45	10	3	9	32	49	67	38	17	40	5	9	7	55	61	28	18	3	7	42	18						
Element sum		395	64	92	113	293	69	76	74	115	199	51	16	45	174	260	353	176	155	206	24	44	30	302	310	145	80	13	29	179	95						

Fig. 8.30: Kombinasjon av element på typebestembare båtfigurer i analyseområdet. Diagrammet er laget etter mønster av Johnsens matriser for Rogalandsristningene (1974:132ff.). Randsummen "total" angir hvor mange båtfigurer som har et bestemt element. Randsummen "elementsom" framkommer ved å legge sammen alle "positive" tall i hver rad - altså ikke fravær av mannskapsstreker (M-) eller dobbeltstavn (D-). Heller ikke stavnforløpet (a=lave stavner, b=høye stavner) er regnet med i elementsommene, fordi disse elementene bare forekommer på A2 båter. "Kapitlet" skrogfylling omfatter bare A- og C-båter (med både relings- og kjøllinje), noe som medfører at summen "total" i noen tilfeller blir lavere i dette "kapitlet" enn i andre. Dette får konsekvenser for "elementsommene".

kommer fram (1974:145). Elementkombinasjoner som opptrer omtrent like hyppig, regnes å ha sitt kronologiske tyngdepunkt i nærheten av hverandre. Siden det antas at ristningsproduksjonen var størst omtrent midt i ristningstida, og siden båtfigurer utgjør en vesentlig del av det samlede materialet, regner Johnsen med at båtmotivets tyngdepunkt må ligge nær midten av den perioden båter var i bruk som motiv (1974:149).

For å finne fram til en tidsrekkefølge for de enkelte elementene, ordner Johnsen tallmaterialet fra oversiktstabellen langs en diagonal. I hver rad forsøker han å få stigende tall fram til diagonalen og fallende tall bort fra den, enten tabellen leses vannrett eller loddrett. Til hjelp ved ordningen nytter Johnsen randsummene. Ut fra hypotesen om at produksjonen var størst midt i ristningstiden, er det sannsynlig at de mest utbredte elementene har tyngdepunkt nær sentrum, i hvert fall ikke helt ute i kantene. Summen for totalt antall figurer med et bestemt element ("total") kan antyde hvor vedkommende element står tidsmessig. Som korrigerende faktor og hjelpemiddel ved den manuelle ordningen er elementsummen nyttet. De elementene som har høyest elementsum, er ordnet vekselvis på hver side. Dette fører til at de høyeste tallene for elementkombinasjoner konsentreres nær diagonalen.

Johnsen mener dette gir en bra utvikling både for randsummene og for noen av de mest utbredte elementene. Element som er tallmessig overlegne, er mest utbredt, og ifølge Johnsen er dette en indikasjon på at de har vært i bruk lengst, kanskje gjennom hele ristningstida (1974:152). Grunnen er at de i større eller mindre grad er kombinert med alle de andre elementene som de i det hele tatt kan kombineres med. De mindre utbredte elementene er så fåtallig representert at det kan være vanskelig å stole på en statistisk ordning av dem. De kan lett havne på feil sted i matrisen. Johnsen mener derfor en bør være varsom med å trekke slutninger om element med lave randsummer.

b) Analyse-forsøk for Sogn og Fjordane/Sunnmøre.

For Sogn og Fjordane/Sunnmøre konsentrerer jeg analysen om båt motivet. Jeg bruker de primære og sekundære elementene ved båtfigurene, og disse regnes som likeverdige. I fig. 8.30 er ført opp hvor mange ganger to element ved båtfigurene kombineres. Bare de "positive" tallene er

regnet med, d.v.s. at fravær av mannskapsstreker (M-) og fravær av dobbeltstavn (D-), ikke er talt med i elementsummene. Disse omfatter heller ikke tallene for stavnforløp (høye og lave stavner) fordi dette elementet bare gjelder A 2-båter.

Jeg har gjort to forsøk på å ordne tallmaterialet i forhold til en diagonal. I begge forsøkene er forekomst og fravær av mannskapsstreker og dobbeltstavn tatt med, fordi jeg oppfatter disse elementene som kronologisk relevante. I det første forsøket, fig. 8.31, har jeg ordnet elementene slik at de som har høyest elementsum, er plassert omtrent midt i matrisen, og de med lavere summer vekselvis på hver side. Dette fører til en relativt god konsentrasjon av høye tall for elementkombinasjoner nær diagonalen. De vanligste kombinasjonene er A/M- (52 ganger), A/D- (45 ganger), A/I (45 ganger), D-/M- (42 ganger), 2/sm (40 ganger), A/2 (38 ganger), I/D- (38 ganger) og A/D+ (37 ganger).

Forsøket viser at tolinjete båter (A-skrog) opptrer hyppigst uten mannskap og dobbeltstavn og med tettstilte bindelinjer som skrogfylling (I). Det er altså vanligere at elementene mannskapsstreker og dobbeltstavn mangler enn at de er til stede. Videre forekommer tettstilte bindelinjer i skroget oftere uten dobbeltstavn enn med. Den vanligste stavnovergangen for tolinjete båter er krummet (2), og dette elementet kombineres oftest med krum stavnlinjeavslutning (sm). Selv om tolinjete båter oftest er uten dobbeltstavn, er dette elementet relativt vanlig på A-båter.

I samsvar med Johnsens argumentasjon, innebærer dette at disse tallmessig overlegne elementene har vært mest utbredt og at de har vært lengst i bruk.

I det andre forsøket på å ordne tallmaterialet, fig. 8.32, har jeg også tatt utgangspunkt elementet med høyest elementsum: tolinjet skrogform (A). Deretter har jeg plassert de hyppigste elementkombinasjonene nærmest diagonalen. Dette gir en bedre konsentrasjon av de høyeste elementsummene. Rekkefølgen på elementene blir litt anderledes enn i fig. 8.31, men det er de samme elementene som opptrer midt i sekvensen: A, M-, D-, I, 2, sm, D+.

Siden fig. 8.32 viser best konsentrasjon av de høyeste elementsummene,

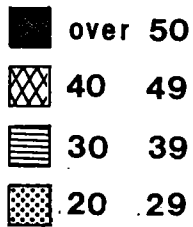
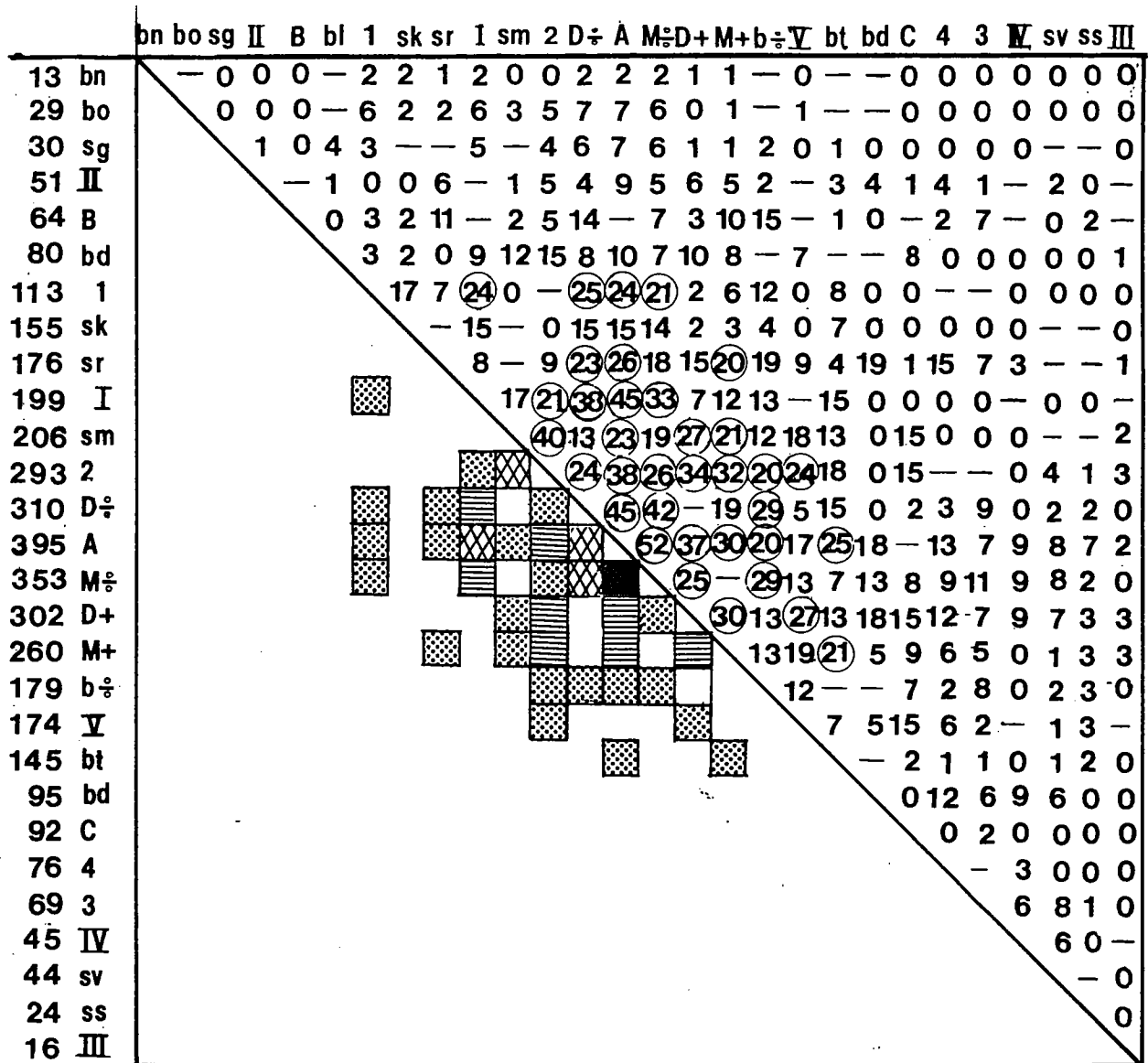


Fig. 8.31: Forsøk 1 på ordning av elementsommene i fig. 10.30.

vil jeg bruke den som utgangspunkt for å plassere elementene i innbyrdes tidsrekkefølge. De elementene som står nær hverandre i matrisen fordi de kombineres omtrent like ofte, antas å ligge nær hverandre i tid. Det gjelder f.eks. elementene vinklet stavnovergang (1), tettstilte bindelinjer (I) og fravær av mannskapsstreker og dobbeltstavn (h.h.v. M- og D-). Andre element som står samlet i matrisen, er krummet stavnovergang (2), åpen skrogfylling (V), krum stavnlínjeavslutning (sm) og forekomst av mannskap og dobbeltstavn (h.h.v. M+ og D+). Disse to grupperingene befinner seg på hver side av skrogform A, og alle de nevnte elementene kombineres med denne skrogformen.

Matrisen gir ingen antydning om begynnelsen og slutten av elementsekvensen. Dette må klarlegges ved hjelp av den foregående analysen av de kronologiske forholdene.

Foran har jeg vist at elementene tettstilte bindelinjer og sparsom bruk av mannskap og dobbeltstavn, synes å høre sammen med vinklet stavnovergang, og at disse trekkene er tidlige. Tilsvarende synes det å være tidsmessig - og seinere - sammenfall mellom elementene krummet stavnovergang, åpent skrog, og hyppig bruk av mannskap og dobbeltstavn. Sammenholdt med resultatene fra matrisen, tilsier dette at de eldste elementene i fig. 8.32 befinner seg øverst og til venstre for midten, mens de yngste er nederst og til høyre for midten. At tolinjet skrogform står sentralt i tabellen, underbygger at A-båter har vært i bruk gjennom hele eller det meste av ristningstiden.

Som nevnt har Johnsen mant til varsomhet med å trekke slutninger på grunnlag av element og elementkombinasjoner med lave tall. Likevel er det fristende å gjøre oppmerksom på enkelte av de elementene som står nedenfor og til høyre for midten i fig. 8.32, og som altså må antas å være seine. Det er bl.a. ikke-markert stavnovergang (4), helt uthogd skrog (IV) og buet stavnovergang (3). Dette samsvarer med dateringen av disse elementene ved hjelp av andre metoder. Det synes også å passe i dette kronologiske bildet at element som knekket stavnlínjeavslutning (sk), oppoverskrånende bunnlinjeavslutning (bo) og stavnlínje avsluttet med ring eller grop (sg) er tidlige, mens både S-formet og V-formet stavnlínjeavslutning (h.h.v. ss og sv) er seine.

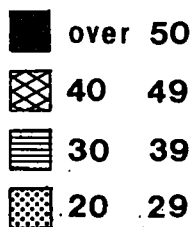
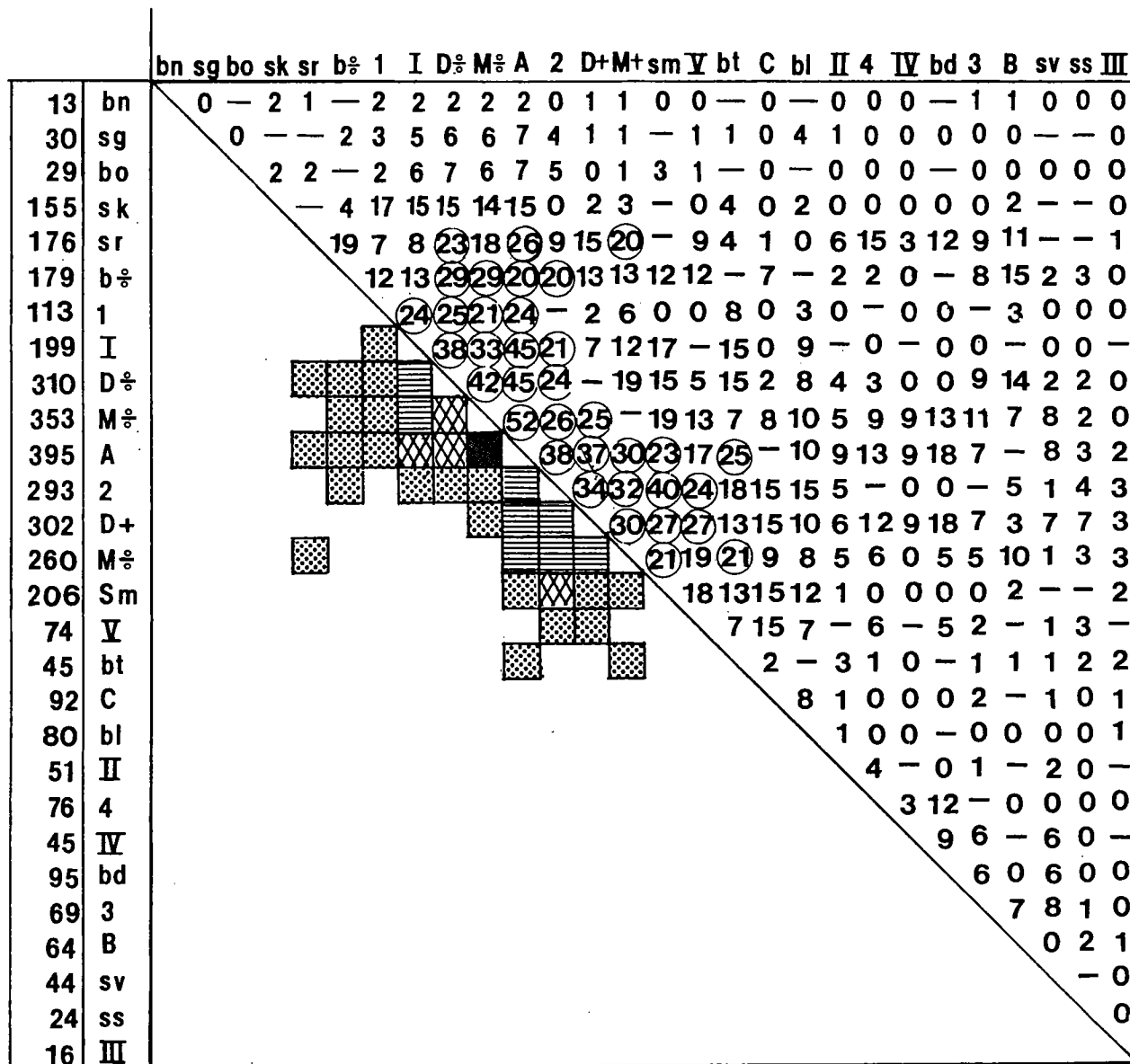


Fig. 8.32: Forsøk 2 på ordning av elementsommene i fig. 10.30.

Ifølge fig. 8.32 ser det ut til at både konturhogde båter (C) og enlinjete båter (B) opptrer etter midten av ristningstiden. For C2-båtenes vedkommende kan dette skyldes at de egentlig representerer en spesiell dekorativ utforming av A2-båter. De enlinjete båtene er så fåtallige i Sogn og Fjordane/Sunnmøre at dette kan være årsaken til at de er havnet i ytterkanten av matrisen.

8.7.4 Hypotese om ristingsproduksjonens forløp.

Ved hjelp av ulike og uavhengige metoder mener jeg å ha sannsynliggjort sammenhengen mellom og tidsrekkefølgen for en del element ved båtfigurene. Med utgangspunkt i Johnsens "slagskipsmodell" for ristningsproduksjonen, setter jeg fram følgende hypotese om framstillingen av båtfigurene i Sogn og Fjordane/Sunnmøre:

Ristningsproduksjonen i analyseområdet begynte "i det små" med felt der motivet var tolinjete båter med vinklet stavnovergang, tettstilte bindelinjer og uten mannskapsstreker og dobbeltstavn. Etterhvert kom i tillegg en båttype med krummet stavnovergang, først med lave og seinere med høye stavner. Skrogfyllingen ble mer variert, og mannskapsstreker og dobbeltstavn ble etter hvert tatt i bruk. Trolig samtidig opptrådte også de konturhogde C2-båtene. På et tidspunkt ble disse båttypene avløst av båter uten markert stavnovergang og seinere med buet stavnovergang. Helt uthogd skrog kom inn, samtidig gikk mannskapsstreker av bruk igjen, mens dobbeltstavn holdt seg ennå en stund. Ristningsskikken i analyseområdet, i hvert fall for båtistingenes vedkommende, synes å ebbe ut med noen få felt der båten verken har mannskap eller dobbeltstavn. Tolinjete og enlinjete båter har sannsynligvis eksistert side om side i nesten hele ristningstiden, mens de konturhogde synes å ha kommet inn omtrent midt i perioden.

8.8 Forsøk på seriasjon av båttyper og felt med båtfigurer.

8.8.1 Hypotetisk seriasjon av båttypene.

Hypotesen om ristningsproduksjonen og rekkefølgen av de ulike båttypene mener jeg kan danne grunnlag for seriasjon av båttypene i Sogn og Fjordane/Sunnmøre. Jeg har laget en hypotetisk seriasjon for båttypene, der jeg regner at ristningstida - d.v.s. det tidsrommet båt-

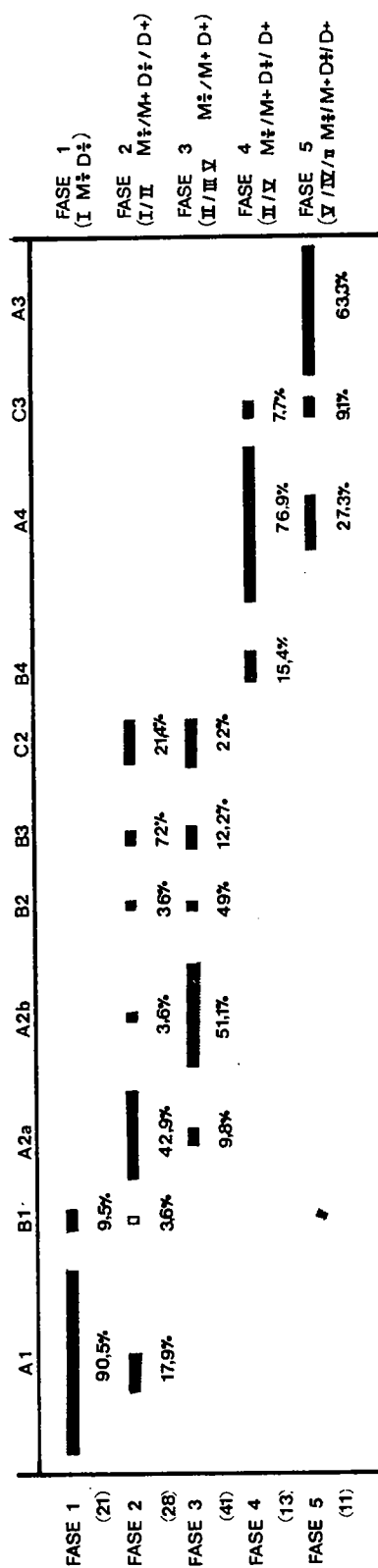


Fig. 8.33: Hypotetisk seriasjon av båttypene i analyseområdet. Ristningstiden er delt inn i 5 faser, basert dels på utformingen av det primære elementet stavnovergang, dels på fordelingen og kombinasjon av de 3 sekundære elementene skrogfylling (I-V), mannskapsstreker (M⁺/M⁻) og dobbeltstavn (D⁺/D⁻). Antall figurer i hver fase er oppgitt i parentes til venstre i diagrammet.

motivet var i bruk i analyseområdet - kan deles i 5 faser. Avgjørende for utarbeidelsen av seriasjonen og grupperingen i faser er den tidsrekkefølgen jeg foran er kommet fram til på grunnlag av stavnoverganges utforming og fordeling og kombinasjon av de tre sekundære elementene skrogfylling, mannskapsstreker og dobbeltstavn (sml. fig. 8.25). Analysen har vist at:

- 1) Vinklet stavnovergang er eldre enn de andre stavnovergange.
- 2) Kombinasjonen tettstilte bindelinjer (I) og fravær av mannskapsstreker (M-) og dobbeltstavn (D-) er eldre enn andre kombinasjoner av disse tre sekundære elementene.
- 3) Blant de yngste elementene er ikke-markert og buet stavnovergang og helt uthogd skrog (IV).

Inndeling i faser (fig. 8.33):

I fase 1 opptrer båter med vinklet stavnovergang (A1 og B1), uten mannskapsstreker (M-) og dobbeltstavn (D-), samt tettstilte bindelinjer (I) som skrogfylling i de tolinjete båtene.

I fase 2 opptrer fortsatt båter med vinklet stavnovergang og tettstilte bindelinjer, men nå forekommer både mannskapsstreker og dobbeltstavn. I tillegg er det kommet inn båter med krummet stavnovergang og lave stavner (A2a), både med og uten mannskapsstreker (h.h.v. M+ og M-) og dobbeltstavn (h.h.v. D+ og D-), samt noen få båter med krummet stavnovergang og høye stavner (A2b). En del konturhogde båter (C2) med dobbeltstavn, men uten mannskapsstreker, regnes også med til denne fasen, samt enlinjete båter med krummet og buet stavnovergang (h.h.v. B2 og B3), men uten mannskapsstreker og dobbeltstavn.

I fase 3 er båter med vinklet stavnovergang gått ut, de med krummet stavnovergang og lave stavner forekommer

sjelden, mens antallet båter med krummet stavnovergang og høye stavner har økt. De tettstilte bindelinjene (I) er avløst av enkeltstående (II) og skråttstilte (III) bindelinjer og åpent skrog (V). De konturhogde C2-båtene er noe vanligere i denne fasen enn i fase 2. Båtene i denne fasen opptrer både med og uten mannskapsstreker og dobbeltstavn.

I fase 4 er også båtene med krummet stavnovergang gått ut. I stedet opptrer båter uten markert stavnovergang (A4 og B4), samt ett enkelt eksemplar av konturhogd båt med buet stavnovergang (C3).

I fase 5 fortsetter de tolinjete båtene uten markert stavnovergang, og i tillegg opptrer tolinjete båter med buet stavnovergang (A3) og ett eksemplar av konturhogd med buet stavnovergang (C3). I denne fasen forekommer helt uthogd skrog (IV) på de fleste båtene. Det fins båter både med og uten mannskapsstreker og dobbeltstavn.

Antallet båter i de ulike fasene samsvarer rimelig bra med "slagskipsmodellen" for ristningsproduksjonen. I fase 1 er det 21 båter, i fase 2 er det 28, i fase 3 er det 41, i fase 4 er det 13 og i fase 5 er det 11 båter. Mellom fase 3 og 4 synes det å være et brudd, i det ingen av båttypene fra fase 1-3 fortsetter i fase 4-5. Dette vil bli kommentert nedenfor i samband med analysen av sammensetningen av båtfigurer på de enkelte feltene.

8.8.2 Seriasjon av felt med båtfigurer.

Fordelingen av båttyper på de ulike fasene i den hypotetiske seriasjonen bygger på samlet antall typebestembare båter i analyseområdet, uten hensyn til hvilke typer som står på samme felt. I det følgende vil jeg undersøke sammensetningen av båttyper på de enkelte feltene. For å fastslå rekkefølgen på feltene, bygger jeg på de kombinasjonene av ulike skrogfyllingstyper og fravær eller forekomst av mannskap og dobbeltstavn som jeg kom fram til i avsnitt 8.6.4.

Tabellen fig. 8.34 er bygd opp på den måten at felt med A 1-båter som

	A1	B1	A2a	A2b	B2	B3	C2	B4	A4	C3	A3		
MJELTEHAUGEN	3(IM+D+)											FASE 1	MJELTEHAUGEN
KRABBESTIG	6(---)												FASE 1
DOMBA	2(---)	1(M+D+)										FASE 1	
LEIRVÅG III	3(---)	1(---)	1(IM+D+)										FASE 1
LEIRVÅG I	5(---)		1(---)	1(IM+D+)		(M+D+)						FASE 1	
	2(IM+D+)		1(IM+D+)	1(IM+D+)									FASE 2
MJÅSET I	2(IM+D+)		1(IM+D+)	1(IM+D+)	1(M+D+)	1(M+D+)						FASE 2	
UNNESET III	1(---)		1(---)	1(IM+D+)									FASE 2
UNNESET V			1(---)	1(IM+D+)								FASE 2	
HENNE III			1(IM+D+)	1(IM+D+)									FASE 2
UNNESET VI			1(---)	1(IM+D+)								FASE 2	
			1(IM+D+)	1(IM+D+)									FASE 2
LEIRVÅG I			2(IM+D+)	4(IM+D+)		1(M+D+)			1(SM+D+)			FASE 2	
			1(IM+D+)	1(IM+D+)		1(M+D+)							FASE 2
			1(IM+D+)	1(SM+D+)								FASE 2	
			1(SM+D+)	1(SM+D+)									FASE 2
UNNESET VII			1(IM+D+)	1(---)			5(SM+D+)					FASE 2	
			1(SM+D+)	1(---)									FASE 2
LEIRVÅG IV				1(IM+D+)								FASE 3	
				2(IM+D+)									FASE 3
				2(IM+D+)								FASE 3	
				2(SM+D+)									FASE 3
				2(SM+D+)								FASE 3	
UNNESET I		1(M+D+)		1(---)									FASE 3
UNNESET II					2(M+D+)	1(M+D+)	1(IM+D+)					FASE 3	
							1(SM+D+)						FASE 3
							1(SM+D+)					FASE 3	
							1(---)						FASE 3
MJÅSET II					1(M+D+)	1(M+D+)						FASE 3	
UNNESET IV						1(M+D+)							FASE 3
												FASE 3	
UNNESET IX													FASE 3
HENNE II								1(M+D+)	3(IM+D+)			FASE 3	
								1(M+D+)	1(SM+D+)				FASE 3
									2(IM+D+)			FASE 3	
									1(SM+D+)				FASE 3
									1(SM+D+)			FASE 3	
HENNE I									1(SM+D+)	1(SM+D+)			FASE 4
									1(IM+D+)			FASE 4	
KÅRSTAD									3(IM+D+)				FASE 4
									1(SM+D+)			FASE 4	
									2(IM+D+)				FASE 4
									1(SM+D+)			FASE 4	
									1(SM+D+)				FASE 4
									1(SM+D+)			FASE 4	
									3(IM+D+)				FASE 4
ROSKARD											6(IM+D+)	FASE 5	
AUSTRHEIM											1(SM+D+)		FASE 5
Tilsammen	24	3	16	22	5	7	15	2	13	2	7		

Fig. 8.34: Kronologisk ordning av feltene med båtfigurer i analyseområdet. Ordningen tar utgangspunkt i den båttypesekvensen som er framkommet i fig. 8.33. Avgjørende for feltenes innbyrdes rekkefølge er sammensetning og -frekvens av båttyper og den måten de sekundære typologiske elementene kombineres på de ulike båtfigurerne

har elementkombinasjonen I/M-/D-, er plassert øverst, deretter følger felt der A 1-båtene har en annen elementkombinasjon og/eller der andre båttypen opptrer i tillegg til A 1-båter. For rekkefølgen av de øvrige feltene gjelder at felt som har båter med elementkombinasjonen I/M-/D-, kommer foran felt der båtene har andre elementkombinasjoner. Felt med de antatt seine båttypene - A 3, C 3, A 4 og B 4 - er plassert nederst i tabellen. Felt med bare én båtfigur er forsøkt passet inn i rekkefølgen etter samme prinsipp for stavnovergang og elementkombinasjon som gjelder flerbåtsfeltene.

I diagrammet fig. 8.35 har jeg gruppert feltene i 5 faser etter samme prinsipp som i den hypotetiske seriasjonen:

Fase 1 omfatter bare felt med A1- og evt. B1-båter. Til denne fasen hører Domba, Krabbestig og Mjeltehaugen. Det kan diskuteres om Leirvåg III også skal med, siden det er flest A1-båter på dette feltet, og den ene A2a-båten har elementkombinasjonen I/M-/D-. Men ut fra den oppfatningen at A2a-båttypen har et noe yngre opphav enn A1-typen, regner jeg dette feltet med til fase 2.

Fase 2 omfatter resten av feltene med A1-båter og felt med A2a- og A2b-båter som har elementkombinasjonen I/M-/D-. Det er feltene Leirvåg I og III, Mjåset I, Unneset III, V og VI og Henne III. Også Leirvåg II har A2-båter med elementkombinasjonen I/M-/D-, men jeg regner ikke dette feltet med til fase 2, fordi det i tillegg har mange båter som både har andre typer skrogfylling og forekomst av mannskapsstreker og dobbeltstavn.

Fase 3 omfatter alle feltene med C2-båter, og resten av feltene med A2a- og A2b-båter, som i denne fasen har varierte skrogfyllinger, samt både forekomst og fravær av mannskapsstreker og dobbeltstavn. Det er feltene Leirvåg II og IV, Mjåset II og Unneset I, II, IV, VII og IX.

Fase 4 omfatter felt med båter uten markert stavnovergang, A4 og B4, med skrogfylling av type II og V, med og uten mannskapsstreker. Det er feltene Henne I og II. På Henne I opptrer også en C3-båt.

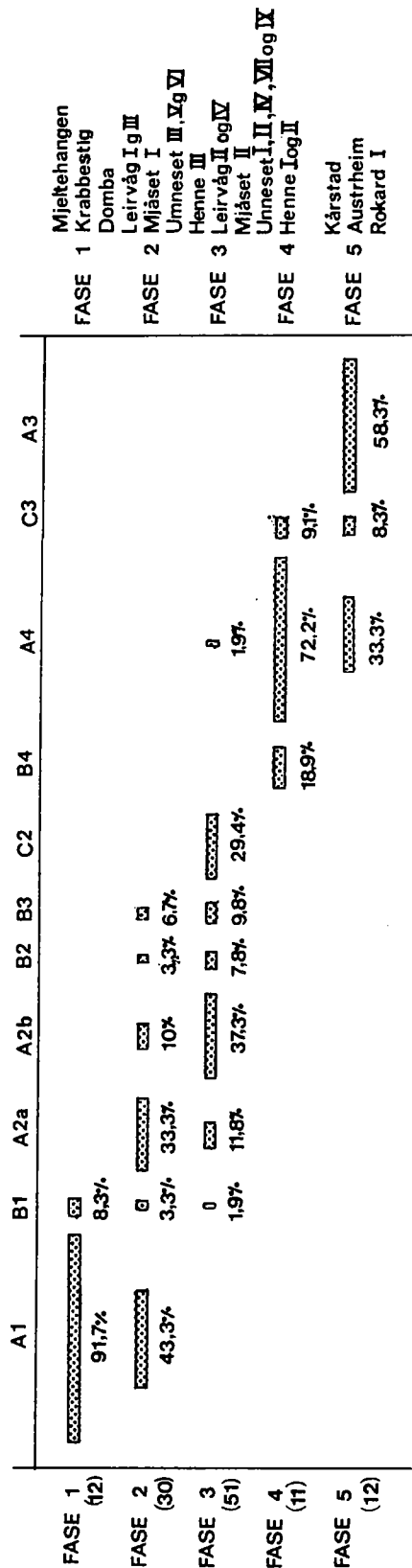


Fig. 8.35: Seriasjon av felt med båtfigurer i analyseområdet. Grupperingen av feltene i faser bygger på de samme klassifikasjonskriteriene som i fig. 8.33 og 8.34. Antall figurer i hver fase er oppgitt til venstre i diagrammet, og feltene som tilhører de enkelte fasene, er angitt til høyre.

Fase 5 omfatter felt med båter uten markert stavnovergang (A 4) og buet stavnovergang (A 3), med skrogfylling II, IV og V, med og uten dobbeltstavn og uten mannskapsstreker. Det er feltene Austrheim, Kårstad og Roskard I.

Hovedtendensen i felt-seriasjons-diagrammet samsvarer relativt bra den hypotetiske seriasjonen. Med ett unntak opptrer det på de enkelte feltene bare båttyper som ifølge hypotesen ligger nær hverandre i tid (se nedenfor). Men prosentfordelingen av båttyper i de enkelte fasene varierer en del i de to diagrammene. Best samsvar er det for fasene 1, 4 og 5, mens fase 2 og 3 avviker noe i de to diagrammene. De viktigste forskjellene er:

- 1) A1-båter er vanligere i fase 2 i felt-seriasjons-diagrammet enn i det hypotetiske diagrammet.
- 2) Fordelingen av A2b-båter på fase 2 og 3 avviker ganske mye i felt-seriasjons-diagrammet og det hypotetiske diagrammet (h.h.v. 10% - 37,3% og 3,6% - 51,1%).
- 3) Alle C2-båtene opptrer ifølge felt-seriasjons-diagrammet i fase 3, mens de er fordelt på fase 2 og 3 i det hypotetiske diagrammet (med h.h.v. 21,4% og 22%).
- 4) I felt-seriasjons-diagrammet opptrer én A4-båt i fase 3, mens alle A4-båter i det hypotetiske diagrammet er plassert i fase 4. Klassifiseringen av denne båtfiguren er imidlertid usikker.

Når det gjelder antall båter i de enkelte fasene, samsvarer felt-seriasjonen noe bedre med "slagskipsmodellen" for ristningsproduksjonen enn den hypotetiske seriasjonen gjør, noe følgende oppstilling viser:

	<u>Hypotetisk seriasjon</u>	<u>Felt-seriasjon</u>
	<u>Antall båter</u>	<u>Antall båter</u>
Fase 1:	21	12
Fase 2:	28	30
Fase 3:	41	51
Fase 4:	13	11 (15)
Fase 5:	11	12 (8)

I denne sammenhengen kan det være aktuelt å vise til diskusjonen om dateringen av Kårstad-ristningen, og muligheten for at det er to tidsulike sjikt med båtfigurer på feltet. Hvis A4-båtene på Kårstad-feltet hører til en tidligere fase enn A3-båtene, vil antallet båter i fase 4 bli $11+4=15$, mens antallet båter i fase 5 blir $12\div 4=8$ (føydd til i parentes i oppstillingen ovenfor). Denne fordelingen passer enda bedre med "slagskipsmodellen".

I den hypotetiske seriasjonen ble det påvist brudd mellom fase 1-3 på den ene siden og fase 4-5 på den andre siden, d.v.s. at ingen av båttypene fra de tre første fasene opptrer i de to siste. Denne forskjellen er helt klar også i felt-seriasjonen, med unntak av den ene usikre A4-båten på et felt Leirvåg II i fase 3. De to mest nærliggende forklaringene på bruddet er:

- 1) tidsforskjell
- 2) tradisjonsforskjell

Et argument for at forskjellen skyldes ulike lokaltradisjoner, er at båttypene i fase 1-3 hovedsaklig har en annen geografisk spredning enn båttypene som kjennetegner fase 4-5. I fase 1 viser felt med båter en klar konsentrasjon i ytre kyststrøk (fig. 8.36). Det kjennes ett felt fra hvert av områdene ytre Sunnmøre, ytre Nordfjord (område 3) og ytre Sunnfjord (område 2). Tilknytningen til ytterkysten er også markert i fase 2 og 3, da alle feltene så nær som ett ligger i ytre strøk av Sunnfjord (område 2). Unntaket er Henne III fra fase 2, som ligger i midtre strøk av Nordfjord (område 6). Båtfeltene fra fase 4 og 5 har derimot et klart tyngdepunkt i midtre fjordstrøk, i det fire av de fem feltene ligger i midtre Nordfjord (område 6), og bare ett felt ligger på en av øyene i Sunnmørs-leia.

Imidlertid er fordelingen av fase 1-3 båter i ytre strøk og fase 4-5 båter i midtre strøk ikke absolutt. Det er en viss overlapping av typer mellom områdene, i det én A2a-båt ligger i midtre Nordfjord (Henne III) og én A3-båt ligger på Sunnmørs-kysten (Roskard I). I tillegg er det en rekke dateringsholdepunkt som tilsier at forskjellen mellom fase 1-3 og fase 4-5 skyldes kronologi, og at båttypene - og feltene - i fase 4-5 er de yngste.

Fordelingen av felt på de ulike fasene passer rimelig bra med "slag-skipmodellen" for ristningsproduksjonen:

	<u>Antall felt</u>
Fase 1:	3
" 2:	7
" 3:	8
" 4:	2
" 5:	3

En endelig vurdering av ristningsproduksjonens forløp i analyseområdet, kan imidlertid ikke foretas før også felt uten båtfigurer er datert.

8.8.3 Sammenfatning av seriasjons-forsøkene.

Båttypene i analyseområdet er ordnet i fasene 1-5 på grunnlag av kombinasjoner av det primære elementet stavovergang og de sekundære elementene skrogfylling og fravær/forekomst av mannskapsstreker og dobbeltstavn (fig. 8.33). På tilsvarende måte er det laget en seriasjon for feltene med båtfigurer, bygd på sammensetningen av båtfigurer på de enkelte feltene (fig. 8.35). Den hypotetiske seriasjonen og felt-seriasjonen stemmer rimelig godt overens.

De 5 fasene oppfattes som en kronologisk sekvens der fase 1 er eldst og fase 5 yngst. Fasenes rekkefølge er bestemt på grunnlag av dateringen av enkelte båttyper i typeskjemaet (sml. avsn. 8.3.1 og 8.3.2).

Følgende slutninger kan trekkes om forløpet av produksjonen av ristninger med båtfigurer analyseområdet:

- 1) Til enhver tid har flere båttyper vært i bruk samtidig.
- 2) Innenfor h.h.v. fase 1-3 og fase 4-5 skjer en gradvis endring i sammensetningen av båttyper.
- 3) Det er størst variasjon i både båttyper og sekundære element i fase 3 og tilsvarende liten variasjon i tidligste og seineste faser.

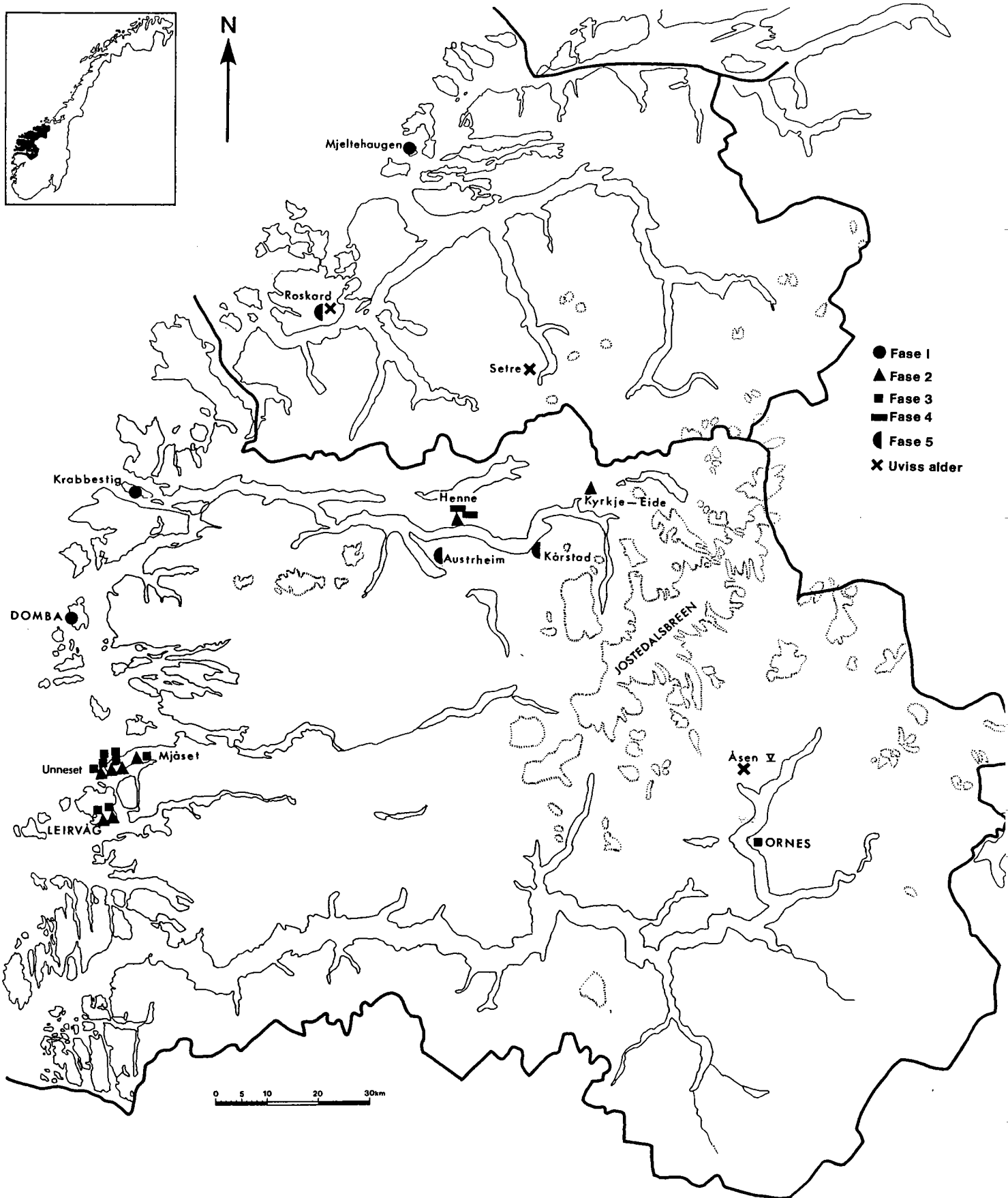


Fig. 8.36: Utbredelsen av billedfeltene i analyseområdet relatert til fasene 1 - 5, samt ubestembar datering.

- 4) Ingen av båttypene i fase 1-3 fortsetter i fase 4-5.
- 5) Både antall båtfigurer og antall båtfelt i de ulike fasene passer relativt godt med "slagskipsmodellen" for ristningsproduksjonen.

8.9 Forsøk på absolutt datering.

Foran har jeg antydnet absolutt datering for enkelte båttyper i analyseområdet (avsnitt 8.5.2), og jeg kommet fram til en relativ tids-plassering av samtlige båttyper i typeskjemaet (avsnitt 8.6.8). På dette grunnlaget og ved hjelp av de fem fasene jeg kom fram til ved seriasjon av båttyper og -felt, vil jeg prøve å plassere båttypene- og dermed feltene med båtfigurer - i Sogn og Fjordane/Sunnmøre inn i det kronologiske rammeverket som er bygd opp for skandinavisk forhistorie.

8.9.1 Oppsummering av holdepunktene for absolutt datering.

Følgende båttyper i analyseområdet har vært mulig å gi en absolutt datering:

Mjeltehaugen - og dermed båttype A1 er datert til bronsealderens periode 1, muligens noe tidligere, d.v.s. at typen kan ha sitt opphav i seinneolittisk tid. Det er ingen holdepunkt for hvor lenge båttypen har vært i bruk. Den karakteriserer fase 1, men går også inn i fase 2.

Ved hjelp av rakeknivsdekor har båttype C2 fått bronsealderens periode 4 og 5 som tidsramme. Det er ingen holdepunkt for å fastslå om båttypen var i bruk i hele dette tidsrommet. Som nevnt foran antyder Malmer at de konturhogde båtene opprinnelig kan være skapt som metalldekor og i visse distrikt overført til bergflaten etter mønster av dekoren på importerte rakekniver (1981:40). Hvis dette er riktig,

innebærer det at produksjonstiden - og dermed brukstiden - for ristningsbåter av denne typen kan ha vært betydelig lengre enn produksjonstiden for tilsvarende båter på rakeknivene. Teoretisk kan derfor ristningsbåter av type C2 være hogd seinere enn periode 4-5. Båttypen faller i sin helhet innenfor fase 3.

Ved sammenlikning med Hjortspring-båten er båttype A4 tidfestet til ca. 300-200 f.Kr. Det er ingen holdepunkt for at den opptrer tidligere. Likeledes er det usikkert hvor lenge typen har vært i bruk. Typen karakteriserer fase 4, men var trolig også i bruk i fase 5.

Kårstad-ristningen er sentral for dateringen av både båttype A4 og båttype A3. Dateringen av A3-båtene synes å ligge mellom 300-200 f.Kr. og 400 e.Kr. Samme tidsramme kan gjelde for A4-båtene dersom alle båtfigurene på Kårstad-feltet oppfattes som samtidige. A3-båtene faller i sin helhet innenfor fase 5.

Den båttypen som er sikrest datert, er båttype C3 som opptrer på Austrheim-bautaen, datert til ca. 400 e.Kr. Båttypen hører hjemme i fase 5.

8.9.2 Sammenlikning med andre daterte båtfigurer.

I diskusjonen om datering av ristningsbåtene står tre funn sentralt. Det er Rørby-sverdet, Wismar-hornet og Kivik-graven. Båtfigurer er avbildet både på sverdet, hornbeslagene og gravhellene, og de hører alle til den typen som her kalles A2b.

a) Krumsverd av bronse fra Rørby, Sjælland (fig. 8.37).

I tillegg til én båtfigur av type A2b er krumsverdet dekorert med linjemønstre, bl.a. siksaklinjer. Sverdets opphavsområde og tidsplasing har vært mye diskutert. Bl.a. har det vært antydnet at sverdet er laget i Øst-Europa og at båtfiguren er risset inn seinere (Malmer 1981:32 med henvisninger). Et argument for utenomnordisk opphav er at det i henholdsvis Skåne og Sjælland er funnet to andre krumsverd som er så lik Rørby-sverdet at de trolig er laget i samme verksted i løpet av kort tid. Imidlertid finner Malmer det usannsynlig at tre øst-europeiske krumsverd skulle være eksportert til Skandinavia og så

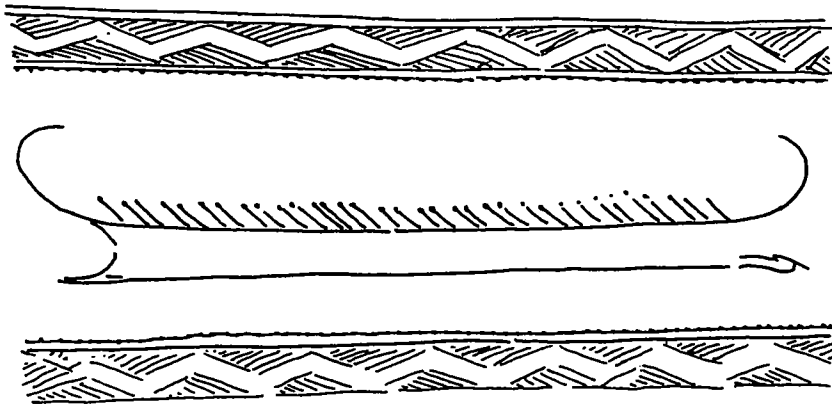


Fig. 8.37: Dekor-element på krumsverdet fra Rørby (etter Glob 1969).

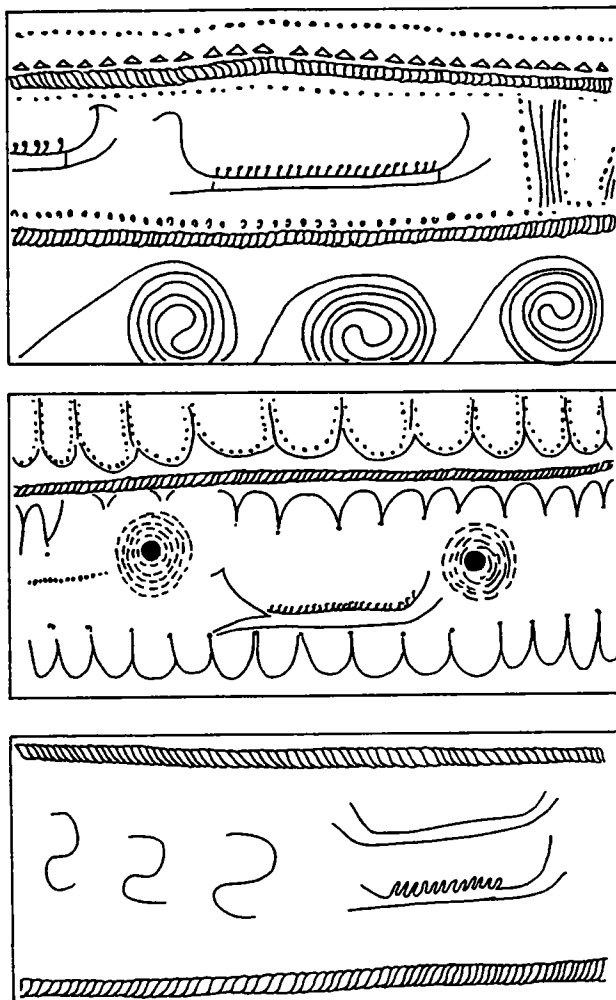


Fig. 8.38:
Dekor-element på
bronsebeslagene
til hornet fra
Wismar (etter
Glob 1969).

funnet igjen i moderne tid, mens ingen eksemplarer er funnet i det antatte opphavsområdet (1981:32). Videre synes det klart at linjemønstret og båtfiguren er utført i samme teknikk og altså må være samtidige. Linjedekoren er datert tidligere enn spiralornamentikken, d.v.s. bronsealderens periode 1 eller begynnelsen av periode 2.

b) Hornbeslag av bronse fra Wismar, Meklenburg (fig. 8.38).

Beslagene - som trolig har hørt til et blåseinstrument (Malmer 1981:33) - omfatter munningsbeslag, ring med øsken for bærereim og et krumt endebeslag. Både munnings- og endebeslagene er dekorert med linjemønstre, munningsbeslaget i tillegg med billedmotiv. Munningsbeslaget er delt inn i 7 ommløpende felt, og den geometriske dekoren består av bl.a. punktlinjer, trekant-border, buelinjer, løpende spiral, S-formete figurer og ringfigurer (Marstrander 1963:335). I tillegg er avbildet menneskefigurer med ringformet kropp og 8 båtfigurer (Malmer 1981, fig. 5), alle av type A2b. Endebeslagene har tilsvarende linjedekor som munningsbeslagene. Dateringen av hornet har vært mye diskutert, og tidsplasseringen varierer fra bronsealderens periode 2 til 5 (Marstrander 1963:336 med henvisninger). På grunnlag av stilutviklingen i nordisk yngre bronsealder daterer Marstrander beslagene til periode 4. Dette er særlig fordi bronsealderens 4. stil ikke er representert i dekoren, og fordi båtfigurene på beslagene er av en annen type enn de båtfigurene som karakteriserer dekoren på rakekniver fra periode 5 (1963:338). Malmer mener, i likhet med Glob, at Wismar-beslagenes dekor er noe tidligere, fra periode 3, og begrunnelsen er først og fremst radene med løpende spiral (1981:33 med henvisninger).

c) Gravheller fra Kivik, Skåne (fig.4.30) .

På to av de åtte hellene i Kivik-graven er det avbildet båtfigurer av type A2b. Steinkisten har vært vel 4 m lang og 1 m bred, og den sto i sentrum av en gravrøys som har vært ca. 75 m i tverrmål. Graven ble avdekket i 1748, og opplysninger om funnene som skal ha vært gjort, gir få holdepunkt for datering (Marstrander 1963:330 ff). Imidlertid ble det ved en etterundersøkelse i 1931 funnet små fragmenter av tynt bronseblikk forskjellige steder på bunnen av kisten. Marstrander mener de fleste fragmentene har tilhørt et drevet bronsekar av en type som ble importert fra Mellom-Europa, og som begynte å dukke opp i nordiske funn i løpet av periode 3. Blant bronsefragmentene fant Marstrander også et stykke han mener har tilhørt knappen til et sverd

eller en dolk av en type som var i bruk i periode 2 og 3. Ifølge Marstrander fins ingen eksempel på at sverd eller dolker fra periode 4 er utstyrt med grepknapp av denne typen. Han konkluderer derfor med at fragmentet av det drevne bronsekaret daterer Kivik-graven til tiden etter periode 2, mens bronseknappfragmentet daterer den til før periode 4, noe som med temmelig stor sikkerhet tidfester graven - og dermed dekoren på hellene - til periode 3. Denne dateringen bekreftes av gravanleggets art: en røys av anselige dimensjoner bygd over en stor steinkiste med ubrent begravelse. Marstrander finner det lite sannsynlig at et slikt anlegg skulle være bygd seinere enn periode 3.

Dateringen av disse tre funnene gir båttype A2b en tidsramme fra slutten av periode 1 til begynnelsen av periode 4, avhengig av hvor tidlig en tidfester Rørby-sverdet og hvor langt ned i tid Wismarbeslagene plasseres. Båttypen skulle altså hovedsaklig høre hjemme i bronsealderens periode 2 og 3. En usikkerhetsfaktor kan være at både eldste og yngste dateringsholdepunkt gjelder bronsedekor. Som nevnt for båttype C2 er det mulig at båtene i berg har både en annen produksjon- og brukstid enn båtene i bronse.

8.9.3 Hypotese om tidfesting av fasene.

Flere faktorer gjør det problematisk å knytte årstall til de fem fasene som er etablert gjennom seriasjon av båttyper og båttfelt:

- 1) For det første er det enkeltstående båtfigurer/båttfelt som er datert. Hvor lenge en båttype ble produsert eller var i bruk, er uvisst. Det er heller ikke klart om den daterte figuren ligger tidlig eller seint i typens produksjonstid.
- 2) Videre er flere av dateringsholdepunktene for ristningsbåtene knyttet til andre funnkategorier: enten figurer risset i bronse eller hogd på gravheller. Det er uvisst om disse dateringene kan overføres direkte til ristninger i friluft. Produksjonstiden særlig for bronseristninger kan være en annen enn for ristninger i stein.

	PERIODE	DAT. BÅTTYPER I ANALYSE OMR.	DAT. BÅTBILDER + BÅTFUNN I ANDRE OMR.	FASE
400	ROMER- TID.	← C3 Austrheim ↑ A3 Kårstad ↑ ? ↓ ?	NYDAM (A3/C3?)	5
300				4
200				
100	FØR- ROM.	← A4 Henne ↑ ? ↓ ?	HJORTSPRING (A4)	4
200	J. A.			
300				
400				?
500	BRA. VI	↑ C2 Mjåset Unneset ↓	RAKE- KNIVER (C2)	?
600				
700	BRA. V			
800				3
900				
1000	BRA. IV		↑ ? ↓	
1100			WISMAR (A2b)	
1200	BRA. III		KIVIK (A2b)	
1300				2
1400	BRA II			
1500			RØRBY (A2b)	
1600	BRA I	↑ A1 Mjeltehaugen ↓ ?		1
1700				
1800				
1900	SN			?
2000				

Fig. 8.39: Forsøk på absolutt datering av båttyper og ristningsfaser i analyseområdet. Tidfestingen av bronsealderens perioder bygger på Levy 1982:8.

3) Endelig bygger flere av dateringsholdepunktene på funn/materiale fra andre områder enn analyseområdet. Dette kan bety tidsforskjell både m.h.t. begynnelsen og slutten av den perioden en båttype ble produsert i et område.

Lengden på de fem fasene og tidfestingen i forhold til det kronologiske rammeverket må derfor bli skjønnsmessig. Nedenfor vil jeg imidlertid prøve å knytte fasene til bronsealderens 6 perioder og til begynnelsen av eldre jernalder (fig.8.39).

Begynnelsen av fase 1 settes til slutten av seinneolittisk tid, med Mjeltehaugen som mulige første opptreden av båttype A1 i analyseområdet.

Overgangen til fase 2 settes til slutten av bronsealderens periode 1. I denne fasen fortsetter A1-båtene, det er overvekt av A2a-båter, og noen A2b-båter forekommer. Dette passer med dateringen av Rørby-sverdet, dekorert med A2b-båt, til overgangen periode 1-2.

Overgangen til fase 3 settes et sted i bronsealderens periode 3. Dette er A2b-båtenes "storhetstid", med betydelige variasjoner i de sekundære elementene. Både Kivik-hellene og Wismar-beslagene med sine A2b-båter og andre varierte motiv er datert til periode 3, overgangen til periode 4. I fase 3 opptrer også C2-båtene, som ifølge rakeknivsdateringene hører hjemme i periode 4 og 5. Slutten på fase 3 er anslagsvis satt til overgangen periode 5-6, da det er usikkert om C2-båtene går lengre ned i tid.

Begynnelsen av fase 4 er satt til midten av førromersk jernalder, ca. 300 f.Kr., p.g.a. dateringen av Hjortspring-båten. Det er uvisst både om ristningsbåter av type A4 er blitt laget tidligere og om Hjortspring-båten representerer begynnelsen, midten eller slutten av en utvikling av denne båttypen. Dateringen av fase 4 innebærer et opphold i ristningsproduksjonen i analyseområdet på flere hundre år, mellom begynnelsen av bronsealderens periode 6 og ca. 300 f.Kr.

Overgangen mellom fase 4 og fase 5 er særlig vanskelig å fastslå, fordi bare slutten av fase 5 er mulig å datere. Austrheimsteinen med båttype C3, tidfestet til 400 e.Kr., setter sluttstrek for fasen. Båttype A3, som karakteriserer fase 5, kan i tid ligge når som helst mellom 300 f.Kr. og 400 e.Kr. Derfor er fase 4 og fase 5 her bare anslått til å være omtrent like lange, d.v.s. at overgangen mellom de to fasene settes til omkring Kr.f.

Konklusjonen på denne tentative absolute dateringen av fasene, blir at fase 1 og 2 er omtrent like lange, henholdsvis ca. 300 og ca. 350 år, mens fase 3 er den lengste, ca. 600 år. Mellom fase 3 og fase 4 er et opphold i ristningsproduksjonen på 2-300 år. Fase 4 og 5 anslås å være omtrent like lange, hver på ca. 300-350 år. Ser en på antall båter og antall båtfelt som antas å være laget i de ulike fasene, passer det bra at fase 3 er den lengste, med 51 båter fordelt på 8 felt. Også for fase 4 og 5 synes lengden på fasene å samsvare godt med størrelsen på ristningsproduksjonen: henholdsvis 11 (15) båter fordelt på 2 felt og 12 (8) båter fordelt på 3 felt. Fase 1 synes derimot noe lang i forhold til fase 2 med henholdsvis 12 båter på 3 felt og 30 båter på 7 felt. Jeg vil imidlertid ikke forsøke å justere lengden på fase 1 og 2 på dette grunnlaget, men komme tilbake til spørsmålet når samtlige billedfelt i analyseområdet er vurdert.

8.9.4 Båtfeltenes tidsrekkefølge.

I det følgende vil jeg drøfte tidsrekkefølgen for feltene med båtfigurer. Jeg tar utgangspunkt i den sekvensen som framkom i feltseriasjonen, og sammenholder den med den absolute dateringe av de fem ristningsfasene.

Et par motiv på noen av båtfeltene trenger nærmere omtale, da de kan være til hjelp ved tidfestingen. Det er avbildninger av lurere, som fins på tre felt, samt en vognfigur.

a) Tidfesting av luravbildninger.

På 7 båtfigurer er det linjer som med større eller mindre grad av sannsynlighet kan identifiseres som luravbildninger (fig. 6.23). Mest overbevisende er de krumme linjene på Leirvåg I nr. 1 (A2a-båt) og Leirvåg IV nr. 4 (A2b-båt). Det er denne typen avbildninger Marstrander har argumentert for å oppfatte som lurblåsere, og som han sammenlikner med bronselurer av yngre bronsealders form, datert til periode 4-5 (1963:38).

Identifiseringen av de lange, rette linjene mellom mannskapsstrekene på Mjåset I nr. 2 og 3 (A1-båter), Leirvåg I nr. 5 (A2a-båt) og Leirvåg IV nr. 3 (A2b-båt) er usikre, og følgelig er også dateringen usikker. Det samme gjelder den buete linjen på Leirvåg IV nr. 2 (A2b-båt).

b) Tidfesting av vognfigurer.

Vognfiguren på Unneset V er unik i Vestlands-sammenheng (fig. 4.18). Avbildninger av vogner, både to- og firhjulte og med og uten forspann, opptrer i Østfold, Bohuslän og ulike deler av Götaland. Men ingen steder er motivet tallrikt. Oftest er vognfigurene framstilt sett rett ovenfra, med hjulakse, vognkurv og stang midt mellom hjul og eventuelle trekkdyr som er "brettet ut" på hver side (Marstrander 1963:171 og fig. 44-45). Unneset-vognen er framstilt på en annen måte, som det ellers bare fins få eksempler på: med forspann, vognstell og kusk sett fra siden. Begge de to viktigste parallellene er fra Skåne: Villfara-

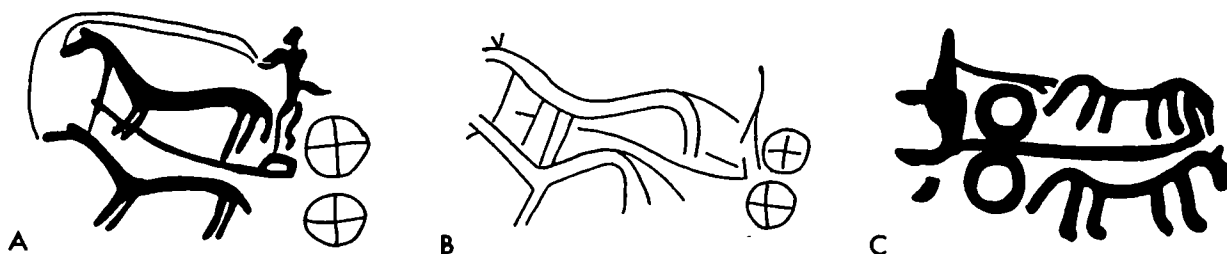


Fig. 8.40: Vognavbildninger på: A) gravhelle fra Kivik, B) Villfara-steinen, C) Unneset V.

steinen og en av gravhellene fra Kivik (fig.8.40).

Marstrander har drøftet vognmotivets utforming, opphav og datering (1963:167 ff). Avbildningene av tohjulte vogner på de skandinaviske helleristningene setter han i samband med de lette stridsvognene som var i bruk i Middelhavsområdet i 2. årtusen f.Kr., og han mener at de eldste sporene av stridsvogn i Norden neppe går lenger tilbake enn ca. 1200 f.Kr. (1963:188). Når det gjelder dateringen av den spesielle utformingen av vognmotivet på Kivik-hellen og Villfara-steinen, hevder Marstrander at de "kan ikke etterlate noen tvil om at helleristerne må ha hatt stridsvogner av mykensk type som forbilder" (1963:189).

Dateringen av vognfigurer fra Kivik-graven ser Marstrander i sammenheng med gravanleggets tidsstilling. Som vist foran daterer han graven til slutten av periode 3, og han antar at vognbildet ikke kan være vesentlig eldre enn ca. 1000 f.Kr., muligens noe yngre (1963:189).

Villfara-steinen er ifølge Marstrander vanskelig å datere sikkert (1963:333). Steinen ble tidlig i forrige århundre funnet i et steingjerde som gikk over høyeste delen av en gravhaug, Villfara-haugen, og folk på stedet mente steinen skulle være tatt fra haugen. Haugen, som ble gravd i 1863, har trolig vært bygd over et gravanlegg med eikekiste omgitt av en kjerneøys. Alt treverk var forsvunnet, men nær bunnen og omtrent midt i haugen ble funnet en beltehake av bronse fra periode 2. Det ble også funnet en flintdolk og et par andre flintredskap. Stykker av leirkar, trekull og annet som ble funnet under gravningen, antas å stamme fra en sekundærgrav anlagt i yngre bronsealder. Da det ikke ble funnet spor etter steinkiste i anlegget, er det uklart hvilken funksjon den dekorerte steinen har hatt, og om den i det hele tatt har tilhørt det sentrale gravanlegget. Marstrander finner det mest sannsynlig at steinen var reist som bauta på toppen av graven i periode 2. Dette kan bety at ristningene ikke er laget samtidig med at gravhaugen ble bygd, men at de er tilføyd seinere, dersom steinen sto fritt i dagen. I tillegg til vognfiguren er det på steinen hogd inn to båtfigurer, en hestefigur og noen groper (Rydbeck 1945). Båtfigurene er av Marstrandens "enkle stil", men fordi dateringen av steinen er så usikker, bruker ikke Marstrander dem til å underbygge sin båttypekronologi (1963:333).

Unneset-vognen er slående lik de to skånske vognavbildningene. Trass i den store avstanden i rom, er det vanskelig å komme utenom en tidsmessig sammenheng mellom bildene. Dette skulle tilsi at Unneset-figuren tilhører Kivik-gravens tid, d.v.s. slutten av bronsealderens periode 3. Dersom en skulle våge å bygge noe mer på en sammenheng mellom Villfarasteinens ristninger og funnene fra gravanlegget, ville tidsrammen for den profiltegnete vognframstillingen kunne utvides til periode 2-3.

c) De enkelte feltenes tidsrekkefølge (sml. fig. 8.34).

Fase 1:

Av de tre feltene i fase 1, regner jeg Mjeltehaugen for å være eldst (fig. 12.43-12.46). Hovedårsaken er at linjedekoren på Mjeltehaughellene kan ha sitt utspring i seinneolittiske dekorelement. Dette gjør det fristende å trekke dateringen av gravanlegget bakenfor bronsealderens begynnelse. En usikkerhetsfaktor er imidlertid at den geometriske dekoren kan være forbeholdt graver, og at dette er årsaken til at slike motiv ikke opptrer på de øvrige feltene med A 1-båter.

Den videre rekkefølgen i fase 1 er Krabbestig (fig. 12.42) som det nest eldste og Domba (fig. 12.35) som det yngste, i det sistnevnte har en B 1-båt i tillegg til A 1-båtene.

Fase 2:

Som det eldste feltet i fase 2, regner jeg Leirvåg III, fordi A 1-båter sammen med én B 1-båt er i overvekt (tils. 4) i forhold til den ene A2a-båten (fig. 12.10-12.12). Dette kan oppfattes som eldste opptreden av en A2a-båt i analyseområdet.

Deretter kommer Leirvåg I som har hele fem A1-båter med skrogfylling av tettstilte bindelinjer og uten mannskap og dobbeltstavn - d.v.s. tidlige trekk - samt to A1-båter med mannskap og dobbeltstavn (fig. 12.5-12.6). I tillegg har de fleste A2a-båtene på dette feltet tettstilte bindelinjer som skrogfylling (3 av 4), mens fravær/forekomst av elementene mannskapsstreker og dobbeltstavn varierer.

Det er to A 2 b-båter på Leirvåg I, begge med skrogfylling av tettstilte bindelinjer. Dette regnes som eldste opptreden av båttype A 2 b i analyseområdet.

Dateringen av lurframstillingen på den ene A2a-båten på Leirvåg I (nr. 1) samsvarer dårlig med tidfestingen av feltet til fase 2 (bronsealderens periode 2 til 3). Som nevnt (pkt. a) foran) daterer Marstrander slike luravbildninger til periode 4-5. Imidlertid synes jeg ikke dette ene trekket er nok til å røkke ved plasseringen av feltet. Identifiseringen av de krumme linjene kan være feil, eller de kan avbilde lurer fra eldre bronsealder.

Også Mjåset I (fig.12.16) og Unneset III (fig. 12.24-12.26) har A1-båter, i begge tilfeller med mannskapsstreker, og disse feltene regnes som de yngste med denne båttypen i analyseområdet. Hvilket av de to feltene som er eldst, er vanskelig å avgjøre. Men siden Måset I har to båter av type A1 mot én på Unneset III, og siden Unneset III i tillegg har båter av typene A2a, A2b og B2, oppfatter jeg Mjåset I som eldst. Identifikasjonen av mulige luravbildninger på to av båtene på Mjåset I (nr. 2 og 3) er som nevnt så usikker at elementet ikke tillegges vekt ved tidfestingen.

På tre felt opptrer bare båttype A2a. Henne III (fig.12.39) og Unneset VI (fig.12.30) har bare båter, Unneset V (fig.12.29) har i tillegg til én båt, den nevnte vognfiguren med hesteforspann og kusk. Den innbyrdes tidsplasseringen av disse feltene er vanskelig å vurdere, særlig fordi Henne III har bare én figur. Både Henne III-båten og Unneset V-båten har tidlige trekk som skrogfylling av tettstilte bindelinjer og manglende mannskapsstreker og dobbeltstavn, mens én av båtene på Unneset VI har mannskap, noe som kan indikere at dette feltet er det yngste av de tre.

Vognfiguren på Unneset V kan bli avgjørende for hvor feltet skal plasseres i tid og hvor i rekkefølgen det hører hjemme. Foran er pekt på likheten mellom Unneset-vognen og vognavbildningene på Villfara-steinen og en av gravhellene fra Kivik. Siden Kivik-graven synes å være det sikreste dateringsholdepunktet, tilsier dette en tidfesting av Unneset-vognen - og dermed feltet Unneset V - til slutten av periode 3, tilsvarende overgangen mellom fase 2 og 3.

Fase 3:

Som det eldste feltet i fase 3 regner jeg Leirvåg II (fig.12.7-12.9), da det her opptrer tre A2a-båter med tettstilte bindelinjer, to av dem

uten mannskapsstreker og dobbeltstavn, og av de åtte A2b-båtene har fem skrogfylling av tettstilte bindelinjer og fire mangler mannskap og dobbeltstavn. Forekomsten av en A4-båt på dette feltet rokker ikke ved tidfestingen.

Det siste feltet i analyseområdet som har A2a-båter, er Unneset VII (fig. 12.31). Det er to båter med åpent skrog, derfor settes feltet seinere enn Leirvåg II. I tillegg har Unneset VII én A2b-båt og fem C2-båter, de to båttypene som karakteriserer fase 3. Imidlertid er figurene gruppert på en slik måte at det kan diskuteres om alle er samtidige. De to A2a-båtene og den ene A2b-båten står i den ene enden av et langstrakt bergsva, alle C2-båtene i den andre enden. Ifølge båtfelt-seriasjonen opptrer disse tre båttypene i samme fase, men de kan ha ulik tidsplassering innenfor fasen. På grunnlag av sammenlikning med dekoren på Kivik-hellene og Wismar-beslagene passer det bra å datere båttype A2b til bronsealderens periode 3, og altså tidlig i fase 3. Videre passer det med dateringen av rakeknivsdekoren at båttype C2 opptrer i periode 4-5, d.v.s. seint i fase 3.

Leirvåg IV har bare A2b-båter, og både skrogfylling og fravær/forekomst av mannskapsstreker og dobbeltstavn varierer (fig. 12.13). Dette tilsier at feltet ikke tilhører eldste del av fase 3, men at det trolig ligger omtrent midt i fasen. Denne tidsplasseringen samsvarer med en datering av luravbildningene på én, muligens to av båtene (nr. 2 og 4) til bronsealderens periode 4-5.

Unneset I har bare én båtfigur (i tillegg til andre figurer), og siden den er av type A2b med sein skrogfylling (åpent skrog) og utstyrt med både mannskapsstreker og dobbeltstavn, velger jeg å plassere dette feltet etter Leirvåg IV (fig. 12.18).

Unneset II karakteriseres først og fremst av C2-båter - ni stykker - og bør derfor plasseres etter midten av fase 3 (fig. 12.19-12.23). De enlinjete båtene på feltet (type B1, B2 og B3) er vanskelige å datere. Også Mjåset II med bare én C2-båt, må høre til samme tid, men om feltet er eldre, yngre eller samtidig med Unneset II, er umulig å avgjøre (fig. 12.17). Det samme gjelder Unneset IV (fig. 12.27-12.28) som bare har tre enlinjete båter (typer B2 og B3) og Unneset IX med én B2-båt (fig. 12.34). Disse 4 feltene - Mjåset II og Unneset II, IV og IX - kan

være samtidige og ligge i siste del av fase 3.

Fase 4:

Av de to feltene i fase 4, har jeg plassert Henne II (fig.12.38) foran Henne I (fig.12.37). Alle A4-båtene på Henne II har både mannskap og dobbeltstavn, mens tre av de fire A4-båtene på Henne I mangler mannskap. Ifølge hypotesen om frekvensen av mannskapsstreker og dobbeltstavn, forsvinner disse to elementene mot slutten av ristnings-tida, d.v.s. at jo sjeldnere de opptrer, jo yngre er feltet. Videre er det på Henne I én C3-båt, en type som regnes for å være yngre enn A4- og B4-båtene. Men om det er nevneverdig tidsforskjell mellom de to Henne-feltene, er vanskelig å avgjøre.

Fase 5:

Av de tre feltene i fase 5 velger jeg å plassere Kårstad som det eldste (fig.12.41). Dette henger sammen med forekomsten av A4-båter. En usikkerhetsfaktor er imidlertid at A4-båtene kan presentere et eldre ristnings-sjikt enn A3-båtene på dette feltet. I tillegg er det mulig at de øvrige motivene på feltet - hakekors og runer - kan utgjøre ytterligere ett eller to sjikt. I så fall vil feltet ha vært i bruk gjennom hele fase 5.

Etter Kårstads båt ristnings-horisont setter jeg Roskard I med én A3-båt (fig. 12.47).

Som det yngste feltet i denne fasen regner jeg Austrheim med C3-båten datert til ca. 400 e.Kr.(fig.12.36). Som nevnt er C3-båtene på Henne I og Austrheim av noe ulik utforming, uten at jeg har funnet grunn til å foreta en ytterligere oppdeling av typen. Dette kan imidlertid forklare hvorfor to båter av samme type opptrer i ulike faser.

8.9.5 Sammenfatning av den absolutte dateringen av båtfeltene.

Båttypene - og dermed feltene med båtfigurer - i analyseområdet i er ordnet i forhold til det kronologiske rammeverket for bronsealder og eldste del av jernalder. Det antatte tidsspennet er over 2000 år: fra slutten av seinneolittisk tid til ca. 400 e.Kr., med et tilsynelatende opphold i ristningsproduksjonen i siste del av bronsealder og begynnelsen av førromersk jernalder.

Den absolutte tidfestingen av de 5 fasene som ristningstiden kan deles i, må oppfattes som tentativ (fig. 8.39). Særlig er overgangen mellom fasene vanskelig å fastslå. Imidlertid gir funn som Rørby-sverdet, gravhellene fra Kivik, beslagene til Wismar-hornet og dekorerte rakekniver gode holdepunkt for dateringen, selv om det må tas forbehold om mulig tidsforskjell dels fordi dekoren er i ulikt materiale (bronse og stein), dels fordi de daterbare funnene stammer fra andre geografiske områder.

Flest felt og dermed flest båtfigurer ble laget midt i ristningstiden, i fase 3, som trolig kan tidfestes fra midten av bronsealderens periode 3 til slutten av periode 5. Dette stemmer med "slagskipsmodellen" for ristningsproduksjonen (fig. 8.29). Det er nesten like mange felt i fase 2, men de er gjennomgående mindre (d.v.s. med færre båtfigurer) enn feltene i fase 3.

8.10 Motivsammensetningen som daterings-hjelpemiddel.

Foran (pkt. 8.2) har jeg argumentert for å oppfatte ristningsfeltene som enheter der bildene enten er samtidige eller har idémessig samband med hverandre uten nødvendigvis å være laget samtidig eller av samme person. Dette er forutsetningen for å bruke analyser av motivenes sammensetning i dateringsøyemed. For å vurdere om ulike motivkombinasjoner kan ha krologisk relevans, vil jeg med utgangspunkt i den kronologiske sekvensen som foran ble etablert for båtfeltene, undersøke sammensetning og frekvens av samtlige motiv på feltene med båtfigurer.

Med motivsammensetning/-kombinasjon mener jeg motiv som opptrer/kombineres på samme felt. Motivfrekvens brukes om det tallmessige forholdet mellom de ulike motivene - både billedmotiv og groper - på billedfeltene. Ved beregningen av motivfrekvensen vil også båter som ikke kan typebestemmes, regnes med, da en kombinasjonsanalyse muligens kan antyde tidsplassering av feltene. Motiv som ikke kan klassifiseres ("ubestembare") blir derimot ikke tatt med i det totale antallet figurer på hvert felt.

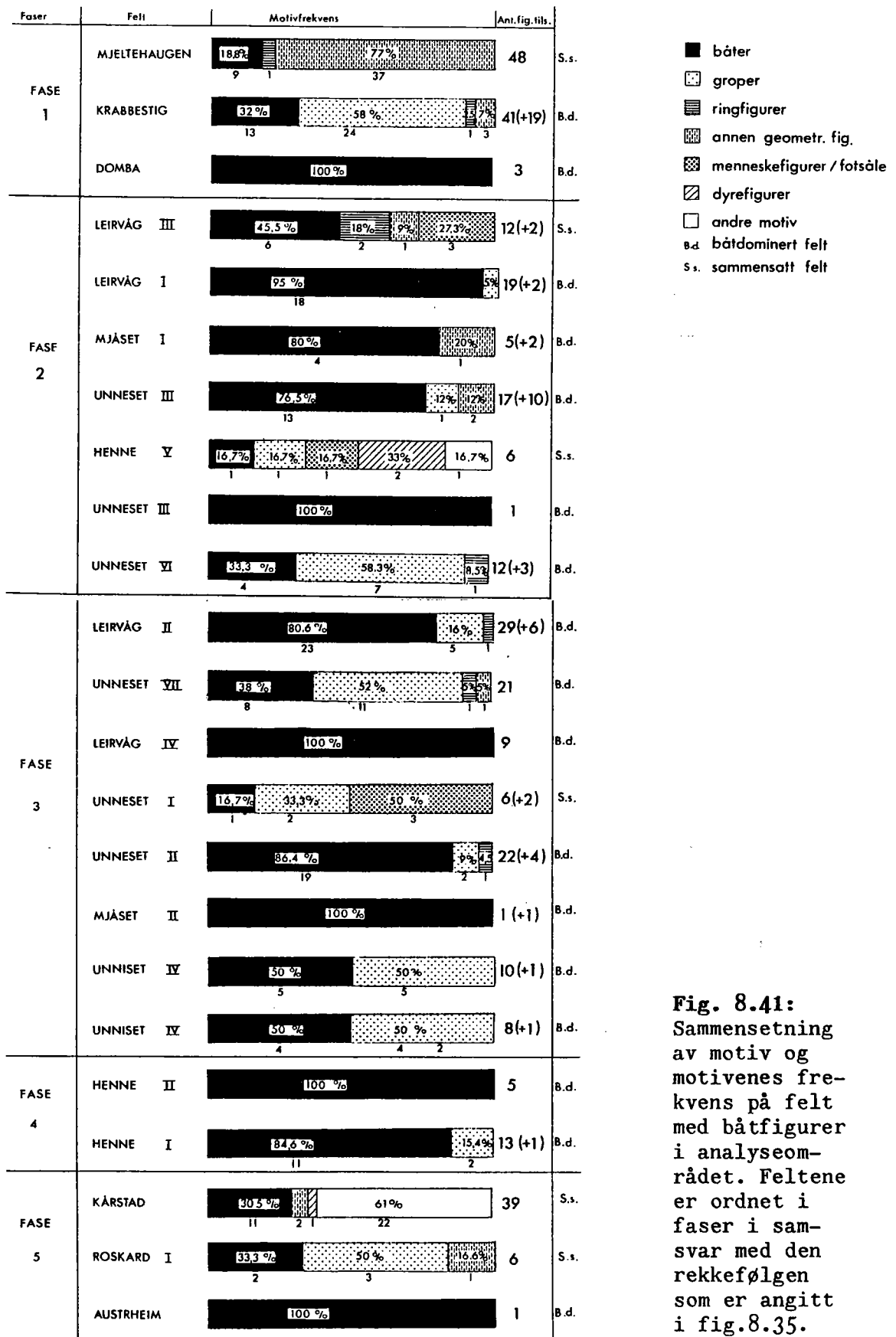


Fig. 8.41:
Sammensetning
av motiv og
motivenes fre-
kvens på felt
med båtfigurer
i analyseom-
rådet. Feltene
er ordnet i
faser i sam-
svar med den
rekkefølgen
som er angitt
i fig.8.35.

8.10.1 Motivkombinasjoner.

Foran, i pkt. 6.4.1 og pkt. 7.3.1, har jeg undersøkt hvilke motiv som opptrer sammen på feltene i h.h.v. Sogn og Fjordane og Sunnmøre (sml. fig.7.7). Analysen viste at kombinasjonen båt/båt er den vanligste. Diagrammet fig. 8.41 viser at båt/båt-kombinasjonen opptrer i alle fasene. Det samme gjør båtdominerte felt, også de med båt som eneste motiv. Verken kombinasjonen båt/båt eller båt som dominerende motiv synes altså å være kronologisk relevante trekk.

Den nest vanligste motivkombinasjonen i analyseområdet er båt/grop. Heller ikke denne kombinasjonen ser ut til å ha kronologisk betydning, da den opptrer i alle fasene. Det kan se ut til at kombinasjonen forekommer hyppigere i fase 2 og 3, der den fins på h.h.v. 4 av 7 felt og 6 av 8 felt. Men samtidig er disse fasene mest omfattende både når det gjelder antall felt og antall figurer. I fase 1 er det groper bare på ett av de 3 feltene, men samtidig er dette det grop-rikeste billedfeltet i analyseområdet (Krabbestig).

Kombinasjonen båt/ringfigur opptrer bare i fasene 1-3, og synes derfor å kunne antyde en tidsplassering. På den andre siden er denne tidsrammen så vid - bronsealderens periode 1-5 - at den har relativt liten konsekvens for dateringen.

Kombinasjonen båt/annen geometrisk figur, som også er relativt vanlig, forekommer i alle faser med unntak av fase 4, og i fase 3 fins den bare på ett felt. Kombinasjonen er altså vanligst tidlig og seint i ristningstida.

Motivkategorien "annen geometrisk figur" rommer imidlertid så mange varianter at de aktuelle figurene må vurderes før en kan trekke slutninger om tidfestingen av kombinasjonen (fig. 8.42). De geometriske figurene i fase 1 omfatter ulike linjefigurer på Mjeltehaug-hellene og to linjefigurer og én rammefigur på Krabbestig. I fase 2 er det en vanskelig identifiserbar linjefigur på Leirvåg III og på Mjåset I og Unneset III er det h.h.v. én og to rammefigurer. I fase 3 er det én rammefigur på Unneset VII. I fase 5 er det to hakekors-figurer på Kårstad og én ovalfigur på Roskard I.

Kombinasjonen båt/annen geometrisk figur synes derfor generelt sett

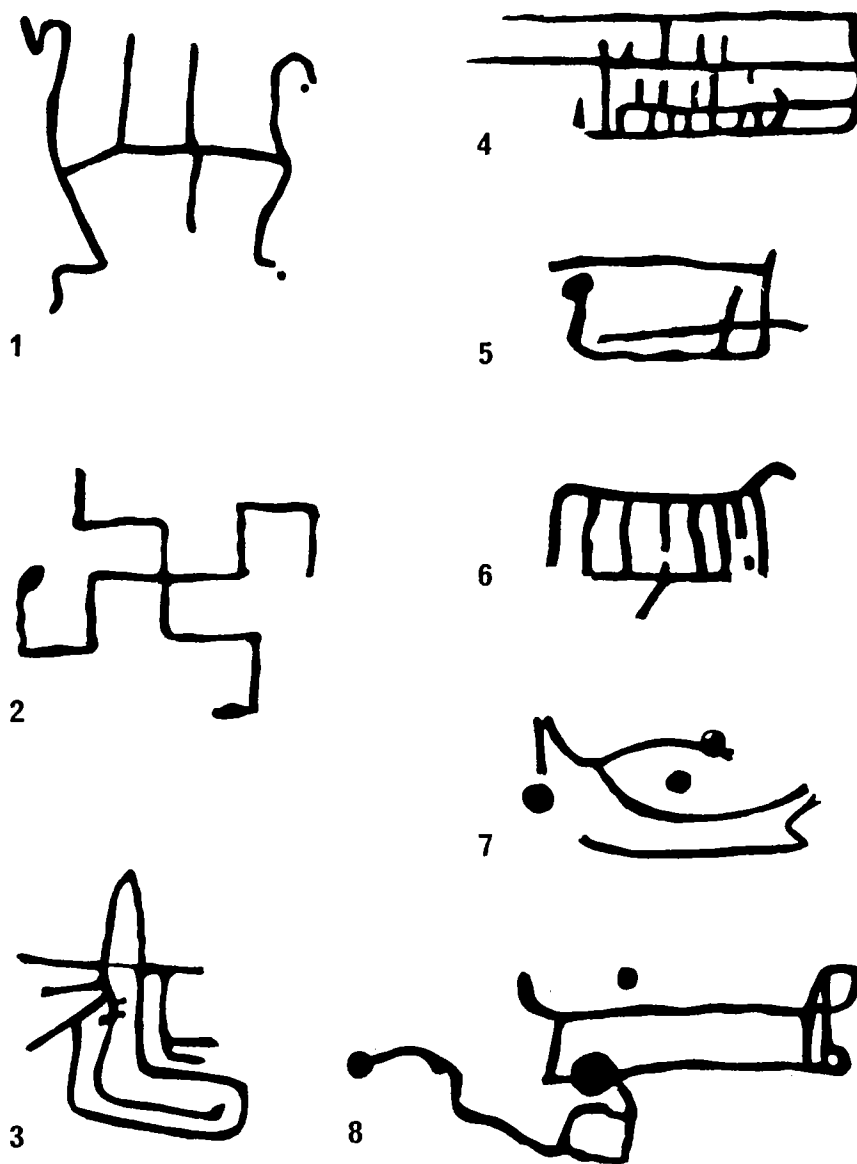


Fig. 8.42: Ulike utforminger av motivet "annen geometrisk figur" i analyseområdet: 1) Leirvåg III nr. 9, 2) Kårstad nr. 34, 3) Krabbestig nr. 21, 4) Unneset III nr. 21/22, 5) Unneset III nr. 16, 6) Mjåset I nr. 4, 7) Krabbestig nr. 47-50, 8) Unneset VII nr. 5 (båten er nr. 6). Et dobbelt linjepar (parallellt) på Kyrkje-Eide (nr. 6), en ovalfigur på Roskard I (nr. 5) og linjefigurene på Mjeltehaug-hellene er ikke tatt med.

ikke å være kronologisk relevant. Ved en oppdeling av motivkategorien "annen geometrisk figur" viser det seg at linjemønstre av Mjeltehaug-typen bare opptrer sammen med båt i begynnelsen av ristningstida og hakekors og ovalfigur bare mot slutten. Mer uklart definerte linje-figurer og rammefigurer opptrer sammen med båter i fasene 1-3.

Kombinasjonen båt/antropomorf figur opptrer bare i fase 2 og 3. Riktignok forekommer kombinasjonen bare på tilsammen 3 felt. Til gjengjeld skiller disse seg også på annen måte fra de øvrige feltene i analyseområdet. I tillegg til menneskefigurer, og i ett tilfelle fotsåler, er relativt mange motiv representert, og forholdstallet mellom motivene er jevnere enn på de fleste andre feltene, d.v.s. at ikke ett motiv dominerer. I en særstilling står Unneset V som er det motivrikeste - men langt fra det figurrikeste - feltet: båt, menneske, dyr, vogn, grop (fig.12.29). På Leirvåg III er 4 motiv representert: båt, menneske, ringfigur, linjefigur (fig.12.10-12.12). På Unneset I opptrer også 4 motiv: båt, menneske, fotsåle, grop (fig.12.18). Det kan altså se ut til at motivkombinasjonen båt/antropomorf figur hører hjemme i midten av ristningstida, muligens vanligere i fase 2 (2 felt) enn i fase 3 (1 felt). Men med så lite materiale må denne slutningen blir tentativ.

Alle de 3 feltene med antropomorfe figurer er sammensatte felt (sml.pkt. 6.4.3). Også i fase 1 og 5 opptrer denne feltypen: h.h.v. Mjeltehaugen og Kårstad/Roskard I. At et felt er sammensatt, synes altså ikke i seg selv å være daterende.

Kombinasjonen båt/dyrefigur opptrer både i fase 2 (Unneset V) og i fase 5 (Kårstad), uten at det synes aktuelt å dra kronologiske slutninger av det. Det samme gjelder kombinasjonen båt/gjenstand som bare forekommer på Unneset V.

8.10.2 Motivfrekvensen.

Det synes ikke mulig å samordne sekvensen for båtfigurene med en seriasjon bygd på frekvensen av samtlige motiv på feltene. Forholdet mellom båtfigurer og andre motiv varierer tilsynelatende uten noe bestemt system både innenfor fasene og fra fase til fase (fig.8.41).

Derfor er det også vanskelig å innpasse de to feltene med ikke-typebestembare båter. Det ene, Unneset X, faller i alle fall utenfor analysen fordi det i tillegg til den ene ubestembare båten bare er 2 figurer som heller ikke er klassifiserbare. På det andre feltet, Unneset VIII, er det 2 ubestembare båter, 3 groper og 1 ringfigur. Den prosentvise fordelingen av motivene er mest lik motivfordelingen på Unneset VI (fig.8.42). Et argument for å plassere disse 2 feltene nær hverandre i tid, er at de også ligger nær hverandre i rom. Dette er tilfelle med 2 andre Unneset-felt, VI og IX, som står etter hverandre i tidsrekken, og som har lik motivfrekvens: begge har 50% båter og 50% groper. Men denne dateringen av Unneset VIII må anses som tentativ.

8.10.3 Sammenfatning av kombinasjons-analysen.

Analysen av motivsammensetning og -frekvens på feltene med båtfigurer gir få holdepunkt for å datere andre billedmotiv enn båtfigurene.

Det ser ut til at antropomorfe figurer - menneskefigurer og fotsålerbare opptre i fase 2 og 3. Videre antyder analysen at ringfigurer bare opptre i fase 1-3, i det ingen av feltene med båtfigurer i fase 4 og 5 har ringfigurer. Men det lave antallet ringfigurer på feltene i fase 1-3 (tilsammen 8) gjør slutningen usikker. Når det gjelder andre geometriske figurer har jeg vist at denne motivkategorien har så stor variasjonsbredde at figurene må vurderes separat i hvert enkelt tilfelle. Analysen viser at linjefigurer av Mjeltehaug-typen bare fins i fase 1, mens hakekors og ovalfigur bare opptre i fase 5. Ulike rammefigurer og enkelte linjefigurer forekommer i fase 1-3.

8.11 Forsøk på å datere billedfelt uten båter.

8.11.1 Datering ved hjelp av motivkombinasjoner.

For de 5 billedfeltene uten båter synes motivkombinasjon og -frekvens å være til liten hjelp ved tidfestingen. Et par av feltene, med motiv som i seg selv gir få dateringsholdepunkt, kan muligens innpasses i en tidsrekkefølge ved hjelp av kombinasjons-analysen. For de øvrige må utgangspunktet være datering av enkelt-motiv.

På Roskard II (fig. 4.24) er en fotsåle, noe som ifølge analysen foran skulle plassere feltet i fase 2 eller 3. Av de øvrige feltene med antropomorfe figurer, er det fotsåle bare på Unneset I i fase 3, noe som kunne tilsi å plassere Roskard II i denne fasen.

Ved datering av Roskard II bør det muligens tas hensyn til at feltet har romslig tilknytning til Roskard I, som p.g.a. A3-båten er datert til fase 5. Argumentet om at nærhet i rom også indikerer nærhet i tid, er brukt om noen av Unneset-feltene. Tidfestingen av Roskard II vil derfor inntil videre måtte stå åpen.

På Åsen V (fig.6.11) er en ringfigur, et motiv som ifølge analysen foran opptrer i fase 1-3, altså en svært vid tidsramme. I tillegg er det groper på feltet, en kombinasjon som går igjen på de fleste feltene med ringfigurer (5 av 7 felt), og i alle de tre fasene. En annen usikkerhetsfaktor ved dateringen av Åsen V er at ringfiguren er svært ulik de øvrige ringfigurene i analyseområdet. For det første er den større - 64 cm i tvn. - og for det andre går ikke ringen helt sammen. Hvilken betydning disse typologiske forskjellene kan ha for tidfestingen, er usikkert. I tillegg kan muligens det romlige aspektet trekkes inn også ved tidfestingen av Åsen V. Både på samme lokalitet og i nærmiljøet forøvrig opptrer gropristninger, men ingen andre billedristninger.

8.11.2 Datering av felt med spiralfigur.

I analyseområdet har 2 felt spiralfigur som eneste motiv, Setre og Ornes. Begge er dekorerte steiner som stammer fra graver. Spiralfigurer kjennes ikke fra noen av de andre billedfeltene i analyseområdet, og kombinasjonsanalyser kan derfor ikke nyttes ved tidfestingen. Heller ikke funnomstendighetene gir kronologiske holde-

punkt.

Steinen fra Setre med 2 enkle spiraler ble funnet i en røys der det i midten sto en hellekiste med bein og trekull, men uten oldsaker (fig. 4.9). Den dekorerte steinen lå i røysas østkant, og på ukjent sted i røysa ble funnet et sverd fra yngre jernalder. Steinen fra Ornes er tapt og dekoren - 2 motstående dobbeltspiraler og muligens et spiralbånd rundt - kjennes bare fra tegninger laget av Christie og Neumann i forrige århundre (fig.4.4). Figurene skal ha stått på undersiden av dekkhellen i en kiste som var 60 cm i kvadrat, og som sto midt i en haug med tvn. ca. 30 m. I haugen skal ha vært 3 askelag med kull og brente bein, og flere lange hellekister der det ble funnet kirsebærsteiner, men ingen oldsaker (sml.fig. 4.3).

Begge feltene er i likhet med Åsen V klassifisert som geometriske felt. Som nevnt er imidlertid dateringen av Åsen V usikker, og det er derfor liten hjelp i å knytte disse feltene sammen tidsmessig. Dessuten har analysen foran vist at feltypene ikke synes å ha kronologisk relevans.

Marstrander har drøftet tidfestingen av spiralmotivet i bergkunsten. På grunnlag av sammenlikning med metalldekor skiller han mellom enkle og mer sammensatte spiralfigurer. Enkle spiraler mener han har sitt opphav i bronsealderens periode 2, dels fordi dette er spiralstilens periode framfor noen, dels fordi det er en enkel spiral blant motivene på steinhellen i Rege-graven fra periode 2 (1963:278). Dobbeltspiraler av ulike utforminger som opptrer på ristningsfeltene, finner Marstrander igjen på bronsesaker dekorert med bronsealderens 4. stil som har sin blomstring i periode 5. Han konkluderer derfor med at enkle spiralfigurer kan opptre på ristninger fra hele bronsealder, mens de sammensatte er begrenset til periode 5 (1963:282). Blant de sammensatte spiralfigurene framhever Marstrander særlig de han kaller "dobbeltvolutter" (1963, fig. 67, 3-4), som han daterer til periode 5 (1963:278). Begge tegningene av Ornes-hellens dekor samsvarer med "dobbeltvoluttene".

Konsekvensen for dateringen av Setre og Ornes, blir at Setre ikke kan tidfestes nærmere enn fase 1-3, mens Ornes trolig hører hjemme i fase 3 dvs. yngre bronsealder.

8.11.3 Datering av steinen fra Kyrkje-Eide.

Steinen fra Kyrkje-Eide er dekorert med motiv som ikke kjennes fra andre felt i analyseområdet: ulike gjenstandsmotiv som øks, dolk, sigd og kam, en ormefigur, ikke-identifiserbare motiv som krokfigurer, en stakefigur og en linjefigur, samt to ringfigurer (fig. 12.40). Steinen er således enestående ikke bare i analyseområdet, men også i skandinaviske sammenheng, og dateringen har vært gjenstand for diskusjon.

Den kom for dagen i 1885 under jordarbeid i et område som ble antatt å ha vært kirkegården til den kirken som ifølge sagnet skal ha stått på gården (det ble stadig funnet bein i jorda på dette stedet). Dette er trolig medvirkende til at Lorange opprinnelig antydte en datering til kristen tid. For å underbygge tidfestingen, sammenliknet han enkelte av motivene (bl.a. "fisken" = dolken nr. 4) med dekoren på tidlig-kristne gravsteiner fra Skotland (1887:260 f.). Imidlertid var han lite tilfereds med denne dateringen:

"Saavel Forsiringsmaaden som de enkelte Figurer og deres symmetriske Ordning frembyder saa meget eiendommeligt, at man endog kan komme i Tvivl, om Hellen virkelig er et kristent Gravminde og ikke en Billedsten fra Broncealderens hemmelighedsfulde Tidsalder".

Han viste til at flere av motivene har større likhet med ristningsfigurer enn med kristne symbol, f.eks. ringfigurene og ormen. Han mente kam-figuren likner mer på kamformer som kjennes fra bronsealder enn de som stammer fra middelalder (1887:260 f.). Videre sammenliknet han steinen med dekorerte steiner fra bronsealdergraver, både den da nylig funne Rege-graven og hellene fra Kivik og Mjeltehaugen.

Seinere slo Shetelig fast at det måtte være riktig å datere steinen fra Kyrkje-Eide til bronsealder, selv om det i hele Nord-Europa ikke fins noen som er helt lik den. Et av Sheteligs viktigste argument for tidfestingen, er at den store ringfiguren "med straalekrans" må oppfattes som et solbilde, og "dyrkelsen av solen eller solguden var midtpunktet i vaar eldste religion under bronsealderen" (1932:62).

Steinen fra Kyrkje-Eide har forøvrig vært lite påaktet i debatten om ristningenes tidsstilling. En vesentlig årsak er nok at funnkonteksten ikke gir dateringsholdepunkt. Videre er motivkretsen så spesiell at det er vanskelig å tidfeste steinen ved hjelp av analogier, både enkeltmotiv og særlig kombinasjon av motiv. I det følgende vil jeg undersøke mulighetene for å datere de enkelte motivene.

Det eneste av motivene på steinen som kjennes fra analyseområdet, er den konsentriske ringfiguren (nr. 3). Motivet opptrer på ett av hellefragmentene fra Mjeltehaugen (fig.7.5). Ringfigurene på de øvrige feltene i analyseområdet er enkle. Dette kunne indikere en tidlig datering, da Mjeltehaugen er plassert i fase 1. Konsentriske ringfigurer grupperes av Marstrander som "enkle kretstegn". De har en vid utbredelse, og han mener de har vært i bruk i ristningssammenheng gjennom hele bronsealderen. Som de eldste sikkert daterte forekomstene, viser han til dekorerte gravheller fra periode 2 og 3 (1963:270).

Den andre ringfiguren på Kyrkje-Eide-steinen klassifiserer jeg som sammensatt ringfigur (nr.1). Den består av én enkelt bred ring med en krans av radiære linjer rundt og en ny ring utenfor disse. Marstrander kaller ringfigurer sammensatt av konsentriske ringer og radiære linjer for "kompliserte kretstegn". De har en mer begrenset utbredelse enn de enkle, og opptrer heller ikke så tallrikt (1963:272 ff.). Marstrander oppfatter dem som resultat av impulser utenfra og finner forbilder i metallarbeider og metalldekor fra de tidlige jernalderskulturene i Mellom- og Sør-Europa. Han daterer figurene hovedsaklig til bronsealderens periode 4 og 5, enkelte muligens til begynnelsen av yngre bronsealder. Bl.a. viser han til at konsentriske ringer med "strålekranse" fins som motiv på rakekniver dekorert i 4. stil (1963:80, fig. 22 og 276). Imidlertid kjennes også fra eldre bronsealder smykkeformer som kan klassifiseres som "kompliserte kretstegn", eller i min terminologi "sammensatte ringfigurer", f.eks. hjulnåler av sør- og sørvesttysk opphav i funn fra periode 1 (Brøndsted 1966:24).

Som nevnt sammenliknet alt Lorange kam-figuren (nr. 5) med kammer fra bronsealder. Figuren fra Kyrkje-Eide er slående lik bronsekammer som opptrer både i manns- og kvinnegraver fra periode 2: rundete med bueformete åpninger (Montelius 18, avb. 935 og Brøndsted 1966:54, avb. a).

En av Kyrkje-Eide-figurene er identifisert som en skjeftet øks (nr. 8). Tilsvarende figurer opptrer som nevnt (pkt. 6.3.6) på en del ristningsfelt i Østfold, Skåne og Östergötland (fig. 6.28) . I sin analyse av materialet fra Götaland har Burenhult skilt mellom skjeftete økser av ulike typer og skjeftete dolkstaver (1980:74 f. og 109 f.). En gruppe S-formete figurer klassifisert som økser med skaft (hans gruppe 2),

identifiserer han som avsatsøkser eller våpenpålstaver med utsvingt eggparti, og han daterer dem til bronsealderens periode 1 eller 2 (1980:74 og 110). De figurene han klassifiserer som dolkstaver med skjefitet flintblad (hans type 7), forekommer bare i Skåne. De hører til de motivene i Götaland som han daterer til mellomneolittisk tid på grunnlag dels av hoggekvaliteten, dels ved å sammenlikne med motiv fra irske megalittgraver (1980:92-110).

Øksefiguren fra Kyrkje-Eide har langstrakt S-formet skaftparti - altså tilnærmet Burenhults gruppe 2. Imidlertid har ikke figuren utsvingt eggparti, og den delen av figuren er således mer lik Burenhults gruppe 7 - dokstavene. Men det er et spørsmål hvor stor vekt som skal legges på dette elementet. Avsatsøkser, pålstaver og holkøkser fra eldre bronsealder, særlig periode 2 og 3, har ulik grad av utsvingt eggpart (sml. Montelius 18, avb. 848-860, 876-879, 992-997).

Jeg velger derfor å oppfatte Kyrkje-Eide-figuren som en skjefitet pålstav eller holkøks fra periode 2 eller 3.

Alt Lorange pekte som nevnt på at ormefiguren (nr.2) på Kyrkje-Eide-stenen kjennes fra ristningenes motvkrets (1887:260 f.). Motivet opptrer bl.a. i Bohuslän, Skåne, Blekinge, Västergötland og Östergötland (Baltzer 1881-1919 og Burenhult 1980:84 ff.). Ifølge Burenhults kronologiske system basert på hoggekvalitet, ble ormefigurer laget både i mellomneolittisk og seinneolittisk tid og i bronsealderens periode 1-3 (1980:120).

De øvrige figurene på steinen fra Kyrkje-Eide er det vanskelig å antyde tidsramme for. Verken dolken eller sigden har daterende detaljer. Identifiseringen av den mulige skafthulløksa er så usikker at jeg ikke vil prøve å sammenlikne den med virkelige økser. De 3 krokfigurene og stakefiguren er som nevnt (pkt. 6.3.7) ikke mulig å identifisere med kjente gjenstander, og paralleller opptrer heller ikke i daterbar ristningskontekst. Det samme gjelder linjefiguren som består av 2 parallelle linjer.

Trekk i motivtilfanget som kan gi holdepunkt for en tidfesting av Kyrkje-Eide-stenen kan sammenfattes slik :

- 1) Konsentrisk ringfigur er i analyseområdet belagt i en av de eldste funnkontekstene: Mjeltehaugen. Motivet er i andre ristningsområder (bl.a. Rogaland) datert så tidlig som bronsealderens periode 2 og 3.
- 2) Kam-figuren synes å kunne identifiseres med bronsekammer datert til bronsealderens periode 3.
- 3) Skjeftet øksefigur kan trolig identifiseres med skjeftete pålstaver eller holkøkser fra bronsealderens periode 2 eller 3.
- 4) Ormefigur opptrer i Götaland både i MN/SN og i bronsealderens periode 1-3.
- 5) Sammensatt ringfigur synes å kunne sammenliknes med paralleller i metall fra både eldre og yngre bronsealder.

De fleste av disse dateringsholdepunktene samler seg om eldre bronsealder, og det synes å være grunnlag for å tidfeste steinen fra Kyrkje-Eide til periode 2 eller 3, noe som tilsvarer fase 2 i det kronologiske systemet etablert foran.

8.11.4 Sammenfatning av dateringen av billedfelt uten båter.

De kronologiske vurderingene av de fem billedfeltene uten båter, kan sammenfattes som følger:

- 1) Steinen fra Kyrkje-Eide synes å kunne tidfestes til bronsealderens periode 2 eller 3, tilsvarende fase 2 her.
- 2) Steinen fra Ornes kan trolig dateres til bronsealderens periode 5, tilsvarende fase 3 her.
- 3) Steinen fra Setre kan ikke tidfestes nærmere enn bronsealder, d.v.s en så vid tidsramme som fase 1-3.
- 4) Feltene Roskard II og Åsen V er vanskelige å datere ved hjelp av de metodene som er brukt for de øvrige feltene.

8.12 Sammenfatning av billedfelts-kronologien.

Av de 30 billedfeltene i analyseområdet er det bare 2 som ikke med rimelig grad av sannsynlighet lar seg innpasse i en relativ og absolutt tidsrekkefølge. Det er Åsen V med atypisk ringfigur og groper, samt Roskard II med fotsåle og grop . De øvrige billedfeltene er dels gruppert i fem ristningsfaser ved hjelp av kombinasjonsanalyser, dels datert på grunnlag av enkeltmotiv i forhold til det kronologiske rammeverket for bronsealder og tidlig jernalder.

8.12.1 Fordelingen på faser.














































Feltene med typebestembare båtfigurer danner grunnlaget for inndelingen av ristningsproduksjonen i analyseområdet. Når samtlige daterbare billedfelt ordnes i forhold til fasene, blir fordelingen som vist i diagrammet fig. 8.43.

Alle de tre feltene i fase 1 har båtfigurer. I fase 2 er det bare Kyrkje-Eide som ikke har båtfigurer, mens motivet fins på alle de øvrige feltene. De to båtfigurene på Unneset VIII er ikke typebestembare, men feltet er plassert i denne fasen p.g.a. motiv-frekvensen. I fase 3 er det bare Ornes-hellen som mangler båtmotivet, mens det opptrer på de øvrige feltene. De to feltene i fase 4 og de tre feltene i fase 5 har alle båtfigurer.

Fire av feltene i analyseområdet kan ikke innpasses i fase-sekvensen: Setre, Roskard II, Unneset X og Åsen V. Spiralmotivet på Setre-stenen kan høre hjemme i alle de tre eldste fasene. Fotsålemotivet på Roskard II har sin nærmeste parallell på Unneset I, som er plassert i fase 3, men den romlige tilknytningen til båtfeltet Roskard I fra fase 5, gjør tidfestingen usikker. På Unneset X er verken den ene båtfiguren eller de øvrige figurene klassifiserbare, og feltet er derfor ikke mulig å datere. Ringfiguren på Åsen V er så ulik de andre ringfigurene i analyseområdet at det vanskeliggjør en analogi-datering.

8.12.2 Forholdet til ristningsproduksjonens forløp.

Innpassingen av samtlige billedfelt i fase-sekvensen rokker ikke ved hypotesen om forløpet av ristningsproduksjonen i analyseområdet. Det er bare i fase 2 og 3 at antallet felt er økt i forhold til grupper-

Fase	Felt	Motivfordeling	Fig. pr.felt	Fig. pr.fase
1	MJELTEHAUGEN		47	110
	KRABBESTIG	 	60	
	DOMBA		3	
2	LEIRVÅG III	 	13	108
	LEIRVÅG I	 	21	
	MJÅSET I	 	7	
	UNNESET III	 	27	
	HENNE III		1	
	UNNESET V	 	6	
	KYRKJE-EIDE	 	13	
	UNNESET VI	 	12	
	UNNESET VIII	 	8	
3	LEIRVÅG II	 	37	125
	UNNESET VII	 	21	
	LEIRVÅG IV		9	
	UNNESET I	 	8	
	UNNESET II	 	26	
	MJÅSET II		2	
	ORNES		2	
	UNNESET IV	 	11	
	UNNESET IX	 	9	
4	HENNE I	 	14	19
	HENNE II		5	
5	KÅRSTAD	  	39	50
	ROSKARD I	 	10	
	AUSTRHEIM		1	





-  typebestembare båffigurer
-  ikke-typebestembare båffigurer
-  andre motiv
-  linjefigurer på Mjeltehaugen og runer på Kårstad (samt. tekst)

Fig. 8.43: Daterbare billedfelt i Sogn og Fjordane/Sunnmøre ordnet i faser og antatt tidsrekkefølge, med angivelse av motivsammensetning og -frekvens (i absolutte tall). Antall figurer pr. felt og antall figurer i hver fase er oppgitt.

ingen bygd på felt med bare typebestembare båtfigurer. Antallet felt i de to fasene er nå like stort (9), mot tidligere h.h.v. 7 og 8.

Dersom en tar utgangspunkt i det samlede antall figurer på feltene i de fem fasene, synes imidlertid ikke "slagskipsmodellen" for ristningsproduksjonen å passe så godt (fig.8.4). På de fire feltene av uviss alder, er det tilsammen bare ca. 25 figurer, så selv om de kunne tidfestes nærmere, ville ikke bildet bli vesentlig endret.

Det er særlig det store antallet figurer i fasene 1 og 5 som samsvarer dårlig med "slagskipsmodellen". Uoverensstemmelsene kan ha flere forklaringer, og de synes først og fremst knyttet til Mjeltehaugen og Kårstad:

- 1) Antallet figurer på Mjeltehaug-hellene er vanskelig å fastslå, fordi mesteparten av dekoren består av linjeborder. Muligens er det riktigere å oppfatte alle linjemønstrene som én figurenheter i stedet for å splitte dem opp og regne dem som frittstående figurer slik jeg har gjort foran.
- 2) Kårstad-feltet representerer muligens flere ristnings-sjikt, hvorav det ene (A4-båtene) kan tilhøre fase 4 i stedet for fase 5.
- 3) Runene på Kårstad-feltet skal muligens ikke regnes som 22 separate figurer, men snarere som 2 figurenheter (= 2 runerader).

Ved å ta hensyn til disse momentene, kan antallet figurer pr. fase beregnes på følgende måte:

<u>Fase 1:</u>	Hvis Mjeltehaugens linjemønstre regnes som én figur i stedet for 37, blir antallet figurer:	74
<u>Fase 2:</u>	Antallet blir som før:	108
<u>Fase 3:</u>	Antallet blir som før:	125
<u>Fase 4:</u>	Kårstads A4-båter legges til figurene på Henne-feltene, og antallet blir:	23
<u>Fase 5:</u>	Kårstads A4-båter trekkes fra, og de 22 runene regnes som 2 figurer, slik at antallet blir:	26

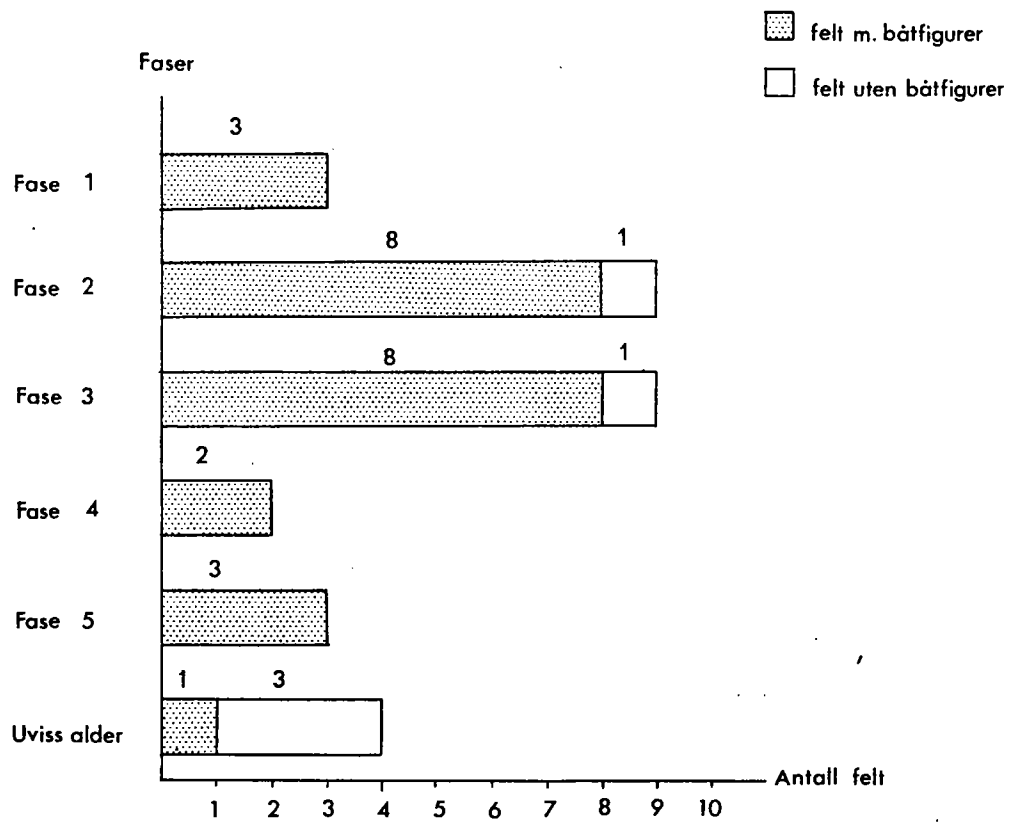


Fig. 8.44: Fordelingen av billedfeltene i analyseområdet på faser, samt uviss alder. Felt med båtfigurer er lettere å tidfeste enn felt som bare har andre billedmotiv.

Denne fordelingen av figurer samsvarer bedre med "slagskipsmodellen" enn fordelingen vist i fig. 8.4. Men det er mulig at antall felt er et viktigere/riktigere kriterium for å beregne ristningsproduksjonens omfang enn antall figurer er. Særlig synes dette relevant når det gjelder gravanlegg som Mjeltehaugen (fig. 8.44).

8.12.3 Den geografiske spredningen.

Som vist foran (pkt. 8.8.2.) er den geografiske spredningen av båtfelt ulik i fase 1-3 og i fase 4-5. Utbredelsesmønsteret blir noe endret når de øvrige billedfeltene regnes med (fig. 8.36). Dominansen av felt fra fase 1-3 i ytre strøk er da ikke så markert. Tidlige felt opptrer også i midtre og indre deler av analyseområdet. Kyrkje-Eide fra fase 2 ligger i indre Nordfjord (område 9), altså samme område som Kårstad fra fase 5. Ornes fra fase 3 ligger i indre Sogn (område 7), der det forøvrig ikke er andre billedfelt enn udaterbare Åsen V. Setre som kan være fra når som helst innenfor fase 1-3, ligger i indre fjordstrøk av Sunnmøre.

Utbredelsesmønsteret viser følgende:

- 1) De aller tidligste billedfeltene - båtfeltene fra fase 1- har klar tilknytning til ytterkysten.
- 2) Billedfelt fra fase 2-3 opptrer både i ytre, midtre og indre strøk av analyseområdet, men felt med båtfigurer er i overvekt i ytre strøk.
- 3) Alle feltene i fase 4-5, ligger i midtre og indre strøk, og de som er sikkert daterte, har båtfigurer (det er en mulighet for at Roskard II og Åsen V kan tilhøre den seinere delen av ristningstida.

8.13 Tidfesting av gropristningene.

8.13.1 Kronologisk spennvidde.

Skålgropen, som er det enkleste ristningsmotivet morfologisk sett, er kronologisk og tolkningsmessig et av de mest kompliserte å analysere. Motivets enkle form gjør datering ved sammenlikningsmetoden ubrukelig. Samtidig opptrer motivet i en rekke ulike kontekster, som hver for seg

antyder en tidsstilling, men som samlet presenterer et broket kronologisk bilde.

De fleste megalittgravene i Skåne og Danmark har et stort antall groper på oversiden av overliggerne. Groper inngår som et integrerende element i motivtilfanget på ristningsfelt datert til bronsealder - "jordbruksristningene". På gravfelt fra jernalder forekommer større og mindre steiner med groper, og gropsteiner er også funnet i jernaldersgraver. I tillegg kjennes middelalderse gravsteiner med groper.

Problemet med å datere motivet til ynge steinalder, har vært at megalittgravenes takblokker har ligget i dagen helt fra monumentene ble bygd, slik at det har vært mulig å hogge gropene på et seinere tidspunkt. Også andre motiv, f.eks. ringfigurer og båtfigurer opptrer på disse steinflatene, og det har vært en vanlig oppfatning at ristningene er kommet til sekundært i bronsealder (Burenhult 1981:318ff.). Burenhult hevder imidlertid at skålgropene på megalittgravene representerer en egen tradisjon innenfor det skandinaviske ristningstilfanget, en tradisjonen som oppsto i megalittisk tid, under påvirkning fra Vest-Europa (1980:90, 1981:322). Han legger vekt på at skålgroper og båtfigurer på danske megalittgraver har ulik utbredelse: båtfigurene - bronsealderens ledemotiv - opptrer utelukkende i de rike bronsealderbygdene, mens gropene er mer jevnt fordelt, men med høyest frekvens på de danske øyene, der de eldste megalittgravene finnes. Videre forekommer megalittiske symbol på en del ristninger i friluft, bl.a. i Skåne, Bohuslän og Vest-Norge (Burenhult 1979, 1980:101ff., 1981:322ff.). I tillegg opptrer skålgroper i en rekke hellekister fra SN. Burenhults konklusjon er at hogging av groper inngikk i det megalittiske ritualet i Skandinavia, og var et viktig element i den eldste, mellomneolittiske "sørskandinaviske" ristningstradisjonen (1980:121ff.).

En tidlig datering av gropenes første opptreden i Skandinavia kan muligens underbygges ved at skålgroper forekommer på enkelte veideristningsfelt. Det gjelder bl.a. et par lokaliteter i Trøndelag: Evenhus VI i Frosta og Skotrøa i Beitstad, som både på geologisk og stilistisk grunnlag dateres til SN (Gjessing 1936:174f.). Marstander ser det som sannsynlig at det seine veideristningsmiljøet i Trøndelag var blitt påvirket av jordbrukskulturen, som tidlig måtte ha slått rot i disse

frodige og fruktbare bygdene (1963:299). Groper inngår også i motivtilfanget på Ausevik-ristningen i Flora i Sunnfjord, og Hagen oppfatter lokaliteten som en blandingsforekomst, der motiv fra veidekunsten og "bondekunsten" er integrert (1969). Hagen trekker imidlertid en annen konklusjon enn Marstrander: nemlig at felt der motiv fra fangstfolks og bønders ristninger kombineres, skriver seg fra bronsealder (1969:147). Ausevik-bildene mener Hagen "i hovedsaken (kan) fikseres til ... den yngre del av perioden ... og de stiloppløsende trekk (peker) "nedover" mot jernalder" (1969:113).

Det er en rekke indikasjoner på at groper ble hogd seinere enn bronsealder. Belegg for å datere groper til jernalder finner Marstrander dels på trønderske ristningsfelt der seine båtfigurer og groper står sammen, dels i norske og svenske funn av hellige hvite steiner med skålgroper, datert til ca. 400 e.Kr.(1963:300). Både i Norge og Sverige kjennes flere tilfeller av skålgropsteiner i tilknytning til graver og gravfelt fra jernalder. Ett eksempel er Einang-gravfeltet i Valdres, der en svær flyttblokk dekket av skålgroper ligger "i god kontakt med graver" (Slomann 1971:56). På Gile-feltet på Toten, datert til yngre romertid/tidlig folkevandringstid, er det funnet 4 steiner med skålgroper, og både gropsteinene og trekk ved gravskikken oppfattes som "en fornyelse av keltertidens tradisjoner" (Herteig 1955:69).

Et problem med å datere gropsteiner på grunnlag av tilknytningen til gravfelt, er å bevise at de to funnkategoriene er samtidige. Gropene kan tilhøre en tidligere bruksfase for området, f.eks. et gårdsanlegg eller en fjernet bronsealdershaug. Det samme gjelder løse gropsteiner funnet i jernaldersgraver, som det kjennes en rekke eksempler på. Disse steinene kan være sekundært brukt - bevisst eller ubevisst. Men når denne typen funnkontekst begynner å danne et mønster, ligger det nær å slutte at gropene ble hogd samtidig med at graven(e) ble anlagt, og at de representerte et innslag i gravritualet - enten det var en arv fra bronsealderens kult og symbolverden, eller motivet hadde fått et nytt betydningsinnhold.

Kombinasjonen gropstein/gravfelt forekommer oftest på gravfelt anlagt i eldre jernalder (Slomann 1971:56). Det har derfor vært hevdet at grophoggingens nedre tidsgrense må settes til vikingtidens begynnelse, også fordi skålgroper ikke kjennes fra Island (Lidén 1938:139). Men fra

Sverige kjennes i hvert fall ett tilfelle av en slik kombinasjon fra vikingtid: på Bjørkø i Mälaren (Hougen 1947:54, Slomann 1971:58).

I Vest-Norge er det funnet flere middelalderske gravsteiner med groper: på Vangnes kirkegård i Vik i Sogn, på Eidfjord kirkegård i Hardanger og på Åkra kirkegård i Kvinnherad (Mandt Larsen 1972:27, Pl.24a). P.g.a. gropenes plassering på steinene er det sannsynlig at steinene hadde fått sin form før gropene ble hogd.

Gropforekomster som trolig er fra jernalder eller seinere, kjennes også fra Finland og Estland. Ca. 1/3 av de finske gropristningene opptrer på eller like ved gravfelt fra jernalder, og de spenner over et tidsrom fra romertid til tidlig middelalder (Marstrander 1963:300). Gropristningene i Estland ligger sjelden i tilknytning til gravfelt, og alderen er vanskelig å bestemme, men også de antas å være seine (Marstrander 1963:301).

Det er særlig dateringen av de "rene" gropristningene, d.v.s. ristninger med groper som eneste motiv, som byr på problem, fordi de ikke inngår i en kontekst med andre motiv eller har nær romlig tilknytning til daterte fornminner. En rekke av disse gropforekomstene ligger i utmarksområder, i utkanten av det som antas å ha vært forhistoriske bygder. I Vest-Norge går de under navnet "stølsristninger" eller "høgfjellsristninger", fordi majoriteten ligger i høgtliggende områder, ofte i nåværende eller gamle stølstrakter.

Ved tidfestingen av disse ristningene legger Johs. Bøe vekt på at groper inngår "som et overordentlig alminnelig motiv på bronsealderens ristningsgrupper overalt i Norden" (1944:175). Han søker gropenes opprinnelse i bronsealderens religion og erverv, og oppfatter de høgtliggende gropristningene som et "bronsealdersfenomen, orientert mot faste bronsealdersgårdsbruk nede i bygda" (1944:176). Når det gjelder stølsristningene i Sogn, mener han at ristningstradisjonen og de religiøse forestillingene den var knyttet til, kom til indre Sogn i tidlig del av bronsealder, noe funn fra området indikerer (1944:176). Poenget for Bøe er ikke å tidfeste hver enkelt "høgfjellsristning", men å vise at ristningsskikken var kjent og brukt i Sogne-bygdene samtidig med bronsealderens jordbrukskultur (1944:178). Også Bjørn Hougen

plasserer "fjellristningene inn i kretsen av jordbruksristninger" (1947:56), og knytter dem til et mulig tidlig seterbruk i bronsealderens mildere klima (1947:58).

En av de hittil fåtallige undersøkelsene av et stølsområde med gropristninger er gjort i Friksdal, Leikanger. Pollenanalyser og 14C dateringer indikerer beiteaktivitet i dalen alt i yngre bronsealder. Men både funn og 14C dateringer fra stølsgrenda Svølset - med 20 tufter og 3 gropsteiner - viser at stølen ble anlagt først i merovingertid og var i bruk i vikingtid og muligens tidlig middelalder (Magnus 1986). Inntil videre er det usikkert om gropristningene skal knyttes til aktiviteten i bronsealder eller yngre jernalder.

Bronsealder ansees altså av de fleste som mest sannsynlig tidsramme og kulturell kontekst for gropmotivet generelt og for de "rene" gropristningene spesielt, selv om motivet - i likhet med en rekke av bronsealderens kulturelement - kan ha sitt opphav i yngre steinalder, og selv om motivet kan ha levd videre i jernalder. Marstrander sammenfatter det gjengse synet på gropenes tidsstilling slik:

"All sannsynlighet taler ... for at en vesentlig del av gropene stammer fra bronsealderen. Men det kan på den annen side ikke være tvil om at grophuggingen også fortsatte en tid utover i jernalderen" (1963:300).

8.13.2 Frekvens og distribusjon.

Denne vide kronologiske rammen er imidlertid lite tilfredsstillende når det gjelder tidfestingen av det store antallet gropfelt i Vest-Norge. Siden "rene" gropristninger utgjør majoriteten av ristningstilfanget i regionen, vil en mer presis datering være av betydning for å vurdere omfanget av ristningsproduksjonen over tid. En analyse av gropmotivets frekvens og beliggenhet kan muligens bringe klarhet i spørsmålet.

Det er betydelige variasjoner i frekvensen av groper, både på de enkelte ristningsfeltene og ristningsregionene imellom. I en oversikt over ristningene i Nordre Bohuslän viser Ulf Bertilsson at av et samlet antall ristningslokaliteter på 1.325, er det bare 82 - eller 6,2% - som ikke har groper, mens 851 har både groper og billedmotiv og 392 har bare groper (1987:38ff.). Det er de samme herredene som topper listen

over antall ristningslokaliteter totalt, over felt med både groper og billedmotiv og over felt med bare groper. Bertilsson tar dette sammenfallende spredningsmønstret til inntekt for at skålgroper er et sentralt og integrerende motiv i den skandinaviske ristningstradisjonen fra bronsealder, og han mener at felt med bare groper ikke bør skilles ut som egen kategori (1987:40). Han hevder at gropristningenes beliggenhet ikke kan brukes som dateringshjelpemiddel, enten det gjelder tidfesting til yngre steinalder, slik Burenhult har gjort (se ovenfor), eller til eldre jernalder, slik Nordbladh (1980:34) har gjort.

I Vest-Norge er forholdstallene for felt med og uten groper og for billedfelt kontra groppfelt markert forskjellige fra de bohuslänske.

I Sogn og Fjordane er det 12 av 26 billedfelt - eller 46,2% - som ikke har groper (fig. 6.20), og 175 felt har bare groper (fig. 6.16). På Sunnmøre er 2 av 4 billedfelt uten groper - 50 % - og 5 felt har bare groper (fig. 7.2). I Hordaland mangler groper på 31 av 54 billedfeltd.v.s. 57,4% (Mandt Larsen 1972:56, Tab. II), og 115 felt har bare groper (Mandt Larsen 1972:55, Tab. I).

Groper opptrer altså bare på ca. halvparten av billedfeltene i Sogn og Fjordane/Sunnmøre, og motivet er fåtallig på de feltene der det fins. Gjennomsnittlig gro pantall på de tilsammen 16 billedfeltene med groper, er 5, men bare tre felt har 10 eller flere groper, det meste er 24 (Krabbestig i Vågsøy). Groper på billedfelt fordeler seg som følger på fasene (sml. fig. 6.20 og 8.35):

- Fase 1: 3 felt hvorav 1 med groper (tils. 24)
- " 2: 7 felt hvorav 4 med groper (tils. 7)
- " 3: 8 felt hvorav 6 med groper (tils. 17)
- " 4: 2 felt hvorav 1 med groper (tils. 2)
- " 5: 3 felt hvorav 1 med groper (tils. 3)

Det er vanskelig å se noen klare tendenser i et så sparsomt materiale. Det eneste måtte være at groper synes vanligst på billedfelt i fase 2 og 3, d.v.s. i slutten av eldre og i yngre bronsealder (sml. fig. 8.39). Med "vanligst" menes her ikke størst antall groper, men at groper forekommer på relativt sett flest felt. Både i fase 1 og fase 5 finnes groper bare på 1/3 av feltene (ett av tre felt).

Den lave gropfrekvensen på billedfeltene står som en kontrast til det store antallet gropristninger i analyseområdet. Den topografiske og geografiske beliggenheten representerer en annen kontrast. Majoriteten av gropristningene i Sogn og Fjordane opptrer i høyereliggende sone: 146 mot 29 i lavlandssonen (sml. fig. 6.19). Det er bare 13 gropristninger som ligger i samme høydesone som billedristningene: lavere enn 100 m o.h. På Sunnmøre derimot ligger gropristningene i samme høydenivå som billedristningene. Men i Hordaland spores samme topografiske variasjon som i Sogn og Fjordane, idet majoriteten av gropristningene og bare et fåtall billedristninger finnes i stølstraktene (i Hardanger, sml. Mandt Larsen 1972:87ff.). Både i Sogn og Fjordane og Hordaland ligger en overvekt av gropristninger i indre strøk.

Det er disse markerte forskjellene i frekvens og topografisk/geografisk spredning som gjør at jeg - som presisert foran (kap. 3) - i motsetning til Bertilsson har funnet det relevant å skille de "rene" gropristningene ut som egen gruppe. Det ligger nær å anta at forskjellene i frekvens og topografisk/geografisk plassering avspeiler ulike tradisjoner og ulikt symbolinnhold med bakgrunn i lokale kultur- og samfunnsforhold. Jeg finner det heller ikke usannsynlig - igjen i motsetning til Bertilsson - at forskjellene har kronologisk relevans.

8.13.3 Hypotese om datering.

Det er i analyseområdet kontekstuelle belegg for at gropmotivet har vært brukt fra yngre steinalder til middelalder. Groper opptrer på Ausevik-ristningen (yngre steinalder/bronsealder), i tidlig del av bronsealder (Krabbestig, fase 1), gjennom hele bronsealder (billedfelt i fase 2 og 3), i eldre jernalder (Henne I, fase 4 og Roskaard I, fase 5), muligens i yngre jernalder (Friksdal) og på middelalerske gravsteiner. Selv om gropmotivet ser ut til å ha vært kjent og brukt gjennom hele dette tidsrommet, er det i liten utstrekning kombinert med andre ristningsmotiv. Særlig gjelder dette mot slutten av ristningstida (fase 4 og 5).

Når de "rene" gropristningene skal forsøkes plassert innenfor dette tidsskjemaet, vil jeg legge vekt på en del forhold som gjelder motivets frekvens og distribusjon.

Alle billedfeltene og et fåtall gropfelt (13) opptrer i den laveste høydesonen (under 100 m o.h.), mens resten av gropfeltene ligger mellom 100 og 900 m o.h. majoriteten over 600 m o.h., primært i tilknytning til stølsområder. Videre ligger nesten alle bronsealderens billedristninger i ytre strøk (19 av 23 felt), mens majoriteten av gropristningene (i Sogn og Fjordane 173 av 175 felt) og de seine billedristningene ligger i midtre og indre strøk. Selv om gropmotivet kjennes fra alle fasene 1-5 (samt før og etter), opptrer det sparsomt i kombinasjon med andre motiv.

Ulike forklaringsmodeller - som ikke nødvendigvis er gjensidig utelukkende - kan legges til grunn:

- Den sparsomme bruken av groper i kombinasjon med andre ristningsmotiv, samtidig med at gropen som eneste motiv opptrer hyppig, kan dels indikere betydningsforskjell, dels tidsforskjell: 1) grop motivet kan ha vært "reservert" for spesielle kultsammenhenger som krevde at det ble framstilt på egne felt, eller 2) groper ble fortsatt hogd etter at de andre motivene var gått i glemmeboken, men da med endret betydningsinnhold.

- Groper og billedmotiv representerer to ristningstradisjoner innenfor samme område, kanskje med forskjellig opphav, som en tid eksisterte parallelt, og til en viss grad influerte på hverandre. De to tradisjonenes distribusjonsmønster kan markere grenselinjer mellom folkegrupper eller (stamme)territorier.

- De topografiske og geografiske forskjellene i utbredelsesmønster avspeiler ulik utnyttelse av områder og ressurser, enten samtidig eller til forskjellig tid: 1) lavtliggende ristninger indikerer sentrale bo-områder, mens de høgtliggende ristningene representerer sesongutnyttelse (beite, fangst), og/eller 2) billedristningene i ytre strøk markerer bronsealderens ressursutnyttelse, mens gropristningene i stølsområdene tilhører eldre jernalders bruksmønster.

Uten i denne sammenhengen å gå inn på en grundigere argumentasjon for og imot disse forklaringsmodellene, framsetter jeg følgende hypotese om datering av gropristningene i Sogn og Fjordane/Sunnmøre:

- Gropristninger i lavlandssonen, først og fremst de som ligger under 100 m o.h. og eventuelt i romlig tilknytning til

billedristninger fra bronsealder, dateres til bronsealder.

- Gropristninger i høyereliggende sone, særlig de som ligger i nåværende eller gamle stølsområder, dateres til jernalder, fortrinnsvis eldre del av perioden.

En mulig måte å teste denne hypotesen på, er å studere gropenes utforming i ulike geografiske og topografiske områder, og på både gropfelt og billedfelt: tverrmål, dybde, hoggeteknikk, forholdet mellom store og små groper på et felt, om de er plassert i bestemte mønstre osv. En slik analyse har det imidlertid ikke vært anledning til å gjøre i denne sammenhengen. Jeg nøyer meg derfor med en tentativ datering av de høyereliggende gropristningene til eldre jernalder. Men fordi dateringen er såpass usikker, vil jeg ikke trekke for vidtrekkende slutninger m.h.t. omfanget av ristningsproduksjonen i de ulike fasene.

8.14 Kort kronologisk sammenfatning.

I diskusjonen om tidfestingen av ristningstilfanget i Sogn og Fjordane/Sunnmøre er ikke de tre lokalitetene med "veideristninger"-Ausevik, Brandsøy og Vingen - tatt med. Den kronologiske vurderingen er konsentrert om de såkalte "jordbruksristningene" i området, og det er først og fremst billedristningene som er gjort til gjenstand for et inngående studium. For gropristningenes vedkommende er gjennomgangen i første rekke en oppsummering av status.

Det er primært båt motivet som kan danne utgangspunkt for en typologisk/kronologisk analyse. Det er lagt vekt på å studere fordeling og kombinasjon av en rekke element ved båtfigurene, og på det grunnlaget etableres et klassifikasjonssystem for båt motivet tilpasset materialet i Sogn og Fjordane/Sunnmøre. På basis av en seriasjonsanalyse av feltene med båtfigurer, er ristningstida - det tidsrommet det ble framstilt billedristninger - delt inn i 5 faser. Ved hjelp av daterbare båtfigurer i analyseområdet - Mjeltehaugen, Kårstad, Austrheim - er fasene ekvivalent med det generelle kronologiske rammeverket for nordisk bronsealder og eldre jernalder, og er funnet å dekke tidsrommet fra SN/BA Per.1 til overgangen romertid/folkevandringstid. Noen billedfelt uten båtfigurer er datert ved hjelp av sammenliknings- og identifikasjonsmetodene og plassert i forhold til fasene.

Det er klar overvekt av billedfelt fra bronsealder i ytre strøk av Sogn og Fjordane, med en konsentrasjon i Askvoll kommune. De 16 billedfeltene på Atløy og Staveneset dekker bronsealderens Periode 2 - 5. De eldste billedfeltene av typen "jordbruksristninger" i analyseområdet er gravhellene fra Mjeltehaugen på Giske, Krabbestig ytterst i Nordfjord og Domba litt N for Askvoll. Bare 3 billedfelt datert til bronsealder ligger i h.h.v. midtre og indre strøk: Henne III i Gloppen, samt Kyrkje-Eide i Stryn og Ornes i Luster.

Alle feltene datert til eldre jernalder i Sogn og Fjordane ligger i midtre og indre strøk: Henne I og II, samt Austrheim i Gloppen, og Kårstad i Stryn. Feltet Roskard I på Sunnmøre, som også dateres eldre jernalder, ligger i en kystkommune, men et stykke inn i landet.

Forløpet av ristningsproduksjonen, basert på billedfeltenes antall og figurmengde, viser at relativt få felt ble laget i fase 1, mens det er markert økning i fase 2 og 3 (omtrent like mange felt og figurer), d.v.s. de fasene som dekker bronsealder. I fase 4 og 5 (tilsvarende førromersk jernalder og romertid) produseres få billedfelt. En del billedfelt kan ikke tidsbestemmes.

Når det gjelder gropristningene, er dateringen flytende. Det er belegg for at groper ble laget i analyseområdet fra yngre steinalder til middelalder. På grunnlag av frekvensvariasjoner og forskjell i geografisk og topografisk distribusjon mellom gropfelt og billedfelt framsettes hypotesen at de høytliggende gropristningene, "stølsristningene", tilhører eldre jernalder, mens gropristninger i lavlandssonene kan være fra bronsealder. Fordi en slik datering ennå ikke er tilstrekkelig underbygd, blir ikke gropristningene tatt med i vurderingen av ristningsproduksjonens forløp i analyseområdet.

